T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN CUMHURBAŞKANI OLARAK KATILDIĞI ASKERÎ MANEVRALAR

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı

Ercan KOSTAK

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN CUMHURBAŞKANI OLARAK KATILDIĞI ASKERÎ MANEVRALAR

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı

Ercan KOSTAK

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Necdet AYSAL

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN CUMHURBAŞKANI OLARAK KATILDIĞI ASKERÎ MANEVRALAR

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Necdet AYSAL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Doç. Dr. Hakan Uzun (Başkan)	.....
Doç. Dr. Necdet AYSAL (Danışman)	.....
Doç. Dr. Serdar Sarısır	.....

Tez Sınavı Tarihi. 17.06.2016

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu çalışmaya konu olan tatbikat ve manevraların tarihi süreci Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olarak bizzat iştirak ettiği 1923-1938 yıllarını kapsamaktadır. 1923-1938 yılları arasında yapılan bu tatbikat ve manevralar eksiksiz ve ayrıntılı olarak ele alınmış, yapılma nedenleri, nasıl ve nerede icra edildikleri ve sonuçları ortaya konmuştur.

Bu çalışma giriş bölümü ile üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; manevra ile ilgili askerî kavramlara yer verilmiştir. Çalışmanın içeriğinde yer alan askerî terimlerin bilinmesi konunun kolaylıkla anlaşılması bakımından çok önemlidir. Ayrıca, bu bölümde Türk Ordusu'ndaki rütbelerle ilgili bilgilere de yer verilmiştir.

Girişi izleyen birinci bölümde; Türk Ordusu'nun durumu incelenmiştir.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren icra edilen ve ikinci bölümde yer verilen tatbikat ve manevralar farklı nedenlerle icra edilmiştir. Bunlardan biri olan ve 1924 yılında icra edilen İzmir harp oyununda her ne kadar İstiklal Harbi'nde Yunan taarruzu ile ilgili askerî değerlendirmeler yapılmışsa da; hilafetin kaldırılarak Osmanoğulları Hanedanı'nın yurt dışına çıkarılması, Şeriye ve Evkaf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin (Bakanlığı) kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi gibi önemli siyasi kararlar da bu manevra sırasında alınmıştır.

1925-1929 yılları arasında yapılan Ankara ve 2'nci Ordu Manevraları Türk Ordusu'nun kolordu ve ordu çapında yapılan ilk büyük manevraları olma özelliğini taşımaktadır. Bu manevralarla artık sadece kara birlikleri değil, hava kuvvetleri unsurlarının da katılımıyla çok faydalı ve başarılı tatbikatlar icra edilmeye başlanmıştır. Bu bölümde yer verilen 1928 yılında yapılan İstanbul-Gelibolu Manevrası da, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Ertuğrul Yatı ile çıktığı bir günlük gezisi sırasında karar verdiği ve tamamen kendisinin yönettiği toplam 23 saat süren Cumhuriyet tarihimizin en kısa süreli manevrasıdır.

1929 yılında dünyayı etkileyen ekonomik buhran nedeniyle, bütün dünya ordularında olduğu gibi Türk Ordusu'nda da tatbikat ve manevralara bir süre ara

verilmiştir. Bu geçiş döneminden sonraki manevralar ise üçüncü bölümde incelenmiştir. Bu bölümde yer alan ve 1934 yılının Nisan ayında yapılan Ege Manevraları, aynı yıl Haziran ayında, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin ziyareti için, birliklerin denetlenmesi amacıyla Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı teftişlerden oluşmaktadır. Her iki faaliyet de Mustafa Kemal Paşa'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlü ordusuyla, gerek doğudaki komşusuna verdiği değer gerekse tüm dünyaya bölgenin istikrarının güvencesi olduğunu göstermesi açısından çok önemlidir.

1936 yılında İstanbul Harp Akademisi'nde yapılan tatbikat, burada eğitim gören kurmay subayların ve İstanbul'da farklı okullarda eğitimine devam eden henüz rütbelerini takmamış astsubay adaylarının katılımıyla icra edilen bu kapsamdaki ilk tatbikat olmuştur. Öyle ki birliklerdeki eksik kadrolar bu öğrencilerle doldurulmuş bir bakıma Çanakkale ve İstiklal Harbi'nde olduğu gibi aniden yapılabilecek bir savaşın provası yapılmıştır.

1937 yılında Ege ve Trakya'da yapılan manevralarla birlikte ordunun eğitim seviyesi ve gücü, manevra sonrasında yapılan ve tüm halkın da davet edildiği resmi geçitlerle tüm dünyaya duyurulmak istenmiştir. Aynı zamanda dönemsel olarak yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı öncesinde olası düşman tehditlerine yönelik güç gösterisi olarak gerçekleştirilen ve içte ve dışta büyük ses getiren bu manevralar Türk Ordusu'nun kendi bölgesinde barışı ve istikrarı korumak adına hazır olduğunun bir göstergesi ve ispatı olmuştur. Özellikle davet edilen Balkan Paktı ve Sadabad Paktı ülkelerinin en üst düzey askerî yetkilileri manevraları yakından takip ederek, yaptıkları değerlendirmelerle Türk Ordusu'nun gücünü ve kudretini dile getirmişlerdir.

Bu çalışmada manevralardan çıkarılacak derslerin yer aldığı tenkit ve değerlendirme bölümleri geniş bir şekilde yer almıştır. Özellikle Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın değerlendirmeleri sadece o döneme değil bu dönemde icra edilen tatbikat ve manevralara da ışık tutmaktadır.

ABSTRACT

The historical background of the exercises and maneuvers being dealt with in this study dates back to the between 1923 and 1938, during which Atatürk joined in these events as the President of Turkish Republic. In this study, the exercises and maneuvers conducted between 1923 and 1938 have been scrutinized and the aims of conducting, where and how they were performed as well as their results have been examined.

The study comprises of an introductory part followed by three explanatory parts. In the introductory part, the military terms related with the maneuvers are being explained. It is of high importance to know the meanings of the military terms to be used in the document in order to thoroughly understand the subject matter. Furthermore, information on the ranks used within the Turkish Armed Forces has been included in this section.

The first part that follows the introduction covers the status of Turkish Army in those years.

The exercises and maneuvers conducted after the proclamation of the Republic of Turkey were performed for different reasons and they have been included in the second part. One of them was İzmir War Game which was conducted in 1924 and though the basis of the exercise was built on making military assessments regarding the Greek attacks during the Turkish War of Independence, some other important political decisions were taken in this exercise such as the abolition of the caliphate and sending the members of Otoman Dynasty into exile, the abolition of the Ministry of Religious Affairs and Pious Foundations as well as the Ministry of General Staff and the acceptation of the Law on Unity of Education.

Ankara and the 2nd Army Maneuvers conducted between the years of 1925 and 1929 are the first large scale maneuvers performed by Turkish Army at army and army corps level. These meneuvers paved the way for successful and fruitful exercises with the participation of the Air Force elements. İstanbul-Gallipoli maneuver carried out in 1928 and included in this part, is the shortest maneuver experienced throughout the history of Turkish Republic, which lasted for 23 hours

and was realized upon on decision made by the President Mustafa Kemal Pasha while he was sailing in this yacht called Ertuğrul.

Due to the economic crisis in 1929 affecting the whole world, all exercises and maneuvers were postponed for a time by the Turkish Army like all other armies in the world. The maneuvers carried out following this period have been included in the third part. The Aegean Maneuvers which were conducted in April 1934 and mentioned in this part consist of the unit inspections made by the President Mustafa Kemal Pasha for the visit to be made by Shah Riza Pehlevi in the month of June of the same year. Both events were extremely significant since they not only proved that Turkey was the assurance of the regional stability with the presence of Mustafa Kemal Pasha and a strong army but also it was a country showing great respect to her neighbors.

The exercise conducted in 1936 at İstanbul War College was the example of its type, performed with the participation of staff officers trained at the college in addition to the NCO candidates continuing their education at various schools in İstanbul though not having rank yet. Such that, missing posts in the units were filled with these students and in a sense, a simulative environment to be encountered during a war which may break out suddenly just like in the Turkish War of Independence and Çanakkale, was created and tested.

It was aimed to demonstrate the training level and the power of Turkish army to the whole world, with the maneuvers and parades conducted in 1937 in the Aegean and the Thrace. Especially in an era where the 2nd World War threats are imminent, these maneuvers which were conducted as the demonstration of strength and attracted the attention of the whole world as well as the Turkish people proved that the Turkish Army was ready to maintain the peace and stability in the region. The high level authorities of Balkan Pact and Sadabad Pact nations were particularly invited to these events and they closely observed the maneuvers and expressed their comments on the power and strength of the Turkish Army.

The critics and the assessments coming out after these maneuvers are comprehensively included in this study. Especially the comments of Marshal Fevzi

Çakmak, the then Commander of Turkish General Staff shed light on not only the subject period but also the exercises and maneuvers of today.

Ö N S Ö Z

Bu araştırmada, Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde bizzat katıldığı, Türk Ordusu'nun hazır tutulması amacıyla yapılan eğitimlerin bir parçası olan ve gerçeğe yakın savaş senaryolarıyla icra edilen tatbikat ve manevralar incelenmiştir.

Çalışmaya başlamadan önce, bilimsel anlamda konuyla ilgili olarak daha önce yapılan araştırmaları tespit etmek maksadıyla literatür taraması yapılmış, tarama sonucunda konuya ilişkin kapsamlı çalışma bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu tez çalışması süresince; Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi ile Genelkurmay Başkanlığı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerinin arşiv ve kütüphanelerinde literatür taraması yapılmıştır. Ayrıca, T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türk Tarih Kurumu (TTK) Arşivi ve Kütüphanesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi ve Kütüphanesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşiv ve Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi, Millî Kütüphane, döneme ait gazete ve dergiler incelenmiş, konu ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili görülen tüm belge ve bilgiler tasnif edilmiştir.

Bu tezin araştırma aşamasından yazılma aşamasına kadar pek çok kişinin desteğini ve katkılarını gördüm. Bunların başında yoğun akademik ve idari faaliyetleri arasında tezimin danışmanlığını üstlenmek nezaketini gösteren ve desteğini esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Doç.Dr. Necdet AYSAL gelmektedir. Tez konusunun belirlenmesinde, araştırma ve yazma aşamasında yol gösterici tavırları ve sağladıkları huzur dolu çalışma desteği için Prof.Dr. Temuçin F. ERTAN ve Doç.Dr. Necdet AYSAL'a teşekkür ederim. Ayrıca görüş ve eleştirileri ile katkıda bulunan tez jüri üyeleri kıymetli hocalarım Doç.Dr. Hakan UZUN ve Doç.Dr. Serdar SARISIR'a teşekkür ederim. Tez çalışmam sırasında özellikle desteklerini gördüğüm T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Kütüphanesi, Millî Kütüphane çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, bana desteklerini ve katkılarını esirgemeyen meslektaşlarım Sabit ÇETİN ve Fatih ÖZKURT'a teşekkür etmek isterim. Son olarak uygun çalışma ortamını sağlayarak beni teşvik eden eşime, oğluma ve kızıma da ayrıca teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET…….……i

ABSTRACT…….....iii

ÖNSÖZ…….……....vi

İÇİNDEKİLER…….....vii

KISALTMALAR…….....xii

GİRİŞ……....1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Atatürk Döneminde Türk Ordusu…….....…….…...13

1.1. Genelkurmay Başkanlığı …….…….....13

1.2. Yüksek Askerî Şura'nın Kurulması…….…….…..…..……20

1.3. Kara Kuvvetleri…….…….....21

1.4. Deniz Kuvvetleri ve Donanma……...……...…..25

1.5. Hava Kuvvetleri……..…..…...….....31

1.6. Jandarma Kuvvetleri……..……..……..….39

İKİNCİ BÖLÜM

1924-1929 YILLARI ARASINDA İCRA EDİLEN HARP OYUNU-MANEVRALAR

2.1. İzmir Harp Oyunu (15-22 Şubat 1924)…….....…….…….....43

2.1.1. İç Politikada Yaşanan Gelişmeler.....43

2.1.2. Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler.....46

2.1.3. Ekonomik ve Sosyal Durum.....49

2.1.4. İzmir Harp Oyunu'nun İcra Edilmesinin Nedenleri.....52

2.1.5. İzmir Harp Oyunu'na Katılan Devlet ve Askerî Erkân …….....60

2.1.6. İzmir Harp Oyunu'nun İcrası.....62

2.1.7. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir Harp Oyunu

Hakkındaki Değerlendirmeleri…….....69

2.1.8. İzmir Harp Oyunu'na Katılan Bazı Komutanlara Mustafa Kemal Paşa'nın Eşi Latife Hanım'ın Göztepe'deki Evinde Verdiği Akşam Yemeği…….....73

2.1.9. İzmir Harp Oyunu'nun Sonuçları……..……..…75

2.1.10. Halifeliğin Kaldırılması……..76

2.2. İzmir Kemalpaşa Ordu Manevraları (12 Ekim 1925).....79

2.2.1. İç Politikada Yaşanan Gelişmeler……..…. 79

2.2.2. Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler.....81

2.2.3. İzmir Kemalpaşa Ordu Manevraları'na Katılan Askerî ve Devlet Erkânları …….……....81

2.2.4. İzmir Kemalpaşa Ordu Manevraları'nın İcrası……...85

2.2.5. İzmir Kemalpaşa Ordu Manevraları Hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın Değerlendirmeleri……..…..87

2.3. Ankara Manevrası (8-14 Ekim 1926).....90

2.3.1. İç Politikada Yaşanan Gelişmeler.....90

2.3.2. Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler.....91

2.3.3. Ankara Manevrası'na Katılan Devlet ve Askerî Erkân…….....95

2.3.4. Ankara Manevrası'nın İcra Edildiği Bölgenin Kritiği.....96

2.3.5. Ankara Manevrası'nın İcrası.....97

2.3.6. Ankara Manevrası İle İlgili Değerlendirmeler……..……..100

2.3.6.1. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'nın 8-10 Ekim Tarihleri Arasında Yapılan Harekâta İlişkin Değerlendirmeleri...100

2.3.6.2. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'nın 10-14 Ekim Tarihleri Arasında Yapılan Harekâta İlişkin Değerlendirmeleri...104

2.3.6.3. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara

Manevrası Hakkındaki Değerlendirmeleri.....107
2.3.7. Ankara Manevrası'nın Sonuçları.....109
2.4. İstanbul/Gelibolu Manevrası (02 Eylül 1928).....111
2.4.1. İç Gelişmeler……..111
2.4.2. Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler……...111
2.4.3. İstanbul / Gelibolu Manevrası'nın İcrası.....112
2.4.4. İstanbul / Gelibolu Manevrası'nın Sonuçları.....117
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
1930-1938 YILLARI ARASINDA İCRA EDİLEN TATBİKAT-MANEVRALAR
3.1. Ege Manevraları (7-15 Nisan 1934).....121
3.1.1. İç Politikada Yaşanan Gelişmeler……..121
3.1.2. Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler……124
3.1.3. Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler……126
3.1.3.1. 1929 Dünya Ekonomik Bunalım……..…126
3.1.3.2. Devletçilik Uygulamasına Geçiş……..127
3.1.4. Ege Manevraları'nın İcrası.....129
3.2. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Ziyareti Nedeniyle Yapılan Denetleme Manevraları (21-25 Haziran 1934).....136
3.2.1. Denetleme Manevraları'nın İcra edilmesinin Nedenleri.....136
3.2.2. Denetleme Manevraları'nın İcrası.....142
3.2.3. Denetleme Manevraları'nın Basındaki Yansımaları.....158
3.2.4. Denetleme Manevraları'nın Sonuçları.....160
3.3. İstanbul Harp Akademisi Tatbikatı (28-29 Mayıs 1936).....162
3.3.1. Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler……..162
3.3.1. İstanbul Harp Akademisi Tatbikatı'nın İcrası.....163

3.3.2. İstanbul Harp Akademisi Tatbikatı'nın Değerlendirilmesi.....169
3.4. Trakya Manevrası (17-20 Ağustos 1937).....171
3.4.1. Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler……...171
3.4.2. Trakya Manevrası'nın Sahası.....173
3.4.3. Trakya Manevrası'nın İcra Edildiği Bölgenin Kritiği.....173
3.4.4. Trakya Manevrası'nın Senaryosu.....173
3.4.5. Trakya Manevrası'nın Başlangıcı.....174
3.4.6. Trakya Manevrası'nın İcrası.....177
3.4.7. Trakya Manevrası'nın Ardından Yapılan Resmi Geçit…….....192
3.4.8. Trakya Manevrası'nın Yabancı Ülkelerdeki Yansımaları.....193
3.4.8.1. Trakya Manevrası'na İştirak Eden Misafir Heyetler ve
Genelkurmay Başkanlarının Değerlendirmeleri.....193
3.4.8.2. Trakya Manevrası'nın Dış Basındaki Yansımaları.....196
3.4.9. Trakya Manevrası'nın Türk Basınındaki Yansımaları.....199
3.4.10. Trakya Manevrası'nın Sonuçları.....200
3.5. Ege Manevrası (10-13 Ekim 1937).....201
3.5.1. Ege Manevrası'nın İcra Edilmesinin Nedenleri.....201
3.5.2. Ege Manevrası'nın Sahası.....202
3.5.3. Ege Manevrası'nın Senaryosu.....203
3.5.4. Ege Manevrası'na İştirak Eden Birlikler.....204
3.5.5. Ege Manevrası'nın İcrası.....206
3.5.6. Ege Manevrası İle İlgili Tenkit ve Değerlendirmeler.....217
3.5.6.1. 2'nci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar ve
Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın
Ege Manevrası İle İlgili Tenkitleri.....217

3.5.6.2. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Paşa ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Ege Manevrası İle İlgili Değerlendirmeleri.....219

3.5.7. Ege Manevrası'nın Sonuçları.....221

SONUÇ……..…….....224

KAYNAKÇA ……..…….....228

EKLER…….....241

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

ATASE: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı

BCA : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Bkz. : Bakınız

Bs. : Baskı

C. : Cilt

CHF : Cumhuriyet Halk Fırkası

Çev. : Çeviren

der.: Derleyen

Ed.: Editör

Gnkur. Bşk.lığı : Genelkurmay Başkanlığı

Haz. : Hazırlayan

HKS : Hava Kuvvetleri Sözlüğü

K.lığı: Komutanlığı

MS : Müşterek Sözlük

s. : Sayfa

S. : Sayı

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

TİTE: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

TOMTAŞ: Türk Motor ve Tayyare Şirketi

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TTK: Türk Tarih Kurumu

vb. : ve benzerleri

Yay. : Yayınevi/Yayıncılık/Yayınları

GİRİŞ

Tüm dünya ordularında olduğu gibi tarihsel gelişim süreci içerisinde Türk Ordusu da kendisini yenileyerek gelişmelere ayak uydurmaya ve olası bir savaşa hazır olmaya çalışmıştır. Bu amaçla da barış sürecinde uygulamaya yönelik eğitimler yapmıştır. İşte bu eğitimlerin uygulama sahasındaki sonuçları, tatbikat ve manevralarla ortaya çıkmaktadır. Manevra ve tatbikatlar ile yapılan askerî hazırlıklar barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da ordular için hayati öneme haizdirler. Savaş ve barışın gidişatında dönüm noktası olabilecek rolü oynarlar.

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk'ün *"yurtta barış, dünyada barış"* ilkesine dayanarak barışçı bir dış politika izlemiş, aynı zamanda içerde de Türk Ordusu'nu savaşa hazır tutmak amacıyla gerçeğe yakın savaş senaryolarıyla tatbikat ve manevralar icra ederek caydırıcılık sağlamak istemiştir. Böyle bir politikanın kararlı bir biçimde izlenmesi Türkiye'ye olumlu bir durum sağlamıştır.[1]

Askerî manevra ve tatbikatlara bir adet doktora ve yüksek lisans tezinde yer verilmiştir. Bunlardan birincisi Fatih ÖZKURT tarafından çalışılan "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde İcra Edilen Askeri Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)" konulu doktora tezidir. Bu çalışma, Atatürk'ün Cumhuriyet öncesi katıldığı tatbikat ve manevralar ile Türk Ordusu'nun Mustafa Kemal Atatürk Döneminde (1909-1938) yaptığı tatbikat ve manevraları kapsamaktadır. İkinci çalışma, Ali İhsan KURTULAN'ın "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'ün Katıldığı Harp Oyunları ve Askeri Manevralar" konulu yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada sadece İzmir harp oyunu, Seydiköy (İran Şahı Rıza Pehlevi'nin ziyareti kapsamında 23 Haziran 1934 tarihinde Seydiköy civarında yapılan denetleme manevraları belirtilmektedir), Ankara, Trakya ve Ege manevraları incelenmiştir.

Yapılan literatür taraması sonucunda, yukarıda belirtilen çalışmalarda konunun yeterli seviyede ve ayrıntılı ele alınmadığı görülmüştür. Söz konusu çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, konu ile ilgili bugüne kadar hiç kullanılmamış yeni arşiv belgeleri ortaya çıkarılmış ve kullanılmıştır. Ayrıca, çok yönlü kaynak incelemesi sonucunda bu çalışmalarda yer verilmeyen konuya ilişkin birçok yeni kitap, makale ve

[1]Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, Der.: Melek Fırat, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 75.

süreli yayınlar tespit edilerek kullanılmış ve sonucunda detaylı bir çalışma ortaya konmuştur.

Bu çalışmada, 1923-1938 yılları arasında sadece Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olarak bizzat katıldığı manevralar kronolojik olarak incelenmiş, yapılma nedenleri, nasıl ve nerede icra edildikleri ve sonuçlarına yer verilmiştir. Hem Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat takip ettiği manevralardan O'nun liderlik kabiliyetini ve deneyimini bugüne aktarmak hem de hakkında fazlaca bilgi sahibi olunmayan manevraların saklı tarihini detaylı olarak gün ışığına çıkartmak hedeflenmiştir. Bu dönemde icra edilen manevralara daha ayrıntılı yer verebilmek maksadıyla iki bölüm oluşturulmuştur.

Çalışmanın içerisinde kullanılan ve aşağıda açıklamalarına yer verilen bir takım askerî terimlerin bilinmesi tezin kolaylıkla anlaşılması bakımından çok önemlidir.

TANIMLAR

Savaş

Savaş iki veya daha fazla devlet arasındaki kapsamlı, sürekli, önemli ölçüde can kaybına yol açan bir çatışmanın, başta silahlı kuvvetler olmak üzere tüm araçlarla sürdürülmesidir.[2]

Prusyalı General Carl von Clausewitz'e göre savaş, "*çok daha büyük çapta olmak üzere, düellodan başka bir şey değildir; amacı hasmı alt etmek, yıkmak, böylece tüm direnişini yok etmektir. Savaş, hasmı istekleri yerine getirmeye zorlamak için uygulanan bir şiddet hareketidir*". Clausewitz'e göre şiddet, yani fiziki kuvvet, savaşın aracı olmakta ve savaş bir kuvvet kullanma eylemi olduğundan kuvvetin kullanılmasında bir sınır bulunmamaktadır. Savaş ortamında taraflar diğerini daha fazla kuvvet kullanmaya zorunlu kılar; bunun sonucu olarak da aşırılığa kaçması zorunlu bir karşılıklı etki doğar. Clausewitz'e göre, düşmanı alt etmek için, önce onun direnme gücünü anlamak ve bu direnme gücünü yenmeye çalışmak gerekir. Direnme gücü ise düşmanın "*elindeki olanakların genişliği*"ne ve "*iradesinin kuvveti*"ne bağlıdır. "*Düşmanın irade gücü onu harekete geçiren etkenlere bağlıdır ve ancak*

[2] Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 2012, s. 507.

yaklaşık olarak kestirilebilir. Fakat elindeki olanakların bir dereceye kadar tahmin edilmesi mümkündür".[3]

Savaşın hedefi hakkında Clausewitz'in ileri sürdüğü yaklaşımın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra incelemesini Liddell Hart 1925 yılında Paris'te yayımlanan *"Harbin Geleceği"* isimli kitabında yapmıştır. Bu kitap ile *"düşmanın asıl kuvvetlerinin muharebe alanında yok edilmesi"* şeklindeki stratejik amacın Birinci Dünya Savaşı'nda uygulanış şeklini, kesin olmayan ve bitkinlik yaratan sonuçlarını gösteren eleştirisini yapmıştır. Kitap, daha sonra *"moral hedefler"*in yararlarını tartışarak şu konulardan bahsetmiştir. Zırhlı birlikler,[4] *"düşman ordusunun en zayıf yeri"* olan ve onun sinir sistemini teşkil eden ulaştırma ve komuta merkezlerine nasıl kesin bir darbe indirebileceği ile hava kuvvetleri, bu stratejik hareketle işbirliğinden başka, hasım *"bir milletin sinir sistemi"*ne ve sanayinin *"sivil statik merkezlerine"* kesin sonuçlu bir darbeyi nasıl vurabilir konuları incelenmiştir.[5] Liddell Hart, düşman karşısında stratejik bir durum üstünlüğü sağlamayı amaçlamıştır. Bu üstünlük, düşmanın dengesini bozarak çarpışmaya gerek bırakmamalıdır; çarpışma gerekse bile dengesi bozulmuş bir düşmanın çözülmesi kolaylıkla gerçekleştirilebilmelidir.[6]

Topyekûn Savaş

"Ulusun bütün ulusal güçlerinin (ekonomik, politik ve sosyo-kültürel) harbin akışına göre kullanılması durumudur."[7] Düşmanı şartsız teslim olmaya zorlayan ve devletlerin bütün kaynakları ile katıldıkları dünya genelindeki savaştır. Topyekûn savaşlar temel özellikleri itibariyle devletlerin; bütün maddi manevi kuvvetleriyle karşı karşıya geldikleri; tüm nüfusun katıldığı; bütün ülke toprağının savaş alanı haline geldiği; karşı tarafı yok etme ya da şartsız teslime zorlamayı amaçlayan genel ya da global savaşlardır.[8]

---

[3] Carl von Clausewitz, **Harp Üzerine**, Çeviren: H. Fahri Çeliker, 2. Basım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991, s. 35.
[4] Tankların savaşta kullanımı için bkz, Kenneth Macksey, **Tank Warfare a History of Tanks in Battle,** Hart Davis, London, 1972.
[5] Liddell Hart, **Strateji Dolaylı Tutum**, Çev.: Cemal Enginsoy, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2002, s. 273.
[6] Nejat Eslen, **Tarih Boyu Savaş ve Strateji**, Q-Matris Yay., İstanbul, 2003, s. 268-269.
[7] Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, **Devlet'in Kavram ve Kapsamı,** Büro-Tek Ofset Matbaacılık, Ankara, 1990, s. 80.
[8] Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika,** MKM Yay., Bursa, 2011, s. 541.

Askerî güç

"*Millî gücün bir elemanı olup, millî politikanın uygulanmasında ve millî hedeflerin elde edilmesinde kullanılan fiziki güçtür. Askerliğe, orduya, millî savunma ve millî güvenliğe ilişkin; beşeri, bilimsel, fiziksel, ekonomik, moral ve kültürel tüm nitelikler ve nicelikleri kapsayan güç'e askerî güç denir.*" Çağdaş anlamda askerî güç, bir devletin ve milletin harp gücüdür, millî gücün tüm unsurlarından yararlanır ve etkinliği bakımından da onlara bağımlıdır. Ordu, bu harp gücünün muharebe unsurunu oluşturur. Çünkü çağdaş harp topyekûn harptir.[9] Gerçekçi yaklaşıma göre genelde ulusun gücü veya devletin kapasitesi ile askerî gücü özdeşleştirilir ve diğer unsurları ikincil önemde görürler. Çünkü bu yaklaşıma göre devletin temel amacı hayatta kalmak ve mümkünse bu gücü artırmak ve üstünlük sağlamaktır. Böyle bir ortamda devletler için en temel sorun güvenlik konusu olduğundan gerek güvenliğini sağlayabilmesi ve hayatta kalmak ve mümkünse bu gücü artırmak ve üstünlük sağlama amacını gerçekleştirebilmesi için askerî güç bir devlet açısından vazgeçilmez bir unsur olmaktadır.[10]

Silahlı Kuvvetler (Ordu)

Bir devletin silahlı kuvvetleri genel olarak kara, deniz ve hava kuvvetlerinden oluşur. Silahlı kuvvetlerin böylece üç esas bölüme ayrılmasını doğa (tabiat) gerektirmektedir. Çünkü savaş harekâtı birbirinden çok farklı olan karalar, denizler ve havalarda (halen buna uzayda eklenmiştir) cereyan etmektedir. Her çevre için ona özgü, harp silah ve araçları, bunların kullanılması ile ilgili özel yöntem ve taktikler ve üst düzey yönetimleri ile ilgili farklı harekât stratejileri mevcuttur. Bu aynı zamanda her bir kuvvete ait personelin; bu farklı çevrelerin şartları, oralara özgü silah ve araçlar, bunların kullanılması, bakım ve idamesi, farklı taktikler, görevler, sevk ve idare yöntemlerine uyum sağlayacak biçimde eğitilmeleri ve fiziki kondisyona sahip olmalarını gerektirir.[11]

Askerî Örgütlenme

Askerî örgütlenme tarih boyunca her toplumda çok farklı biçimler almakla birlikte, 20'nci Yüzyılın ordularında birbirine oldukça benzer yapılar ortaya çıkmıştır.

[9] **Devlet'in Kavram ve Kapsamı,** s. 131.
[10] Arı, **a.g.e.**, s. 142.
[11] **Devlet'in Kavram ve Kapsamı,** s. 139.

Bu konuda silah sistemleri ve taktik anlayışlar yanında toplum yapısının, üretimin ve geleneklerin de rolü bulunmaktadır. Piyade birlikleri manga, takım, bölük ve tabur şeklindeki temel örgütlenme yapısına sahiptir. Ateşli silahların ortaya çıkmasından sonra doğuda ve batıda birçok orduda bölük örgütlenmesi askerî örgütlenmenin temelini oluşturmuş ve 19'uncu Yüzyılın sonundan itibaren bölükten başlayarak her seviyedeki birliğe daha ağır silah birimlerinin eklenmesi kaçınılmaz olmuştur. Bölüklerdeki silah takımları (ağır makineli tüfek, bomba atar, hafif hava ve roketler) veya taburlardaki ağır silah bölükleri orta havanlar, daha ağır tanksavar roketleri, uçaksavar roketleri, geri tepmesiz toplar bunun örnekleridir. Alay ve tugay örgütlenmesinden daha büyük daimi kuruluşlar 18'inci Yüzyıl Fransa'da gündeme getirilmiş ve çok kısa sürede bütün ülkeler tarafından uygulanmıştır. Bütün silahları bünyesinde barındıran tümenler genellikle üç alayda toplanan oniki piyade taburu, bir süvari alayı ve topçu birliğinden oluşmaktaydı. Bunlar kendi sıhhiye, istihkâm, ulaştırma, levazım ve ordonat birimlerine de sahipti.[12]

Askerî Güç ve Hazırlık

Askerî gücün barışta caydırıcılık, savaşta muharebe görevlerini başarabilmesi için sürekli olarak harbe hazır durumda bulunması şarttır. Askerî hazırlık, askerî gücün "*harbe hazırlık*" yeteneğinin önemli bölümünü teşkil etmekle birlikte, tümünü kapsamaz. Gerçek durum; devletin, milletin, tüm maddi ve manevi değerleri ve bunların yurt içi ve yurt dışındaki verimlilikleri ile harp etmeye hazır olmaları demektir. Askerî gücün harbe hazırlığının kapsadığı hususlar, millî gücün tüm unsurlarının bu alandaki işlevleridir ve gerçek bir hazırlık ancak bu işlevlerin etkin biçimde ve sürekli olarak yerine getirilmesiyle olur.[13] Bu hazırlığın en önemli etkenlerinden birini *"Lojistik ve İdari Yeterlilik"* teşkil etmektedir. Bu kavram, *"Askerî birliklerin, harbe hazır olması ve savaşı sürdürmesi için; personel, silah ve her türlü malzeme bakımından ihtiyaçlarının tespiti, bunların temin ve tedariki, hizmetlerini"* ifade etmektedir. Hazırlık konusunda, diğer önemli bir husus da *"teknik yeterlilik*"tir. Bu sadece personelin eğitim, sağlık ve moral hususlarının, malzemenin depolama, bakım ve onarımları ve bunların hepsinin birliklere atama, tahsis ve dağıtımını ve bunlarla ilgili ulaştırma teknik bakımdan ileri düzeyde bulunmakla

[12] Mehmet Tanju Akad, **Modern Savaşın Temel Kavramları**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 36-37.
[13] **Devlet'in Kavram ve Kapsamı,** s. 146.

değil, daha üstün teknolojik ürünleri elde etmek için sürekli bir araştırma-geliştirme faaliyeti içinde bulunmakla geçekleşebilir.[14] Machiavelli, Prens isimli eserinde askerî güç ve yasa ilişkisini şöyle ifade etmiştir: "*İyi bir askerî kuvvetin olmadığı yerde iyi kanunlar olamaz ve iyi bir askerî kuvvetin olduğu yerde mutlaka iyi kanunlar vardır."*[15] Askerî hazırlık otokratik devletler için daha kolay olmasına rağmen Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında Avrupa ekonomisindeki genel gelişme diğer devletlerin de ilgili endüstriyel imkânlara sahip olmasını sağlamıştır. Özellikle uçaklar ve arabalar gibi elektronik ve mühendislik araçları gibi ileri teknoloji ürünlerinin seri üretimi, askerî güç için bir kaynak teşkil etmiştir.[16]

İhtiyat Bulundurma

Askerliğin en temel ilkelerinden olan ihtiyat, belirli bir alanda kullanılabilecek yedek kuvvet bulundurulması, öncelikle emniyet prensibi açısından önemlidir. Savaşın belirsizliği ve beklenilmeyen durumlar karşısında her seviyede ihtiyat bulundurulur. Savunmada oluşabilecek boşlukların doldurulması, düşman girmelerinin veya kuşatma girişimlerinin önlenmesi, gerektiğinde yeni savunma kademeleri oluşturulması için ihtiyat oluşturulması şarttır.[17]

Tatbikat

Birlik ve kurumların eğitim ve harbe hazırlık durumlarını değerlendirmek amacıyla yapılan, askerî bir manevra veya benzetilmiş harp hali harekâtıdır. Diğer bir tanımla ise eğitim ve değerlendirme amacıyla birleştirilmiş, müşterek ya da tek kuvvet şeklinde organizasyonlara bağlı olarak yapılan, planlama, hazırlık ve uygulamayı içeren askerî bir harekâttır. Tatbikatta "*Kırmızı*" ve "*Mavi*" olmak üzere iki taraf vardır. Planlı ve plansız olarak icra edilebilir. Planlı tatbikatlar; imkanlar ve zaman nispetinde haftalık programa önceden ilave edilebilir. Plansız tatbikatlar, ani olduğu için haftalık programa ilave edilemez, günlük programa ilave edilir.[18]

---

[14] **Devlet'in Kavram ve Kapsamı,** s. 146-147.
[15] Niccolo Machiavelli, **Prens,** Çev.: Anita Tatlıer, Doruk Yay., İstanbul, 2010, s. 77.
[16] Jeremy Black, **Savaş ve Dünya, Askerî Güç ve Kıtaların Kaderi 1450-2000**, Çev.; Yeliz Özkan, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2009, s. 435-436.
[17] Akad, **a.g.e.**, s. 181.
[18] **HKS 76-0-3 (A) Resmi Askerî Terimler Sözlüğü**, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara, 2015, s. 2-275.

1936 yılında icra edilen İstanbul Harp Akademisi Tatbikatında envanterde bulunan tank, tayyare, makineli tüfek vb. silahlar başarılı bir şekilde kullanılmış ve ordunun eğitim seviyesi yükseltilmiştir.

Tatbikatlar temel olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar:[19]

Birliklerin Fiilen İştirak Etmediği Tatbikatlar

(1) Kadro Tatbikatları,

(2) Plan Tatbikatları,

(3) Harp Oyunu,

(4) Komuta Yeri Tatbikatları,

(5) Alarm ve Muhabere Tatbikatları .

Birliklerin Fiilen İştirak Ettiği Tatbikatlar

(1) Katılan unsurlara göre;

(a) Millî Tatbikatlar;

(I) Münferit Fiili Tatbikatlar,

(II) Müşterek Fiili Tatbikatlar.

(2) Yapılma maksadı, şekli ve yerine göre;

(a) Kıt'a Tatbikatları;

(I) Atışsız Tatbikatlar,

(II) Atışlı Tatbikatlar.

(b) Özel Maksatlı Tatbikatlar;

(I) Seferberlik Tatbikatları,

(II) Kara-Deniz-Hava İşbirliği Tatbikatları

(III) Gösteri Tatbikatları,

(IV) Özel Harp Planlarının Denenmesi İle İlgili Tatbikatlar.

[19] Hindal Çekiç, **Plan Tatbikatı Harp Oyunu Fiili Tatbikat Hazırlama Esasları Ders Kitabı**, Harp Akademisi Komutanlığı Yay., İstanbul, 1992, s. 3-4.

Harp Oyunu

Gerçek veya gerçek olduğu farz edilen bir duruma göre önceden kararlaştırılmış kaide, bilgi ve usulleri kullanarak, iki veya daha fazla muhasım kuvvetin katıldığı bir askerî harekâtın seçilmiş yönlerinin canlandırılmasıdır.

Bir veya daha fazla kuvvetin iştiraki ile oynanabilir. Harp oyununda muhasım karargâhlar teşkil edilir ve bütün karargâh üniteleri akıcı bir senaryo içinde aktif olarak yer alırlar. Harp oyunu koordinatörü tarafından açıklama yapılmaz. Dinamik tarzda cereyan eder, emirler yazılır, raporlar verilir.[20] Harp oyununda "*Kırmızı*" ve "*Mavi*" olmak üzere iki taraf bulunur.[21]

1924 yılında icra edilen İzmir harp oyununda senaryosuna uygun olarak İtalyan ve Yunan Ordularının olası bir harekâtı incelenmiş, Türkiye'nin savunmasının zayıf noktaları ortaya çıkarılmış ve bunların kuvvetlendirilmesi kararı alınmıştır.

Harp Oyunlarının Amaçları

Harp Oyunları genellikle aşağıdaki amaçlardan birini/birkaçını gerçekleştirmek için yapılır:[22]

(1) Harekât planlarındaki problem sahalarının incelenmesi,

(2) Harekât planlarının gerektirdiği hazırlıkları geliştirmek,

(3) Komuta-Kontrol, kıta sevk ve idaresi konularında ve tecrübeleri geliştirmek,

(4) Kuvvetler arası koordinasyon ve işbirliği usullerini tespit ve geliştirmek,

(5) Kuvvet içerisinde muhtelif sınıf ve silah sistemlerinin birlikte kullanılma teknik ve taktiklerinden bilgi ve tecrübelerini artırmak,

(6) Yükselme sırası gelmiş general-amiral ile albayları değerlendirmek.

Manevra

Muharebe durumunu canlandırmak amacı güden taktik tatbikatların, büyük çapta birliklerin katılmalarıyla uygulanan tiplerinden biri de manevralardır. Manevra, her iki

[20] **a.g.e.**, s. 2-2.
[21] **a.g.e.**, s. 2-7.
[22] **a.g.e.**, s. 2-5.

tarafın kıt'a ve teçhizatının tamamının veya bir kısmının hazır bulunduğu ve askerî harekâtın sevk ve idaresini ihtiva eden taktik bir tatbikattır. Manevrada harbin bütün şartları temsil edilir.[23] Manevrada "*Kırmızı*" ve "*Mavi*" olmak üzere iki taraf bulunur. Manevra ayrıca aşağıdaki anlamlarda da kullanılmaktadır;[24]

a. Gemilerin, uçakların veya kuvvetlerin düşmana nispetle durum üstünlüğü elde etmek veya bu üstünlüğü muhafaza etmek için hareket ettirilmesi,

b. Denizde, havada, karada veya harita üzerinde yapay savaş ortamı yaratacak taktiksel alıştırma yapma,

c. Gemi, uçak veya araç üzerinde arzulanan hamleleri elde etmek için yapılan işlemler.

Manevralardan güdülen maksat ve hedefler

Manevralar çeşitli maksatlar için düzenlenebilir. Bunların başlıcaları şunlardır:[25]

(1) Muharebe kabiliyeti kazanmak,

(2) Plan denemesi yapmak,

(3) Değişik kuvvetler ve sınıflar arasında işbirliğini geliştirmek,

(4) Harpsiz harekât veya soğuk harp durumu,

(5) Bir savaştan önce hazırlık.

Muharebe

Harpte, taktik/operatif bir maksadın tahakkuku için iki tarafın silahlı unsurları arasındaki, çatışmalardan oluşan, uzun süreli, büyük kuvvetlerin katıldığı, seferin gidişatına etki yapan silahlı mücadeledir.[26]

Strateji

Strateji, istenilen hedefin elde edilebilmesi için yapılacak işlerin ve eylemlerin ana yönünü belirleyen ve bunların koordinasyonunu sağlayan kapsamlı karar ve

---

[23] Muzaffer Erendil, **Arazi, Kıta Tatbikatları ve Manevraların Planlanması ve İdaresi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970, s. 14.
[24] **MS 76-3 (A) TSK Müşterek Askerî Terimler Sözlüğü,** Genelkurmay Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010, s. M3.
[25] Erendil, **a.g.e.**, s. 15.
[26] **MS 76-3 (A) TSK Müşterek Askerî Terimler Sözlüğü,** s. M16.

planlama çabasıdır. Genelde askerlik alanında kullanılmakla birlikte, farklı alanlarda da ele alınmaktadır. En üst düzeyde tüm siyasi, diplomatik, askerî ve idari çabaların bağlı olduğu ve bazen ulusal strateji de denilen genel strateji vardır. Stratejinin tanımlarından biri de siyasi hedeflerle askerî hedefler ve operasyonlar arasındaki ilişkinin kurulması sanatıdır. *Askerî Strateji*, operasyonların ana hedefe hizmet edecek şekilde belirlenme çabasıdır. Strateji, politik etki sağlamak için askerî güç kullanma süreci olarak da ifade edilmiştir.[27]

Taktik

Taktik, muharebenin nasıl yapılacağıyla ilgili hususlardır. Bunlar, mevzilenme, silahların kullanımı, sahada yapılan manevralar, platformların (tank, helikopter vb.) kullanımı ve bunların desteklenmesini kapsar.[28]

Caydırıcılık

Caydırıcılık, karşı tarafı aksi halde çok yüksek bir bedel ödeyeceğine inandırmak suretiyle belli eylemleri yapmamaya ikna etmektir.[29] İzmir harp oyunu sırasında dış kamuoyuna caydırıcılık unsuru içeren mesajların verilmesini sağlamak için, oyunun safhaları yabancı ajanslara Anadolu Ajansı vasıtasıyla bildirilmiştir.

Taarruz

Belirli bir arazi kesimini ele geçirmek, düşman kuvvetlerini yok etmek, onun gerekli kaynaklardan yararlanmasına engel olmak, tertibatını meydana çıkarmak ya da dikkatini başka bölgelere çekmek amaçlarından biri veya birkaçını başarmak için, ateş, manevra ve çatışma unsurlarının koordineli olarak kullanılmasıdır.[30]

Savunma

Uygun bir arazi kesiminde mevzilenerek, ateş, engel, manevra ve yakın muharebe ile düşmanın taarruz gücünü ve azmini yok etmeyi esas alan bir muharebe şeklidir.

---

[27] Akad, **a.g.e.**, s. 193.
[28] **a.g.e.**, s. 200.
[29] **a.g.e.**, s. 58.
[30] **MS 76-3 (A) TSK Müşterek Askerî Terimler Sözlüğü,** s. T1.

Savunma Harekâtı

Ateş, engel, manevra ve tahkimata dayanarak, düşmanın ateş tesirini azaltmak, dost ateş tesirlerini artırmak amacıyla tahkimat yapılarak, mevzi önünde düşmanı durdurmak veya yavaşlatmak amacıyla ateşle korunan engellere ihtiyaç duyulan, düşmanın dost savunma mevzilerine yaklaştıkça mevcut bütün imkanlar kullanılarak ateş altına alınması şeklinde icra edilen bir harekâttır.[31]

Çatışma

Bir devlet veya topluluğun tek taraflı veya karşılıklı iki taraf olarak kısa süreli silahlarını kullanması halidir.[32]

Sefer

Stratejik veya operasyonel hedefin verilen zaman ve yerde başarılması için hedeflenen bir seri ilişkili askerî operasyondur.[33]

Tehdit

Düşman veya düşman olması muhtemel ülkeler/unsurların harp potansiyeli ve hazırlıkları ile millî menfaatlerimize, millî güvenliğimize yönelik her çeşit teşebbüs, gayret, oluş ve kuruluşlardır.[34] 1937 yılında yapılan Trakya ve Ege manevraları dönemsel olarak yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı öncesinde olası düşman tehditlerine yönelik olarak Türk Ordusu'nun harbe hazırlık seviyesini göstermek amacıyla icra edilmiştir.

İntikal

Müteakip konuşlanma için bir birlik, birey veya kaynağın bir bölgeden diğer bir bölgeye veya aynı bölgede başka bir yere veya iç bölgelere nakledilmesidir.[35]

Lojistik Sorunlar:

Lojistik, bir ordunun hareket edebilmesi, bakım ve idamesi ve etkili eylemlerini sürdürebilmesi için gerekli destek faaliyetlerinin tümüdür. Bir operasyon alanında ne kadar kuvvet sevk edilebileceği ve bunların ne kadar orada tutulabileceği lojistik

[31] **HKS 76-0-3 (A) Resmi Askerî Terimler Sözlüğü,** s. 249.
[32] **MS 76-3 (A) TSK Müşterek Askerî Terimler Sözlüğü,** s. Ç2.
[33] **HKS 76-0-3 (A) Resmi Askerî Terimler Sözlüğü**, s. 250.
[34] **a.g.e.**, s. 281.
[35] **a.g.e.**, s. 138.

sorunların çözümüne bağlıdır. Lojistik, sadece stoklar ve bunların ulaştırılmasıyla sınırlı olmayıp, savaşı idame ettirecek altyapı ve üretim kapasitesini de içerir. Ordular daima ikmal malzemelerini onlara ulaştıran tedarik sistemine, depolara, tesislere, kara ve demiryollarına, havaalanları ve limanlara bağlıdır; her türlü taşıma araçları, tamir-bakım-üretim ve ikmal sistemleri de bunların tamamlayıcısıdır. Modern savaşın getirdiği ilk önemli değişiklik demiryollarının sağladığı imkânlar olmuştur. Bununla birlikte, demiryollarına bağımlı olmanın orduları demiryolu üzerindeki ikmal noktalarına bağladığı da görülür. Ordular kolaylıkla buralardan uzaklaşamazlar ama hayvanla çekilen arabalarının yollarını kısaltmış olurlardı.[36]

Rütbeler

1920 yılında Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından çıkarılan yasa ile orduda kullanılan rütbeler 1935 yılına kadar pek değişmeden kullanılmıştır. 1920-1935 yılları arasında kullanılan rütbeler şunlardır: Zabit Namzedi (Subay Adayı), Zabit Vekili (Asteğmen), Mülazım (Teğmen), Mülazımı Evvel (Üsteğmen), Yüzbaşı, Binbaşı, Kaymakam (Yarbay), Miralay (Albay), Mirliva (Tuğgeneral), Ferik (Tümgeneral), Birinci Ferik (Korgeneral), Müşir (Orgeneral-Mareşal).[37] 1935 yılında Türk Ordusu'ndaki rütbe isimlerinin, yeni Türkçe karşılıklarının kullanılmasına başlanmasıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin adı da "*Genelkurmay Başkanlığı*" olarak değiştirilmiştir.[38]

Rütbelerde, 16 Mayıs 1938 tarihinde kabul edilen ve 21 Mayıs 1938'de resmi gazetede yayınlanan 3387 sayılı kanun[39] ile değişiklikler yapılmış ve rütbeler Erbaşlar: Onbaşı, Çavuş, Astsubaylar: Üstçavuş, Başçavuş, Subaylar: Asteğmen, Teğmen, Üsteğmen, Yüzbaşı, Üstsubaylar: Binbaşı, Yarbay, Albay, Generaller: Tuğgeneral, Tümgeneral, Korgeneral, Orgeneral, Mareşal olarak belirlenmiş ve bugünkü rütbeler arasındaki sınıflandırmalar (General, Üstsubay, Astsubay, Erbaş) ortaya konmuştur.[40]

---

[36] Akad, **a.g.e**, s. 140.

[37] Kadir Türker Gencer, "*Tarihten Günümüze Türk Ordusunda Kullanılan Rütbe Sembolleri*", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı: 411, Ankara, 2012, s. 77-79.

[38] Erdal Akkaya, "*Türk Ordusu'ndaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)",* **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 98.

[39] Bkz., **Resmi Gazete**, Ordu Dahilî Hizmet Kanunu'nun 2'nci maddesini değiştiren kanun, S. 3913.

[40] Kadir Kasalak, "*Kara Ordusunda Subay Rütbeleri (1826-1961)*", **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, C. 1, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000, s. 403.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK ORDUSU

1.1. Genelkurmay Başkanlığı

1876 yılında II. Abdülhamit tahta çıktığında Osmanlı askerî teşkilatı üç bölüme ayrılmakta idi. Bunlar; Bab-ı Seraskerî: Askerî teşkilatın en yüksek makamı idi ve bugünkü Millî Savunma Bakanlığı'nın vazife ve yetkilerine sahipti. Dar-ı Şûray-ı Askerî: II. Mahmut döneminde kurulmuş olup, Bab-ı Seraskerî'ye bağlı idi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi (Genelkurmay Başkanlığı): 1880 yılında "Erkân-ı Harbiye Dairesi" adıyla 7 şube olarak kurulmuş ve aynı yıl çıkarılan bir tüzükle doğrudan doğruya Başkomutanlık emrine verilmiştir. 1881 yılında "*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi*" adını almıştır. 2 Aralık 1882'de Seraskerliğe bağlanmış ve 1908 yılına kadar Seraskerliğe bağlı bir daire olarak kalmıştır. 1908 yılında Daire Başkanlığı'na getirilen Ahmet İzzet Paşa'nın Balkan Savaşı yenilgisinden sonra istifa etmesiyle yerine Enver Paşa,[41] 3 Ocak 1914'te Harbiye Nazırlığı'nın yanı sıra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Başkanı olmuştur. Erkân-ı Harbiye-i Mektebi'nin (Harp Akademisi) de bu daireye bağlanmasıyla Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam edilmiş, 3 Ağustos 1914'te ise yeni kurulan Başkomutanlık Vekâleti'ne bağlanmıştır. 9 Eylül 1914'te Başkomutanlık Karargâh teşkilatında yapılan değişiklikle karargâh 10 şubeye çıkarılmıştır.[42]

Teşkilat 1917 yılına kadar bu şekilde devam etmiş ve yapılan düzenlemelerle 27 şubeye kadar çıkarılmıştır. Mağlubiyetler karşısında sıkıntıya düşen kurum, karargâhtaki şubelerin sayısını artırarak çözüm yolu aramıştır. Fakat, yapılan bu düzenlemeler hiçbir fayda sağlamamıştır. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi (Karargâh-ı Umumi) teşkilatı ve Başkomutanlık Vekâleti'nin 7 Ekim 1918 tarihinde

---

[41] **Enver Paşa**, 23 Kasım 1881'de İstanbul'da doğmuştur. 1899 yılında Harp Okulu'ndan teğmen, 1902 yılında ise Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucu ve önderleri arasında bulunmuş, 1913'te Bâb-ı Âli Baskını adı verilen askerî darbe ile cemiyetin iktidara gelmesini sağlamıştır. 1914'te Harbiye Nezareti'ne, ek olarak da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Başkanı makamına atanmıştır. Almanya ile askerî ittifaka önderlik yaparak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesine öncülük etmiş, 1915'te Başkomutanlık Vekâleti'ne atanmış ve savaş yıllarında "*Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili*" sıfatıyla askerî politikayı yönetmiştir. 1918 yılında korgeneral rütbesinde iken ülkeyi terk etmiştir. Bkz., **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri,** Yayına Hazırlayanlar: Hülya Toker, Nurcan Aslan, C. 3, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2009, s. 8-9.

[42] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1998, s. 35-39.

lağvedilmesinden sonra, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi, Harbiye Nezareti'ne bağlı yedi şubeye indirilmiştir. Yeniden teşkilatlanan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nin 1'inci şubesi Harekât, 2'nci şubesi İstihbarat, 3'üncü şubesi Şimendifer (Demiryolu), 4'üncü şubesi Eğitim, 5'inci şubesi Harp Tarihi, 6'ncı şubesi Personel İşleri, 7'nci şubesi de Evrak ve Kütüphane (Arşiv)'den sorumlu olacaktı. Ancak bu durum çok kısa sürmüştür. Enver Paşa'nın ülkeyi terketmesiyle birlikte Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi makamı boşalmıştır. Sırayla bu makama Ahmet İzzet Paşa, Cevat (Çobanlı) Paşa ve 24 Aralık 1918'de de Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa[43] atanmıştır.[44]

Cevat Paşa ve Fevzi Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi makamında bulundukları dönemde Osmanlı Genelkurmayı, 29 Ekim 1919'da yeni bir düzenlemeye gitmiştir. Bu yeni yapılanmaya göre; 1'inci şube Harekât, 2'nci şube İstihbarat, 3'üncü şube Şimendifer ve Menzil, 4'üncü şube Teşkilat, 5'inci şube İkmal, 6'ncı şube Eğitim, 7'nci şube Askerî Kanunlar, 8'inci şube Harp Tarihi, 9'uncu şube Zati İşler ve 10'uncu şube de Evrak ve Kütüphane işlerinden sorumlu olacaktı. Bu düzenleme tam manasıyla uygulamaya girmeden Sevr Antlaşması'nı imzalayan

[43] **Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa,** 24 Ocak 1876'da İstanbul'da doğmuştur. 1896 yılında Harp Okulu'ndan teğmen, 1898 yılında ise Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi 4. Şube'de görev yaptıktan sonra 1899'da 3. Ordu'ya bağlı Metroviçe'deki 18. Fırka'nın kurmay heyetinde görevlendirilmiştir. Balkan Savaşı (1912-1913) sırasında 21. Fırka Komutan Vekilliği ve Vardar Ordusu 1. Şube (Harekât Şubesi) Müdürlüğü yapmıştır. I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Kafkas ve Suriye cephelerinde savaşmıştır. 1918'de Korgeneralliğe yükseltilmiş ve 24 Aralık 1918'den 14 Mayıs 1919'a kadar Korgeneral rütbesiyle Osmanlı Devleti'nin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği (Genelkurmay Başkanlığı) görevinde bulunmuştur. 3 Mayıs 1920'de Millî Müdâfaa Vekilliği'ne (Millî Savunma Bakanı) getirilmiş, 9 Kasım 1920'de ise Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili (Genelkurmay Bakanı) olarak atanmıştır. 24 Ocak 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın İcra Vekilleri Heyeti Reisliği'nden ayrılması üzerine, Millî Müdâfaa Vekilliği üzerinde kalmak kaydıyla İcra Vekilleri Heyeti Reisliği'ni (Başbakanlık) de üstlenmiştir. İkinci İnönü Muharebesi'nin zaferle neticelenmesinin ardından 3 Nisan 1921'de rütbesi TBMM kararıyla Orgeneralliğe yükseltilmiştir. 5 Ağustos 1921'de Millî Müdâfaa Vekilliği görevinden çekilip, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekilliği'ne getirilmiştir. 14 Ocak 1922'de Millî Müdâfaa Vekilliği, 12 Temmuz 1922'de de İcra Vekilleri Heyeti Reisliği görevlerinden ayrılmıştır. 3 Mart 1924'te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne atanmıştır. Zaferle sonuçlanan Dumlupınar Meydan Muharebesi'nin (30 Ağustos 1922) ardından 31 Ağustos'ta rütbesi Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın tavsiyesi üzerine TBMM tarafından Müşirliğe (Mareşal) terfi ettirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik yapanların siyasete karışmamaları gerektiğine dair talimatından sonra, 31 Ekim 1924'te milletvekilliğinden istifa etmiştir (14 Ağustos 1923'e kadar Kozan Milletvekili ve bu tarihten itibaren de İstanbul Milletvekili olarak yasama görevinde bulunmuştur). Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği görevini 23 yıl yaptıktan sonra 12 Ocak 1944'te 68 yaşında iken yaş haddinden emekliye sevk edilmiştir. Bkz., **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri,** Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Ankara, 1972, s. 52-55.

[44] Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2001, s. 35.

Osmanlı Hükûmeti, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'ni dört şubeye indirmek zorunda kalmıştır. 1920 yılından itibaren mali sıkıntının had safhaya ulaşması nedeniyle, personel maaşları ödenememiş ve Personel Şubesi lağvedilerek görevleri Evrak Şubesi'ne aktarılmıştır.[45]

23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM tarafından çıkarılan 2 Mayıs 1920 tarihli kanunla, Genelkurmay işlerini de yürütmek üzere, Meclis'te 11 bakanlı bir Bakanlar Kurulu (İcra Vekilleri Heyeti) oluşturulmuştur.[46]

Bakanlıklar içinde Osmanlı Harbiye Nezareti'ne karşılık olarak Millî Müdâfaa Vekâleti (Millî Savunma Bakanlığı) ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi yetkilerine sahip olmak üzere Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti (Genelkurmay Başkanlığı) kurulmuştur. TBMM Hükûmeti tarafından 2 Mayıs 1920'de kurulan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin ana görevleri; ordunun sevk ve idaresini, seferberlik işlerini, kuruluş ve kadrolarını yapmaktır. Anadolu'da kurulmuş olan bu teşkilat, bakanlık (vekâlet) olarak kabineye dahil edilmiş ve bu vekâletin başkanlığına 3 Mayıs 1920'de Albay İsmet (İnönü) getirilmiştir. İstiklal Harbi sırasında TBMM bünyesinde bir bakanlık olarak çalışan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin ilk başkanı olan Albay İsmet Bey 8 Kasım 1920'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti Başkanlığı sıfatı kendisinde kalmak üzere Batı Cephesi Komutanlığı'na atanmıştır. Ankara'daki Erkân-ı Harbiye Umumiye Reis Vekilliği'ne de 9 Kasım 1920'de Fevzi (Çakmak) Paşa getirilmiştir.[47]

Kütahya-Eskişehir Savaşları yenilgisinden hemen sonra 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya "*Başkomutanlık*" yetkisi verilmiştir.[48] Aynı tarihte TBMM tarafından verilen, Müdâfaa-i Millîye Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği (vekil olarak) vazifelerini birlikte yürüten Fevzi Paşa'ya (İsmet Paşa'nın istifası üzerine) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği, Refet Paşa'ya da Müdâfaa-i Millîye Vekilliği görevleri verilmiştir.[49]

---

[45] Türkmen, **a.g.e**, s. 36.
[46] M. Mazlum İskora, **Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânıharbiye) Tarihçesi**, Harp Akademisi Matbaası, Ankara, 1944, s. 66.
[47] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 40.
[48] İhsan Hün, **Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar**, Genelkurmay Başkanlığı, İstanbul, 1952, s. 105.
[49] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 41.

5 Ağustos 1923'de Silahlı Kuvvetleri savunma açısından yeniden düzenleyen, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili'nin imzasını taşıyan bir talimatname yürürlüğe sokulmuştur. Bu talimatname ile, Kurtuluş Savaşı'nın Batı, Doğu ve Güney cephe komutanlıklarının yerine ordu müfettişlikleri (yani bugünün ordu komutanları ve orgeneralleri) uygulaması getirilmiştir. Yetki ve görevleri ise kendi bölgelerinde teftiş yapmak ve ordunun durumu hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'ne sunulacak tespit ve öneri raporlarını hazırlamak olarak kısıtlanmıştır. Komuta yetkileri, komuta ettikleri bir birlik ve karargâhları bulunmayacaktı. Sadece Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ile kolordu ve tümen komutanları arasında sıkı bir emir-komuta ilişkisi kurulacaktı.[50]

Bu düzenlemenin amacı "*savaş*" değil "*iç siyasi mücadele*"dir. Başka bir ifadeyle ordu müfettişliği uygulamasında, 1923-1927 dönemindeki iktidar mücadelesi ve bu mücadelenin paşalar aracılığıyla Silahlı Kuvvetler üzerinden yapılmasının etkisi olmuştur.[51] Ordu Müfettişliği uygulaması, asker kökenli muhalefetin tasfiye edilmesinden sonra da, 1938 yılına kadar devam etmiştir.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletince 5 Ağustos 1923'te kuruluş projesi kabul edilerek Türk Ordusu'nun silah ve teçhizat eksikliklerinin tamamlanması çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmalar orta ve uzun vadeli hazırlanan ikmal planları ile gerçekleştirilmiştir.[52] İlk olarak, 19 Kasım 1925 tarihinde 664 Sayılı "*Müdâfaai Millîye Vekâleti'nce Yüz Elli Milyon Liralık Taahhüd İcrası Hakkında Kanun*" kabulü ile Birinci İkmal Planı oluşturulmuştur.[53] Bu yasa ile gelecek yıllarda sarf edilmesi

---

[50] Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu**, Birikim Yay., İstanbul, 2004, s. 65-66.

[51] Nitekim 1. Ordu Müfettişliği'ne Kâzım Karabekir'in, 2. Ordu Müfettişliği'ne Ali Fuat Cebesoy'un, 3. Ordu Müfettişliği'ne ise Cevat Paşa'nın atanmaları, bu paşaların muhalefetin önde gelen isimleri olması, üç paşanın da bir süre sonra kurulacak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın önderlerinin arasında olması göstermektedir ki, bu uygulama temelde muhalif paşalar ile ordu arasındaki ilişkiyi azaltma çabasıdır. Müfettişlerin faaliyetlerinin sınırlandırılması, harcırahlarının kesilmesi, raporlarının dikkate alınmaması, askerî gelişmeler hakkında bilgi verilmemesi bu durumun doğrudan sonuçlarıdır. Bkz., Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, **a.g.e.**, s. 67.

[52] Sabit Çetin, "*İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu: Aktif Tarafsızlık Siyaseti Çerçevesinde Askerî Hazırlıklar",* **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2014, s. 38.

[53] 664 Sayılı "*Müdafai Millîye Vekâletince Yüz Elli Milyon Liralık Taahhüd İcrası Hakkında Kanun* Birinci Madde: Anadolu'da tesis edilecek esliha ve mühimmat ve sanayi harbiye fabrikaları ve fenni labaratuarlar ve bunlara muktazi kuvvei muharrike ve mebani, amele mesakini ve medharlar ve saire inşası ve iktiza edecek tedkik, keşif, tecrübe ve muayene masarifi ve ordunun berri ve havai kuvvetlerinin, teslih ve teçhizine muktazi her nevi mübayaat için 1346 senei maliyesi nihayetine kadar sarfolunmak üzere yüz elli milyon liralık taahhüd icrasına Müdâfaai Millîye Vekili mezundur. İkinci

amacıyla 150 milyon liralık olağanüstü ödenek planlaması yapılmıştı. Bu miktar, 1925 yılı bütçesi gider tahmininin yüzde 75'ine eşit büyüklüktedir. Bunun uzun zamanda harcanacak ödenek olmasına karşın Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu şartlar dikkate alındığında büyük bir kaynak olduğu görülür. Gerçekleşmesi bir yıldan fazla sürecek programların uygulanabilmesi için, bir bütçe yılına yetmeyen harcamaların yapılabilmesine imkân veren bir uygulama olan "*ikmal planları"* oluşturulmuştur. 664 sayılı yasa ile Anadolu'da silah ve mühimmat fabrikalarının tesis edilmesi, kara ve hava kuvvetlerinin silah ve teçhizatının pazarlık yöntemiyle satın alınması sağlanmıştır.[54]

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti (Bakanlığı) 3 Mart 1924'te lağvedilmiş ve yalnız Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti halinde, Erkân-ı Harbiye vazifelerinde bağımsız yüksek askerî makam olarak bırakılmıştır.[55] Bu Kanuna göre Riyaset, görevlerinde bağımsız olmak üzere, Reisicumhur adına, ordunun, barışta emir ve komutasına memur en yüksek askerî makamı olarak düzenlenmiştir. Ayrıca bu yasa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Başvekilin teklifi ve Reisicumhurun onayı ile atanması, görevine ilişkin konularda her bakanlıkla yazışabilmesi ve temas kurması konuları düzenlenmiştir. Silahlı Kuvvetlerin disiplin, harekât, eğitim ve istihbarat bakımlarından emir komutasından sorumlu bu yüksek askerî makam iç politikanın dışında tutulmuştur. Hükûmetin ve dolayısıyla iç politikanın içinde bulunan Millî Müdâfaa Vekâleti (Millî Savunma Bakanlığı) ise Silahlı Kuvvetlerin bütçesinde ikmal ve idari hizmetlerin yürütülmesinden sorumlu tutulmuştur. Bu yasa ile yapılan en büyük yenilik Genelkurmayın artık bir bakanlık değil başkanlık olması ve görevlerinde müstakil hale gelmesidir. Ayrıca yasanın gerekçesi şöyle ifade edilmiştir:[56] *"Din ve ordunun siyaset cereyanları ile alakadar olması birçok mahaziri daidir. Bu hakikat bütün medenî milletler ve hükûmetler tarafından bir düsturu esasî olarak kabul edilmiştir. Bu noktai nazardan yeni bir hayat varlığı temin etmek*

Madde: İş bu taahhüdattan yirmi beş milyon lirası 1342 senesi bütçesine ve kısmı mütebakisinden her sene sarfı muktazi mebaliğ o sene bütçesine faslı mahsus olarak vazolunur. Üçüncü Madde: 1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanunun otuz altıncı maddesi mucibince 1342 senesine aid olarak yapılan taahhüdat 1342 senesi bütçesinin faslı mahsusundan tesviye olunur. Dördüncü Madde: Birinci madde mucibince yapılacak bütün işler İcra Vekilleri Heyetinin tensibile pazarlık suretiyle yapılır." Bkz., **Resmî Gazete**, 25.11.1925, Sayı: 228.

[54] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, Cilt:1, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s. 77-78.

[55] Hün, **a.g.e.**, s. 109.

[56] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 03.03.1924.

vazifesini deruhte eden Türkiye Cumhuriyeti Teşkilatı Esasiyesinde zaten muhaddes olan Şer'iye ve Evkaf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin mevcut olması muvafık olamaz." Aynı tarihte Fevzi (Çakmak) Paşa Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne atanmıştır.

1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu ile ordunun mevcut durumunda bir değişiklik yapılmamış, başkomutanlığın TBMM'nin manevi şahsiyetinde cumhurbaşkanı tarafından temsil edilmesi; harp kuvvetlerinin emir ve komutası barışta Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve seferde İcra Vekillerinin inhası üzerine Reisicumhur tarafından atanacak kişiye verilmesi hususları düzenlenmiştir.[57]

1924 yılında kurulan Bahriye Vekâleti, teşkilinden dört yıl sonra 16 Ocak 1928'de "*Bahriye Vekâletinin İlgasına Dair Kanun*" ile lağvedilmiş ve bütün faaliyetleri Millî Müdâfaa Vekâleti'ne devredilmiştir.[58] Aynı tarihlerde, 1428 sayılı kanunla Millî Müdâfaa Vekâleti Müsteşarlığı ve 1199 sayılı kanunla da bu müsteşarlığa bağlı olarak Kara, Deniz ve Hava Müsteşarlıkları kurulmuştur. Bu sebeple Deniz Kuvvetleri idari ve lojistik açıdan Deniz Müsteşarlığı adıyla Millî Müdâfaa Vekâletine, eğitim ve harekât açısından ise Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlanmıştır. Yapılan bu değişiklikler sonucunda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ilave edilen deniz şubeleriyle aşağıdaki şeklini almıştır:[59]

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı)

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Riyaseti (Genelkurmay İkinci Başkanlığı)

Birinci Reis Muavinliği (Harekât):

I. Şube: Müstahkem Mevkiler,

II. Şube: Hazar (Barış) ve sefer teşkilat, teslihat ve seferberlik

III. Şube: Yığınak (Tahaşşüt),

IV. Şube: Millî seferberlik,

V. Şube: Demiryolu ve deniz nakliyatı,

VI. Şube: Deniz harekâtı, harekât hava kısmı,

[57] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 20.04.1924.
[58] **Resmî Gazete**, 21.01.1928, Sayı: 793.
[59] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 41.

İkinci Reis Muavinliği Eğitim (Talim ve terbiye):

VII. Şube: Eğitim (Talim ve terbiye),

VIII. Şube: Mektepler ve kurslar,

IX. Şube: Millî eğitim (Talim ve terbiye),

X. Şube: Neşriyat, kitaplık, matbaa,

XI. Şube: Fen,

XII. Şube: Deniz Eğitimi,

Deniz Muavinliği,

Hava Müşavirliği: Eğitim hava kısmı,

XIII. Şube: Haber alma (İstihbarat),

XIV. Şube: Personel işleri,

Deniz haber alma, deniz muamelat,

Evrak ve şifre amirliği,

Adli Müşavirlik,

Harp Tarihi Encümeni,

Coğrafya Encümeni,

Daire Müdürlüğü.

"*Muvazzaf Zabit Yetiştirmek ve Ordu Zabitlerine Yüksek İktidar ve Tahsil Vermek Talimatnamesi*"nde, 21 Kasım 1928'de İcra Vekilleri Heyeti kararı ile değişiklik yapılarak ordu içerisindeki bütün okul ve kurslar eğitim yönünden komutanlıklar ve müfettişlikler vasıtasıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlanmıştır.[60]

1935 yılında Türk Ordusu'ndaki rütbe isimlerinin yeni Türkçe karşılıklarının kullanılmaya başlanmasıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin adı

[60] **Resmî Gazete**, 10.12.1928, Sayı: 1062.

Genelkurmay Başkanlığı[61] olarak değiştirilmiştir. Daha sonra yapılan değişikliklerle Genelkurmay'da şube sayısı 12'ye indirilmiştir.

1.2. Yüksek Askerî Şûra'nın Kurulması

22 Nisan 1925'te TBMM'de kabul edilen 636 Sayılı *"Şûrayı Askerî Kanunu"* ile yalnız barış zamanında çalışma yapması öngörülen ve merkezi Ankara'da olan Yüksek Askerî Şûra kurulmuştur. Bu yasa ile Türk Ordusu'nun sivil makamlarla olan ilişkileri düzenlenmiş ve ordunun iç yapısının nasıl şekilleneceği belirlenmiştir.[62]

Şûrayı Askerî Kanunu ile Ordunun; terfi ve taltif esaslarını, kolordu ve tümen komutanlarının tayin, tebdil, emeklilik işlemlerini, Müdâfaai Millîye ve Bahriye Vekâletleri bütçelerini, barış ve sefer askerî teşkilatları, barış zamanı asker planlamaları, önemli askerî fabrikalar ve silahlar, yeni savaş gemilerinin özelliklerinin belirlenmesi ile savaş gemilerinin envanterden çıkarılması, talim ve terbiye esasları, askerî kanunlar, kara, deniz ve hava kuvvetlerinin ülkeyi savunma esaslarının belirlenmesi, müstahkem mevkiler ile deniz üslerinin kurulması, askerî kıyafet ve teçhizatın tespit edilmesi, stratejik yolların nerelerde yapılması gerektiği, askerliğini yapmış ve henüz yapmamış olanların ülke savunması konusunda yeteneklerinin artırılması, Müdâfaa-i Millîye ve Bahriye Vekâletleri ile Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin gerekli görmesi halinde seferberlik esasları ve hazırlıkları, Erkân-ı Harbiyenin gerekli gördüğü derecede yığınak planlarının görüşülmesi hususlarında Yüksek Askerî Şûra'nın görüşünün alınması belirlenmiştir. Kanuna göre Reisicumhur Yüksek Askerî Şûra'nın doğal başkanıdır. Yüksek Askerî Şûra üyeleri, Müdâfaa-i Millîye Vekili, Bahriye Vekili, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, ordu müfettişleri, donanma komutanı, barışta ve savaşta donanma ve ordu komutanlığı yapmış erkânı

---

[61] Mazlum İskora, Erkân-ı Harbiye Tarihçesi isimli kitabında Genelkurmay kelimesinin bulunuşunu şöyle anlatır: *"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye yerine Genelkurmay sözünün alınması Mustafa Kemal ATATÜRK'ün yaptığı bir inceleme üzerine olmuştur. Bu incelemede esas olarak Fransızca Etat-Major General kelimeleri ele alınmıştır. General kelimesi umumi anlamı ile herkese yaygın, geniş demek olduğuna ve geniş sözünün kökü de 'gen' olmasına göre bundan 'genel' sözü çıkarılmıştır. Etat kelimesinin etimoloji lügatlerinde incelenmesi, bunun Latince status aslından geldiğini ve asıl manası 'ayak üzeri durmak keyfiyeti' olup buradan devlet ve kuruluş anlamlarına yayıldığını göstermiştir. Bu anlama göre Türkçe kurmak mastarının kökü olan 'kur' kelimesi alınmıştır. Major kelimesi de Latincede 'büyük yaşlı' anlamlarına gelen 'may' kökünden gelip, Türk lehçelerine mag, mak, mağdamak, maktamak kelimeleri de büyüklük ve ilerilik ifade ettiğinden 'kur'dan sonra bir de 'may' ilavesi yerinde görülmüş ve 'kurmay' kelimesi böylece kurulmuştur".* Bkz., İskora, **a.g.e.**, s. 69.

[62] Ümit Özdağ, **Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi**, Bilgeoğuz Yay., İstanbul, 2006, s. 63.

askerîyeden seçilmiş dört üye ile toplam on bir kişiden oluşmaktaydı. Yasa bütünüyle ele alındığında Askerî Şûra'nın görev alanının oldukça geniş olduğu görülür.[63] Bu görev alanı şu şekilde özetlenmiştir: [64]

"*Silahlı Kuvvetlerin stratejik planlarının hazırlanması ve uygulanması ve askerî doktrin; Silahlı Kuvvetlerin idaresi, ordu ve birliklerin komutası, donanımı ve eğitim; Millî savunma ve silahlanma stratejisi; Millî savunmaya ilişkin bütçenin hazırlanması; Bu unsurlar için gerekli yasal mevzuatın ilkelerinin tayin edilmesi.*"

1.3. Kara Kuvvetleri

İstiklal Harbi süresince değişikliklere uğrayan Türk Kara Kuvvetleri, Cumhuriyet'in ilânını müteakip, mevcudu bütçeye yük olmayacak, fakat ordu yapısını ve gücünü sarsmayacak, askerî eğitim ve öğretimi temin edebilecek şekilde ele alınarak yeniden düzenlenmiştir. Alınan bir kararla askerlik süresi kısaltılmış, süre piyade sınıfında 18 ay, diğer sınıflarda 24 ay olarak belirlenmiştir.

1 Kasım 1923 tarihine kadar devam eden intikal döneminde, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin 5 Ağustos 1923 tarihli Hazar Kuruluş ve Konuş Projesi uygulamaya geçirilerek ikişer tümenli 9 kolordu ile üç süvari tümeninden ve birkaç müstahkem mevkiden ibaret üç ordu müfettişliği halinde yeniden teşkilatlandırılmıştır. Yapılan bu teşkilatlanma, bugünkü Türk Kara Kuvvetleri'nin temelini teşkil etmiştir.[65]

- 1'inci Ordu Müfettişliği: 2'nci, 3'üncü, 4'üncü Kolordulardan oluşan bu ordunun karargâhı Ankara idi. 1'nci Ordu Müfettişliğinin karargâhı Balıkesir'de bulunan 2'nci Kolordunun kuruluşunda; 4'üncü Tümen (Edremit) ve 11'inci Tümen (Bursa), karargâhı İstanbul'da bulunan 3'üncü Kolordunun kuruluşunda; 1'inci Tümen (İstanbul) ve 61'inci Tümen (Çorlu), karargâhı Eskişehir'de bulunan 4'üncü Kolordunun kuruluşunda; 8'inci Tümen (Ankara) ve 23'üncü Tümen (İzmit) bulunuyordu. Bağımsız 2'nci Tümen Kırklareli'nde konuşlandırılmıştı.[66] 24 Temmuz 1924'te 1'inci Ordu Müfettişi Kazım Karabekir'dir. Ordu karargâhı İstanbul'a intikal

[63] **Resmî Gazete**, 29.04.1925, Sayı: 98.
[64] Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu, **a.g.e.**, s. 71.
[65] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 59.
[66] Şeref Kanat ve Şeref Oğuş, **Türk Kara Kuvvetleri Tarihi**, Kara Kuvvetleri Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, Ankara, 1996, s. 281.

ederek Meclis-i Mebusan binasına taşınmıştır.[67] Kolordularda birer istihkâm bölüğü ile köprücü takımı ile muhabere bölüğü kurulmuş, 1925'te Müstahkem Mevki İnşaat Bölükleri İstihkâm Bölüğü olarak düzenlenmiş, 1926'da da kolordu istihkâm ve muhabere bölükleri ikişer bölüklü tabur[68] haline getirilmiştir. 1938 yılında savaş ihtimalinin artması üzerine, tahkimat faaliyetlerine hız verilerek Erzurum, Hadımköy, Çanakkale ve Gelibolu'da istihkâm inşaat taburları teşkil edilmiştir.[69]

- 2'nci Ordu Müfettişliği: 1'inci, 5'inci ve 6'ncı Kolordulardan kurulan bu ordunun karargâhı Konya idi. 2'nci Ordu Müfettişliğinin, karargâhı Afyon'da bulunan 1'inci Kolordunun kuruluşunda; 16'ıncı Tümen (Manisa), 57'nci Tümen (İzmir) ve 1'inci Dağ Tugayı (Muğla), karargâhı Konya'da bulunan 5'inci Kolordunun kuruluşunda; 5'inci Tümen (Konya) ve 6'ncı Tümen (Isparta), karargâhı Kayseri'de bulunan 6'ncı Kolordunun kuruluşunda; 7'nci Tümen (Adana), 41'inci Tümen (Niğde) ve 39'uncu Dağ Tugayı (Islahiye) bulunuyordu.[70]

- 3 ncü Ordu Müfettişliği: 7'nci, 8'nci ve 9'uncu Kolordulardan kurulan bu ordunun karargâhı Erzincan'dı. 3'üncü Ordu Müfettişliğinin, karargâhı Diyarbakır'da bulunan 7'nci Kolordunun kuruluşunda; 2'nci Tümen (Siirt) ve 17'nci Tümen (Elazığ), karargâhı Tokat'ta bulunan 8'inci Kolordunun kuruluşunda; 12'nci Tümen (Sivas) ve 15'inci Tümen (Samsun), karargâhı Erzurum'da bulunan 9'uncu Kolordunun kuruluşunda; 3'üncü Tümen (Erzincan) ve 9'uncu Tümen (Sarıkamış) bulunuyordu. Bağımsız 1'inci Süvari Tümeni Ağrı'da, 14'üncü Süvari Tümeni Urfa'da konuşlandırılmıştı.[71]

---

[67] **1'inci Ordu Komutanlığı Tarihçesi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2009, s. 13.

[68] Muhabere Bölükleri dörder takımlı ve bir bölüğü telsiz takımı olarak kuruldu. 1927 yılında Almanya'dan satın alınan 5, 10, 15, 75, 500 watlık lambalı istasyonlar muhabere bölüklerinin telsiz istasyonlarına verildi. Müstahkem Mevki Komutanlıklarında Muhabere Bölükleri de işletme, çıplak hat inşa, sabit güvercin ve sabit telsiz takımlarından müteşekkil bulunuyordu. Süvari Tümenleri ve Dağ Tugaylarında Muhabere Takımları telli ve telsiz postalar teşkil edildi. Bkz., Vahdettin Tuncal, **Türk Ordusu Muhabere Sınıfının Tarihçesi (1882-1039)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1950, s. 47-48.

[69] **İstihkâm Sınıfının Tarihçesi**, İstihkâm Okul ve Eğitim Merkez Komutanlığı Basımevi, İzmir, 2005, s. 416.

[70] Said Arif Terzioğlu, **Türk Ordusu**, Başnur Matbaası, İstanbul, 1965, s. 72.

[71] Şeref Kanat ve Şeref Oğuş, **a.g.e.**, s. 282.

- Müstahkem Mevki olan Erzurum, Kars ve İzmir'e, sonradan Çatalca, Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Kırklareli müstahkem mevkileri eklenmiştir.[72]

Bu yeni teşkilatlanmaya göre Türk Kara Kuvvetleri üç ordu müfettişliği halinde dokuz kolordu, on sekiz piyade tümeni, üç süvari tümeni ile İzmir, Çatalca, Erzurum ve Kars müstahkem mevkilerinden oluşturulmuştur. Sonraki tarihlerde günün ihtiyaçlarına göre birçok değişikliğe uğrayan bu genel kuruluş ve konuş durumunun esasını oluşturan üçlü sistem hep aynı kalmıştır. Personel yönünden bakıldığında, 1928 yılında Türk Ordusu'nun 20.000 subay ve 120.000 küçük zabitle neferden meydana geldiği görülmektedir. Ordudaki hayvan adedi ise 50.000 idi.[73]

Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Silahlı Kuvvetleri'nin motorize hale gelmesi konusunda vermiş olduğu direktife uygun olarak 1928 yılında Fransızlardan, 1918 yılında üretilen 37 mm. Toplu bir Renault FT-17 tankı satın alınmış ve tankçılık ve tank savunması eğitimi amacı ile Piyade Atış Okulu (Maltepe/İstanbul)'na tahsis edilmiştir. Bu zırhlı birliklerin oluşumu için ilk adımdır. Sovyetler Birliği tarafından 1931 yılı üretimi 4 adet T–26 A, 6 adet T–27 Tanket (Bir kişilik tank), 1 adet T–35 yüzücü tankı ise, 1932 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Rus Harbiye Komiseri Mareşal Vorosilof tarafından Cumhuriyet'in 10'uncu yılı kutlaması dolayısıyla devletinin armağanı olarak verilmiştir.[74]

1928'de Kara Kuvvetleri envanterine giren Renault tankları, zırhlı birliklerin gelişimi yönünde önemli bir adımdır. İlk tank birliği ise 1934 yılında Lüleburgaz'da kurulmuş ve böylece ordunun zırhlı birliklerinin çekirdeği oluşturulmuştur.[75]

İkinci İkmal Planı kararları doğrultusunda toplam 70.000.000 liralık kaynak ordunun geliştirilmesi için planlanmıştır. İlk olarak 1934 yılında çıkarılan 2425 sayılı "*Millî Müdâfaa Vekâletince 49.500.000 Liralık Taahhüdat İcrası Hakkında Kanun*" ile olağanüstü ödenek verilmiştir.[76] Türk Ordusu'nun gelişmesi ve güçlenmesini esas alan İkinci İkmal Planı kapsamında, Kara Kuvvetleri'nin takviye edilmesi gündeme gelmiş ve yapılan çalışmalar sonucunda, 1934 yılında 4 piyade tümeni ve kolordu

[72] **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982, s. 49.
[73] Şeref Kanat ve Şeref Oğuş, **a.g.e.**, s. 281.
[74] Akkaya, **a.g.t.**, s. 102.
[75] Şeref Kanat ve Şeref Oğuş, **a.g.e.**, s. 282.
[76] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 27.05.1934.

yetkisinde olmak üzere İstanbul Komutanlığı teşkil edilmiştir. 20'nci, 33'üncü, 46'ncı ve 52'nci Piyade Tümenleri ile kolordu yetkisinde olan İstanbul Komutanlığı kurulmuştur.[77]

26 Mayıs 1936'da 2980 sayılı *"Millî Müdâfaa Vekâletince 67.000.000 Liralık Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun"* ile Üçüncü İkmal Planı'nın gerçekleştirilmesi için kaynak ayrılmıştır.[78] Bu yasa ile ordu ihtiyacı için top, teçhizat ve malzemeleri satın alınması, bu malzemenin yapımı için Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nce tesisat yapılması için yıllık ödeme miktarı 7,5 milyon lirayı geçmemesi ve 1949 mali yılı sonuna kadar ödenmesi amacıyla 67 milyon liralık taahhüde girişme yetkisi Millî Müdâfaa Vekili'ne verilmiştir. Üçüncü İkmal Planı'nda öncelik topçu birliklerinin modernizasyonuna verilmiştir.[79]

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam egemenlik hakkını kazanması üzerine Boğazlarda kuvvet bulundurmak hakkına sahip olmuştur. Bu hakkın kullanılması kapsamında her iki Boğaz bölgesinde birer müstahkem mevki kurulması kararlaştırılmış ve 1936 yılı Ağustos ayı sonunda, her iki Boğaz bölgesinde kurulacak müstahkem mevkilerin teşkil emri yayımlanmıştır. Buna göre, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nda teşkil edilecek müstahkem mevkilerin teşkilatında, Genelkurmay Başkanlığı'nca uygun görülen birlikler şunlardır: Çanakkale Boğazı bölgesinde; yeni teşkil edilecek 197'inci Piyade Alayı, 8 ve 32'nci Piyade Alayı, 115'inci Topçu Alayı, iki Jandarma Alayı, bir İstihkâm Taburu, bir Muhabere Taburu, bir İnşaat İstihkâm Taburu. İstanbul Boğazı bölgesinde; Anadolu Kavağı mıntıkasında bir İstihkâm Bölüğü, bir Muhabere Bölüğü, bir İnşaatı İstihkâm Bölüğü teşkil edilecektir. Teşkil edilen inşaat istihkâm tabur ve bölükleri, mıntıkalarındaki tahkimata derhal başlayacaklar ve bu birliklere verilecek erlerin sanatkâr erlerden olması hususuna önem verilecektir. Çanakkale Boğazı bölgesinde oluşturulacak Müstahkem Mevki Komutanlığı bünyesinde teşkil edilecek, 115'inci Topçu Alayı, şu toplardan oluşturulacaktı: 1'inci Taburu, 203 milimetrelik dörder toplu iki bataryadan kurulacak, 3'üncü Bataryası ise 20'nci Tümende malzeme halinde bulunan üç toplu 203 milimetrelik Rus havan bataryasından ileride teşkil edilecekti. 15

[77] Terzioğlu, **a.g.e.**, s. 73.
[78] **Resmî Gazete**, 26.05.1936, Sayı: 3313.
[79] Çetin, **a.g.t.**, s. 39.

santimetrelik İngiliz obüslerinden kurulu 2'nci Taburu, koşusuz olarak malzeme haline getirilecekti. Bu Tabur yerine, 6'ncı Kolordunun malzeme halinde bulunan müstakil Topçu Taburunun iki 15/24'lük Skoda bataryaları ve malzemeleri Çanakkale'ye nakledilerek, iki bataryalı 15/24'lük Topçu Taburu olarak yeniden teşkil edilecekti. Her iki Tabur da Erenköy mıntıkasında yerleşecektir. Bu Alayın 4'üncü Topçu Taburu da 15/24'lük Skoda obüslerinden teşkil edilecekti.[80]

İstanbul Boğazı bölgesinde oluşturulacak Müstahkem Mevki Komutanlığı bünyesinde teşkil edilecek Topçu Birlikleri ise şu toplardan oluşturulacaktı: İstanbul Komutanlığı emrindeki 22'nci Topçu Taburu lağvedilerek, bu taburun 203 milimetrelik obüslerinden teşkil edilen dört toplu bir batarya kurulacak ve Anadolu Kavağına yerleşecektir. Bir batarya da 15/24'lük Skoda obüslerinden koşulu olarak teşkil edilecektir. Bu belgede belirtilen hususlar göstermektedir ki Türkiye, Çanakkale Boğazı Bölgesinde daha güçlü ve hazırlıklı olmak istemektedir. Her iki Boğaz bölgesinde teşkil edilen müstahkem mevkilerin kuvvet dengesinin, Çanakkale Boğazı Bölgesinde, bire üç fazla olması bunu göstermektedir. Böyle olması da oldukça doğaldır. Çünkü Boğazlar bölgesine gelecek savaşan ülkelerin tamamı (SSCB hariç), öncelikle Çanakkale Boğazı'nı geçmek zorunda kalacaklardır.[81]

1.4. Deniz Kuvvetleri ve Donanma

XIX. yüzyılda dünya donanmaları arasında üçüncü sırayı alan Osmanlı donanması, Mondros Mütarekesi'nden sonra Haliç'e hapsedilmiş, personeli terhis edilmiş, tersaneleri işgal edilmiş, gemilerin top kamaları sökülmüştür.

Kurtuluş Savaşı'nda deniz taşıma işlerini gerçekleştirmek amacıyla Müdâfaa-i Millîye Vekâleti'ne bağlı 10 Temmuz 1920'de "*Umuru Bahriye Müdürlüğü*" kurulmuştur. Müdürlük karargâhı; personel, harekât, levazım ve ikmal, limanlar ve deniz ticareti, muhasebe ve tahakkuk, sıhhiye dairelerinden oluşuyordu. Cephe teşkilatında da; Trabzon Nakliyatı Bahriye Komutanlığı, Ereğli Nakliyatı Bahriye Komutanlığı, Amasra Bölge Komutanlığı, Samsun Bahriye Müfrezesi Komutanlığı, Eğirdir Gölü Bahriye Müfreze Komutanlığı, Ermis (Van Gölünde) Tersane Komutanlığı, İzmit Bahriye Komutanlığı, Fethiye Bahriye İhtiyat Komutanlığı ayrıca

[80] Ömer Köroğlu, *"İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Askerî Durumu ve Savaş Dışı Politikası"*, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2011, s. 72.
[81] Köroğlu, **a.g.t.**, s. 73.

Samsun'da bir daimi Deniz Divan Harbi-Yüksek Askerî Mahkeme ve bir de Bahriye Mahkemesi kurulmuştur.[82]

1 Mart 1921'de Umuru Bahriye Müdürlüğü isim değiştirmiş ve "*Bahriye Dairesi*" ismini almıştır. Bahriye Dairesi Reisliği deniz kuvvetlerinin bütün idarî ve harekât işlerinden sorumluydu. Bu teşkilatın emrindeki harp gemileri, en büyükleri ancak 5 mil sürat yapabilen Aydın Reis ve Preveze olmak üzere 10–180 tonluk silahlı römorkörlerdi. 14 Kasım 1922'de İstanbul Kasımpaşa'daki Bahriye Nezareti binası *"İstanbul Bahriye Komutanlığı"* karargâhı haline getirilmiş ve küçük harp gemilerinin onarımı için girişimde bulunulmuştur. 1923 yılında Yavuz gemisi yaralı ve hareket kabiliyetinden yoksun, Mecidiye gemisi Rusya'dan getirildiği şekilde yaralı olarak tek baca ve tek direk ile Hamidiye gemisinin 4-5 aylık tamir ihtiyacı, diğer gemiler ise Kasımpaşa'da tersane önüne kıçtankara (baştan demirlenmiş, kıçtan da halatlarla kıyıya bağlanmış) edilmiş halde bulunuyordu.[83]

Kurtuluş Savaşı'nda yeni Türk devletinin deniz kuvveti, Anadolu'ya kaçırılmış birkaç küçük motorgambot ve yurt savunmasında görev almak üzere Anadolu'ya geçen denizcilerimizden oluşmaktaydı. Yok denecek kadar kısıtlı imkanlara rağmen yeni devlet, deniz ulaştırmasını tesis ve devam ettirerek, kendisine verilen görevleri başarı ile icra etmiştir. Deniz Kuvvetleri'nin Kurtuluş Savaşı'ndaki başarılarını Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatmaktadır:[84]

> "*Düşman ablukasına ve malik olduğu kısıtlı deniz araçlarına rağmen bahriyemiz mensupları, birkaç gemi ile harikalar göstererek, hiçbir şey kaybetmeksizin deniz nakliyatını sağlamak suretiyle teşekküre değer hizmetler yapmışlardır.*"

29 Ekim 1923'de TBMM Cumhuriyet'i ilan ettiği zaman donanma çok mevcutlu, fakat hurda denebilecek bir durumda ve personelden yoksun olarak Haliç'e bağlanmış bulunuyordu.[85]

1923 yılında Cumhuriyet Donanması, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan, yaşları 11 ile 30 arasında değişen; 1 eski muharebe gemisi, 1 muharebe kruvazörü, 2

---

[82] Afif Büyüktuğrul, **Cumhuriyet Donanması (1923-1960)**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1967, s. 4.
[83] **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri,** s. 168-169.
[84] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 126.
[85] Afif Büyüktuğrul, **Büyük Atamız ve Türk Denizciliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1969, s. 81.

kruvazör, 2 torpido kruvazörü, 5 muhrip, 8 torpidobot, 8 gambot, 9 motorgambot, 3 mayın gemisi ve birkaç yardımcı gemiden oluşuyordu.

Bunların büyük kısmı görev yapamaz durumdaydı ve bu durumda olan gemilerden 1 eski muharebe gemisi, 2 muhrip, 8 torpidobot, 2 gambot hemen hizmet dışına çıkarılmıştır.

Deniz Kuvvetleri'nin kara tesisleri ise; İstanbul, İzmir, Amasra ve İzmit Deniz Komutanlıkları, muhtelif şehirlerdeki liman reislikleri, Seyrisefain İdaresi, Bahriye Mektebi (Deniz Harp Okulu), Gedikli çırak okullarından alınan eğitim üniteleri, Deniz Fabrikaları, havuzlar, Deniz Hastahanesi, Basım Evi, Deniz Müzesi, Dikimhane ve muhtelif lojistik kuruluşlardan oluşuyordu.[86]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında donanma ve denizin kara tesisleri Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı olan "*Bahriye Vekâleti*" emrine verilmiştir. 1928 yılında "*Bahriye Vekâleti*", "*Deniz Müsteşarlığı*" adını almış ve 7 şube halinde teşkilatlanmıştır. Bunlar; Donanma, Zat İşleri, Teçhizat, İmalat, Sıhhiye, Levazım ve Okullar şubeleriydi. Bu karargâh teşkilatı 1949 yılına kadar devam etmiştir.[87]

Mustafa Kemal Paşa milletin güvenini kazanmak ve halkla yakından temas edebilmek amacıyla 29 Ağustos 1924'te Dumlupınar'dan başlayan bir yurt gezisine çıkmıştır. Bu gezi 18 Ekim 1924'te sona ermiş ve 50 gün devam etmiştir. Bursa'dan 11 Eylül'de ayrılışları ile Trabzon, Rize, Giresun, Ordu ve 20 Eylülde Samsun'a uğrayışlarına kadar geçen yolculuklarını Hamidiye Kruvazörü ile yapmışlardır. Bu seyahatle Mustafa Kemal Paşa, sadece Karadeniz limanlarını görmekle kalmamış, donanmayı ve deniz subaylarını da yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Hamidiye Kruvazörü ile yapılan 10 günlük gezi süresince genellikle deniz ve denizcilerin sorunları konuşulmuş ve denizciler Mustafa Kemal Paşa'nın deniz hakkındaki görüş ve direktiflerini almışlardır.[88] Karadeniz gezisinin ardından Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1924'te TBMM'nin İkinci Dönem İkinci Toplanma yılını açarken gezi ile ilgili

[86] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 127.
[87] **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri,** s. 169.
[88] Raşit Metel, **Atatürk ve Donanma**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 1966, s. 44.

izlenimleriyle denize ve deniz sorunlarına önem verilmesi gerektiğini şu ifadelerle anlatmıştır:[89]

> "*Efendiler, Bahriyeyi esaslı ve ciddi surette islah etmek düşünülmektedir. Bu noktai azimet (yola çıkmak) bilhassa güzide anasırı (unsurlar) bihakkın yetiştirip ondan memleketin müstacel (ivedi) ihtiyacında istifade etmek ve her halde memleketin takatif fevkinde hayalattan (hayal) münezzeh (temiz) kılmak olmalıdır."*

Mustafa Kemal Paşa'nın Karadeniz seyahatinden başta Bahriye Vekâleti olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk deniz politikası ve deniz örgütü doğmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği hedef doğrultusunda 29 Aralık 1924'de TBMM'nde "*Bahriye Vekâleti Teşkiline Dair Kanun*" kabul edilmiştir.[90] Bu dönemde Bahriye Vekâleti'nin önündeki en önemli meseleler mali imkanlar çerçevesinde bir donanma oluşturulması, kara tesislerinin donanmayı destekleyebilecek hale getirilmesi ve donanmanın eğitim seviyesinin artırılması olmuştur.[91] Bu amaçla uzun süreli bir program yürürlüğe konulmuştur. Bu programın ana başlıkları şunlardır:[92] "*Yavuz zırhlısının onarılması, Turgutreis zırhlısı, Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri, Peyk-i Şevket ve Berk-i Satvet torpido kruvazörleri ile Samsun, Basra, Taşoz muhriplerinden oluşan bir çekirdek donanma teşkil edilmesi, yurt dışından 2 adet denizaltı tedarik edilmesi, Gölcük'te bir tersane kurulması, yabancı bir uzman heyet getirilerek personelin eğitim düzeyinin yükseltilmesi*."

Bahriye Vekâleti'nin en önemli sorunlarından biri Yavuz zırhlısının onarımı olmuştur. Bahriye Vekâleti alınan bu kararlar çerçevesinde çalışmalarını sürdürmüştür. Ancak 24 Aralık 1927 günü Başvekil İsmet (İnönü)'nün Meclis Başkanlığına yazdığı bir tezkere ile Bahriye Vekili İhsan Bey Yavuz gemisinin onarım sözleşmesinin tadili konusunda İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ve kanuni yetkileri

---

[89] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-I 1919-1938**, Toplayan: Nimet Arsan, İkinci Bs., Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1961, s. 333.

[90] "539 sayılı *"Bahriye Vekâleti Teşkiline Dair Kanun"* 1. Bahriye umuru Müdâfaai Millîye Vekâletinden tefrik edilerek bu umurla meşgul olmak üzere Bahriye Vekâleti teşkil edilmiştir. 2. Bahriye erkânı harbiyesi, Bahriye erkânıharbiye reisinin tahtı emrinde olarak, re'sen Erkânı Umumiye Riyasetine raptedilmiştir. 3. İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'iyülicradır. 4. İşbu kanun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur." **Resmî Gazete**, 14.01.1925, Sayı: 82.

[91] Büyüktuğrul, **Büyük Atamız ve Türk Denizciliği**, s. 106.

[92] **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri,** s. 175.

dışında hareket ettiği anlaşılmıştır. Bahriye Vekili yüksek mahkemeye verilmiş ve iki yıl mahkûm edilmesiyle Bahriye Vekâleti dönemi kapanmıştır.[93]

16 Ocak 1928'de TBMM'de *"Bahriye Vekâletinin İlgasına Dair Kanun"* ile Bahriye Vekâleti kaldırılmış ve bütün faaliyetleri Müdâfaai Millîye Vekâleti'ne devredilmiştir.[94] Kanunun TBMM'ne sunulan gerekçesi; vatanın korunmasıyla görevli kara, deniz ve hava kuvvetlerinin sevk ve idaresi Erkânı Harbiye-i Umumiye'de birleştirildiği gibi silahlanma, ikmal ve seferberlik işlerinin de bir makamda yönetilmesi "*daha faydalı ve müsmir (daha hayırlı) olacağından"* Bahriye Vekâleti'nin kaldırılması ve Bahriye işlerinin Müdâfaa-i Millîye Vekâleti'ne devredilmesi şeklinde ifade edilmiştir.[95] Aynı tarihte TBMM'de "*Müdâfaai Millîye Vekâletinde Bazı Teşkilat İcrasına Dair Kanun*" ile Müdâfaa-i Millîye Vekâleti'nde Deniz Müsteşarlığı teşkil edilmiştir.[96]

Yavuz zırhlısı faal edilebilirse Yunan donanması ile denge sağlanacak ve dış politikada da etkin bir araç olarak kullanılabilecektir. Yavuz zırhlısının onarımının yabancı şirketler tarafından yurt dışında yapılmasına ilişkin teklifler, Sultan Osman ve Reşadiye zırhlılarına İngilizler tarafından el konulması tecrübesinden dolayı reddedilmiştir. Bu nedenle Yavuz zırhlısının yabancı firmalar tarafından yurt içinde onarılmasına karar verilmiştir. 1927'de başlayan onarım faaliyetleri, 1930'da tamamlanmış ve Yavuz zırhlısı 11 Ağustos 1930'da tekrar hizmete alınmıştır.[97]

Cumhuriyet Donanması'nın dış alım yoluyla güçlendirilmesi kapsamında; 1925'te Hollanda'ya sipariş edilen Birinci İnönü ve İkinci İnönü denizaltıları 1928'de, 1929'da İtalya'ya ısmarlanan Doğan, Martı ve Deniz Kuşu hücumbotları ile Adatepe ve Kocatepe muhripleri 1931 yılında, Tınaztepe ve Zafer muhripleri 1932'de, Dumlupınar ve Sakarya denizaltıları ise 1931'de donanmaya katılmıştır.[98]

Cumhuriyet Donanması, 1932 yılına gelindiğinde büyük devletlerin donanmaları kadar kuvvetli değildi. Ancak Yavuz zırhlısının hizmete girmesi ve diğer ülkelerden tedarik edilen gemilerle Balkan devletleri donanmaları arasında önemli bir kuvvet

[93] Büyüktuğrul, **Cumhuriyet Donanması,** s. 37-38.
[94] **Resmî Gazete**, 21.01.1928, Sayı: 793.
[95] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 16.01.1928.
[96] **Resmî Gazete**, 21.01.1928, Sayı: 793.
[97] **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri,** s. 178-182.
[98] Metel, **a.g.e.**, s. 152.

haline gelmiştir. Cumhuriyet Donanması, Balkan ve Ortadoğu devletlerinin donanmalarından daha büyük bir kuvvete sahip olmuştur.

Deniz Harp Okulu, Birinci Dünya Harbi yenilgisini izleyen mütareke ve işgal yıllarında da eğitime devam etmiş ve donanmanın subay kaynağını karşılamıştır. Personelin eğitim düzeyinin artırılması amacıyla yapılan faaliyetler şunlardır:[99] "1924'te "Deniz Okullar ve Kurslar Müdürlüğü" kurulmuş, 1926 yılında, eğitimlerde danışmanlık yapmak üzere 1 amiral, 5 subay ve 4 astsubaydan oluşan Alman heyeti ülkeye getirilmiş ve bu heyetin personel-gemi-filo seviyesinde eğitimler yaptırması sağlanmış, Alman heyetine donanmanın ana talimnameleri olan ve uzun süre donanmanın faaliyetlerine kaynak olan muharebe, donanma sevk-idare, keşif, muhrip, hücumbot ve denizaltı talimnameleri hazırlatılmış, yeni tedarik edilen denizaltılarda görev yapmak üzere yurt dışına eğitim maksatlı personel gönderilmiş ve yurt dışında eğitim alan personelin Cumhuriyet Donanması'nın denizaltıcı personelini yetiştirmesi sağlanmış, denizde sevk idare fikirlerini birleştirmek ve subayların harekât/kurmay görevleri hususlarındaki bilgilerini artırmak maksadıyla 1930 yılında Deniz Harp Akademisi açılmış ve akademiye Alman Deniz Kuvvetlerinden uzman personel getirtilmiştir."

Alman şirketinin Yavuz gemisi için inşa ettiği havuz ve Fransız şirketinin gemiyi tamir için hazırladığı barakalardan oluşan atölyeler Gölcük Tersanesinin ilk temelini oluşturmuş ve 4 Ağustos 1930'da Gölcük Deniz Fabrikaları teşekkül etmeye başlamıştır. 8 Mayıs 1933'te harp ve yardımcı harp gemilerinin tamir, idame ve bakımları için İzmit Körfezi'ndeki Gölcük'te bir tamir liman ve tersanesinin yaptırılması kararlaştırılmış ve bu tesisler 1935 yılında hizmete açılmıştır [100]

1933-1938 yılları arasında Cumhuriyet Donanması'nın Balkanlar veya Ortadoğu donanmalarının herhangi ikisinin toplamından da üstün bir kuvvete sahip olması hedeflenmiştir. Bu dönemde tedarik edilen ilk gemi, 1934'te Türk armatörlerinden alınan Ülkü Kömür Gemisi olmuştur. Bir Alman firması tarafından, İspanya deniz kuvvetleri için bu ülkede inşa edilen E1 isimli denizaltı satışa çıkarılmış ve 1935 yılında Türkiye tarafından satın alınmış, Gür ismiyle donanmaya katılmıştır. 1936'da, denizaltıların yatak gemisi ihtiyacını karşılamak amacıyla Erkin ana gemisi ve 1937

[99] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 138.
[100] **Resmî Gazete**, 14.05.1933, Sayı: 2400.

yılında Kocaeli römorkörü Almanya'dan satın alınmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı yatı olarak kullanılmak üzere Savarona Yatı, 1938 yılında hizmete girmiştir.[101]

1936'da Meclisten, denizaltı gemisi ısmarlamak için 2.100.000 TL.lik fevkalade bir tahsilat çıkarılmıştır. Bir Alman firmasıyla dört denizaltı gemisi inşası için anlaşma yapılmıştır. Bu gemilerden ikisi Almanya'da yapılacak, diğer ikisi parçalar halinde Almanya'da hazırlanıp İstanbul Valde kızaklarında monte edilecektir. Gemilerin isimleri bizzat Atatürk tarafından verilmiştir. Almanya'da yapılan hücum denizaltı gemisinin adı Saldıray, Mayın denizaltısının adı Batıray, İstanbul'da yapılanların adları ise Atılay ve Yıldıray konmuştur. Saldıray 1938'de, Atılay 1940'da, Yıldıray 1946'da Türk donanmasına katılmış, Batıray'a ise savaşın çıkması nedeniyle Almanlar tarafından el konulmuş, 1945'de kendi kendisini batırmıştır.

Cumhuriyet Donanması'nın güçlendirilmesi amacıyla Almanya'ya 4 denizaltı, İngiltere'ye ise 4 muhrip, 4 denizaltı ve 2 mayın dökücü gemi sipariş edilmiştir. Bu projelerin gerçekleştirilmesi durumunda, Cumhuriyet Donanması'nda bulunan muharip unsurların 1 muharebe kruvazörü, 8 muhrip, 3 hücumbot ve 13 denizaltıdan oluşması planlanmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması bu projelerin tamamlanmasını geciktirmiştir.[102]

Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet döneminde donanmaya ve denizciliğe çok önem vermiştir. Bizzat onun direktifleriyle donanma gemilerinin bakımları yaptırılmış ve yeni gemiler tedarik edilmiştir. Denizciliğin gelişmesi için onun döneminde Bahriye Vekâleti kurularak Türkiye Cumhuriyeti'nin millî bir denizcilik politikası oluşturulmuştur. Bu politikaların uygulanmasının sonucunda Osmanlı Devleti'nden devralınan harap donanmadan, Akdeniz'de güç gösterisi ve diplomatik görevler yapabilecek bir donanmaya ulaşılmıştır.

1.5. Hava Kuvvetleri

23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılmasıyla kurulan yeni Türk Devleti, ilk iş olarak düzenli ve disiplinli orduların kurulmasını esas kabul etmiş ve bu esasın paralelinde; Millî Savunma Bakanlığı'nın 14 Haziran 1920 tarihli emriyle, Harbiye Dairesi'ne bağlı olarak Hava Kuvvetleri Şubesi (Kuva-yi Havaiye) kurulmuştur. Bu

[101] **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri,** s. 186.
[102] **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri,** s. 188.

teşkilatın ismi sırasıyla, 1 Şubat 1921'de Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü (Kuva-yi Havaiye ve Müdüriyeti Umumiyesi) ve 5 Temmuz 1922'de Hava Kuvvetleri Müfettişliği (Kuva-yi Havaiye Müfettişliği) olarak değiştirilmiş ve tümen yetkisine çıkarılmıştır.[103]

1923 yılında harekât ve eğitim bakımından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletine, lojistik ve ikmal bakımından Müdâfaa-i Millîye Vekâleti'ne bağlı olan Kuvayı Havaiye Müfettişliği karargâhı; harekât, ikmal, rasat; fenni ikmal, imalat, fenni araştırma; sıhhiye, levazım, evrak olmak üzere üç şube halinde teşkilatlanmış ve İzmir'de bir ana malzeme ve Ankara'da hava depoları kurulmuştur.[104]

Millî mücadeleden hemen sonra, havacılık sektörünü kuvvetlendirmek için çalışmalara başlanmıştır. 1923 yılında, ilk iş olarak özellikle Fransız havacılığını incelemek üzere Albay Muzaffer Ergüder başkanlığında bir kurul Avrupa'ya gönderilmiştir. Bu heyet, Fransız uçuş okullarında öğrenci yetiştirmek, pilot ve teknik personel getirmek ve uçak satın almak üzere anlaşmalar yapmıştır.[105]

Lozan Barış Antlaşmasından sonra İstanbul Yeşilköy'de Kuvayı Havaiye Müfettişliği'nin emrinde İstanbul Hava Şubesi Müdüriyeti kurulmuştur. Bu şubenin görevleri; Yeşilköy'de bulunan İngiliz ve Fransız hava birliklerinin işgal altında bulunan hava tesislerini teslim almak, muhafaza etmek ve Türk hava birliklerinin ihtiyaçlarını temin etmek olarak belirlenmiştir. Kuvayı Havaiye Müfettişliği'ne bağlı; Tayyare Mektebi Müdüriyeti, Tayyare Grup Komutanlığı, 1'inci Tayyare Bölüğü İzmir'de; 2'nci Tayyare Bölüğü Bandırma'da; 3'üncü Tayyare Bölüğü İzmit'teydi.[106]

1924 yılında muharip birlikleri; İzmir'de 1'inci ve 2'nci Tayyare Bölükleri, Mardin'de 3'üncü Tayyare Bölüğü 7'nci Kolordu emrinde, Erzurum'da 4'üncü Tayyare Bölüğü 11'inci Kolordu emrinde, Eskişehir'de kuruluş halinde olan 6'ncı Tayyare Bölüğü, İzmir ve Mersin'de Deniz Tayyare Bölüğü şeklindeydi. İzmir Halkapınar depo ve tamirhane ile Afyon'da bir depo bulunuyordu. 1924 yılında 20 adet Junkers F-13 uçağı Almanya'dan satın alınmış, 39 adet Coudron-29 uçağı ve 16

[103] **1911'den 2000'lere Hava Kuvvetleri**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Ankara, 1993, s. 29.
[104] Sıtkı Tanman, **Türk Havacılık Tarihi 1918-1923**, Cilt: 2, 2. Kitap, Hava Basımevi, Eskişehir, 1953, s. 180-181.
[105] **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri,** s. 241.
[106] Saim Besbelli ve İhsan Göymen, **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, V. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s. 193.

adet Breguet 14 A-2 uçağı Fransa'ya sipariş edilmiştir.[107] 1925 yılında İtalya ve Yunanistan Hükûmetleri arasında siyasi gerginlik çıkınca, İzmir'deki hava birliklerinin bir kısmı Anadolu'ya taşınmıştır. İzmir'deki Hava Kuvvetleri Müfettişliği karargâhı Eskişehir'e intikal etmiştir.[108]

Hava Kuvvetleri Müfettişliği'nin gücü 1926 yılına kadar geçen dönem içinde gittikçe artırılarak, hava bölüklerinin sayısı 10'a, deniz hava bölüklerinin sayısı ise 3'e çıkarılmış ve bölükler, grup komutanlıkları ve hava (tayyare) istasyon komutanlıkları bünyesinde sevk ve idare edilmiştir. 1924 yılında, uçuş eğitimi için diğer ülkelere personel gönderilmesine başlanmış, 1925 yılında Eskişehir'de Hava Okulu yeniden kurulmuş ve aynı yılın Ekim ayında Hava Okulu ilk mezunlarını vermiştir.[109]

Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1924'te Meclis açılış konuşmasında: "*Yurt savunmasından söz ederken askerî alanda önemli ve etkin bir nitelik taşıyan Hava Kuvvetlerine yüce Meclisin özellikle ilgisini ve dikkatini çekmek isterim*" diyerek havacılığın ihmal edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.[110]

19 Şubat 1925'te, "*Türk Tayyare Cemiyeti*" kurulmuştur. 1935'te alınan kongre kararı ile adı "*Türk Hava Kurumu*" olan cemiyetin kuruluş amaçları da Mustafa Kemal Paşa tarafından;[111] "Türkiye'de havacılığın sanayisini kurmak, havacılığın askerî, ekonomik, sosyal ve siyasal önemini anlatmak, askerî, sivil, sportif ve turistik havacılığın gelişmesini sağlamak, havacılık faaliyetleri için gerekli araç ve gereçleri hazırlamak, personel yetiştirmek ve uçan bir Türk gençliği yaratmak" olarak belirlenmiştir.

Türk Hava Kurumu kurulduğu yıllarda oldukça güçlü ve geleceğe yönelik hedefleri olan bir kurum haline getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, her zaman kurum ile ilgilenmiş ve 1927 yılında 36 saatten fazla bir sürede okuduğu Nutuk'un gelirini de bu kuruma bağışlamıştır.

---

[107] Hulusi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler**, Cilt: 2, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 162-163.
[108] **a.g.e.**, Cilt: 2, s. 164.
[109] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 188.
[110] **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri,** s. 244.
[111] Perihan Kilimci, **Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askerî Havacılığı**, Hava Harp Okulu Yay., İstanbul, 2004, s. 117.

1925'te, Alman Junkers firması ile Türk Tayyare Cemiyeti arasında bir anlaşma yapılarak Kayseri'de Türk Motor ve Tayyare Şirketi (TOMTAŞ) kurulmuştur. Ayrıca bir motor ve uçak fabrikasının yapımına aynı yerde başlanmıştır. Her türlü teçhizat Almanya'dan getirtilmiştir. Personel ihtiyacı Almanya'dan gelen 5 mühendis ve 120 Alman işçisi ile 240 Türk işçisi tarafından karşılanmıştır. Bu fabrika büyük bir hızla bitirilerek 6 Ekim 1926'da hizmete açılmıştır. Aynı yıl 5 öğrenci, uçak mühendisi yetiştirilmek üzere Fransa'ya gönderilmiştir. 1928 yılında, Türk Motor ve Tayyare Şirketi bütün tesisleri ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından satın alınmıştır. 1929'da, tesisler onarım ve revizyondan geçmiş, 1932 yılına kadar tesiste 15 adet Junkers A-20 imal edilmiştir. Bunlar tamamen metal yapım olup Türk Hava Kuvvetleri'nin ilk telsizli uçaklarıydı. Bu fabrikada İkinci Dünya Savaşı'na kadar içlerinde Alman Gotha 145, İngiliz Miles-Magister gibi uçakların da bulunduğu 112 adet uçak imal edilmiştir.[112]

1926 yılında atış bombardıman ihtisasında personel yetiştirilmesi amacıyla Eskişehir'de Tayyare Mektebine bağlı iki gruba (uçuş tatbikat ve seyrüsefer grubu) üçüncü grup olarak atış-bombardıman grubu ilave edilmiş ve faaliyetine başlamıştır. Ayrıca makinist ihtiyacının karşılanması amacıyla Fransız firması ve Türk Hava Kurumu'nun yardımıyla Yeşilköy'de Makinist Mektebi'nin eğitime başlaması sağlanmıştır. Makinist Mektebinin kuruluşunda eski Yeşilköy Deniz Tayyare Mektebi'nin binalarından yararlanılmıştır. Okulun eğitim süresi bir yıl olarak planlanlanmıştır.[113]

1926 yılında Türk Hava Kuvvetleri'nin okul eğitim uçaklarının yüzde doksanı Fransız uçakları olması nedeniyle, birliklerin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için, Fransız uçak ve motorları üzerinde eğitime başlanmıştır. Makinist Mektebi'nin ilk öğretmenleri Fransızlardı. Okulda öğretmenlik yapmak üzere on Türk seçilerek Fransa'ya eğitim için gönderilmiştir. Makinist Mektebi'nde iki yılda (1926-1928) 172 sivil makinist mezun olmuştur. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin duyduğu ihtiyaç üzerine 15 Eylül 1928'den itibaren okul, masrafları Türk Hava Kurumu tarafından karşılanması kaydı ile Millî Müdâfaa Vekâleti emrine verilmiştir. Okulun adı *"Yeşilköy Hava Gedikli Küçük Zabit Makinist Mektebi"* olarak değiştirilmiştir.

[112] **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri,** s. 247.
[113] Avni Okar, **Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2004, s. 110.

Eğitimin süresi iki yıla çıkarılarak Hava Kuvvetleri'nin ihtiyacı olan gedikli küçük zabit (astsubay) uçak makinistleri yetiştirilmeye başlanmıştır.[114]

1927 yılında İzmir'de bulunan Uçuş Okulunun bir kısmı Eskişehir'e taşınmış ve Hava Uçuş Okulu kursları Eskişehir'de başlatılmıştır. Fransa'nın Avrupa'da en güçlü havacılığın bulunduğu ülke olarak tanındığı yılların sona erdiği ve bir duraklama devresinin yaşanmakta olduğu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından izleniyordu. Daha önce Fransız eğitim sistemine uygun olarak Fransız uçakları ile ilerleme kaydetmiş olan Türk Hava Kuvvetleri'nde İngiliz havacılığının eğitim sistemi ve tekniğinin denenmesine karar verilmiştir. Eğitim amacıyla personel İngiltere'ye gönderilmiştir.[115]

1927'de hava birlikleri şu şekildedir:[116] "Eskişehir İstasyon Komutanlığı, Hava Grubu (5'inci, 6'ncı, 7'nci, 8'inci, 9'uncu, 10'uncu Tayyare Bölükleri), İzmir İstasyon Komutanlığı, Hava Grubu (1'inci, 2'nci, 3'üncü Deniz Bölüğü, 4'üncü Kara Bölüğü), Diyarbakır Hava Grubu (1'inci, 2'nci, 3'üncü Tayyare Bölükleri), Eskişehir'de Hava Okulu, İstanbul Hava Şubesi, Ankara, Afyon, Diyarbakır Malzeme Depoları, 6 Adet Defi Batarya (Uçaksavar), 17 Adet Rasat Merkezi."

1928'de Hava Kuvvetleri Müfettişliği lağvedilerek Millî Savunma Bakanlığı bünyesinde *Hava Müsteşarlığı* kurulmuş, grup ve hava (tayyare) istasyon komutanlıkları kaldırılarak tayyare taburları oluşturulmuştur. Bölük numaraları da yeni teşkilata göre değiştirilmiştir.[117] Eskişehir'de 1'inci Tayyare Taburu (1'inci, 2'nci, 21'inci, 41'inci, 42'nci Tayyare Bölükleri), Diyarbakır'da 3'üncü Tayyare Taburu (27'nci, 28'inci, 29'uncu Tayyare Bölükleri), İzmir'de 6'ncı Tayyare Taburu (11'inci Deniz Keşif, 24'üncü Kara Keşif, 31'inci Deniz Bombardıman, 44'üncü Kara Av Bölükleri). Anılan hava birlikleri Harekât ve Eğitim yönünden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne, lojistik destek yönünden Hava Müsteşarlığı'na bağlanmıştır.

---

[114] Zeynep Gülten, **Havacılık Tarihinde Yeşilköy**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2010, s. 37-38.
[115] Kaymaklı, **a.g.e.**, Cilt: 2, s. 173.
[116] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 189.
[117] Cemal Anadol, **Türk Havacılık Tarihi**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yay., İstanbul, 1990, s. 185.

Aynı yıl, havacılığın pilot dışındaki diğer ihtisas ve branşları ile ilgili elemanlarının, ihtiyaç duyuldukça kurulan okullarda yetiştirilmesine başlanmıştır.[118]

1929 yılında Eskişehir Tayyare Mektebi bünyesine, İstanbul Yeşilköy'de bulunan Hava Gedikli Küçük Zabit Makinist Mektebi'ni almış ve adı *"Hava Mektebi"* olarak değiştirilmiştir. Makinist Mektebi ile birlikte Yeşilköy'e intikal eden Atış Bombardıman grubu da Hava Mektebi'ne bağlı olarak, atış ve bombardıman ihtisasında personel yetiştirmeye başlamıştır.[119]

1930'da eğitim için Fransa ve İngiltere'ye gönderilen personele ilave olarak, İtalya ve ABD'ne de eğitim için personel gönderilmeye başlanmıştır.[120]

1932'de mevcut tayyare taburlarına birer tabur ilavesi ile alay kuruluşuna geçilmiştir. "Eskişehir'de 1'inci Tayyare Alayı (1'inci Tabur; 1'inci, 2'nci, 21'inci Tayyare Bölükleri-2'nci Tabur; 41'inci, 42'nci, 43'üncü Tayyare Bölükleri), Diyarbakır'da 2'nci Tayyare Alayı (3'üncü Tabur; 27'nci, 28'inci, 29'uncu Tayyare Bölükleri-4'üncü Tabur; 44'üncü, 45'inci, 46'ncı Tayyare Bölükleri), İzmir'de 3'üncü Tayyare Alayı (5'nci Deniz Taburu; 12'nci, 31'inci, 11'inci Tayyare Bölükleri-6'ncı Kara Taburu; 24'üncü, 53'üncü, 54'üncü Tayyare Bölükleri)."[121]

Hava birliklerinin harekât ve taktiği şöyle planlanmıştı: düşman hava taarruzlarının etkilerini azaltmak için uçakları meydanlara dağıtmak; uçakları yerde tahrip ettirmemek için sıkı alarm tedbirleri almak; düşman uçaklarının gelişinden haber alındığı takdirde uçakları kısa bir zamanda havaya kaldırmak gibi tedbirler alınmıştır. Bu şekilde bombardıman uçakları daha önce tespit edilen hedeflere tevcih edilecek, av uçakları ise gruplar halinde havalanacak, eğer düşman uçakları ile karşılaşılacak olursa onlara taarruz edilerek düşürülecek veya havada tahrip edilecekti.[122]

1 Temmuz 1932'de yürürlüğe giren bir kanunla havacı personel ayrı bir muharip sınıf olarak kabul edilmiştir. Bu tarihe kadar, başlangıçtan itibaren olduğu gibi, Kara ve Deniz Kuvvetlerinden seçilerek yetiştirildikten sonra Hava Kuvvetleri'nde

[118] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 195.
[119] Gülten, **a.g.e.**, s. 55.
[120] **1911'den 2000'lere Hava Kuvvetleri**, s. 33.
[121] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 200-201.
[122] **Unutulmayan Anılar**, Cilt: II, Hava Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 1990, s. 8.

görevlendirilen personel, Hava Kuvvetleri'nde görev almadan önceki sınıftan sayılmaktaydı.[123]

1933 yılından itibaren Türk havacıları, havacılığın sembolü olan mavi renkli üniformayı giymeye başlamışlardır.[124]

29 Ekim 1933'te Cumhuriyet'in 10'uncu Yılı kutlamalarında bütün Hava Kuvvetleri uçucu birlikleri geçit törenine katılmıştır. Bu törene SSCB, İran, Irak ve Yunanistan da birer uçuş ekibi ile katılmıştır.[125] Yunanistan'ın Cumhuriyet Bayramının 10'uncu yıldönümü olan 25 Mart 1934'te Atina'da yapılacak törene katılmak amacıyla beş adet Letov S-16T Smolik[126] keşif uçağı gönderilmiştir. İlk defa yabancı bir devlete askerî uçaklarla bir ziyaret gerçekleştirilmiştir.[127]

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10'uncu Yılı kutlamalarına katılan SSCB uçuş ekibinin ziyaretlerini iade etmek ve 1 Mayıs 1934'te SSCB'de yapılacak törenlere katılmak üzere Türk Hava Kuvvetlerinden 5 adet Breguet 14-76/2 uçağı gönderilmiştir.[128]

İkinci İkmal Planı kararları doğrultusunda ordunun geliştirilmesi için planlanan 70.000.000 liralık kaynaktan Kara Kuvvetleri'ne yapılan *49.500.000 Liralık* birinci planlamadan sonra, ikinci olarak 25 Aralık 1935'te çıkarılan 2881 sayılı *"Hava Kuvvetleri için 21.500.000 Liralık Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun"* ile Hava Kuvvetleri'nin modernizasyonu için üç yıllık program hazırlanmıştır. Hava kuvvetlerinin güçlendirilmesi için satın alınacak veya imal edilecek uçak, motor, yedek parça, silah ve teçhizat, telsiz, bomba, benzin, yağ ile inşaat yapımına harcanması amacıyla yıllık 7,2 milyon lirayı geçmeyecek şekilde sözleşme yapmaya Millî Müdâfaa Vekili yetkili kılınmıştır.[129] Ayrıca 25 Aralık 1935'te TBMM'de kabul edilen 2882 sayılı *"Hava Kuvvetleri'ne Yardım Vergisi Kanunu"* çıkarılarak, hava

---

[123] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 201.
[124] **1911'den 2000'lere Hava Kuvvetleri**, s. 33.
[125] Kaymaklı, **a.g.e.**, Cilt: 2, s. 206.
[126] **Letov S-16T Smolik uçağı**; 1929 yılında Çekoslavakya'dan 8 adet satın alınmış olup, çift satıhlı iki kişilik keşif bombardıman uçağıdır. 26 Nisan 1930'da üç adet Letov S-16T Smolik uçağı ile 5.000 kilometrelik Türkiye turu yapılmıştır. 1930-1940 yıllarında yapılan tüm tatbikatlarda Letov S-16T Smolik uçakları görev almıştır. Bkz., Kilimci, **a.g.e.**, s. 134-135.
[127] "*Türk Tayyarecileri Komşu ve Dost Yunanistan'da",* **Askerî Hava Mecmuası**, Yıl: 11, Sayı: 104, (Haziran 1934), İstanbul, s. 3.
[128] *"Havacılarımız Sovyet Topraklarında, Büyük Dostları Arasında",* **Askerî Hava Mecmuası**, Yıl: 11, Sayı: 105, (Eylül 1934), İstanbul, s. 23.
[129] **Resmî Gazete**, 02.01.1936, Sayı: 3195.

kuvvetlerinin ülkenin ihtiyacını karşılayabilecek bir duruma gelmesine yardım etmek üzere devlet memurlarının ve diğer kurumlardaki çalışanlar ile halkın yapacağı yardımların devamlı hale getirilmesi amaçlanmıştır. Toplanan vergilerle özellikle hava gücünün geliştirilmesine katkı sağlanmıştır.[130]

3 Mayıs 1935'te gençliğe uçuş sevgisini aşılamak için *Türkkuşu* kurulmuş ve açılış konuşması bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından yapılmıştır. Pilot yetiştirecek olan Türkkuşu'nun kuruluşu, gençler arasında büyük bir coşku yaratmıştır. Özel sektörden Nuri Demirağ'ın 1936 yılında Beşiktaş'ta açmış olduğu özel uçak fabrikası da dönemin önemli gelişmelerindendir. Nuri Demirağ, Yeşilköy'de bir de uçuş okulu açmış burada 290 pilot yetiştirilmiş ve 30.000 saate yakın uçuş yapılmıştır.[131]

Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'nin 5'inci dönem 2'nci yasama yılını açış konuşmalarında Hava Kuvvetleri'nin geliştirilmesi ve güçlendirilmesini de istemiştir. Bu konu da şunları ifade etmiştir:[132]

> *"Hava ordusu için ayırdığınız yardımı artırmanızı dilerim. Yeni bir programın uygulama döneminde bulunduğumuz için, hava kuvvetlerimiz arzuladığımız düzeyden henüz uzaktır. Güçlü bir hava ordusu kurma yolunda iyi sonuçlara doğru güvenle yürümekte olduğumuzu belirtirken hava saldırılarına karşı ulusun hazırlanması konusunda ayrıca ilginizi çekmek isterim."*

1937'de Eskişehir 1'inci Tayyare Taburu, 21'inci Bölük ile 2'nci Taburunun Kütahya'ya intikali ile 4'üncü Tayyare Alayı teşkil edilmiştir. Kütahya 4'üncü Tayyare Alayı (7'nci Tabur; 21'inci, 41'inci Bölükler, 8'inci Tabur; 42'nci, 43'üncü Bölükler) şeklinde teşkilatlandırılmıştır.

Havacılık bilgisi ve kültürüne sahip kurmay subayların Hava Kuvvetleri bünyesinden karşılanması amacıyla 1 Kasım 1937'de İstanbul Yıldız Sarayı binalarında konuşlu Harp Akademisi Komutanlığı içerisinde *Hava Harp Akademisi* açılmıştır.[133]

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce hava birliklerinin eğitimi için Fransız eğitim şekli ile Fransız eğitimciler ve uzmanlar görev almıştır. 1937 yılında Fransa ve Hollanda'da uçaklar üzerinde inceleme yapmak üzere pilot ve mühendisler

[130] **Resmî Gazete**, 02.01.1936, Sayı: 3195.
[131] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 201.
[132] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 01.11.1936.
[133] **Harp Akademileri Tarihçesi (1848-1991)**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1991, s. 201.

görevlendirilmiştir. Ancak 1938 yılından itibaren eğitim kurumlarında İngiliz uzmanlar görev almaya başlanmıştır. 1938 yılında ise av uçakları üzerinde uçuş tecrübeleri yapmak üzere yaklaşık iki ay süreyle Almanya ve İngiltere'ye pilot gönderilmiştir.[134]

Hava Gücünü Kuvvetlendirme Kampanyası kapsamında ağırlıklı olarak 1925-1935 yılları arasında toplam 250 uçak satın alınmıştır. Türk Hava Kurumu 1925-1940 yılları arasında milletin bağışlarıyla Türk Hava Kuvvetleri'ne uçak alınması sorumluluğunu üstlenmiştir. 15 yıllık süre içinde kurum, elde ettiği 72 milyon lira gelirin 54 milyon lirasını Türk Hava Kuvvetleri bütçesine aktarmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, gençleri havacılığın her alanında faaliyet göstermeye davet etmiş, manevi kızı *Sabiha Gökçen*'i Türkkuşu'na göndererek bu konuda herkese örnek olmuştur. Sabiha Gökçen yalnız sivil havacılık alanında değil, askerî havacılık alanında da uluslararası üne kavuşan bir pilot olmayı başarmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, savaştan yorgun ve yoksul çıkmış bir halkı sürekli teşvik ederek onların desteğini almış ve güçlü bir hava gücü oluşturulması yolunda önemli adımlar atmıştır. Kısa zamanda Türk hava gücünü tahmin edilemeyecek bir seviyeye ulaştırmıştır. Onun "*İstikbal Göklerdedir*" anlayışı Türk Hava Kuvvetleri'ne bugün de ışık olmaya devam etmektedir.

1.6. Jandarma Kuvvetleri

Birinci Dünya Harbi yıllarında Jandarma Silahlı Kuvvetlerin yanında ve onun emrinde olarak bir taraftan iç güvenliği sağlarken bir taraftan da birçok cephede muharebelere katılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra, devletin birçok müesseselerinde olduğu gibi, Jandarma teşkilatında da reorganizasyon çalışmalarına başlanmıştır.[135]

1918 yılında kapatılan Jandarma Okulu,[136] 1921 yılında İzmit'te yeniden açılmıştır. Okul daha sonra 1924 yılında Konya'ya, bilahare Ankara'ya taşınmıştır.

---

[134] Hulusi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler**, Cilt: 3, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 25.

[135] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 273.

[136] **Jandarma Okulu**, ilk olarak 1904 yılında Selanik'te açılmıştır. Okul, 1910 yılında İstanbul'a nakledilmiş ve Yıldız'daki binalarda faaliyetlerine başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Yıldız'da faaliyetine devam eden okul, 1921 yılında ise İzmit'e nakledilmiştir. 1924 yılında Konya'ya

Jandarma birliklerinin güçlendirilmesi bakımından, 7 Haziran 1920'de 5 sayılı "*Piyade, Süvari Sınıflarından Mürekkep Olmak Üzere Jandarma Müfrezeleri Teşkili Hakkında Kanun*" kabul edilmiştir.[137] Seyyar Jandarma Müfrezeleri'nin kuruluşu, teşkilat ve kadrosu ile diğer hususlar şöyledir: Memleketin savunmasının temini ile birlikte özellikle genel asayişin tesisi için harekât takibinde kullanılmak üzere Müdafai Millîye Vekâleti'ne bağlı Seyyar Jandarma Müfrezeleri teşkil edilmiştir. Bu müfrezeler süvari ve piyade olmak üzere iki sınıftı. Piyade ve Süvari Bölükleri'nin mevcudu 120'şer kişiden oluşuyordu. Seyyar jandarma personeli silah altında bulunmayan yükümlülerden bir yıl süre ile gönüllü olarak seçiliyordu. Beslenme, giyecek ve silah teçhizatı ile hayvan beslenmesi devlete aitti.[138]

Bu dönemde; Sabit Jandarma Birlikleri; 13 Mıntıka Müfettişliği (Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Trabzon, Sivas, Tokat, Adana, Konya, Ankara, Kastamonu, İzmir ve İstanbul) ve 71 Jandarma Alay Komutanlığı halinde, Seyyar (Toplu) Jandarma Birlikleri; 7 Seyyar Jandarma Taburu, 11 Seyyar Jandarma Alayı, 3 Süvari Alayı halinde, Eğitim Birlikleri; Alay halinde 6 Efrad-ı Cedide Mektebi (Acemi Er Eğitim Okulu), tabur halinde 8 Karakol Mektebi, yine tabur halinde 8 Efrad Mektebi ve Konya Jandarma Subay Okulu halinde teşkilatlandırılmış ve ayrıca İstanbul'da bir imalathane, bir depo ve bir matbaa kurulmuştur.[139]

5 sayılı yasayla oluşturulan Seyyar Jandarma Müfrezeleri, Büyük Millet Meclisi *"memleketin hayatı"* her türlü *"tesisatın ve terakkiyatın"* temel koşulu olarak gördüğü asayişin sağlanmasında kuruluş felsefesine uygun çalışmalar yaparak Anadolu halkının yıllardan beri özlemini çektiği iç güvenliği büyük ölçüde sağlamıştır. Ayrıca Kuvayı Millîye'den Millî Düzenli Ordu'ya geçişte de önemli bir işlevi de yerine getirmiştir. Millî Düzenli Ordu kurulduktan sonra Jandarma birliklerinin nitelik ve nicelik yönünden gücü artırıldıktan, TBMM'nin otoritesi tüm ülke genelinde geçerli

---

nakledilen okul, burada 1930 yılına kadar faaliyetlerine devam etmiş ve aynı yıl kabul edilen 1706 sayılı Jandarma Kanunu ile lağvedilmiştir. 1935 yılında jandarma subay ihtiyacının Kara Harp Okulu mezunu subaylardan karşılanması esası getirilmiştir. Aynı yıl Kara Harp Okulu'ndan mezun olan teğmenlerden 29'u Jandarma Subayı olarak ayrılmıştır. Daha sonra okul, 1937 yılında tamamlanan yeni binasında Ankara Anıttepe'de eğitim ve öğretime başlamıştır. Bkz., **Türkiye Cumhuriyeti Jandarma Genel Komutanlığı**, Ed.: Tülay Duran, Jandarma Genel Komutanlığı Yay., İstanbul, 1997, s. 25, **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 305-306.

[137] **Resmî Gazete**, 14.02.1337, Sayı: 2.

[138] Ahmet Çermeli ve Halil Atabey, **Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi**, Cilt:1, Kazan Ofset, Ankara, 2002, s. 201.

[139] **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri,** s. 314.

kılındıktan sonra Seyyar Jandarma Müfrezelerinin kaldırılmaları gerekmiş[140] ve 10 Şubat 1921'de 94 sayılı "*Seyyar Jandarma Müfrezeleri'nin İlgası Hakkında Kanun*" ile lağvedilmiştir.[141]

Cumhuriyet döneminde jandarma, feragatla çalışarak, özellikle Atatürk ilke ve devrimlerinin korunmasında ve halka benimsetilmesinde büyük hizmetler yapmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra, yurdun çeşitli bölgelerinde iç ve dış tahriklerle çıkartılan isyanların bastırılmasında ve tüm yurt sathında güvenlik ve huzurun sağlanmasına çok önemli katkıları olmuştur. 1923-1933 yılları arasındaki emniyet ve asayişe ait on yıllık istatistiklere göre hemen hemen hiç siyasi olay olmayan 1923 yılından 1924 yılına gelindiğinde, olay sayısının 332'ye yükseldiği görülmektedir. Ancak 1932 yılına gelindiğinde bu sayı 2 olaya kadar düşmüştür.[142] 19 Nisan 1926'da çıkarılan 812 sayılı *"Jandarma Efradının Kayıt ve Kabulü ve Muhassasatları Hakkında Kanun*"[143] ve 21 Temmuz 1931'de çıkarılan "*Jandarma Efradı Kanunu*"[144] ile erlerin işlemleri ile yetiştirilmeleri yeni esaslara bağlanmıştır. 22 Haziran 1930 tarihinde kabul edilen *1706 sayılı Jandarma Kanunu* ile ilk defa jandarma teşkilatı ile ilgili temel esaslar getirilmiştir. Kanunun 26'ncı maddesi gereğince, 1937 yılında Jandarma Teşkilat ve Vazife Tüzüğü hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Bu kanunda özellikle Jandarma'nın tanımı, görevleri, bağlılık durumu, sıfat ve yetkileri ile her kademedeki komutanların görev ve sorumlulukları belirlenmiştir.[145]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Jandarma Genel Komutanlığı; Jandarma Genel Komutanlığı Karargâhı, müesseseleri, seyyar jandarma birlikleri, sabit jandarma birlikleri gibi kıt'alardan oluşan toplam 27 değişik kadrodan oluşmaktaydı. Jandarma Genel Komutanının rütbesi Korgeneral idi.[146]

1933 yılında jandarma subay ve astsubaylarının jandarma meslek eğitim ve öğretimleri için Ankara'nın Anıttepe semtinde Jandarma Subay Tatbikat ve Astsubay

---

[140] İhsan Güneş, "*1920'de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması ve Bunların İç Güvenliğin Sağlanmasındaki Rolü*", **Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983, s. 213-215.
[141] **Resmî Gazete**, 07.03.1337, Sayı: 5.
[142] **Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, Asayiş ve Kolluk Tarihi İçerisinde Türk Jandarma Teşkilatı,** C. 1, Jandarma Genel Komutanlığı, Ankara, 2002, s. 208.
[143] **Resmî Gazete,** 29.04.1926, Sayı: 359.
[144] **Resmî Gazete**, 30.07.1931, Sayı: 1860.
[145] **Resmî Gazete**, 22.06.1930, Sayı: 1526.
[146] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 273.

Okulları binası inşaatına başlanmış ve bu okul 1937 yılında öğretime başlamıştır. 1935'te Jandarma Umum Kumandanlığı adı Jandarma Genel Komutanlığı'na dönüştürülmüştür. 1937 yılında *"Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesi*" yürürlüğe girerek Jandarma'nın yurt çapındaki güvenlik ve huzuru sağlama görevi açıklığa kavuşmuştur.[147]

1939'da jandarma teşkilatı, sabit jandarma birlikleri, seyyar jandarma birlikleri, jandarma eğitim birlikleri ve okullar olmak üzere 3 grup halinde yeniden düzenlenmiştir. Sabit jandarma birlikleri, İçişleri Bakanlığı emrinde olarak, kendi sorumluluk sahasında emniyet ve asayişi sağlamakta; seyyar jandarma birlikleri, özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde sabit jandarma birliklerinin ulaşamadığı yörelerdeki olayları bastırmada, çevre emniyeti ve asayişi sağlamada ve buralardaki takip işlerinde; eğitim birlikleri ve okulları ise bir taraftan personelin genel ve mesleki eğitimiyle, diğer taraftan da bulundukları bölgelerde çıkması muhtemel olayları bastırmada kullanılmak üzere görevlendirilmişlerdir.[148]

[147] **Resmî Gazete**, 24.12.1937, Sayı: 3791.
[148] **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 274.

İKİNCİ BÖLÜM

1924-1929 YILLARI ARASINDA İCRA EDİLEN HARP OYUNU-MANEVRALAR

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu tarih olan 1923 yılından itibaren bir yandan devletin ihtiyaç duyduğu kurumsal yenilikleri hayata geçirmeye çalışırken, bir yandan da ordusunu günün şartlarına göre hazırlamak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır. Orduya yapılan yatırımların ve bu yatırımlar sayesinde güçlenen ordunun hazırlık durumu da 1923-1929 yılları arasında yaptırılan manevra ve tatbikatlarla test edilmeye çalışılmıştır.

Bu kısa süreçte dünya ordularının envanterine giren her türlü silah, araç ve gereçlerin, başta hava araçları olmak üzere, tedariki için devletin bütçesinden gerekli planlamalar da yapılmıştır. 1923 yılından itibaren, gerek ordunun modernizasyonu için yapılan harcamalar gerekse yapılan tatbikatlar için ayrılan ödenekler devletin bütçesinde önemli bir paya sahiptir. Savunmaya yönelik bu harcamalar, 1929 yılına kadar bir önceki yıla göre sürekli artış göstermiş özellikle 1925-1929 yılları arasında devlet bütçesinin yaklaşık % 25'ini oluşturmuştur. Ancak 1929 yılı içerisinde tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik buhran, Türkiye Cumhuriyeti'ni de etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti, dünya ekonomisinde yaşanan bu olumsuz gelişmelerden en az şekilde etkilenmek için bütçenin en önemli giderlerinden biri olan savunmaya yönelik yatırımlarda kısıtlamaya gitmiştir. 1924-1929 yılları arasındaki Millî Savunma Bakanlığı bütçesi incelendiğinde, ülke savunmasını güçlendirmek maksadıyla ayrılan payın artış eğiliminde olduğu görülmektedir.[149]

2.1. İZMİR HARP OYUNU (15-22 ŞUBAT 1924)

2.1.1. İç Politikada Yaşanan Gelişmeler

Milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olan I. Dünya Savaşı'nın son bulması ile Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı İmparatorlukları

---

[149] İrfan Sezgin, "*1923-1939 Yılları Arasında Türk Ordusunda Yapılan Askerî Yatırımlar"*, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, Haziran 2009, s. 107; 1929 bütçe verilerine Resmi Gazeteden ulaşılmıştır. Bkz., **Resmi Gazete**, 1929 Mali Yılı Bütçe Kanunu, S. 4204. Millî Savunma Bakanlığının ve Toplam Bütçenin Cumhuriyet Dönemi Verileri Tablosu için Bkz., EK-17.

dağılmış ve bu imparatorlukların topraklarında kurulan devletler ise yeni bir dünya düzeni meydana getirmişlerdir. Savaş sonrasında yaşanan bunalımlar sonucunda Avrupa'nın birçok ülkesinde otoriter ve totaliter yönetimler iş başına gelmiştir. Yenen-yenilen devletler arasında imzalanan gizli antlaşmalar ise bir çok devleti tatmin etmemiş ve gelecekteki yeni bir savaşın temellerini atmıştır.[150]

Osmanlı Devleti ise taraf olduğu grubun Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesiyle savaştan çekilerek çok ağır yükümlülükler taşıyan Mondros Mütarekesi'ni 30 Ekim 1918'de imzalamıştır. Mütareke hükümlerine göre Osmanlı Devleti'nin ordusu terhis edilmiş, silah ve cephanesi alınmıştır. İtilaf Devletleri daha önce kendi aralarında imzaladıkları gizli paylaşım antlaşmaları ve mütarekenin 7'nci maddesine dayanarak Anadolu'yu düzenli bir şekilde işgal etmeye başlamışlardır.[151] Mütareke'den sonra Anadolu'daki Rum ve Ermeni azınlıklarının da devlet kurma yönünde hızlı bir örgütlenmeye yönelmeleri ve İtilaf Devletleri ile işbirliği yapmaları, özellikle Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın Anadolu'ya ilişkin taleplerini onaylayan kararların alınması ve İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi Türkler tarafından tepkiyle karşılanmış ve ulusal örgütlenmeye katılımı arttırmıştır.[152]

Gelişen işgallere karşı, Saray ve Hükûmetin teslimiyetçi politikalar izlemeleri, buna tepki olarak Anadolu'da sivil örgütlenmenin yolunu açmış, işgale uğrama tehlikesine karşı ülkenin pek çok yerinde bireysel ya da bölgesel direniş hareketleri başlamıştır. Anadolu'daki örgütlenmenin askerî kanadını "*Kuvayı Millîye"* oluştururken siyasi nitelikli mücadele ise "*Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyetleri*" yoluyla gerçekleştirilmiştir. Kuvayı Millîye, düzenli ordunun henüz kurulmadığı, Hükûmetin işgallere sessiz kaldığı günlerde, düşmanın ilerleyişini durdurmak, halka moral vermek ve iç ayaklanmaları bastırmak gibi yararlar sağlamıştır. Aynı zamanda işgallere karşı bölgesel özellik taşıyan çok sayıda cemiyet kurulmuş ve bu cemiyetler aracılığıyla işgalleri protesto eden mitingler ve gösteriler düzenlenmiş, halkın direnişe katılması için çalışmalar yapılmıştır.[153]

---

[150] Alper Bakacak, "*XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti*", **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Ed.: Temuçin Faik Ertan, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s. 66.
[151] Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** 2. Bs., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1990, s. 105-108.
[152] Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 18. Bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014, s. 122-125.
[153] Fahrettin Çiloğlu, **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 137-138.

Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyeleri, Mebusan Meclisi seçimleri sonrası İstanbul'da yaşanacak siyasal gelişmeleri izleyebilmek ve cephelerle yakından ilişki kurabilmek gibi nedenlerle Sivas'tan 18 Aralık 1919'da hareket ederek 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmişlerdir. Ankara, bundan sonra ulusal mücadelenin merkezi olmuş, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin Ankara'da açılmasıyla[154] Anadolu'da yeni bir Türk devleti kurulmuştur. TBMM'nin üstünde hiçbir gücün olamayacağının ilan edilmesiyle de Osmanlı Devleti'nin varlığı sona ermiştir. Yasama ve Yürütme yetkisinin TBMM'ye verilmiş olması padişahın Türk ulusu üzerinde hiçbir yetkisinin kalmadığını göstermekteydi.[155]

Bu meclis, inkılapçı ve kurucu bir meclis olup, kuruluş şartları ve gayesi ile 1876 ve 1908 meşrutiyetlerinden tamamen farklıdır. 20 Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu çıkararak, kendi yetkileri ile mülki ve idari teşkilatı yeniden şekillendirerek yeni bir siyasi düzen oluşturmuştur. 1921 Anayasası ile Meclisin milletin tek ve hakiki temsilcisi olduğu, savaş ve barış yapma yetkilerine sahip olduğu, millî hakimiyetin devredilemeyeceği ve parçalanamayacağı ilan edilmiştir.[156]

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra iç politikaya dönüş yapılmış, 13 Ekim 1923'te Ankara'nın başkent olmasından sonra önemli siyasal gelişmeler meydana gelmiştir. 27 Ekim 1923'te Fethi Bey'in istifasıyla ortaya çıkan hükûmet bunalımı, Meclis'in çalışmalarını zorlaştırmıştır. Güçler birliği ilkesinin en katı şekli olan Meclis Hükûmet Sistemine göre yapılan seçimlerde bakanlar kurulunun oluşturulamaması, bu sistemin artık iyi işlemediğini göstermiş ve kabine sistemine geçilmesini zorunlu hale getirmiştir. Kabine sistemine geçiş için Cumhuriyet'in ilanı ve bununla birlikte Cumhurbaşkanının seçilmesi gerekli görülmüştür. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ve müteakiben Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte Türkiye devletinin ve hükûmet şeklinin Cumhuriyet olduğu kanunlaşmış, devlet başkanlığı ve hükûmet bunalımı gibi sorunlar çözümlenmiştir. [157]

---

[154] Kemal H. Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Yayına Hazırlayan**:** Güneş Ayas, 4. Baskı, Timaş Yay., İstanbul, 2014, s. 126.
[155] Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1965**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 62.
[156] Karpat, **a.g.e.**, s. 126.
[157] S. Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, 4. Bs., İmaj Yay., Ankara, 2001, s. 170-172.

Cumhuriyet'in ilanından ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesinden bazı silah arkadaşları rahatsız olmuştur. Bu kişiler, Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Kâzım (Karabekir) Paşa ve Refet (Bele) Paşa'dır. Sert eleştiriler getiren kişilerden birisi olan Rauf Orbay, Cumhuriyet'in bir günde karar verilerek ilan edilmesini, "*Sorumsuz kişilerce düzenlenen bir yönetim biçiminin bir olup bitti*" ile halka kabul ettirilmesi şeklinde yorumlayarak kararı veren yönetici kadrosuna güvenmediğini dile getirmiştir.[158]

2.1.2. Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler

Millî Mücadele dönemi, ülkenin ölüm-kalım mücadelesi yaptığı olağanüstü bir dönem olmuştur. Dış politikada da tek amaç bağımsızlığı sağlamaya yöneliktir. Mustafa Kemal Paşa'nın deyimiyle Millî Kurtuluş Mücadelesinin dış politikasının temel ilkesi "*Milletin dahili ve harici istiklalinin tanıtılması ve her milletin kendi mukadderatına kendisinin hakim olması... hakkımızın bilakaydü şart tanınması*"dır. Millî Kurtuluş Mücadelesi ülkemizi istila edenlere karşı yapılmış bir hareket olup, bu mücadelenin teşkilatlanmasında ilk adım olan Erzurum Kongresi kararları, Sivas Kongresinden farklı olarak bütün dünyaya hitap etmiştir. Bu kararlar Millî Mücadele diplomasisinin temel ilkeleri olmuştur. "*Millî sınırlar dahilinde bulunan bütün vatan parçalarının bütünlüğü", "birbirlerinden ayrılmazlığı", "Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı...milletin bir bütün olarak savunma ve karşı koyması", "Manda ve himayenin kabul olunamazlığı*" Millî Mücadele sırasında dış ilişkilerde gözönünde tutulan temel ilkeler olmuştur.[159]

Bağımsızlık fikri dış politikaya son derece dikkatli ve gerçekçi bir şekilde yansıtılmıştır. Batılı büyük devletlerle mümkün olduğunca az sürtüşmeye girilerek, Türkiye'yi işgal eden Yunan ordusuna karşı bir direniş şeklinde gösterilmesine özen gösterilmiştir. Bunda Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekçiliğinin ve taktikçiliğinin rolü büyük olmuştur. Bu "*erkânıharp taktikçiliği*" uluslararası dengeler gözetilerek büyük bir ustalıkla yerine getirilmiştir.[160]

---

[158] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s. 29-31.
[159] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, Cilt:1-2, Genişletilmiş 12. Baskı, Alkım Yay., İstanbul, 2000, s. 307.
[160] Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 104.

Ankara Hükûmeti tarafından izlenen diplomatik stratejinin başlıca iki temel unsuru vardı. İlk olarak İtilaf Devletleri'nin (İngiltere, Fransa ve İtalya) gücünü dengeleyecek bir güç bulunmalıydı. O dönemin şartları içerisinde bu güç ancak Sovyetler Birliği olabilirdi. Yeni Sovyet yönetimi ile İtilaf Devletleri arasında sürmekte olan çatışma değerlendirilmeliydi. İkinci olarak kullanılacak stratejide ise Yunanlıların Anadolu'ya çıkışları ile belirginleşen Müttefikler arası çatışmalardan faydalanılarak İtilaf Devletleri bölünebilir ve Yunanistan yalnız bırakılabilirdi. Atatürk bu stratejileri başarılı bir biçimde uygulamıştır.[161]

Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa tarafından dış politikada iki temel düşünce başarıyla uygulanmıştır. Hedefi bağımsız Türkiye'yi kurmak olan bu iki temel düşünce: "*Batı'ya karşı Batı ve Batı'ya karşı Sovyetler*"dir. Mustafa Kemal Paşa, dış politikada Batı içindeki çatışmalardan sonuna kadar yararlanmış, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında var olan çıkar çatışmalarını gözlemleyerek devletler arasındaki denge unsurunu çok iyi kullanmıştır.

Sonuçta Millî Mücadele'nin dış politikasının hedefleri; Misak-ı Millî'yi uygulamak, Türkiye'nin dış ülkeler nezdinde tanınmasını sağlamak, çeşitli savunma, saldırmazlık, dostluk ve ittifak antlaşmalarının çerçevesi içinde maddi ve manevi yardım elde etmeye çalışmak ve bu amaçlara ulaşabilmek için her türlü propaganda faaliyetlerine başvurmak olarak özetlenebilir.[162]

Mustafa Kemal Paşa, ülkeyi işgal eden Batı'ya karşı Sovyetleri denge unsuru olarak kullanmıştır. Sovyetlerden gelen silah ve para yardımı Kurtuluş Savaşı'nın önemli kaynaklarından birini oluşturmuştur. Moskova, Misak-ı Millî'yi tanıyan ilk devlet olarak Ankara'yı rahatlatmıştır. Savaş içinde Sovyet dostluğunun en büyük getirisi, komünizmin yayılmasından korkan Batı'nın Ankara'nın üzerine fazla gidememesi olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin tavrı, "*Komünizme hayır, Sovyetlere evet*" biçiminde ortaya konmuştur.[163]

Doğu Cephesinde Ermenistan'a karşı askerî zafer elde edilip, 2 Aralık 1920'de Gümrü Barış Antlaşması yapılırken, güneyde Fransa yenilgiye uğratılmış, 20 Ekim

[161] Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi,** Der Yay., İstanbul, 1994, s. 35.
[162]Mustafa Yılmaz, "*Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1919-1938)*", **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 590.
[163] Oran, **a.g.e.,** s. 108-109.

1921'de Türkiye ile Fransa arasında Ankara İtilafnamesi imzalanmış ve İtalya Anadolu'dan çekilmiştir. Batı Cephesinde de, Ocak 1921'de I. İnönü, Nisan 1921'de II. İnönü ve Eylül 1921'deki Sakarya Zaferi'nden sonra Anadolu'nun askerî gücü açıkça ortaya çıkmıştır. 9 Eylül 1922'deki zaferle de Kurtuluş Savaşı'nın askerî aşaması tamamlanmıştır. Bu zaferler elde edildikçe, Anadolu'nun diplomatik durumu da güçlenmiştir. Müttefik Devletler, 10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükûmeti'ne imzalattıkları Sevr Antlaşması'nın ağır şartlarını yumuşatmayı düşünmeye başlamışlardır. I. İnönü Zaferi'nin arkasından, 21 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans düzenlemişler, konferansa Anadolu temsilcilerini de davet ederek geri adım atmışlardır. Fakat teklif edilen barış şartları, Misak-ı Millî'nin öngördüğü hedefi karşılamaktan uzaktır.[164]

Türkiye'nin Kafkaslar bölgesindeki askerî başarısı ve Anadolu hareketinin siyasi alanda da mesafeler katetmesi sonucunda karşılıklı çıkara dayalı ilişkiler 16 Mart 1921'de Türk-Sovyet dostluk antlaşması ile neticelenmiştir. Bu antlaşmanın diplomasi tarihinde özel ve önemli bir yeri vardır. Batı devletleri ile anlaşmazlık ve savaş ortamında bulunulduğu sırada yapılan bu antlaşma ile Türkiye'nin bugünkü doğu sınırı çizilmiş, Sovyetler ile dayanışma, uzun süre dostluk ve işbirliğinin temelleri atılmıştır.[165]Antlaşma ile Misak-ı Millî ilk defa Sovyetler Birliği tarafından tanınmıştır.[166]

İtalya'nın 1922 yılında iktidara gelen Mussolini'nin "*Roma İmparatorluğunu yeniden canlandırma*" politikası kapsamında sömürgeci ve yayılmacı bir siyaset izlemesi ve Doğu Akdeniz'i kontrol altına almaya çalışması Türkiye'yi endişelendirmiştir. Ayrıca Musul konusunda Türkiye'nin olası bir askerî müdahalesi gerçekleşirse, İtalya'nın yaşanan krizi fırsat bilerek Anadolu'ya asker çıkartacağına dair söylentiler de endişeyi artırmıştır.[167]

---

[164] Mehmet Gönlübol-Ömer Kürkçüoğlu, "*Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış"*, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler),** Atatürk Araştırma Merkezi, Haz.: Berna Türkdoğan, Baskı: Semih Ofset, Ankara, 2000, s. 8.

[165] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989, s.27. Antlaşmanın metni için bkz., Soysal, **a.g.e.**, s. 32-38.

[166] Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 68.

[167] Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 217-218.

Kurtuluş Savaşı'nın askerî aşaması 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile kapanmıştır. 20 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan kentinde toplanan Barış Konferansı'nda Türkiye, bu defa uzun bir diplomatik savaş vermek zorunda kalmıştır. Lozan'daki Türk heyetinin başkanı İsmet Paşa, özellikle sınırlar ve kapitülasyonlar konularında zorlu bir mücadele vermiştir. Konferans 4 Şubat 1923'te kesilmiş, 23 Nisan 1923'te yeniden toplanmış ve 24 Temmuz 1923'te barış antlaşmasının imzalanmasıyla son bulmuştur. Lozan Barış Antlaşması, Misak-ı Millî'nin çerçevesini büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Sınırlar konusunda, Musul meselesinin çözümü, Konferans sonrasında Türkiye ve ingiltere arasında yapılacak görüşmelere bırakılmıştır. Batı Trakya'nın Yunanistan'da kalmasına engel olunamamıştır. Fakat, zor şartlar altında verilen bu diplomatik savaş Türkiye için önemli bir zaferdir. Aynı zamanda, I. Dünya Savaşı'nı kapatan ve Sevr'in yerini alan Lozan Antlaşması, o dönemden bugüne kadar yürürlükte kalabilen tek barış antlaşmasıdır.[168]

2.1.3. Ekonomik ve Sosyal Durum

Son yılları savaşlarla geçen Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sahneden çekilirken bıraktığı ekonomik durum hiç de iç açıcı değildir. Sanayi alanında varlık gösteremeyen imparatorluk, savaşların getirdiği maddi ve manevi yükle ezilmiş, üreticilik niteliği olmayan ilkel düzeyde az gelişmiş bir tarım ekonomisine sahipti. Yeni Türkiye işte bu ortam ve koşullarda sahneye çıkıyordu.[169]

Millî Mücadele döneminde izlenen ekonomi politikası için söylenebilecek en önemli şey Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı'nı sıfır enflasyon ile gerçekleştirmiş olmasıdır. Millî Hükûmet Kurtuluş Savaşı süresince para basımına gitmeden, savaşın finansmanını arttırılan vergiler ve halktan alınan bağışlarla sağlamıştır. Kısaca Türkiye'nin Bağımsızlık Savaşı enflasyonsuz yürütülmüştür. Savaş yıllarının bitiminde Anadolu ekonomisi savaş öncesine göre biraz daha bütünleşerek ulusal bir nitelik kazanmıştır.[170]

---

[168] Gönlübol ve Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 9-10. Antlaşmanın metni için bkz., Soysal, **a.g.e.**, s. 85-244.
[169] Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Tisa Matbaası, Ankara, 1981, s. 77-78.
[170] Abdurrahim Aydın, "*Atatürk'ün Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları*", **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, Sayı: 38, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2011, s. 109-110.

Kurtuluş Savaşı sona erdiğinde, Türk milleti tam anlamıyla yorgun, bitkin ve yoksul durumdaydı. Savaş, sınırlı olan kaynakları tamamen tüketmiştir. 1923'te Türkiye'nin manzarası, mal, para, insan gücü, ulaşım, teknik vasıta ve uzman yönünden yetersiz olan ekonomik kaynakları, uzun yıllar devam eden savaşlar nedeniyle tamamen kurumuş ve harabe haline gelmiş bir ülkenin durumunu yansıtıyordu. Maliye teşkilatı bozuk, sanayi yoktu. Ülkenin her türlü ihtiyaç maddeleri (şeker, kumaş vb.) dışarıdan alınıyordu. Halk her bakımdan dışa bağımlıydı. Birçok işletme yabancıların elindeydi. Halkın %65'i tarımla uğraşıyordu. Bir tarım ülkesi olunmasına rağmen tarım çok geri kalmış ve ilkel şartlarda yapılmaktadır. Böyle zor şartlarda Kurtuluş Savaşı kazanılmıştır. Artık yeniden ekonomik kalkınma savaşı verilmesi gerekiyordu.[171]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomik alanda gerçekleştirilen başarının temeli, Mustafa Kemal Paşa'nın dile getirdiği iki amacın ulusal siyasa olarak benimsenerek uygulanmasıdır. Bu amaçlar, ülkenin ekonomik kalkınması ve bu kalkınmanın halka yönelik olmasıdır. Mustafa Kemal Paşa iktisatçı değildi. Fakat iktisadın önemini görebilecek kadar zekiydi.[172] Mustafa Kemal Paşa'nın özellikle tarihe ilgi duyması ve çeşitli ulusların tarihi ile Osmanlı tarihini incelemesi, iktisadi düşüncesinin oluşmasında ve ulusların tarihinde iktisadın taşıdığı önemi kavramasında çok önemli bir etken olmuştur.[173]

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde son derece ağır ekonomik krizler içerisinde bulunan Avrupa ülkelerinin durumunu gören Mustafa Kemal Paşa'nın "*Tam bağımsızlık*", Ulusal Bağımsızlık Savaşı'ndan başlayarak gerek düşüncelerine gerekse eylemlerine egemen olan temel prensipti ve O, eseri olan Türk Devrimi'nin tüm aşamalarında bu ilkenin yılmaz savunucusu olmuştur. O'na göre tam bağımsızlık, "*siyasa, maliye, iktisat, adalet, askerlik, kültür gibi her alanda tam bağımsızlık ve tam özgürlük*" demektir.[174] Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra daha Cumhuriyet ilan edilmeden Türk tarihinde ilk kez İzmir'de toplanan Türkiye

[171] Aydın, **a.g.m.**, s. 110-111.
[172] Gülten Dursun ve Nevzat Dursun, "Atatürk'ün *İktisadi Görüşleri ve Döneminin İktisadi Politikası*", **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, Sayı: 5, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2006, s. 93
[173] Ülken, **a.g.e.**, s. 7.
[174] Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev (1920-1927),** II. Cilt**,** TTK Yay., Ankara, 2012, s. 835.

İktisat Kongresi'nin[175] açış konuşmasında, Türk Milleti'nin neden ve nasıl yoksullaştığını, onurlu bir millet olarak yaşayabilmesi için neler yapılması gerektiğini dile getirmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerine kurulan yeni Türk Devleti'nin uğruna nice kan döktüğü tam bağımsızlığın temel koşulunu şöyle açıklamıştır:[176]

> *"Tam bağımsızlık için şu prensip vardır: Millî Egemenlik, Ekonomik Egemenlik ile pekiştirilmelidir. Bu kadar büyük amaçlar, bu kadar kutsal ve ulu hedeflere, kâğıtlar üzerinde yazılı genel kurallarla, istek ve hırslara dayanan buyruklarla varılamaz. Bunların, bütün olarak gerçekleşmesini sağlamak için tek kuvvet, en kuvvetli temel: Ekonomik güçtür.*
>
> *"Siyasî ve Askerî zaferler, ne kadar büyük olursa olsun ekonomik zaferlerle taçlandırılamazlarsa kazanılacak başarılar yaşayamaz, az zamanda söner...*
>
> *"Bu kadar verimli, bu kadar güçlü olan yeni hükûmetimizin, düşmansız kalacağını sanmak doğru değildir... Bütün bunlara karşı silâhımız: ekonomik hayatımızdaki güç, sağlamlık ve başarılarımız olacaktır."*

Mustafa Kemal Paşa, "*Türkiye İktisat Kongresi*"ni düzenleyerek, ekonominin ülkeler için önemini ve Türklerin savaşmak dışında ekonomi alanında da güçlü olabileceğini tüm dünyaya göstermek,[177] Türk milletinin bütün fertlerini refaha ve zenginliğe kavuşturmak, yanmış ve yıkılmış olan ülkeyi bayındır hale getirerek yeniden diriltmek, Türkiye'nin hür ve bağımsız yaşayabilmesi, güçlü bir devlet olabilmesi için ekonomik kalkınmasını sağlamak istemiştir.[178]

Kongrenin amacı ise uygulanacak ekonomik politikaları tartışmak ve bu politikalar konusunda hükûmet kadroları ile çiftçi, tüccar ve Türk-Müslüman sermaye çevreleri arasında bir anlaşma sağlamaktır.[179] Kongrenin dikkat çeken bir yönü de tarihi olmuştur. Lozan görüşmeleri ile kurulan yeni devleti uluslararası alanda siyasal platformda tanınması amaçlanırken, Türkiye İktisat Kongresi'nin de ülke içerisindeki toplumsal-siyasal dengeleri belirleme işlevi görmesi amaçlanmıştır.[180]

---

[175] İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanmıştır. Bu kongreye Millî Türk Ticaret Birliği'nin yanısıra çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi temsilcilerinden oluşan 1135 kişi katılmıştır.
[176] Ayşe Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**, TTK Yay., Ankara, 1972 , s. 42.
[177] Ülken, **a.g.e.**, s. 83-84.
[178] Ali İhsan Gencer ve Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 221.
[179] Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Yurt Yay., Ankara, 1986, s. 131.
[180] Dursun, **a.g.m.**, s. 94.

Kongrede, biri "*Misak-ı İktisadi* (İktisadi antlaşma) diğeri "*Çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarına müteallik esaslar*" olarak adlandırılan kararlar alınmış,[181] bu kararların "Gümrük politikasındaki zorunlu sınırlamalar türünden istisnalar dışında yedi yıl süreyle 1930'lara kadar genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikalarına egemen olduğu gözlenmiştir.[182]

Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğu gerçeğinden hareketle tarım kesimine büyük önem veren ve bu konuyu konuşmalarında sık sık vurgulayan Atatürk'ün kararlı politikası doğrultusunda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçişin ilk önemli ekonomik sonucu tarım sektöründe üretimin artması olmuş; bir yandan kooperatifçilik ve traktör kullanımını özendirici önlemler alınırken, diğer yandan tarımda alt yapı çalışmaları çok yönlü olarak sürdürülmüştür. Bunun yanı sıra demiryolu yapımı, yıkılan yol ve köprülerin onarımı, limanların çalışır duruma getirilmesi, bataklıkların kurutulması Cumhuriyet hükûmetlerinin öncelik verdikleri altyapı oluşturma çalışmaları arasında yer almıştır. Devlet ayrıca, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren üretimi ve yatırımları destekleyici önlemler de almıştır. Şöyle ki, Cumhuriyet'in devraldığı sanayi gücünün İstanbul, İzmir, Adana'da enkaz halindeki birkaç dokuma fabrikası yanında yine Istanbul'da harap halde birkaç askerî fabrikadan oluştuğu düşünülecek olursa, devletin sanayii teşvik yolunda attığı adımların nedenleri daha iyi anlaşılacaktır. Ne var ki Lozan Antlaşması'nın getirdiği sınırlamalar nedeniyle Cumhuriyet'in ilk hükûmetleri, henüz emekleme dönemindeki sınai faaliyetleri dış rekabete karşı koruyucu bir gümrük politikası uygulayamamışlardır.[183]

2.1.4. İzmir Harp Oyunu'nun İcra Edilmesinin Nedenleri

15-22 Şubat 1924 tarihleri arasında İzmir'de tarihi Sarıkışla Orduevi'nin salonlarında oynanan İzmir harp oyunu, Mustafa Kemal Paşa tarafından yönetilmiştir. Oyun sırasında hilafetin kaldırılması ve hanedanın yurt dışına çıkarılması hususu görüşülmüş, burada alınan kararlarla Cumhuriyet'in devamlılığı yolunda ilk adımlar

[181] Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980, s. 77.
[182] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yay., İstanbul, 1988, s. 34.
[183] Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 2013, s. 182.

atılmıştır. Bu oyun aynı zamanda Cumhuriyet Ordusu'nun icra ettiği ilk harp oyunu olması bakımından da önem taşımaktadır.

Ülke içerisinde egemenliğin sağlamlaştırılması için önemli adımların atıldığı bu dönemde, Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet bütünlüğünü tehdit etmeye başlayan bazı olaylar yaşanmaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde, İtalya ve Yunanistan gibi ülkeler Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik hakları üzerinde hak talep etme ile ilgili söylemlerde bulunmaya başlamışlardır. Mustafa Kemal Paşa, İtalya ve Yunanistan arasında oluşması muhtemel bir ittifakı ve bu ittifakın, Türkiye Cumhuriyeti'nin birliğine karşı meydana getirebileceği olası zararları fark etmiştir. Bunun üzerine, ordunun hâlihazırdaki durumunu tetkik etmek, eksiklikleri tespit ederek giderilmesi yönünde önlemler geliştirmek ve İstiklal Harbi'nde birlikte mücadele ettiği üst düzey komutanlar ile tekrar bir araya gelerek, ülke üzerinde kötü emelleri olan bu devletlere karşı güç gösterisi yapmak maksatlarıyla İzmir'de bir harp oyunu icra edilmesini emretmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 11 Kasım 1923'te Ankara'da bir rahatsızlık geçirmiştir.[184] Eşi Latife Hanım, Dr. Neşet Ömer'in de yardımıyla Mustafa Kemal Paşa'yı İzmir'e hava değişimine gitme konusunda ikna etmiştir. Latife Hanım, bu seyahatle Mustafa Kemal Paşa'ya koruyucu bir dinlenme imkanı sağlamış olacaktı. Mustafa Kemal Paşa, deniz kenarında hava değişimine gitmek yolundaki doktorların önerisine uyarken, verdiği kararda zatürre geçiren Latife Hanım'ın hava değişimine ihtiyacı olduğu düşüncesi de önemli bir rol oynamıştır.[185] Mustafa Kemal Paşa, bu rahatsızlık sonucunda dinlenmek için İzmir'e gitmiştir.[186]

---

[184] Mustafa Kemal Paşa, 11 Kasım 1923'de Çankaya'da öğle yemeğinden sonra göğsünde ve sol kolunda şiddetli ağrı ile seyreden bir koroner spazmı geçirmiş ve Dr. Refik (Saydam) Bey'in tedavisiyle normale dönmüştür. Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1923'de öğle yemeğinden sonra bahçede gezinirken yeniden göğsünde ve sol kolunda ağrı ile seyreden bir koroner spazmı geçirmiş ve İstanbul'dan Prof. Dr. Neşet Ömer (İrdelp) Bey Ankara'ya çağrılmıştır. 14 Kasım 1923'de Mustafa Kemal Paşa'yı muayene eden Neşet Ömer Bey, muayene edişini takiben 17 Kasım 1923'te Ankara'dan İstanbul'a dönmüş ve gazetecilere bir demeç vermiştir. Neşet Ömer Bey demecinde şöyle demiştir: "*Gazi Paşa, çok çalışmadan dolayı biraz yorgunluk belirtileri göstermişlerdir; fakat 6 günlük bir istirahatten sonra tamamiyle sağlığına kavuşmuştur. Bu sebeple kendisinin rahatsızlığı 'anjin dö puatrin' ve benzeri bir hastalık değildir. Gazi Paşa'nın rahatsızlığına tıp terminolojisinde 'yorgunluk' denir.*" Bkz., Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 344-345.

[185] Ahmet Gürel, **Gazi'nin İzmir Anıları**, Birleşik Matbaacılık, İzmir, 2013, s. 198.

[186] Naşit Hakkı Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1975, s. 153.

Mustafa Kemal Paşa'nın dinlenme amaçlı İzmir'e gittiği bilinse bile, harp oyununun önceden planlandığı Nutuk'tan kendi sözlerinden öğrenilmektedir;[187] "*1924 yılı başında, büyük ölçüde bir ordu savaş oyunu yapılması kararlaştırılmıştı. Bu savaş oyununu İzmir'de yapacaktık. Bunun için 1924 yılı Ocak ayı başında İzmir'e gittim. Orada iki aya yakın kaldım.*"

Mustafa Kemal Paşa, 31 Aralık 1923'de özel trenle, eşi Latife Hanım ile beraber İzmir'e hareket etmiş ve 02 Ocak 1924'de İzmir'e varmıştır. Burada coşkulu bir şekilde karşılanmıştır.[188]

Başyaver Salih Bey'in 31 Aralık 1923 Pazartesi günü tuttuğu notlarında dinlenme amacıyla yapılan bu İzmir seyahati şöyle anlatılmaktadır:[189]

> "*Pazartesi günü akşamı Ankara'dan hareket ettik. Trende Latife Hanımefendi ile Gazi Paşa Hazretleri, Dr. Neşet Ömer Bey vardı…Birkaç gün evvel Ankara'ya gelmiş olan IV. Kolordu Kumandanı Kemalettin Paşa ile I. Kolordu Kumandanı İzzettin Paşa da bizimle birlikte geri dönüyordu. Akşam yemeğini hep birlikte yedik. Gazimiz yemekten sonra Latife Hanımefendi ile ilk defa nasıl tanıştıklarını ve nasıl evlendiklerini pek tatlı ve kendisine has olan bir dille anlattılar. Gece yarısına yakın herkes kendi kompartımanına çekildi. Sabahleyin saat yedide Eskişehir'e geldik. Tren Eskişehir'de bir çeyrek saat kalıp yoluna devam etti… "*

İzmir'de bulunduğu süreç içerisinde, bir gün kendileri için hazırlanan Forbest Köşkü'nde kaldıktan sonra 03 Ocak 1924'te Göztepe'de bulunan Uşakîzâde Muammer Bey'in köşküne yerleşen Mustafa Kemal Paşa, 52 gün süresince burada ikamet etmiştir.[190]

7 Ocak 1924 tarihli ajanslar, İtalya ile Yunanistan arasında "*askıda*" kalmış sorunları çözmek üzere, İtalya Başbakanı Benito Mussolini ile Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos'un Locarno'da buluştuklarını haber vermiştir. Daha sonra dörtlü toplantılara sahne olan, adını verdiği Locarno Paktı ile anılan bu küçük şehirdeki buluşmayı Ankara büyük bir dikkatle takip etmiştir.[191]

Bu Mussolini-Venizelos görüşmesi İstanbul basınında geniş yer tutmuştur. Velid Ebüzziya Bey'in Tevhid-i Efkar Gazetesi Mussolini'nin resmi organı olan *Giornale d'İtalyano*'nun bir baş yazısını tercüme ederek yayımlamıştır. Baş yazıda, İtalya'da

---

[187] **Nutuk-Söylev (1920-1927),** II. Cilt**,** s. 1124-1125.
[188] Kocatürk, **a.g.e.**, s. 346.
[189] Gürel, **a.g.e.**, s. 198.
[190] Aynı yer.
[191] Cemil Şenalp, "*1924 İzmir Harp Oyunları*" **Bilgi ve Bellek İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi**, Sayı: 01, İstanbul, 2004, s. 146.

yeni iktidara gelen Faşistlerin durumlarını sağlamlaştırmak ve Oniki Ada'yı Yunanistan'a bırakmaya karşılık, Türk Akdeniz kıyılarında iddia sahibi olmanın havası içinde yoğun bir propagandaya giriştikleri anlatılmıştır. Velid Bey, gazetesinde kendine özgü yöntemi ile *Giornale d'İtalyano*'nun bu isteğine şöyle cevap vermiştir:[192] "*Sinyor Mussolini kara gömlekli Faşistlerine güveniyorsa, biz de aslan yürekli Mehmetçiklerimize güveniyoruz.*"

İngiliz Reuters Ajansı'nın, İtalyan Donanması'nın Akdeniz'de manevra yapmaya başladığı haberi ile Fransız Havas Ajansı'nın, Yunanistan'ın Locarno'daki sınırı Pityon istikametinde değiştirilmesini istediği yolundaki haberin, durumu tamamen endişe verici hale soktuğu görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti her zamanki gibi soğukkanlılığını korumuştur. Çetin ve amansız bir savaştan çıkarak, bağımsızlık ve özgürlüğüne kavuşmuş olan Türkiye Cumhuriyeti için, aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakıp, birleşebilme çarelerini aramaları muhtemel İtalya ve Yunanistan'a karşı, yeni bir savaşa girebilmek zor görünmüş olsa da Mustafa Kemal Paşa, dış politikadaki bu tehditkâr gelişmeler nedeniyle İzmir Göztepe'deki konağında, bu hazırlığın esaslarını tasarlamış ve komutanları İzmir'e davet etmiştir.[193]

Mustafa Kemal Paşa ileride orduyu siyasetten arındırma kapsamında, askerlerin milletvekilliği ile askerlik arasında bir tercih yapmalarını kafasına koymuş olması nedeniyle, ordunun komuta kademelerini hangi askerlerden oluşturacağını tayin için harp oyununun iyi bir fırsat olduğuna inanmıştır.[194] Mustafa Kemal Paşa harp oyununun açılış konuşmasında belirttiği gibi, silah arkadaşları ile savaş alanlarında birlikte muharebe ettikten sonra, bugüne kadar görüşme imkânı bulamadığı arkadaşları ile o günleri tekrar yaşayarak hasret gidermek istemiştir. Ayrıca gelişen silah, teçhizat ve taktiğin ışığında, düşmanın Batı Anadolu kıyılarında çıkarma yapması durumunda bir plan hazırlamak ve bu planın uygulama esaslarını incelemektir. Nihayet Mustafa Kemal Paşa, alınacak bazı siyasi kararlarla (Hilafetin kaldırılması ve Osmanoğulları Hanedanı'nın yurt dışına çıkarılması gibi) ilgili olarak harp oyununa katılacak savaş

[192] Şenalp, **a.g.m.**, s. 147.
[193] "*Tarih Konuşuyor*", **Aylık Tarih Mecmuası**, Cilt: 3, Sayı: 13, Şubat 1965, s. 1022.
[194] Şenalp, **a.g.m.**, s. 148.

tecrübeleri olan üst düzey komutanların fikrini almak ve fikir alışverişinde bulunmak istemiştir.[195]

Kâzım Karabekir Paşa anılarında; İzmir'de bir harp oyunu yapılacağını, Başvekil İsmet Paşa'nın Müdâfaa-i Millîye Vekili Kâzım (Özalp) Paşa ile birlikte trenle gizlice İzmir'e hareket ettikleri gün öğrendiğini, kendisini hayrete düşüren bu haberi 9 Şubat 1924 günü sabahı daireye geldiği zaman tesadüfen öğrendiğini, onların bu hareketini bir yandan içtenlikten yoksun bulurken, bir yandan da resmi cepheden haber vermeyişlerine içerlediğini, özellikle bu gidişin İzmir'de hepsinin katılacağı bir harp oyunu için olduğunu öğrenince de daha da garip bulduğunu anlatır.[196]

Mustafa Kemal Paşa, İtalya ve Yunanistan tarafından uygulanmak istenen planın uygulanabilirlik imkânını inceleyerek düşmanın Batı Anadolu kıyılarında bir çıkarma harekâtı yapması halinde bir savunma planı hazırlanmasını ve bu planın uygulama esaslarını incelemek üzere İzmir'de bir harp oyunu oynanması için hazırlıklar yapılmasını emretmiştir.[197]

Bu emir üzerine Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa tarafından imzalanmış, 10 Ocak 1924 tarihli harp oyunu hazırlık emri çıkarılmış ve birliklere gönderilmiştir. Emrin içeriği incelendiğinde, 1 ve 2'nci Ordu Müfettişlikleri komutan ve karargâhı ile bu Ordu Müfettişliklerinin Kolordu ve Tümen Komutan ve karargâhlarının katılımı ile İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'nın emri doğrultusunda bir harp oyunu icra edileceği, 1 ve 2'nci Ordu Müfettişi ve ast birlik komutan ve karargâhlarının bu harp oyununda görev alacağı, 3'üncü Ordu Müfettişliği ve ast birlik komutanları ve karargâh subaylarının da icra edilecek olan harp oyununa iştirak edeceği bildirilmiştir. Emrin devamında harp oyununun icrası esnasında tevdi edilen görevlerin komutanlar arasında değiştirilebileceği belirtilmiştir. Harp oyununa katılacak komutanların yanlarında Karadeniz'de Kefken Adası ile Antalya çizgisinin batısındaki Rumeli ve Anadolu arazisini kapsayacak şekilde 1/200.000 ölçekli paftalarını ve 1/1.000.000 ölçekli Anadolu haritasını getirmeleri emredilmiştir.[198]

---

[195] İsmail Hakkı Akansel, **İzmir Tarihi Sarıkışla ve Tarihi Orduevi**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Yay., Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2010, s. 68.
[196] Kâzım Karabekir, **Paşaların Kavgası Atatürk-Kâzım Karabekir Çekişmeleri**, Yayına Hazırlayan: İsmet Bozdağ, Emre Yay., İstanbul, 1991, s. 246.
[197] Akansel, **a.g.e.**, s. 68.
[198] Akansel, **a.g.e.**, s. 119.

Yayınlanan bu emir ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ana ast unsurları olan Ordu Müfettişlikleri ile onların ast birlik komutanları, tümen seviyesine kadar çağrılmıştır. Bu sayede tüm Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki tümen ve üstü birlik komutanlarını bir araya getirme fırsatı oluşturulmuştur.

21 Ocak 1924'te Mustafa Kemal Paşa, İzmir büyük komutanlar toplantısı hakkında Başvekil İsmet Paşa'ya şu telgrafı çekmiştir:[199] *"İzmir büyük komutanlar toplantısında memleket müdâfaasını alâkadar eden mühim meselelerin de bahis konusu edilmesini faydalı bulmaktayım. Muhtelif sınıflarda silahlarımız, cephane miktarı ve bunların mevcut vasıfları, teşkilatımız, hava müdâfaası, tayyare teşkilatımız ve genel olarak silahlanmada vuku bulan ilerlemeler karşısında hareket hattımız hakkında ordu müfettişleri ve kolordu tarafından ihtar ve görüşlerin ifade edilmesi ve bazı teklifler icrası ve bu meselelerin birlikte münakaşası ve hükûmetçe kabul olunan silahlanma ve teşkilat planlarının yerine getirilmesi olumlu ve kıymetli semereler verebilir. Buna göre alâkadarların şimdiden fikri hazırlıklarda bulunmaları münasip olur."* Mustafa Kemal Paşa'nın bu direktifi ile 15 Şubat 1924 günü İzmir'de Harp Oyunu kararlaştırılmıştır.[200]

İzmir'de tertip edilecek olan harp oyunu, basının ilgisini üzerine çekmiştir. İcra edilecek harp oyununu takip etmek amacıyla birçok yerli ve yabancı gazeteci İzmir'e gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, padişaha ve hilafete bağlılığı devam eden İstanbullu gazete sahibi ve başyazarlarını Uşakîzâde Köşkü'ne davet etmiştir. 04 Şubat 1924 günü saat 15.00'de, Köşk'te yapılan toplantıya Tanin'den Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, Vakit'ten Asım Bey, Akşam'dan Necmettin Sadık (Sadak) Bey, Vatan'dan Ahmet Emin Bey, Tercüman'dan Hüseyin Şükrü Bey, İleri'den Suphi Nuri Bey ve İkdam'dan Ahmet Cevdet Bey katılmışlardır. Dört saat süren bu görüşmeden sonra Mustafa Kemal Paşa gazetecilere:[201] "*Yarın akşam birlikte yemek yiyelim. Konuşmaya devam ederiz*" demiş ve gazeteciler bunu memnuniyetle kabul ederek otele dönmüşlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de yapılacak olan harp oyununun, iç ve dış kamuoyuna doğru anlatılabilmesi için 05 Şubat 1924'te, İzmir'de bulunan gazetelerin

[199] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1924**, Cilt: 16, Kaynak Yay., İstanbul, 2005, s. 197.
[200] **Nutuk-Söylev (1920-1927),** II. Cilt, s. 1125.
[201] Gürel, **a.g.e.**, s. 210.

başyazarları ve muhabirleri onuruna bir yemek vermiştir.[202] Bu yemek, icra edilecek olan harp oyununun doğru anlatılması adına önemlidir. Çünkü bu harp oyunu, Türkiye'nin gelecekteki tutum ve davranışları, savunma temel düşüncesini belirlemesi ve bu hususların bilinmesi açısından da kritik hususları kapsayacaktır.[203] Mustafa Kemal Paşa yemekte gazetecilere bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında şöyle demiştir:[204]

> "*...Büyük, mühim bir inkılâp oldu. Bu inkılâp ulusun selameti namına, hak namına yapıldı...Ulusun teyakkuzuna, ulusun terakki ve tekamül ve anlayışına güvenerek, ulusun azminden asla şüphe etmeyerek Cumhuriyetin bütün gereklerini yapacağız. Türkiye matbuatı ulusun hakiki sada ve iradesinin belirtisi olan Cumhuriyetin etrafında çelikten bir kale vücuda getirecektir. Bu fikir kalesi, zihniyet kalesidir...*"

Mustafa Kemal Paşa, bu yemek ile baş gösteren krizi tırmanma safhasında istediği gibi yönetebilmek amacıyla elindeki enstrümanları kullanma adına önemli bir adım atmıştır. Dönemin en önemli kitle iletişim aracının gazeteler olduğunun farkında olan Mustafa Kemal Paşa, gazetelerden en iyi şekilde yararlanmak istemiştir. "*Gelişmelere yön verebilmek*" maksadıyla caydırıcılık unsuru içeren mesajlar iç ve dış kamuoyuna oyunun safhalarının bildirilmesi yoluyla verilmiştir.[205]

Mustafa Kemal Paşa, üniversitelerin ve akademik camianın halifeliğin kaldırılması hakkındaki görüşlerini öğrenmek maksadıyla 11 Şubat 1924'te İstanbul Üniversitesi'nde görevli akademisyen grubu ile bir yemekte görüşmüştür. Görüştüğü bu grup içerisinde İstanbul Üniversitesi Rektörü İsmail Hakkı, Edebiyat Fakültesi Başkanı Köprülüzade Fuat, Hukuk Fakültesi Dekanı Aynîzade Tahsin, Tıp Fakültesi Dekanı Dr. Vasıf ve Fen Fakültesi Öğretim Üyesi Şükrü Bey yer almıştır. Yapılan görüşmede heyet halifeliğin kaldırılması yönünde görüş belirtmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın halifeliğin kaldırılmasının zamanının geldiği ile ilgili düşüncesi kuvvetlenmiştir.[206]

---

[202] Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, 2. Bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 408.
[203] Ertuğrul Zekai Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri**, Tarih Araştırma Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 2000, s. 224.
[204] Necati Çankaya, **Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, İstanbul, 1985, s. 229.
[205] Bayram Yeşiltaş, "*Atatürk'ün Liderlik Özelliklerinin İncelenmesi: 1924 İzmir Harp Oyunu Örneği"*, **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, Genelkurmay Personel Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2014, s. 96-97.
[206] **a.g.m.**, s. 95-104.

1'inci Ordu Müfettişi Kâzım Karabekir Paşa, harp oyunu için 11 Şubat 1924'te gece yarısından sonra Ankara'dan ayrılmıştır. 12 Şubat'ta Eskişehir'de, İstanbul'dan gelen Fevzi Paşa ile birleşmiştir. Buradaki 4'üncü Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa'yı beraberlerine almışlardır. Afyonkarahisar'da, Konya'dan gelen 2'inci Ordu Müfettişi Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve onun Kurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz (Gürman) Bey ile aynı trene binmişlerdir. 13 Şubat akşamı ise Manisa'daki 3'üncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa'nın Kolordu Komutanları İstanbul'dan gelen 3'üncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili (Gökberk) Paşa ile Balıkesir'den gelen 2'nci Kolordu Komutanı Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa da onlarla birleşmişlerdir. Nitekim yatsı vakti İzmir'e gelmişlerdir. Kâzım Karabekir Paşa rıhtımdaki Naim Palas Oteli'ne, diğerleri de başka otellere yerleşmişlerdir.[207]

İzmir harp oyununun başlamasından bir gün önce, Başvekil İsmet Paşa beraberinde Millî Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa, Halid Paşa, Hüseyin Hüsnü ve Osman Zati Beyler olduğu halde İzmir'e gelmiştir.[208]

Katılımcılar açısından değerlendirildiğinde, harp oyununun geniş ve yüksek seviyeli bir katılım ile icra edildiği görülmektedir. Yürütme erkinin mensupları ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin komuta kademesi bir araya gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin en üst seviye liderlerini buluşturması nedeniyle, Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesi ile bu toplantı "*Büyük Komutanlar Toplantısı*" olarak isimlendirilmiştir. Harp oyununa, Cumhurbaşkanı başta olmak üzere, Başbakan, Millî Savunma Bakanı, Erkân-ı Harbiye Reisi ile bütün ordu müfettişleri, bütün kolordu komutanları ve önemli sayıda tümen komutanı iştirak etmiştir. Mustafa Kemal Paşa burada "*silah arkadaşlığının*" önemini bir kez daha kanıtlayarak "*birlik ruhu oluşturma ile ekip çalışmasının*" güzel bir örneğini sunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Mücadelesi'ni beraber yürüttüğü silah arkadaşları ile gerektiğinde ülkenin savunulması adına tekrar biraraya gelebileceğinin mesajını, icra edilen harp oyunu vasıtasıyla iç ve dış kamuoyuna vermiştir. Burada verilen bir diğer mesaj ise Türk

[207] Karabekir, **a.g.e.**, s. 246.
[208] **Tevhid-i Efkâr Gazetesi**, 10 Şubat 1924 Pazar, s. 1.; Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, Doğan Kardeş Yay., İstanbul, 1960, s. 64.

Silahlı Kuvvetleri'nin bir bütün halinde ülkenin menfaatleri için hareket ettiğinin gösterilmesidir.[209]

Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni devletin iç ve dış politikaları, çeşitli alanlarda yapılması planlanan yenilikler, sürekli görüşülen konular içinde yer almıştır. İç ve dış tehdit değerlendirmeleri ise, gerek hükûmetin gerekse İzmir harp oyununa katılanların üzerinde durduğu birinci öncelikli sorunlar olmuştur. Halifenin durumu, Şeriye Evkaf Vekâleti'nin ve Genelkurmay Başkanı'nın hükûmet içinde olması ve nihayet eğitim ve öğretimin temel esaslarının değerlendirilmesi de gündemdeki konular arasında yer almıştır. Tüm bu gündem maddeleri nedeniyle, icra edilecek bu faaliyet bir harp oyunu olmaktan çıkmış, Başbakan ve Bakanlar gibi hükûmetin sorumlu üyelerinin de yer aldığı bir istişare toplantısına dönüşmüştür.[210]

Mustafa Kemal Paşa, yapılacak toplantıda ele alınacak konuların gizliliği üzerinde tedbirler alınmasını emretmiş olmakla birlikte, iç ve dış kamuoyunun dikkatlerini bu harp oyununa çekmek ve dış kamuoyuna caydırıcılık unsuru içeren mesajların verilmesini sağlamak için, Anadolu Ajansı'na kısa tebliğlerle oyunun safhaları bildirilmiştir. Yabancı ajanslar da bu safhaları Anadolu Ajansı tarafından verilen bilgiler çerçevesinde takip etmişlerdir.[211]

Yerli basın, İzmir'deki harp oyunlarından kendilerine verilen bilgileri, mümkün olduğu kadar geniş tefsirler yaparak vermişler, Türkiye'nin kararlılığını ve aldığı tedbirleri bütün dünyaya duyurmuşlardır. Böylelikle harp oyunlarının "*caydırıcı*" etkisi tesirini göstermiştir.[212]

2.1.5. İzmir Harp Oyunu'na Katılan Devlet ve Askerî Erkân

İzmir harp oyununa başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Başbakan İsmet (İnönü) Paşa, Millî Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa olmak üzere İstiklal Harbi'ne iştirak etmiş üst düzey komutanlar ile ordu karargâhlarının subay personeli katılmıştır. Bu üst düzey katılım harp oyununun ehemmiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

---

[209] Yeşiltaş, **a.g.m.**, s. 97.
[210] Ökte, **a.g.e.**, s. 226.
[211] "*Tarih Konuşuyor*", **Aylık Tarih Mecmuası**, s. 1024.
[212] "*Tarih Konuşuyor*", **Aylık Tarih Mecmuası**, s. 1027.

Harp oyununa katılan üst düzey komutanlar ve harp oyununun yapıldığı tarihte ifa ettikleri görevler şunlardır:[213]

1	Mareşal	Mustafa Kemal (Atatürk)	Cumhurbaşkanı
2	Korgeneral	İsmet (İnönü) Paşa	Başbakan
3	Mareşal	Fevzi (Çakmak) Paşa	Genelkurmay Başkanı
4	Korgeneral	Kâzım (Özalp) Paşa	Millî Savunma Bakanı
5	Tümgeneral	Kâzım (Karabekir) Paşa	1'inci Ordu Müfettişi
6	Tümgeneral	Ali Fuat (Cebesoy) Paşa	2'nci Ordu Müfettişi
7	Korgeneral	Cevat (Çobanlı) Paşa	3'üncü Ordu Müfettişi
8	Tümgeneral	İzzettin (Çalışlar) Paşa	1'inci Kolordu Komutanı
9	Tümgeneral	Fahrettin (Altay) Paşa	5'inci Kolordu Komutanı
10	Tümgeneral	Ali Sait (Akbaytugan) Paşa	9'uncu Kolordu Komutanı
11	Tümgeneral	Kâzım (İnanç) Paşa	6'ncı Kolordu Komutanı
12	Tuğgeneral	Asım (Gündüz) Paşa	Gnkur. II. Başkanı
13	Tümgeneral	Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa	2'nci Kolordu Komutanı
14	Tümgeneral	Şükrü Naili (Gökberk) Paşa	3'üncü Kolordu Komutanı
15	Tümgeneral	Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa	4'üncü Kolordu Komutanı
16	Tümgeneral	Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa	7'nci Kolordu Komutanı
17	Tümgeneral	Kâzım (Dirik) Paşa	2'nci Tümen Komutanı
18	Tümgeneral	Halit (Karsıalan) Paşa	Kars Milletvekili
19	Tümgeneral	Naci (Eldeniz) Paşa	Askerî Okullar Müfettişi
20	Tümgeneral	Kâzım (Sevüktekin) Paşa	5'inci Tümen Komutanı
21	Tümgeneral	Osman Nuri (Koptagel) Paşa	12'nci Tümen Komutanı
22	Tümgeneral	Sami (Karaman) Paşa	9'uncu Tümen Komutanı
23	P. Alb.	Nazmi (Solok) Bey	6'ncı Tümen Komutanı
24	Top. Alb	M. Emin (Çolakoğlu) Bey	Müstahkem Mevki Komutanı
25	Kur. Alb.	Mustafa (Muğlalı) Bey	8'inci Tümen Komutanı
26	Tümgeneral	Mürsel (Bakü) Paşa	1'inci Süvari Tümen Komutanı
27	Kur. Alb.	Cemil Cahit (Toydemir) Bey	41'inci Tümen Komutanı
28	Kur. Alb.	Abdurrahman Nafiz (Gürman) Bey	2'nci Ordu Kurmay Başkanı
29	Kur. Alb.	Aşir (Atlı) Bey	3'üncü Ordu Kurmay Başkanı
30	Kur. Alb.	Hüseyin Hüsnü Emir (Erkilet) Bey	Genelkurmay II. Daire Başkanı
31	Tümgeneral	Mehmet Kâzım (Orbay) Paşa	3'üncü Kafkas Tümen Komutanı
32	Kur. Alb.	Zeki (Soydemir) Bey	Genelkurmay I. Şube Müdürü
33	Kur. Alb.	Mehmet Sabit (Noyan) Bey	57'nci Tümen Komutanı
34	Kur. Alb.	Ömer Halis (Bıyıktay) Bey	23'üncü Tümen Komutanı
35	Tümgeneral	Refet (Bele) Paşa	Trakya Eski Komutanı
36	Tümgeneral	Yakup Şevki (Subaşı) Paşa	Yüksek Askerî Şura Üyesi
37	Kur. Alb.	Salih (Omurtak) Bey	61'inci Tümen Komutanı
38	Tümgeneral	Mehmet Emin (Koral) Paşa	Müstahkem Mevki Komutanı

[213] **Vakit Gazetesi**, 10 Şubat 1924 Pazar, s. 1.; Akansel, **a.g.e.**, s. 68-71.

1924 İzmir harp oyununa katılanlar incelendiğinde, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni oluşturan birliklerin önemli bir kısmının Komutan ve Kurmay Başkanı seviyesinde harp oyununa iştirak ettiği görülmektedir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin ana ast unsurları olan 3'üncü Ordu Müfettişliği de harp oyununa katılmıştır. Harp oyununa katılanlar birlik olarak değerlendirildiğinde, üç Ordu Müfettişliği'nden tamamı, dokuz Kolordu Komutanlığı'ndan tamamı, 23 Tümen/Tugay Komutanlığı'ndan 12 tanesinin harp oyununa komutan ve karârgah subayları seviyesinde katıldıkları görülmektedir. Bu katılım oranı ile 1924 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin teşkilatında bulunan kara birlikleri, tümen ve üstü seviyesinde %70 oranında İzmir'de harp oyununda temsil edilmişlerdir.[214]

2.1.6. İzmir Harp Oyunu'nun İcrası

İzmir harp oyunu 15-22 Şubat 1924 tarihleri arasında icra edilmiştir. Harp oyununun başlamasından bir gün önce 14 Şubat 1924'te komutanlar İzmir Orduevi'nde toplanmışlardır. 14 Şubat'ta komuta heyeti iki tarafa ayrılmış ve harp oyunu esnasında oynanacak olan grupların komutanları tayin edilmiştir. Ardından hazırlanan meseleler komutanlara dağıtılmış ve 24 saat içinde meseleleri çözmeleri istenmiştir. Ertesi gün çözümler üzerine konuşmaların yapılmasına karar verilmiştir.[215]

Harp oyunu ile ilgili olan meselenin harp oyununu yöneten Erkân-ı Harbiye Umumiye Vekili Müşir Fevzi Paşa tarafından komutanlara daha önce dağıtılmamasının ve verilen meseleleri 24 saat içerisinde çözmelerinin istenmesinin arka planında, Türk Ordusu'nun komuta kademesinin, geçmiş yıllarda yaşamış olduğu yoğun harp tecrübesi ve planlama süreçlerinde kazandığı tecrübeler sayesinde, stratejik seviye harekât planlaması konusunda oldukça yetkin olduklarına duyulan güvenin olduğu değerlendirilmektedir.[216]

Harp oyununu, "*Müdür-i Harekât*" olarak Erkân-ı Harbiye Umumiye Vekili Müşir Fevzi Paşa idare edecektir. Üç Ordu Müfettişinden Kâzım (Karabekir) Paşa Türk Orduları Başkomutanı, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa İtalyan Orduları Başkomutanı, Cevat (Çobanlı) Paşa da Yunan Orduları Başkomutanı görevlerini üstlenmişlerdir.

---

[214] Şeref Kanat ve Şeref Oğuş, **a.g.e.**, s. 281.
[215] Uluğ, **a.g.e.**, s. 156. Harp oyunu fotoğrafları için bkz., EK-29.
[216] Yeşiltaş, **a.g.m.**, s. 99.

Harp oyununa üç ordunun kolordu ve tümen komutanları ile onların kurmay başkanları ve karargâhtaki diğer kurmay subaylar iştirak etmişlerdir. Katılanların tamamı da Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda bilgisine güvenilen ileri kademedeki kadro olmuştur. Harp oyunu ile üzerlerinde askerî üniformaları olduğu halde Ulusal Kurtuluş Savaşı'na katılan paşalar son kez aynı masa etrafında toplanmışlardır. Daha sonra yaşanan olaylar bir daha biraraya gelmelerine imkân tanımamıştır.[217]

1924 yılında Türk ordu müfettişliklerinin konuşlanmasına göre, İzmir bölgesi 2'nci Ordunun sorumluluğundadır. Harp oyunu esnasında, İzmir bölgesinde muhtemel çıkarma icra edecek olan karşıt kuvvetlerin başına o bölgeyi savunmakla görevli olan birliğin komutanı Ali Fuat Paşa görevlendirilmiştir. Yapılan bu görevlendirme ile Ali Fuat Paşa'nın kendisini düşmanının yerine koyarak bir harp sevk ve idare etmesi ile kendi birliğinin eksikliklerini daha iyi tespit edebileceğinin öngörüldüğü değerlendirilmektedir. İzmir harp oyunu, 1924 yılında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin ana ast unsurları olan 3 Ordu Müfettişi için de bir eğitim ve tecrübe vesilesi olmuştur. Harp oyunu ile bizzat Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa tarafından, Ordu Müfettişlerinin sevk ve idare yeteneği yerinde tetkik edilmiş ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin komuta kademesinin yetkinliği değerlendirilmiştir.[218]

Harp oyunu öncesinde Reuters Ajansı'nın İstanbul muhabiri olan Rober Kanoti, dünyaya şu haberi iletmiştir:[219]

> *"İzmir'de, Mustafa Kemal Paşa'nın kumandası altında başlayacak olan harp tatbikatının esas mevzuları üzerinde alâkalı mahfiller, âzami ketumiyet muhafaza etmektedirler. Bununla beraber, bu çok şümullü ve Türkiye'nin bütün kumanda heyetini biraraya toplayarak üç hafta süreceği tahmin edilen tatbikatta, sadece genç Cumhuriyetin muzaffer ordusunun mutad hazırlıklarından gayrı, dünya hâdisatının Türkiye'yi alâkadar eden ve neticede askerî harekâta sebep olabilecek vekayiin de derpiş edildiği intibaı umumidir. Bu hazırlığın Yakın-Şark'taki son hâdiselerin en mühimlerinden birisi olarak tavsif edilmesinde mübalâğa yoktur.*"

Harp oyununun senaryosunda üç ihtimalli bir harekât tarzı öngörülmüştür. "**Birinci İhtimal:** İtalyan ve Yunan kuvvetlerinin Türkiye'ye karşı, karadan ve denizden aynı bölgeden müşterek bir cephe açmaları. **İkinci İhtimal:** İtalyan ve

[217] Şenalp, **a.g.m.**, s. 152.
[218] Yeşiltaş, **a.g.m.**, s. 100.
[219] "*Tarih Konuşuyor*", **Aylık Tarih Mecmuası**, s. 1022.

Yunanistan donanmalarının Antalya-İzmir arasındaki bir bölgeden müşterek bir amfibi harekât icra ederlerken, Yunanistan'ın aynı zamanda Batı Trakya'dan Doğu Trakya'ya (Türk Trakya'sı) doğru bir kara harekâtını başlatması. **Üçüncü İhtimal:** Harekâtın son aşamasında Fransa'nın destek vermesi." Bu senaryoya göre, iki tarafın aylarca devam edecek hareketleri 5 gün gibi kısa bir zamana sıkıştırılmıştır.[220]

İzmir harp oyunu 15 Şubat 1924 Cuma günü saat 14.00'te İzmir Orduevi'nde mareşal üniformasını giydiği halde harp oyununa başkan olarak katılan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın açış konuşması ile başlamıştır.[221] Konuşmasına *"Muhterem Arkadaşlar"* hitabıyla başlamıştır. Konuşmasının başında, bir buçuk yıldır yüz yüze görüşemediklerini, daha önce savaş alanlarında birbirlerini daha sık görebildiklerini, bu bakımdan çok üzgün olduğunu ifade etmiştir. Bu hasretin daha fazla uzamaması için İzmir'de bir toplantı yapılmasını istediğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa, bu sayede tüm komutanlarla olmasa bile üst rütbedeki komutanlarla görüşme imkânı bulduğunu dile getirmiştir.[222]

Mustafa Kemal Paşa, "*İzmir Büyük Komutanlar Toplantısı*" olarak adlandırdığı bu buluşmanın, kendilerini savaş alanlarında birbirlerine bağlayan ve ölünceye kadar bağlı bırakacak olan birçok hatıralarının tekrar canlanmasına vesile olacağını belirtmiştir. Aynı zamanda ordunun bu toplantısının, Türk Milleti için son derece önemli sonuçlar doğuracak değişikliklerle ilgili sağlıklı değerlendirmelerin yapılmasına ve bazı kararların alınmasına vesile olacağını da vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, bundan dolayı bu harp oyununu çok önemsediğini ifade etmiştir.[223]

Mustafa Kemal Paşa, harp oyunun amacı ile ilgili olarak, birlikte geçirecekleri günler içinde icra edecekleri harp oyunu sayesinde, vatanın ve milletin yüksek menfaatlerinin savunulmasını göz önünde bulunduracaklarını belirtmiştir. Bu harp oyununda, son yılların zaferlerle dolu savaşlarının, meydan savaşlarının, Türk Ordusu'na ve onun kıymetli yüksek komuta heyetine kazandırdığı tecrübelerin sonuçlarını da inceleyeceklerini dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, dünyanın fen ve sanatta en son ilerlemelerini göz önünde bulunduracaklarını, fedakâr ve kahraman

---

[220] Ökte, **a.g.e.**, s. 231.
[221] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1924**, Cilt: 16, s. 214.
[222] Ökte, **a.g.e.**, s. 227; Akansel, **a.g.e.**, s. 71.
[223] Mustafa Kemal Atatürk, "*İzmir'de Konuşmam*", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, İstanbul Araştırma Merkezi Yay., Sayı: 80, İstanbul, 2003, s. 4.

Türk Ordusu'nun vasıta ve gereçlerinin, öğretim ve eğitim esaslarının gerçek icatlara uygunluğu konusunu da değerlendireceklerini belirtmiştir.[224]

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasını Türkiye Cumhuriyeti'nin, kutsal bildiği istiklal ve hâkimiyetini savunmada müsamahakâr olamayacağını bir defa daha vurgulayarak,[225] dünyanın durumu, siyasal dengesi ve Türkiye'nin dış politikadaki yeri konusunda katılımcıları bilgilendirmesi için Başbakan ve Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'ya söz vermiştir.

İsmet Paşa, Lozan'da, İtalya ile Yunanistan arasındaki asıl ihtilâfın Oniki Ada olduğunu, İngilizlerin ve Fransızların İtalya'ya karşı kendi saflarında harbe girmesi için verdikleri vaatleri ihtiva eden Saint-Jean-de Maurien Antlaşması ile İtalya'ya bırakılmış olan Antalya havalisinin yerine bir tâviz bulamadıklarını, Yunanistan'a verilen Oniki Ada'nın İtalya'nın eline geçmesine bilhassa İngiltere'nin muhalefet ettiğini ve Londra ile Paris'in, Atina ile Roma'nın yakınlaşması telkinlerinde bulunduklarını, son görüşmelerin bu telkinlerin bir neticesi olabileceğini, İtalyan gazetelerinde Akdeniz kıyılarımız için yapılan neşriyatın bu mülâkatı takip eden günlere rastlamasının, sadece tesadüf olarak tefsir edilmesini dile getirmiştir.[226]

İsmet Paşa'nın bu konuşmasından sonra, masa başında oturmuş olan Mustafa Kemal Paşa: "*Kâzım Paşa'nın mütalaasını da dinlemek faydalı olacaktır*" diyerek ona söz vermiştir. Kâzım (Karabekir) Paşa, sözlerine hal tarzının bir yerine, düşmanların öyle açıkça söylenmesinin mahzurlu olacağını yazdığını söyleyerek başlamış; öteden beri dostları "*Kırmızı*", düşmanları "*Mavi*" diye adlandırmanın alışılmış bir yöntem olduğunu ve her devletin daima böyle renklerle mesele ve manevralar yapmasının siyasi bir nezaket olduğunu ifade etmiş ve açıkça İtalyanlardan söz etmenin dış ve iç sakıncalarını dile getirmiştir.[227]

Kâzım (Karabekir) Paşa anılarında bu konu ile ilgili olarak şunları anlatmaktadır:[228]

> *"İki mühim nokta pek garibime gitmişti. Biri, mademki mesele harita üzerinde hal olunacaktır; ne diye bu kadar masraf yapıldı ve rahatsızlığa neden olundu? Ankara'da daha rahat ve daha istifadeli olurdu. İkincisi de, meselelerde, harp*

[224] **Hakimiyet-i Millîye Gazetesi**, 17 Şubat 1924 Pazar, s. 1. Bkz., EK-20.
[225] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1924**, Cilt: 16, s. 215.
[226] "*Tarih Konuşuyor*", **Aylık Tarih Mecmuası**, s. 1025.
[227] Şenalp, **a.g.m.**, s. 153.
[228] Karabekir, **a.g.e.**, s. 247.

oyunlarında ve manevralarda, daima "Kırmızı" ve "Mavi" taraf denir ve şu bu devlet diye isim bildirilmezdi. Çünkü bu şayi olacağından, dış ve iç siyaset bakımından mahzurlu ve hatta tehlikeli sayılırdı. İzmir'de toplanmak ve İtalyanların Ege sahillerine çıkacağını apaçık ortaya koymanın her halde bir sebebi olacaktı. Bunu Fevzi Paşa'dan sordum ve harp oyunu bittikten sonra arazide seyahat yapılmasını teklif ettim. Mesele Ankara'da tertip olunmuş, kendisi de yolda okumuş! Bunun için kendi malumatı yokmuş ve hatta reyi bile alınmamış! Seyahat hakkında da bir arzusu yokmuş!..."

Kâzım Paşa, daha sonra sözlerine devam ederek on sene için bir savaş ihtimali görmediğini, Almanların silahlanması ya da genel silahlanmanın kararı bu süreden sonra olacağından, durumu o zamanki büyük siyasi teşekküller açısından inceleyeceğini öne sürmüştür. Ayrıca İtalyanların geçen Birinci Dünya Savaşı'ndan elleri boş olarak çıkması nedeniyle bu defa onların Almanlarla işbirliği yapmaya mecbur kalacaklarını ve Almanlara güvenerek önce Arnavutluk'u işgal etmeleri durumuna göre gelişecek vaziyeti münakaşa edeceğini, İtalyanların Türkiye'ye saldırmalarının kendileri için bir kazanç değil, aksine bir felaket olabileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Kâzım Paşa'ya; "*Arnavutluk İtalyanları tatmin eder mi?*" diye sormuştur. Kâzım Paşa;[229]

"Adriyatik Denizi'ni kapatmak ve Balkanlarda bir köprü başı kurmak için bu ilk hedef olur. Bundan sonra Korsika Adası'nı ve Tunus'u ikinci hedef olarak ele almaları akla gelebilir. Bu suretle Akdeniz'e hakim olmak ve İtalya'yı emniyette bulundurmak isterler."

Şeklinde açıklama yaparken Mustafa Kemal Paşa sözünü keserek; "*Hiç İtalyanlar, Fransızlarla harbi göze alırlar mı?*" diye sormuştur. Kâzım Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın bu sorusuna şöyle cevap vermiştir:[230]

"*Bu yeni bir cihan harbinin çerçevesi içindeki hedeflerdir. On senelik bir sükun devresinden sonra, ne Almanya ve ne de İtalya bugünkü mahdut iktisadi sahalarında yaşayamayacaklarından, yeni siyasi terkiplerin başlaması zaruri olacaktır. Fransızların kara ordularını, İngilizlerin donanmalarını, sınırlamak şöyle dursun, kuvvetlendirmekte olduklarından, Almanların da silahlanması ve İtalyanlarla birlikte talihlerini bir daha denemeye kalkışmalarını, akla çok yakın buluyorum. Bu harbin ne zaman başlayacağı kestirilemezse de silah yarışına, bundan on sene sonra, yani 1934'te başlanacağına şüphe yoktur. Çünkü o tarihte milletlerarası konferansta ya bütün milletler de Almanya gibi silahsızlanacak veyahut Almanya da silahlanmakta serbestlik kazanacaktır. Silah yarışı bir kere başladı mı, bunun ucu elbette ki yeni bir cihan harbine gidecektir. Bunun da çok uzak olmadığını ve her halde bizlerin bunu da göreceğimizi kuvvetle sanıyorum. Bundan şu neticeyi çıkarıyorum: İtalyanların tek başlarına bize saldırmalarında menfaatleri yoktur. Ve bizim de bunların saldıracaklarından endişemiz yoktur. Yalnız daha kuvvetli ordulara günün birinde bize saldırmak ihtimallerini göz önünde tutarak Millî Birliğimizi sıkı ve samimi tutmalı ve ordumuzu da bir düzeye kuvvetlendirmeliyiz."*

[229] Karabekir, **a.g.e.**, s. 248.
[230] Şenalp, **a.g.m.**, s. 154.

Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Paşa'nın uzun vadeli ve isabetli bu değerlendirmelerine katılmadığını söylemiş ve şu açıklamalarda bulunmuştur:[231]

> "*Gerçi İtalyanlar, Tunus emellerini ancak bir harbi umumide tahakkukuna cüret edebilirler. Fakat biz, İtalyanlar memleketimiz üzerinde emeller beslediği ve bunu da yakında tahakkuk ettirmeye çalışacakları kanaatindeyiz. Ben de, İsmet Paşa da, diğer arkadaşlar da böyle düşünüyoruz!"*

diyerek tartışmaya son noktayı koymuştur.

Mustafa Kemal Paşa her ne kadar son kanaatini ortaya koymuşsa da, konu üzerinde aydınlanmayı arzu edenlerin düşüncelerini dile getirmelerini istemiştir. Ali Fuat Paşa, İtalya'dan yükselen bu seslere paralel olarak, Yunanistan'ın Şarki Trakya üzerindeki bazı iddialarının nasıl karşılandığını sormuştur. İsmet Paşa'nın, bu konunun daha çok, Venizelos ile muhalifleri arasında barışın şartlarına ait iç politika tartışmaları meselesi olarak telâkki edilmesi icap ettiğini, çünkü muahedenin esasları üzerinde bu tartışmaların durmadan devam ettiği yolundaki izahlarından sonra, Mustafa Kemal Paşa şu neticeyi bildirmiştir:[232]

> "*Şimdi her ihtimali derpiş etmek (göz önüne almak) ve memleketin müdâfaasını, günün hâdise ve meseleleri ile tev'em (eşit) tutarak istikametlendirmek üzere toplanmış olan yüksek şahsiyetlerinize harp tatbikatı olarak, İtalya ve Yunanistan'ın müşterek bir hareketine karşı, vatanımızın ne yolda müdâfaa edileceği mevzuu ele alınacaktır. Harp tatbikatını Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa Hazretleri idare edeceklerdir.*"

15 Şubat 1924 günü icra edilmekte olan Harp oyununun şerefine Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanım'ın himayesinde kimsesiz çocuklar için yardım sandığı oluşturulmuş ve 7000 lira toplanmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gelen Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa da 2.500 lira yardımda bulunmuştur.[233]

İzmir harp oyunu, 15-22 Şubat 1924 tarihlerinde Mareşal Fevzi Paşa'nın yönetiminde icra edilmiştir. İzmir harp oyunu, gerçek bir savaş ciddiyetiyle fiilen beş gün sürmüş, 22 Şubat 1924 tarihinde sona ermiştir.[234] Harp oyununda kısa-uzun vadeli dünya ve uluslar arası ilişkileri dikkate alarak bunların çeşitli tehdit senaryoları içerisinde gelişmelerine paralel savunma düzenlemelerini, düşman saldırı ve hatta işgal faraziyelerine uygun hareket tarzlarını dikkate alan askerî, siyasi, lojistik, eğitim ve öğretim seçenek ve uygulamaları ortaya konmuş, ihtiyaçlar belirlenmiştir. Bu

---

[231] Karabekir, **a.g.e.**, s. 249.
[232] "*Tarih Konuşuyor*", **Aylık Tarih Mecmuası**, s. 1025-1026.
[233] **Vakit Gazetesi**, 14 Şubat 1924 Perşembe, s. 1.
[234] **Hakimiyet-i Millîye Gazetesi**, 24 Şubat 1924 Pazar, s. 1; **Akşam Gazetesi**, 22 Şubat 1924 Cuma, s. 1.

bağlamda, İzmir bölgesinde savunmanın zayıf olduğu noktalar ortaya çıkarılmış ve bunların kuvvetlendirilmesi planlanmıştır.[235]

Harp oyunu esnasında, stratejik ve politik seviye ile ilgili olan değerlendirmenin, bizzat Dışişleri Bakanı tarafından, jenerik isimler kullanılmadan olduğu gibi ifadesi, harp oyununun gerçek şartlara uygun olarak icra edilen stratejik seviye bir harp oyunu olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu sayede harp oyununun icrası sırasında orada bulunanlar, Dışişleri Bakanı'ndan güncel dış değerlendirmeleri duyma imkânı bulmuşlar ve ülkenin dış politika ile ilgili tezlerini öğrenme fırsatı yakalamışlardır. Harp oyunu ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin komuta kademesi, stratejik/politik seviye makamların niyetini ve ana fikrini tam olarak anlama imkânı bulmuş ve planlamalarında bunları kullanmıştır.[236]

Harp oyununun son günü, verilen bir durum ile Fransız ordusunun Türkiye aleyhine seferberlik ilan ettiği ifade edilerek komutanların planlamalarında yapacakları değişiklikler görülmek istenmiştir. Nihayet Harp oyunu 21 Şubat 1924 günü Fevzi Paşa'nın yaptığı bir tenkitle sona ermiştir.[237]

Harp oyununun sonucunda şu neticeye varılmıştır:

Eğer İtalya Yunanlılarla işbirliği yaparak Antalya ile İzmir arasındaki bir bölgeye amfibi harekâta kalkışacak, Yunanlılar da bu harekâtla koordineli olarak Doğu Trakya'ya taarruz edecek olurlarsa, ordunun iki ayrı cephede de vatanı başarı ile savunabileceği ve düşmanın Türk topraklarında tutunamayacağı; İtalya ve Yunanistan'ın birlikte sadece tek bir cephe açmaları durumunda ise ancak tali sonuçlar alabilecekleri değerlendirilmiştir.[238]

Mustafa Kemal Paşa harp oyununun sona ermesi nedeniyle 22 Şubat 1924'te bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, askerî konulardaki değerlendirmelerinin yanında, ülkenin siyasi süreci ile ilgili yapılması gerekenleri de katılımcılarla paylaşmıştır. Bu değerlendirmeleriyle, bir bakıma onlara kendi hedefleri konusunda bilgi vermiş ve beklentilerini ifade etmiştir.

---

[235] Ökte, **a.g.e.**, s. 227.
[236] Yeşiltaş, **a.g.m.**, s. 99.
[237] Karabekir, **a.g.e.**, s. 250.
[238] Şenalp, **a.g.m.**, s. 155.

23 Şubat 1924 günü saat 10.00'da başta Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa olduğu halde İzmir harp oyununa katılan bütün komutanlar, Hamidiye Kruvazörünü teftiş etmişlerdir. Teftişte savaş eğitimleri yapılmıştır. Gemi Komutanı Binbaşı Hüsamettin (Ülsel), bu ziyarete erken ayrıldığı için katılamayan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya gemi personeli adına bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafında O'nun sayesinde esaret zincirlerinden kurtulan Cumhuriyet Donanması'nın ilk teknesi olarak, Akdeniz'e çıkarken ilk hedeflerinin yılların doğurduğu özlem ve beklenti ile Cumhurbaşkanını selamlamak ve saygılarını sunmak olduğunu ifade etmiştir. İzmir'e geldiklerinde kendilerinin sekiz saat önce ayrılmış olduklarını öğrendikten sonra büyük bir üzüntü yaşadıklarını belirten Binbaşı Hüsamettin, ancak en kısa zamanda Mustafa Kemal Paşa'yı gemileriyle selamlamak şerefine nail olmanın ümidiyle en derin sevgi ve saygılarının kabulünü rica etmiştir.[239]

2.1.7. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir Harp Oyunu Hakkındaki Değerlendirmeleri

Mustafa Kemal Paşa İzmir harp oyununun kapanışında yaptığı konuşmasında;[240] Büyük bir zevkle takip ettikleri İzmir harp oyununu Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'nın ustaca bir suretle idare ettiğini belirtmiştir. Oyunun sevk ve idaresi sırasında çok değerli tecrübelerinden ve çok esaslı görüş noktalarından faydalandıklarını söylediği Fevzi Paşa'ya teşekkür etmiş ve Türk Ordusu'nun, Fevzi Paşa gibi bir başkana sahip olmaktan ötürü övünebileceğini ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, topyekûn amaçlarının milletin ve vatanın, hayat ve kurtuluşunu sağlamak olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda ulaşım hizmetlerinin geliştirilmesi başta olmak üzere, ülkenin ekonomik durumunun düzeltilmesi, canlandırılması ve milletin aydınlanmasının millî savunmaya da kolaylık sağlayacağını ifade etmiştir. Bu nedenle, Millî Savunma Bakanı Korgeneral Kâzım (Özalp) Paşa'nın, bu askerî uğraşıyı başından sonuna kadar takip etmiş olmasının, istikbalde memleket ve ordu için çok yararlar sağlayacağına şüphesi olmadığını vurgulayarak Kâzım (Özalp) Paşa'ya da ayrıca teşekkür etmiştir.[241]

---

[239] Temel, **a.g.e.**, s. 43.
[240] **Hakimiyet-i Millîye Gazetesi**, 24 Şubat 1924 Pazar, s. 1; **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1924**, C. 16, s. 219
[241] Atatürk, "*İzmir'de Konuşmam*", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, s. 5.

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının devamında memleketin savunulması ve milletin yüksek çıkarlarının korunması sorumluluğunu üstlenen büyük komuta makamlarının, bütün kuvvet ve vasıtalarını en önemli hedef için kullanmaları gerektiği kuralını hatırlatmıştır. Bu hedefi meydana çıkarmak için de esaslı inceleme ve görüşmeler yapılması gerektiğini dile getirmiştir. Şüpheli tedbirler almaktan kaçınılması gerektiğini vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, geçmişte birçok felaketlere ve darbelere uğradıklarını, bu durumun memleket savunmasında her vakit çok dikkatli olmak için gerekli dersleri verdiğini ifade etmiştir.[242]

Mustafa Kemal Paşa, arazinin, şartların, olağanüstü fırsatların ve bir takım hallerin, savaşın sonucu üzerine etkilerinin inkâr edilemeyeceğini, ancak daima adet ve kıymetin önemli olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin bütün düşmanlarına karşı kazandığı maddi ve manevi zaferleriyle, ölümsüz bir varlığa sahip olduğunu parlak bir surette ispat ettiğini ve bunun Türk Ordusu'nun kıymeti sayesinde gerçekleştiğini dile getirmiştir.[243]

Türk Ordusu'nun kıymetini kıyaslayan ve bu kıyaslamada Türk Ordusu'nun dengini mutlaka yeneceğini, iki misli sayıdaki düşman kuvvetlerini durdurup tespit edeceğini ifade eden Mustafa Kemal Paşa, şimdilik bundan fazlasını talep etmediğini belirtmiştir. Çünkü bundan fazlasını Türk Milleti'nin sahip olduğu cengâverlik vasfının sağlayacağını, bu kıymeti korumak gerektiğini, bunun askerî bir esas, bir düstur olarak göz önünde tutulmasını bütün arkadaşlarından talep etmiştir.[244]

Bu kıymetin muhafaza edilmesi halinde Türkiye'nin her türlü taarruzdan kendisini koruyacağından kimsenin şüphesi olmaması gerektiğini ifade eden Mustafa Kemal Paşa, kesin sonucun daima taarruzla alındığını, fakat savunmayla da yerine getirilen birçok görevler olduğunu belirtmiştir. Kesin sonuç alma vakti gelmeden önce taarruza kalkışmanın, mevcut kuvvetlerin sayılarını azaltmaya sebebiyet verebileceğinden bundan kaçınmak gerektiğini vurgulamıştır.[245]

Mustafa Kemal Paşa, taarruz, savunma, oyalama muharebeleri sonucunda yapılacak karşı taarruz ile alınacak kesin sonucun mahiyeti ve uygulanacağı zamanın

---

[242] Akansel, **a.g.e.,** s. 73.
[243] Ökte, **a.g.e.**, s. 229.
[244] Atatürk, "*İzmir'de Konuşmam*", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, s. 6.
[245] Akansel, **a.g.e.,** s. 74.

seçilmesi konusunda arkadaşlarında var olan rahatlığı korumaları gerektiğini belirtmiştir. Düşünce ve uygulamalarda buna çok dikkat edilmesinin, görev verirken imkânların göz önüne alınarak verilmesinin ve amacın açık bir biçimde belli olmasının önemine dikkat çekmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, harp oyunu ile ilgili hazırlıkların ve dikkatli incelemelerin hiçbir şekilde savaş maksadı taşımadığını, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bütün dünyanın sulh ve sükûna muhtaç olduğunu vurgulamıştır. Bu bakımdan Türkiye'nin birçok savaşlara sahne olduğunu ve sayısız felaketler gördüğünü, bu yüzden sulh ve sükûna her milletten daha fazla ihtiyacı olduğunu, bu hazırlıkların da bu sulh ve sükûn ortamını sağlamak için yapıldığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında ayrıca, tarafsızlıkları bütün dünyaca kabul görmüş bazı devletlerin de sulh ve sükûnu sağlamak için savunmalarına önem verdiğine ve ordularına özen gösterdiğine, bunun dikkate ve uygulamaya değer olduğuna, Türkiye'nin de savunmasına layık olduğu kadar özen göstermesi gerektiğine yer vermiştir.[246]

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin milletin kararlılığıyla beraber, en üzücü ve güç şartlar içinde dünyanın takdirlerine layık olmuş ordusunun kahramanlığına güvendiğini belirterek konuşmasına şöyle devam etmiştir:[247]

> *"Türkiye Cumhuriyeti yalnız iki şeye güvenir: Biri millet kararı, diğeri en üzücü ve en güç şartlar içinde dünyanın takdirlerine hakkıyla layık olmuş Ordumuzun Kahramanlığı. Yönetimimiz altında bulunan ordular, gerçekten kahramanlığına güvenilir ordulardır. Bu ordular tarihte eşi görülmemiş kahramanlıklar, özveriler göstermiştir. Şanlı zaferler kazanmıştır. Millet ve memleketin gerçekten teşekkürüne layıktır."*

Türkiye'nin en zayıf sanıldığı anda, ordusu sayesinde en kuvvetli olduğunu ispat ettiğini belirten Mustafa Kemal Paşa, Türk Ordusu'nun kazandığı zaferin, Türkiye'nin olağanüstü varlığına, yüksek azmine ve ölümsüz varlığına en açık delil olduğunu vurgulamıştır. Düşmanı vatan içinde yenmenin çok zor olduğunu ve yenilginin öldürücü sonuçlar doğurabileceğini, bunun yakın ve uzak geçmişte birçok örneğinin olduğunu ifade eden Mustafa Kemal Paşa sözlerine şöyle devam etmiştir:[248]

> *"En büyük tehlikeler karşısında dayanan, uçurumun kenarına gelmişken, bu kadar büyük canlılık ve beceri, kararlılık ve ruh gösteren milletimizin salim ve mutlu yaşamaya hakkı vardır. Bunu bütün varlığımızla sağlamaya çalışacağız.*

---

[246] Ökte, **a.g.e.**, s. 229.
[247] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II 1906-1938**, İkinci Bs., Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, s. 168-171.
[248] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1924**, C. 16, s. 221.

Bizi bu maksada ulaşmaktan alıkoyan engeller vardır. Bu engellerle uğraşmayı yerinde buluyoruz. Fakat her şeye rağmen memleket ve milleti mutlu etme amacı mutlaka gerçekleşecektir. Çünkü bu amaç Hakk'ın da isteğidir."

Sonuç olarak, Mustafa Kemal Paşa ordu komutanlarıyla yaptığı yüz yüze görüşmelerin kendisinde uyandırdığı kanaati: "*Kahraman Ordumuzun düşüncesinin memleketin emniyeti olduğu*" sözleriyle ifade etmiştir. Türk Ordusu'nda zaten var olduğuna inandığı bu düşüncenin yapılan bu toplantıyla bir kat daha kuvvetlendiğini de ayrıca belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa yukarıdaki konuşmasından da anlaşılacağı gibi yaptığı değerlendirmelerde bir yandan eksik gördüğü hususları ve bunlara yönelik alınması gereken tedbirleri arkadaşlarıyla paylaşırken bir yandan da milletin tek güvencesi olan Türk Ordusu'na duyulan güveni ön plana çıkarmıştır. Mustafa Kemal Paşa konuşmasına; "*Ankara'ya büyük bir kalp huzuru ile dönüyorum. Son derece memnun ve müsterih olarak hepinize veda ediyorum*" diyerek son vermiştir.[249]

22 Şubat'ta, Mustafa Kemal Paşa'nın konakladığı Naim Palas otelinde, belediye tarafından, komutanlar şerefine ilk ziyafet verilmiştir.[250] Mareşal Fevzi Paşa, Ordu Müfettişleri Kâzım, Ali Fuat ve Cevat Paşalarla Kolordu ve Tugay Komutanları davete katılmışlardır. Yemeğin sonunda konuşan Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın emirleriyle İzmir'de toplandıklarını, yapılan toplantı ve müzakereler neticesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin her türlü saldırıya karşı kendisini koruyacak güçte olduğu kanaatine varıldığını ifade etmiştir. Uzun süreli bir barışın ancak ülkelerarası güç dengesiyle süreklilik arz edeceğini belirten Fevzi Paşa, Cumhuriyet Orduları'nın geçmişten gelen kahramanlığı, kendisine güveni sayesinde emin adımlarla geleceğe hazırlandığını dile getirmiştir. Fevzi Paşa, İzmir halkının kendilerine gösterdiği ilgiden çok mutlu olduklarını da belirterek konuşmasını bitirmiştir.[251]

Gerek Mustafa Kemal Paşa'nın gerekse oyunları idare eden Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın konuşmalarında da dile getirdikleri gibi, harp oyununda Türkiye'ye karşı olabilecek muhtemel saldırı senaryoları tartışılmış, Balkanlardan, sahillerden, doğu ve güney cephelerinden muhtemel saldırılar karşısında oluşturulacak

[249] Akansel, **a.g.e.,** s. 76.
[250] Karabekir, **a.g.e.**, s. 250.
[251] **Vakit Gazetesi**, 23 Şubat 1924 Cumartesi, s. 1.

savunma düzenleri incelenmiş ve en iyi savunma için ordunun genel ihtiyacı saptanmıştır.[252]

2.1.8. İzmir Harp Oyunu'na Katılan Bazı Komutanlara Mustafa Kemal Paşa'nın Eşi Latife Hanım'ın Göztepe'deki Evinde Verdiği Akşam Yemeği

Mustafa Kemal Paşa, İzmir harp oyununun bittiği gün eşi Latife Hanım'ın Göztepe'deki evinde Mareşal Fevzi Paşa, Kâzım Paşa, Ali Fuat Paşa ve Cevat Paşa'ya bir akşam yemeği vermiştir. Bu yemeğe katılanlar İzmir harp oyununun, Türkiye'nin üzerinde dolaşan kara bulutların dağılmasına yaptığı katkıyı görmenin hazzı ve huzuru içinde birlikte çok güzel vakit geçirmişlerdir. Yemekte; "*İlerisi için neler yapılması lazımdır?*" diye Mustafa Kemal Paşa'nın sorduğu soruya bütün askerî komutanların verdiği cevap: "*Millî birliğimizi sıkı ve samimi tutmalı ve ordumuzu da bir düzeye takviye etmeli"*olmuştur.[253]

Yemek gece yarısına kadar sürmüş, bir ara Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'yı bir süre baş başa görüşmek üzere salonun yanındaki küçük yazı odasına çağırmıştır. Burada Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya, hükûmete şahsı ile alakalı bir suikast ihbarı yapıldığı haberini aldığını söylemiştir. Bu ihbarla ilgili olarak gereken tedbirlerin hükûmet yetkilileri tarafından alınmasına rağmen kendisinin de ihtiyatlı olması istendiğini ifade etmiştir.

Bu nedenle, kendisinin Ankara'ya dönüşü için hazırlanacak trenin gece yarısından sonra, hangi saatte hareket edeceğinin gizli tutulmasını, istasyona kendisine tahsis edilen araç yerine Ali Fuat Paşa'nın aracıyla gitmesinin planlanmasını istemiştir. Ayrıca bineceği araçta şoför ve kendisi dışında Latife Hanım, yaveri Süvari Yüzbaşısı Ali Rıza Bey'in bulunmasını emretmiştir. Özellikle suikast haberi üzerine Ali Fuat Paşa şaşırmış, Türkiye'de hiçbir elin, ne kadar insafsız ve vicdansız olursa olsun, kurtarıcısına kötü bir maksatla kalkabileceğini tasavvur edemeyeceğini, bunun yabancıların entrikasından başka bir şey olmayacağını ifade ederek, emirlerinin derhal yapılacağını belirtmiştir.[254]

---

[252] **Tevhid-i Efkâr Gazetesi**, 25 Şubat 1924 Pazartesi, s. 1.; Akansel, **a.g.e.**, s. 76.
[253] Karabekir, **a.g.e.**, s. 250.
[254] Cebesoy, **a.g.e.**, s. 65-66.

Mustafa Kemal Paşa, o gece yanındakilere bundan sonra, halifeliğin ilga edileceğini ve Osmanlı Hanedanına mensup kişilerin yurtdışına çıkarılacağını söylemiştir. Şeriye, Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletleri'nin kaldırılacağını, bağımsız bir Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) kurulacağını açıklamıştır. Ali Fuat Paşa yaşananları anılarında şöyle anlatmaktadır:[255]

Gazi, "*Sene başı yaklaştı. Yeni senede bazı önemli uygulamalarımız olacaktır. Bunları, Ankara'daki arkadaşlarla müzakere ettikten sonra hemen uygulamaya geçeceğiz.*" Gazi, düşündüğü uygulamaları şöyle sıraladı:

> "*Hilâfetin kaldırılması ile Osmanlı Hanedanı mensuplarının Türkiye'den çıkarılması, Din, vakıflar, Genelkurmay Başkanlıkları'nın kaldırılması, Genelkurmay Başkanlığı yerine müstakil bir Genelkurmay Başkanlığı'nın kurulması, eğitimin birleştirilmesi*."

Sonra sordu:

"*Fuat Paşa, bunlar hakkında düşüncelerinizi sorabilir miyim*?"

Cevap verdim:

> - *Buyurduğunuz esaslar, lâiklik ve demokratik prensipler icabındandır. Bunların derhal tatbiki lâzım geldiği düşüncesindeyim…Yalnız Genelkurmay Başkanlığı'nın bağımsız olması, memleket müdâfaasının kontrolsüz kalması demek olacağından, bunun hiç olmazsa Başbakanlığa bağlanması mümkün olamaz mı*?

Gazi:

> - *... Genelkurmay'ın yeni vaziyetine gelince, prensip bakımından haklısınız. Ancak bazı sebepler beni, Genelkurmayımıza bağımsız bir şekil verdirmeye mecbur etmiştir...*"

dedi. (Gazi Ankara'ya döner dönmez bu konu ile ilgili çalışmalara başlamıştır.)

Vaktin yarı geceye yaklaşması üzerine Gazi: "*Hareket zamanımız geldi"* diyerek salondan ayrılmıştır.

İzmir'den ayrılış, o akşam konuşulduğu gibi uygulanmış, istasyona davetli olanlardan başka kimse gelmemiş, trenin hareket saati ve istikameti ancak birkaç kişi ile paylaşılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım'ın İzmir İstasyonu'na gelip trene binmeleri sırasında pek dikkat çekici olmayacak şekilde bir uğurlama yapılmıştır. Trenin hareket ve Ankara'ya varış saati kimseye haber verilmemiştir.

[255] Ökte, **a.g.e.**, s. 231-232; Cebesoy, **a.g.e.**, s. 66-68.

Mustafa Kemal Paşa'nın ve Latife Hanım'la 23 Şubat'ta Ankara'ya gelişlerinden kimsenin haberi olmamış, karşılama töreni yapılmamıştır.[256]

2.1.9. İzmir Harp Oyunu'nun Sonuçları

İzmir harp oyununda Türkiye'nin her yönden gelecek saldırılar karşısında düzenleri incelenmiş, tartışılmış, iç ve dış tehditlere karşı en iyi savunma için ordunun genel ihtiyaçları tespit edilmiştir.[257]

Harp oyununun sonuçları güncelleştirilerek fiiliyata dökülmüştür. Sonuçlar muhtemel harekât bölgelerindeki arazilere intikal ettirilerek adeta "*kuvveden fiile*" geçilmiş, "*tedafüi*" (savunma) ve "*taarruzi*" altyapı hazırlıkları kuvvetlendirilmiştir.[258]

Harp oyununun neticesinde, oyunun faraziyesinde yer alan İtalyan ve Yunan Ordularının, ilhakını istedikleri bölgelerde ayrı ayrı hareket ettikleri takdirde, Türk Ordusu tarafından ayrı ayrı mağlup edilebilecekleri değerlendirilmiştir. Ancak bütün kuvvetleriyle evvela birinci bölgeye, sonra diğer bölgeye taarruz ettikleri takdirde başarılı olabilecekleri sonucuna varılmıştır. İkinci ihtimal karşısında savunmanın zayıf noktaları meydana çıkarılmış, bunların kuvvetlendirilmesi için gerekli önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır.[259]

Bunun sonucu olarak özellikle İzmir bölgesinde savunmanın zayıf olduğu noktalar meydana çıkarılmış ve bunların kuvvetlendirilmesi düşünülmüştür. Bu kapsamda İzmir bölgesinin müstahkem bir mevki haline getirilmesine karar verilmiştir. Harp oyunu bittikten sonra, İzmir bölgesinden sorumlu 2'nci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa, İzmir Müstahkem Mevki Komutanı Albay Ali Fuat (Harp Akademileri Komutanı Orgeneral Ali Fuat Erden), Ordu Kurmay Başkanı Miralay Abdurrahman Nafiz Bey (Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman) ve ilgili teknik personel 20 gün kadar arazi üzerinde ve harita başında tetkik yaparak savunmanın güçlendirilmesi ile ilgili olarak hazırlıklar yapmışlardır. Ali Fuat Bey'in reisliği altında teşkil edilen bir komisyon icabeden tahkimat projelerini hazırlamış, projeler

[256] Ökte, **a.g.e.**, s. 233.
[257] Akansel, **a.g.e.**, s. 76.
[258] Şenalp, **a.g.m.**, s. 159.
[259] Ökte, **a.g.e.**, s. 231.

müfettişliğin tetkikinden geçirildikten sonra kabul ve tasdik edilmek üzere Erkân-ı Harbiye Reisliği'ne gönderilmesine karar verilmiştir.[260]

Harp oyunundan sonra alınan tedbirler kısa zamanda etkisini göstermiştir. Roma ve Atina'da artık tehdit sesleri yerine dostluk gösterileri belirmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'yı çok iyi tanıyan Mussolini son sözün silaha kalmasından çekinmiştir.[261]

Ülkenin iç siyasetinde son derece önemli olan kararlar alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa Başkanlığında, Başbakan İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Millî Savunma Bakanı Kâzım Özalp Paşa başta olmak üzere diğer generallerin de bulundukları çok özel toplantıda, hilâfet ile Şeriye ve Evkâf Vekâleti'nin kaldırılmasına ve öğretimin birleştirilmesine karar verilmiştir.[262]

2.1.10. Halifeliğin Kaldırılması

Kurtuluş Savaşı yıllarında ve saltanatın kaldırılması sırasında halifelik makamına dokunulmamış, uygun ortam ve zaman beklenmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise ikibaşlılık yaratarak yapılacak inkılaplar için engel olarak görülmeye başlanmıştır. Hilafet kaldırılabilirse, yüzyılların kökleştirdiği dini ve gelenekçi, zamanını doldurmuş bir örgüt yıkılacak ve ona bağlı olan düşünce etkisini kaybedecekti. Modern ve çağdaş Türkiye, laiklik temeli üzerine kurulabilirse anlam kazanacaktı.[263]

Saltanat'ın kaldırılmasından sonra Cumhuriyet'in de ilan edilmesiyle zor durumda kalan tutucu çevrelerin tek dayanak noktası halifelikti. Bu nedenle devrim muhalifleri Halife Abdülmecit'in etrafında toplanmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, halifeliği rejim için zararlı görerek kaldırılması gerektiğini düşünüyor ve şunları söylüyordu: "*Ben kişisel saltanatın kaldırılmasından sonra, başka unvanla, aynı nitelikte bir makamdan ibaret olması gereken halifeliğin de ortadan kalkmış olduğunu kabul ediyordum. Bunun elverişli zaman ve fırsatta söylenilmesini doğal buluyordum.*" Atatürk, uygun bir zaman ve fırsat beklemektedir. Saltanat'ın kaldırılmasından sonra Cumhuriyet'in de ilan edilmesiyle zor durumda kalan tutucu çevrelerin tek dayanak

[260] Cebesoy, **a.g.e.**, s. 65.
[261] Şenalp, **a.g.m.**, s. 156.
[262] Ökte, **a.g.e.**, s. 226.
[263] Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Cilt: I-II, İleri Kitabevi Yay., İzmir, 1995, s. 223.

noktası halifelikti. Bu nedenle devrim muhalifleri Halife Abdülmecit'in etrafında toplanmışlardır.[264]

Kendini güçlü hisseden Halife Abdülmecit'in Meclis'in kendisine tanımış olduğu hakların dışına çıkarak Meclis'i ciddiye almaması ve bu tutumuna Meclis içinden de yandaş bulması inkılâbın gerçekleştirilmesine karşı en büyük engel olarak görülüyordu. Diğer yandan Halife'nin Refet Paşa ve ve Rauf Bey gibi Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen isimlerinden de destek görmesi halifeliği rejim için bir sorun haline getirmiştir. Ayrıca Halife Abdülmecit'in kendisini padişah gibi görerek heyetler kabul etmesi de sorun oluşturmuştur.[265]

22 Ocak 1924'te Halife Abdülmecit Efendi, başkâtibini Ankara'ya göndererek bazı isteklerde bulunmuştur. Bu isteklerin Başvekil İsmet Paşa tarafından İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa çok kızmış ve cevap olarak şu direktifi vermiştir:[266]

> "*Halife ve bütün cihan, kesin olarak bilmek lâzımdır ki, mevcut ve korunmuş olan halife ve halife makamının, hakikatte, ne dinen ve ne de siyaseten hiçbir mâna ve varlık nedeni yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla mevcudiyetini, bağımsızlığını tehlikeye maruz bırakamaz. Hilâfet makamı, bizce en nihayet tarihi bir hatıra olmaktan fazla bir ehemmiyete sahip olamaz. Türkiye Cumhuriyeti devlet adamlarının veya resmi heyetlerin, kendisiyle temasını istemesi dahi Cumhuriyet'in bağımsızlığına açık tecavüzdür. ...Halifenin hayatının temini ve geçinmesi için Türkiye Cumhurbaşkanı'nın tahsisatından mutlaka aşağı bir tahsisat kâfi gelir. Maksat debdebe ve gösteriş değil, insanca hayat ve geçim temininden ibarettir. Hilâfet hazinesinden maksat ne olduğunu anlayamadım. Hilâfetin hazinesi yoktur ve olamaz. Böyle bir hazineyi ecdadından miras yoluyla elde etmişse resmen ve açık olarak bilgi verilmesini rica ederim.*"

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924'te Meclis'in yıllık açılışında halifeliğin ve dinsel düzenle ilgili kurumların kaldırılması işaretlerini taşıyan bir demeç vermiştir. 2 Mart 1924'te Halk Fırkası Grubu'nda halifeliğin kaldırılması konusunda hazırlanan yasa önerileri kabul edilmiştir.[267] Nitekim İzmir harp oyununun bitiminden yaklaşık on gün sonra TBMM'nin 3 Mart 1924 günkü oturumunda *Şer'iye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin Kaldırılması* (Yasa No: 429) ve *Tevhid-i Tedrisat-*

---

[264] Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 13. Bs., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 115.
[265] Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s. 253.
[266] Kocatürk, **a.g.e.**, s. 347.
[267] Mumcu, **a.g.e.**, s. 115.

Öğretimin Birleştirilmesi Kanunları yasalaşmıştır (Yasa No: 430).[268] 431 sayılı Kanunla da halifeliğin kaldırılması ve Halife ailesinin (Osmanlı soyunun), erkek ve kadınlarının ve bu kadınlardan doğanların, bu aileye damat olanların ülke dışına çıkarılmasına karar verilmiştir. Abdülmecit ve ailesinin İsviçre'ye gönderilmesi uygun bulunmuş ve 4 Mart 1924 tarihinde yurt dışına çıkarılmışlardır.[269]

[268] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 03.03.1924.
[269] Turan, **a.g.e.,** s. 58-59.

2.2. İZMİR KEMALPAŞA ORDU MANEVRALARI (12 EKİM 1925)

2.2.1. İç Politikada Yaşanan Gelişmeler

Cumhuriyet'in ilanı ve halifeliğin kaldırılmasından sonra Meclis içinde ve dışındaki gelişmelerin yanısıra Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve Adnan (Adıvar) Bey gibi Kurtuluş Savaşı'nın öncü kadrosunda ve Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinde yer almış olan ünlü kişilerin Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'dan kopmaları yeni bir parti kurulması sürecini hızlandırmıştır.[270]

Birinci ve İkinci TBMM dönemlerinde milletvekilleri, komutanlık ve memurluk görevlerini aynı anda yürütebiliyorlardı. Bu yöntem, 1924 Anayasası ve seçim yasası ile de devam etmiştir. TBMM'de Ali Fuat, Kâzım Karabekir, Refet, Kâzım, Fevzi, Fahrettin, Cafer Tayyar, Cevat ve Yusuf İzzet Paşalar hem meclisteki hem de komutanlık görevlerini aynı anda yürütmüşlerdir. Bu tür görevler üstlenmiş milletvekillerinden iki görevden bir tanesini seçmeleri istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya yakın isimler ordudaki görevlerini tercih ederken, Kâzım Karabekir, Ali Fuat ve Cafer Tayyar Paşa'lar gibi küskünler ise askerlikten istifa ederek milletvekili sıfatıyla Meclis'i tercih etmişlerdir. Bu istifalar Mustafa Kemal Paşa tarafından *Paşalar Komplosu* olarak adlandırılmış olup, Meclis'te örgütlü bir muhalefetin oluştuğunu ortaya koymuştur.[271]

Hükûmetin, Yunanistan'dan gelen Müslümanları, Rumların terketmek zorunda kaldıkları taşınmazlarına yerleştirme şekli mecliste tartışmalara neden olmuş ve muhalefet tarafından İsmet Paşa hakkında gensoru verilmiştir. Yapılan güvenoylamasını İsmet Paşa'nın kazanması üzerine Halk Fırkası'ndan istifa eden Hüseyin Rauf Bey ve yanındaki 32 milletvekili 17 Kasım 1924'de *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'*nı kurmuştur.[272]

Fırka'nın Başkanı, Kâzım Karabekir, 2. Başkanları Adnan (Adıvar), Rauf (Orbay), Genel Sekreter ise Ali Fuat (Cebesoy) olmuştur.[273]

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programı 58 maddeden oluşmaktaydı. Parti, liberal ve demokrattı. Laik bir yönetimden yanaydı. Programda şöyle deniliyordu:[274]

---

[270] Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1972, s. 63.
[271] Turan, **a.g.e.,** s. 90.
[272] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s. 245.
[273] S.Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s. 194.

"*Türkiye Devleti, halkın hakimiyetine müstenit, bir Cumhuriyettir. Hürriyetperverlik, yani liberalizm, halkın hakimiyeti, yani demokrasi, fırkanın esas mesleğidir. Teşkilatı Esasiye Kanunu, milletten sarih vekâlet alınmadıkça tadil edilemiyecektir...*"

İktidar partisinin karşısında bir muhalefetin olmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, başlangıçta olaydan memnun kalmıştır. Çünkü, Mustafa Kemal Paşa demokratik bir sistemden yanaydı. Bu sistemin kurulması için de çok partili sisteme geçilmesi gerekiyordu. Bu parti için Mustafa Kemal Paşa, "*Bırakınız karşımıza çıksınlar. Memleket işlerini münakaşa edelim"* demiştir.[275]

13 Şubat 1925'te şeriatı ve halifeliği tekrar canlandırmak isteyen Şeyh Sait[276] ve yandaşları tarafından çıkarılan ayaklanma ordunun aldığı tedbirlerle bastırılmış, bozguna uğrayan Şeyh Sait ve tahmini 400 kişi hükûmet kuvvetleri tarafından yakalanmıştır. Şeyh Sait ayaklanması nedeniyle hükûmet olağanüstü önlemler almış ve bu kapsamda 4 Mart 1925'te iki yıl süreyle geçerli olacak (dört yıl yürürlükte kalacaktır) **Takrir-i Sükun Kanunu** kabul edilmiştir.[277]

Takrir-i Sükun Kanunu'nun kabulünden sonra İsmet Paşa tarafından biri sıkıyönetim bölgesinde diğeri ise sıkıyönetim bölgesi dışında Ankara'da olmak üzere iki ayrı İstiklal Mahkemesi kurulmuştur.[278]

Takrir-i Sükun yasasının çıkartılması, basına getirilen kısıtlamalar ve idam cezalarını uygulama yetkisine sahip İstiklal Mahkemeleri'nin başlattığı soruşturmalar, iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası ile muhalefetteki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ilişkilerinin daha da sertleşmesine yol açmıştır.[279]

---

[274] Cebesoy, **a.g.e.**, s. 113.
[275] Cemalettin Taşkıran, *"Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** Cilt: 4, Sayı: 14, 1994, s. 258.
[276] İsyanın lideri olan **Şeyh Sait** aslen Elazığ'ın Palu ilçesindendi. Nakşibendi şeyhlerinden olup, Doğu Anadolu'nun güçlü kabul edilen dini liderlerindendi. Genellikle koyunculuk yapıyordu. Hayvan ticareti nedeniyle birçok defa Halep'e gitmiş Hınıs-Halep arasında geniş bir nüfuz edinmişti. Şeyh Sait, Doğu Anadolu Türk aşiret gruplarından Zazalara mensuptu. Bkz., Yaşar Kalafat, **Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Sait**, 2. Bs., Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2003, s. 82-95.
[277] Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması**, Yurt Yay., Ankara, 1981, s. 139.
[278] Şeyh Sait ve ayaklanmanın asıl suçluları olarak görülen 47 kişi idam cezasına çarptırılmış, ancak bunlardan 2 kişinin cezaları hapse çevrilmiştir. İdam kararları ise 29 Haziran 1925'te uygulanmıştır. Bkz., Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s. 275-279.
[279] Turan, **a.g.e.**, s. 131.

Bu gelişmeden sonra Bakanlar Kurulu, Takrir-i Sükun yasasına dayanarak 3 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bütün merkez ve şubelerinin kapatılmasına karar vermiştir. Bu kararnamenin Mustafa Kemal Paşa tarafından onaylanarak 4 Haziran 1925'te yürürlüğe girmesiyle de 6.5 ay süren partinin hayatı son bulmuştur.[280]

Türk İnkılabının gerçekleştirilmesi yolunda en önemli engellerden biri olarak görülen ve gericilerin toplandığı bir parti haline gelen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ile çok partili siyasal hayata geçiş denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

2.2.2. Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler

Bu dönem Türkiye'nin tüm dış politika faaliyetleri yeni bir devletin karşısına çıkan sorunların çözüme kavuşturulması ve çevre ülkelerle ilişkilerini istikrarlı bir düzene oturtma çabasıyla geçmiştir. Türkiye, uluslararası alandaki tüm gelişmelerle yakından ilgilenmiştir.[281]

Türkiye-Suriye sınırının tespiti konusunda Türkiye ile Fransa arasında sorun çıkmıştır. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nda Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesi için bir komisyon kurulması konusunda karara varılmıştı.[282] Komisyon ancak 1925 Eylülünde kurulabilmiş ve iki devlet arasında 18 Şubat 1926'da "*Dostluk ve İyi Komşuluk"* adı verilen sözleşme imzalanmıştır. Bu antlaşma, sadece Türkiye-Suriye sınırını çizmekle kalmıyor, aynı zamanda Türk-Fransız ilişkilerini de düzenliyordu.[283]

2.2.3. İzmir Kemalpaşa Ordu Manevraları'na Katılan Askerî ve Devlet Erkânları

İzmir'de yapılan harp oyunundan sonra Cumhuriyet döneminin planlı ilk manevrası Kemalpaşa'da[284] yapılmıştır. Bu bölgede yapılacak olan manevralara 2'nci

---

[280] Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s. 286.
[281] Gönlübol ve Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 10.
[282] Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Türk Fransız ilişkileri**, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 146.
[283] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 323. Antlaşmanın metni için bkz., Soysal, **a.g.e.**, s. 290-295.
[284] **Kemalpaşa**, İzmir'in doğusunda yer almakta olup, 658 km² yüzölçümü ile İzmir'in en büyük ilçelerinden birisidir. Kuzeyinde Manisa, güneyinde Torbalı ve Bayındır, doğusunda Turgutlu, batısında Bornova ve Buca ilçeleri bulunmaktadır. İlçenin eski adı ***Nif***'tir (Nymphaion). Mustafa Kemal Paşa, 8 Eylül 1922 günü İlçeye gelmiş ve o zaman düşman karargâhı olan ve halen Askerlik Şubesi

Ordu Müfettişi Fahrettin (Altay) Paşa, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'yı davet etmiş, manevranın icra edileceği günü de Mustafa Kemal Paşa'nın geleceği gün olarak planlamıştır. Fahrettin Paşa, bu manevrayı icra etmek üzere bir piyade alayı, bir topçu taburu ve bir süvari takımından meydana getirilen mavi müfrezeyi Manisa'nın batısında konuşlandırmıştır.[285]

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın manevraya daveti kabul ettiği ve 10 Ekim 1925 akşamı Manisa'ya, 11 Ekim 1925 günü ise İzmir'e geleceği Fahrettin Paşa'ya bildirilmiştir.[286]

Mustafa Kemal Paşa'ya manevrayı takip etmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa, Ordu Müfettişi Ali Sait ve Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa'lar refakat etmişlerdir. Ayrıca, Rize Mebusu Fuat Bey, İzmir Mebusları Haydar Rüştü, Osman Hamdi, Münir Beyler, Halk Fırkası'ndan Sadrettin, Tevfik ve Subuti Beyler ve Kütahya mebusları Fuat ve Nuri Bey'ler de manevraya izleyici olarak katılmışlardır.[287]

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, İzmir Kemalpaşa yakınlarında yapılacak olan Sonbahar Ordu Manevraları için, 11 Ekim 1925 tarihinde İzmir'e gelmiş ve hararetle karşılanmıştır.[288]

Mustafa Kemal Paşa, gezinin ilk günü (11 Ekim 1925) saat 16.00'ya kadar istirahat ettikten sonra hükûmet dairesinde vilayet erkânını, komutanlıkta askerî erkân ve üst subayları kabul etmiştir. Ardından Halk Fırkası'na teşrif ederek Aydın ve Denizli vilayetleri fırka idare heyetleriyle, İzmir vilayeti merkez ve bağlı yerlerinin

---

olarak kullanılan binada geceyi geçirmiştir. O güne kadar "***Nif***" olan ilçenin adı, Mustafa Kemal Paşa'nın ilçede konaklaması nedeniyle Cumhuriyetin ilanından sonra "***Kemalpaşa***" olarak değiştirilmiştir. Bkz., http://izmir-kemalpasa.bel.tr/pageTarihce.asp, 15 Kasım 2015.

[285] Fatih Özkurt, "*Mustafa Kemal (ATATÜRK) Döneminde İcra Edilen Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)",* **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013, s. 112.

[286] 10 Ekim 1925 tarihinde gönderilen yazıda da Mustafa Kemal Paşa'nın halen Balıkesir'de olduğu, geceyi burada geçireceği, ardından önce Manisa'ya sonra İzmir'e geleceği, İzmir batısında icra edilecek manevradan sonra Konya'ya hareket edeceği bildirilmiştir. Bkz., Özkurt, **a.g.t.**, s. 112 ve İzmir'in doğusunda yapılacak olan tatbikat ve bu tatbikata Reis-i Cumhur Gazi Paşa'nın katılması, Konya'da bulunması hakkındaki yazışmalar ile manevra raporları ve Ordu Komutanlarının kararları. **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Arşiv IV-14, Dosya 61, Fihrist 25. Bkz., EK-1.

[287] **Vakit Gazetesi**, 11 Ekim 1925, s. 1.

[288] Çankaya, **Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, s. 251; **Vakit Gazetesi**, 12 Ekim 1925, s. 1. Bkz., EK-21.

mutemet ve idare heyetlerini, Türk Ocakları, Hilal-i Ahmer,[289] Himaye-i Etfal[290] ve diğer cemiyetlerin temsilcilerini kabul etmiştir. Müteakiben belediyeye gidilmiştir. Belediye önünde biriken on binlerce halkın "*Kurtarıcımızı görmek isteriz. Gazi, bizi ve memleketi sen kurtardın!*" tezahüratları üzerine Mustafa Kemal Paşa belediye balkonuna çıkmıştır. Halka hitaben ilk konuşmayı Belediye Reisi Aziz Bey yapmıştır. Aziz Bey'in konuşması sürekli alkışlarla karşılanmıştır.[291] Mustafa Kemal Paşa bu konuşmaya cevap vermiş ve halka yaptığı konuşmada İzmirlilerin çok acı ve eziyet gördüğünü, bütün memleketin İzmir'i kutsal bir kurtuluş hedefi olarak kabul etmesinin tüm İzmirlileri mutlu ettiğini ifade etmiştir. Ahmak düşmanın İzmir'e gelmesinin bütün memleketin uyanmasına neden olduğunu, İzmir halkının bütün millet ve

[289] **Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti**, "*Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti"* adıyla 14 Nisan 1877'de kurulan Cemiyet, II. Meşrutiyet'in ilânına kadar sürekli olarak faaliyette bulunamamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, 1911'de tekrar kurulmuştur. Cemiyet, Trablusgarp ve Balkan savaşlarında faâl olarak görev almıştır. Trablusgarb'a gönderilen üç ayrı sağlık heyeti, buradaki hasta ve yaralılara yardım etmiş, Balkan Harbi'nde orduya, hasta ve yaralı askerlerle esir ve göçmenlere yardımda bulunarak savaşın olumsuz sonuçlarını hafifletmeye çalışmıştır. Cemiyet'in en önemli gelir kaynağını halktan toplanan yardımlar oluşturmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Cemiyet'in faaliyetleri artmıştır. Millî Mücadele döneminde yaptığı faydalı çalışmalarla TBMM'nin takdirini kazanan Cemiyet'te, Cumhuriyetin ilânından sonra bazı değişiklikler yapılmış, 1923 yılında adı "Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti" olarak değiştirilmiş ve genel merkezi 1925'de değişen nizâmnâmesine bağlı olarak İstanbul'dan Ankara'ya taşınmıştır. Cemiyetin adı 28 Nisan 1935'te "*Türkiye Kızılay Cemiyeti*", 22 Eylül 1947'de ise "*Türkiye Kızılay Derneği*" olarak değişmiştir. Bkz., Mesut Çapa, **Kızılay (Hilal-i Ahmer) (1914-1925),** 2. Bs., Türkiye Kızılay Derneği Yay., Ankara, 2010, s. 12-24.

[290] **Çocuk Esirgeme Kurumu (Himaye-i Etfal)**, Anadolu'da Meşrutiyet döneminden itibaren sivil toplum örgütleri tarafından kimsesiz, yoksul, şehit, korunmaya muhtaç çocuklara ve ailelerine, bakım, eğitim ve sağlık hizmetleri sunmak için önemli adımlar atılmış ve bu bağlamda korunmaya muhtaç çocuklar için en planlı ve kapsamlı faaliyetler 1908 yılında Kırklareli'nde kurulan "*Himaye-i Etfâl Cemiyeti*" tarafından gerçekleştirilmiştir. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında bakıma muhtaç ve şehit çocuklarıyla yakından ilgilenen ve onların koruyuculuğunu üstlenen cemiyet, ülkenin mevcut koşulları içerisinde çocukların yaşatılması ve hayata hazırlanmasında başarılı çalışmalarda bulunmuştur. 1917'de İstanbul'da yeni bir yapılanma içerisine giren ve 20 kişilik bir Merkez Heyeti oluşturan "*İstanbul Himaye-i Etfâl Cemiyeti"*, Firuzağa'da 100 kişilik bir çocuk misafirhanesi açarak faaliyetlerine başlamıştır. 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilâf devletleri tarafından işgal edilmesiyle birlikte Cemiyet merkez heyeti üyelerinin büyük kısmı, Anadolu'da başlatılan Millî Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya geçmişlerdir. Yeni Türk Devleti'nin temellerinin atıldığı dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleriyle Ankara'da yeniden yapılandırılan "*Ankara Himaye-i Etfâl Cemiyeti*", 30 Haziran 1921'de ulusal düzeyde kuruluşunu tamamlamıştır. Kısa süre içerisinde kurumsallaşarak yurt içi ve dışında şubelerini açan cemiyet, çocuk koruma faaliyetlerine para, tıbbi muayene, tedavi, süt, yiyecek, giyecek vs. yardımlarda bulunmuştur. Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurulup güçlenmesi üzerine İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1923'de Kurtuluş Savaşı sonuçlandıktan sonra kapanmıştır. 1935 yılında dilde sadeleşme hareketlerinin ardından adı "*Çocuk Esirgeme Kurumu*" olarak değişen kurum, 1937 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile kamu yararına çalışan dernek kabul edilmiştir. Bkz., Necdet Aysal, "*Korunmaya Muhtaç Çocuklar Sorunu: Ankara Himaye-i Etfâl Cemiyeti",* **4'üncü Uluslararası Canik Sempozyumu**, 15-17 Mayıs 2015, Samsun, s. 1-19.

[291] **Hakimiyet-i Millîye Gazetesi**, 13 Ekim 1925, s. 1; **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1925-1927**, C. 18, Kaynak Yay., İstanbul, 2006, s. 52.

memleket adına sıkıntı çektiğini ve bu sıkıntının sonucunda bağımsızlıklarını kazanmak suretiyle en büyük ödülü aldıklarını belirterek İzmirlileri tebrik etmiştir. Bütün dünyaya, İzmir'i hiçbir kirli ayağın üzerine basamayacağı "*kutsal bir toprak*" ilan eden Mustafa Kemal Paşa, bu defaki gelişinde her zamankinden daha fazla duygulandığını ifade ederek teşekkürlerini sunmuştur.[292]

Mustafa Kemal Paşa, aynı gün gece, kendi şerefine düzenlenen fener alayını evinin balkonundan izlemiş ve çok duygulanmıştır. On binlerce halk Mustafa Kemal Paşa'nın ikametgâhı önünde toplanmışlar ve tezahüratta bulunmuşlardır.[293] Bu tezahürat münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa halka hitaben şunları söylemiştir:[294] *"...Arkadaşlar, sizin gibi bir milletin âciz bir ferdi olduğumdan dolayı ne kadar mesut olduğumu düşünemezsiniz. Kendimi tebrik ediyorum; çünkü size mensubum*."

Gece saat 01.00'de muazzam tezahürat devam etmiştir. Burada hususi vapurlarla gelen Karşıyaka ve Göztepelilere hitabeden Mustafa Kemal Paşa, bu defa milletin kurtarıcısı olmanın yanında, yıllardır memleketi kurtarmak uğruna yeterince hasret gideremediği, ölüm haberini aldığında vazifesi uğruna cenazesine bile katılamadığı, anne hasreti çeken bir evlat olarak İzmir'le olan bir diğer yakınlığından bahsetmiştir. Karşıyakalıları derin bir sevgiyle selamlarken, bütün İzmir'i ve İzmirlileri sevdiğini, güzel İzmir'in temiz kalpli insanlarının da kendisini sevdiğinden emin olduğunu belirtmiştir. Bu sevgisinin yanında, bir rastlantının kendisini Karşıyaka'ya daha çok bağladığını dile getirerek buna sebep olarak da annesinin mezarının Karşıyaka'da olmasını göstermiştir. İzmir'e geldiği gün öncelikle Karşıyaka'yı ve burada bulunan annesinin mezarını ziyaret ettiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa konuşmasına şöyle devam etmiştir; "*...Aldığınız intikamın derecesi kâfi değildir. Çok intikamcı olmanız lazımdır. Çok intikamcı olunuz. Düşmanlarınız çoktur. ...Dost ve düşmanı ayırma alışkanlığını kazanmalısınız..."* Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması sürekli bir surette alkışlanmıştır. Bu esnada hazır bulunanlardan biri "*Paşa Paşa lütfen, devam et*" diye bağırmıştır. Mustafa Kemal Paşa tekrar dönerek şunları söylemiştir:[295]

---

[292] **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ekim 1925, s. 2; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II 1906-1938**, s. 225-227.
[293] **Hakimiyet-i Millîye Gazetesi**, 13 Ekim 1925, s. 2; **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1925-1927**, C. 18, s. 54.
[294] **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ekim 1925, s. 1; Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938**, s. 444.
[295] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1925-1927**, C. 18, s. 55-56; **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ekim 1925, s. 2.

"*Arkadaşlar hep insanız, eksik mahlukuz. Noksanımızın en mühim tarafı lisanımızdadır. Kafamız, ruhi hassasiyetimiz lisanımızdan çok yüksektir. Onun için birbirimize karşı bakıyor, bakışıyor ve anlıyoruz ki, hissiyatımızı lisanımızla ifade edemiyoruz. İşte bunun lügat kitaplarındaki manası samimiyettir. Arkadaşlar, kardeşler! Samimiyetin lisanı yoktur. Görüyorum, samimi bir kitle karşısındayım. Ben de bu kitleye karşı çok samimiyim.*"

2.2.4. İzmir Kemalpaşa Ordu Manevraları'nın İcrası

Bu manevra için hazırlanan senaryoya göre, Mavi olarak kabul edilen düşman kuvvetlerinin Çandarlı Körfezi-Seferihisar-Çeşme-Sığacık bölgesinden karaya çıkarak Manisa'ya kadar ilerleyecekleri kabul edilmiştir. Bu faraziyeye göre, Kırmızı olarak kabul edilen dost kuvvetlere de çıkarma yapan düşmanı geri püskürtme görevi verilmiştir. Kırmızı kuvvetler, özellikle keşif yapan tayyarelerin ve ağır topçu bataryaların yardımıyla bu görevi başarıyla icra etmişlerdir.[296]

Mustafa Kemal Paşa, 12 Ekim 1925 sabahı saat 09.30'da İzmir Kemalpaşa yakınlarında yapılmakta olan Sonbahar Ordu Manevraları sahasına gelmiştir. Yollarda halk tarafından samimi tezahürat yapılmış, Ulucak'ta kurban kesilmiştir.[297] Mustafa Kemal Paşa manevra sahasındaki harekâtı incelemiş ve harekât alanında bir buçuk saat kadar kalmıştır. Müteakiben beraberinde Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım ve Fahrettin Paşalar, Rize ve Kütahya mebusları Fuat ve Nuri Beyler, Vali İhsan Paşa, Mevki-i Müstahkem Birinci Şube Müdürü Zeki Bey ile Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi Sadrettin ve Anadolu Ajansı Temsilcisi Ömer Bey ile birlikte Kemalpaşa'ya geri dönmüştür. Burada kendilerini Kemalpaşalıların dışında civar köylerden gelen binlerce kişi karşılamıştır. Kemalpaşa'da yapılan tezahürat pek samimi olmuştur. Kasabanın muhtelif mahallerinde yapılan dört zafer takından Türk Ocağı kapısı önündeki tak "*Zafer Perisi*"ni temsil eden canlı bir tablo görünümüne sahip olmuştur. Mustafa Kemal Paşa kasabanın girişinde otomobilinden inerek Askerlik Dairesi'ne kadar yürüyerek gelmiştir. Burada bir süre dinlendikten sonra Türk Ocağı'nı ziyaret etmiştir. Türk Ocağı'nda Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyeti, Kaymakam Ali Vahit, Adliye Heyeti, Askerlik Dairesi Başkanı Mehmet Nuri Bey ve Halk Partisi Mutemedi Asım Bey karşılamıştır. İdari Meclis Üyeleri, Belediye Başkanı Sabri

[296] Özkurt, **a.g.t.**, s. 113.
[297] **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Ekim 1925, s. 1.

Bey'le, Parsa, Armutlu, Ören, Kızılcalı, Ulucak ve diğer köylerden gelen Kemalpaşalılar da bu karşılamada hazır bulunmuşlardır.[298]

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilere bir ziyafet verilmiştir. Ziyafete TBMM Reisi Kâzım Paşa, Ordu Müfettişi Fahrettin, Kolordu Komutanı Naci ve Müstahkem Komutanı Fuat Paşalarla, Vali, Belediye Başkanı ve mebuslar katılmıştır. Heyet şereflerine verilen ziyafeti kabul ettikten sonra Türk Ocağı'nın salonuna geçmişlerdir. Salonda, Ocak Başkanı Feyzi Bey, Kemalpaşalılar adına Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:[299]

> *"Büyük Münci! (Kurtarıcı) Kemalpaşalıların büyük halâskarını aralarında görmekle hissettikleri sevinç ve bahtiyarlığa nihayet yoktur. Çoktan beri özlediğimiz Siz Yüksek Gazimizin lütfen teşrifleriyle halk en büyük bayramını bugün kutlamaktadır.*
>
> *Ey Büyük dahi! Senin gösterdiğin yol bizim için en doğru ve en nurlu yoldur. Senin arkandan ve gösterdiğin yoldan bilaperva (korkmadan, çekinmeden) yürüyoruz ve yürüyeceğiz. Yaşasın büyük müncimiz ve halaskarımız."*

Mustafa Kemal Paşa, Ocak Reisi Feyzi Bey ve salondakilere hitaben yaptığı konuşmada; Muhterem kaza ahalisinin hissiyatını tercüme eden bu sözlerden çok memnun olduğunu ifade etmiştir. Bütün hayatı boyunca en sevinçli gecesinin İzmir'e Türk Ordusu'nun girdiği gece olduğunu, düşmandan gördüğü onca eziyete rağmen, koyunlarından resmini çıkararak kendisini tanıyan ve otomobiline atılıp kucaklayan İzmirlileri asla unutmayacağını belirtmiştir. Bu konuşmayı yaptığı esnada bile aynı duyguları yaşadığını ve mutlu olduğunu dile getirmiştir.[300]

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, bu ziyaretinde bir yandan ordunun hâlihazır durumunu tetkik ederken bir yandan da fırsat buldukça halkla iç içe olmuş ve halka hitap etmiştir. Geçmişte yaşanan acı hatıraları anımsatarak geleceğe daha güvenle bakmaları gerektiğini vurgulamıştır. Böylece Türk Milleti'nin kazandığı istikbalin kıymetini ortaya koymaya gayret etmiştir. Günümüzde psikolojik harp olarak da adlandırılan bu olguyu Mustafa Kemal Paşa çok güzel uygulamıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyet, Türk Ocağı'nda yapılan konuşmalardan sonra orada bulunanlarla vedalaşmışlar ve manevra sahasına gitmişlerdir. Kemalpaşa'nın batısında yol civarında yüksek bir tepeden devam etmekte

---

[298] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1925-1927**, C. 18, s. 57.
[299] **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Ekim 1925, s.1.
[300] Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938**, s. 444.

olan manevrayı izleyen Mustafa Kemal Paşa, kuvvetli bir tayyare filosunun da iştirak ettiği bu tatbikattan oldukça memnun kalarak bölgeden ayrılmıştır.[301] Mustafa Kemal Paşa, öğleden sonra Bornova'yı ziyaret etmiş ve akşam İzmir'e dönmüştür.[302]

Mustafa Kemal Paşa, 13 Ekim 1925 günü İzmir Kız Lisesi'ni ziyaret etmiş ve okulun hatıra defterine: "*Müdür hanım ve bey öğretmenlerin ciddi, isabetli çalışmasının eserleri kolaylıkla ve takdirle görülmektedir*" yazmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, saat 17.00'de İzmir Türkocağı'nı ziyaret etmiş, burada bazı heyetleri kabul etmiş ve ardından Musiki Yurdu gençlerinin verdiği konseri izlemiştir. Daha sonra Karşıyaka'da annesi Zübeyde Hanım'ın kabrini ziyaret etmiş ve kabire çelenk bırakmıştır. Müteakiben Karşıyaka Spor Kulübü'nü ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa, kulübün hatıra defterine: "*Karşıyaka Spor Kulübü'nde karşı karşıya bulunduğum gençlik iftihara çok değerdir. Bu gençlik karşısında geleceğin kuvveti, ne kadar belirgin görünmektedir*" yazmıştır.[303]

2.2.5. İzmir Kemalpaşa Ordu Manevraları Hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın Değerlendirmeleri

13 Ekim 1925 tarihinde Mustafa Kemal Paşa şerefine Mevkii Müstahkem Komutanlığı tarafından mükellef bir ziyafet çekilmiştir. Ziyafette Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Paşa ile Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa ve kolordu komutanlarından Naci Paşa, Mevkii Müstahkem Komutanı Miralay Fuad Bey hazır bulunmuşlardır. Milletvekillerinden Hacim (Giresun), Haydar Rüştü (Denizli), Osmanzade Hamdi ve Münir (İzmir) Beylerle Vali İhsan Paşa, Belediye Reisi Aziz Bey, askerî erkân ve üst subaylar hazır bulunmuşlardır. Ziyafet ciddi ve samimi bir ortamda geçmiş ve Ordu müfettişlerinden Fahrettin Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben bir konuşma yapmıştır.[304]

Mustafa Kemal Paşa yapılan bu konuşmanın ardından söz alarak; Türk Ordusu'nun yüksek şerefli kumanda heyetiyle beraber olmaktan duyduğu mutluluğu ifade etmiştir. Bu heyetle başarılı bir manevradan sonra bir araya gelmesinin sevincini katladığını, manevralarını büyük bir gururla izlediği bu ordunun başarılarında pay

[301] Özkurt, **a.g.t.**, s. 115.
[302] Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s. 382.
[303] Aynı yer.
[304] **Hakimiyet-i Millîye Gazetesi**, 14 Ekim 1925, s. 1-2.

sahibiyse bundan çok bahtiyar olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, sevk ettiği ve yönelttiği hedeflerin aslında ordunun her neferinin, her subayının ve her komutanının gözlerinin, vicdanlarının, azimlerinin ve mefkûrelerinin yönelmiş olduğu hedefler olduğunu dile getirmiştir. Şuurlu ve mefkureli (ideali olan, ülkü sahibi) harekâtta muvaffak olan Türk Ordusu'nu da yad etmeyi bir vazife bildiğini ifade etmiştir.[305]

Mustafa Kemal Paşa konuşmasının devamında, özellikle manevra sonrasında komuta heyeti ile birlikte olmaktan duyduğu mutluluğu ve bu sayede onlara hitap etmenin sevincini yaşadığını belirterek, kazanılan zaferdeki en büyük payın Türk Ordusu'nun şerefli komuta heyeti ve neferlerinde olduğunu tekrar hatırlatmıştır. Geçmişte kazanılan zaferlerdeki gibi bugün icra edilen manevra sonrasında da ordusuna duyduğu güveni ise şu şekilde ifade etmiştir:[306]

> *"Zaten biliyordum. Bugün gözümün önünde cereyan eden harekât münasebetiyle bir defa daha kani ve müsterih oldum ki, Cumhuriyet Orduları tarihe yazdığı büyük zaferlerin neşesinden ancak daha yüksek vazifelerin yerine getirilmesinde lazım askerî vasıflarını ve meziyetlerini her gün artırmak için istifade etmektedir. Bundan evvel yine İzmir'de ordularımızın erkân ve üstsubaylarıyla bir harp oyunu[307] yapmıştık. Onun bende bıraktığı güvene bugün yine İzmir civarında mühim safhalarını takip ettiğim manevranın bahşettiği kati güveni ilave etmekle mesudum. Bütün millete tereddütsüz ve gönül rahatlığıyla arz edebilirim ki, Cumhuriyet Orduları Cumhuriyet'i mukaddes Türk topraklarını emniyetle muhafaza ve müdâfaaya kadirdir ve hazırdır!"*

Mustafa Kemal Paşa konuşmasının son bölümünde şunları söylemiştir:[308]

> *"Milletimiz büyük bir azimle toplumsal ve fikri gelişmesine çalışırken, onu yolundan alıkoyacak dâhili ve harici engellerin karşısında kuvvetli, kudretli, yüksek vazifesini idrak etmiş kahraman ordumuzun hazır bulunduğunu düşünerek müsterih olabilir. Müfettiş Paşa Hazretleri, zatınızın ve yüksek kumanda heyetinin şahsıma ait kıymetli muhabbetinin ve itimadının nişanesi olan son sözlerinize teşekkür arz ederim. Hürmet, Cumhuriyet Ordularına! Hürmet, onların yüksek kumanda ve subay heyetlerine!"*

14 Ekim 1925 günü akşamı Mustafa Kemal Paşa şerefine, İzmir Belediyesi tarafından Naim Bey Oteli'nde 100 kişilik bir ziyafet çekilmiştir. Ziyafette üst seviyedeki memurlar, Halk Fırkası heyetleri, esnaf cemiyetleri temsilcileri ile diğer cemiyetlerin temsilcileri hazır bulunmuşlardır. Yemekten sonra Mustafa Kemal Paşa

[305] **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Ekim 1925, s. 1-2.
[306] **Cumhuriyet Gazetesi**, 14 Ekim 1925, s. 1; **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1925-1927**, C. 18, s. 58.
[307] 15-22 Şubat 1924 tarihleri arasında icra edilen İzmir Harp Oyunu.
[308] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II 1906-1938**, s. 228-229.

bir konuşma yapmış ve şunları demiştir:[309] "*...Türk, esaret kabul etmeyen bir millettir. Türk milleti esir olmamıştır...*"

Mustafa Kemal Paşa, İzmir Erkek Öğretmen Okulu'nda İzmir Öğretmenleri tarafından şerefine verilen çayda bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında şöyle söylemiştir: "*...Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak öğretmenlerdir!*" Bu çayda, genç bir öğretmen olan Afet (İnan) Hanım, öğretmen arkadaşları adına yazdığı bir söylevle Mustafa Kemal Paşa'nın takdirini toplamış, o günden itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın yüksek himayelerine kavuşarak manevi kızı sıfatıyla yanında bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, aynı gün içerisinde Altay Spor Kulübü'ne, İzmir Bölge Sanat Okulu'na ve İzmir Kız Öğretmen Okulu'na ziyaretler gerçekleştirmiştir.[310]

15 Ekim 1925 günü İzmir Ziraat Okulu'nu ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa, ziyaretlerini tamamlamış ve 16 Ekim 1925 günü trenle İzmir'den Konya'ya hareket etmiştir.[311]

İzmir'de icra edilen Kemalpaşa Sonbahar Manevralarının önemi, Mustafa Kemal Paşa'nın manevraları izlemesinin yanı sıra, iştirak ettiği toplantılarda ve ziyaretlerde yaptığı konuşmalarda vurguladığı konulardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan yeniliklere karşı özellikle iç siyasette meydan gelen gelişmelere yönelik çok önemli söylemlerde bulunmuştur. Her türlü yeniliğe karşı oluşabilecek tehditleri Türk Ordusu'nun ortadan kaldırabilecek güç ve kudrete sahip olduğunu belirtmiş, milletin ordusuna güvenmesi gerektiğini önemle vurgulamıştır.

[309] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1925-1927**, C. 18, s. 65.
[310] Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, s. 383.
[311] Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938**, s. 445.

2.3. ANKARA MANEVRASI (8-14 EKİM 1926)

2.3.1. İç Politikada Yaşanan Gelişmeler

Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılması ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa ve Cumhuriyet rejimine karşı olan eski İttihatçılar, TBMM'de bulunan muhalif milletvekilleri ve kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bazı üyeleri faaliyetlerine devam etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik yapılacak bir suikast ile devleti ele geçirme düşüncesi eski İttihatçıların zihinlerine iyice yerleşmişti. Böyle bir hareket İttihat ve Terakki'nin darbe yaparak kolay yoldan iktidara gelme anlayışına uyuyordu. Ankara ve Bursa'da bunun girişimleri yapılmış fakat başarılı olunamamıştı.[312]

İzmir'de yapılmak istenen suikast planının elebaşıları eski Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit,[313] Saruhan (Manisa) Milletvekili Şükrü, Abdülkadir ve Baytar emeklisi Rasim'dir.

Suikastçılar İzmir'e gitmeden evvel, Şükrü Bey'den silah ve cephane aldılar. 11 Haziran 1926'da vapurla İzmir'e hareket eden Ziya Hurşit ve arkadaşları, burada Sarı Efe Edip'i bulmuşlar o da onlara yardımcı olacak diğer adamları, bu arada Giritli Şevki'yi de tanıştırmıştı. Giritli Şevki'nin motoru vardı.[314] Kemeraltı semtindeki üç yol ağzında, Mustafa Kemal Paşa'nın otomobiline bomba atarak ve ateş açarak O'nu öldürecekler, kendilerini bekleyen otomobille Karşıyaka'ya oradan da motor kullanarak deniz yoluyla Yunanistan'ın Sakız Adası'na kaçacaklardı.[315]

Mustafa Kemal Paşa 13 Haziran 1926'da, akşam saat 21.00'den sonra, Bandırma'dan hareket etmiş, 14 Haziran'da Balıkesir'e ulaşmıştır. Bir gece Balıkesir'de kaldıktan sonra İzmir'e hareket edecekti. Ancak İzmir'e gidişini ertelemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e gelmekte gecikmesi suikastçıları

---

[312] Vahdettin Engin, **Hesaplaşma, Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İzmir Suikasti**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, s. 50.

[313] Ziya Hurşit, Almanya'da öğrenim görmüş yurda döndüğünde öğretmenlik yapmış, yaşı tutmadığı halde TBMM'ne Lazistan Milletvekili olmuştu. Düşündüklerini söylemekten çekinmezdi. Atatürk'ün Sakarya Savaşı'nı kazanıp Ankara'ya döndüğünde büyük bir törenle karşılanması üzerine Meclis'teki kara tahtaya "**Bir millet kendi putlarını kendi yapar, kendi tapar**" diye yazmıştı. Cumhuriyetin ilanına da muhalif oy kullanmıştı. İkinci grup liderlerinden Ali Şükrü Bey'in, Atatürk'ün Muhafız Komutanı Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesi onda büyük etki yapmıştı. O, bu cinayetin işlenmesinde Atatürk'ün parmağı olduğundan şüpheleniyordu. Bu yüzden Atatürk'ten öç alma duygusu içindeydi. Ayrıca özel kurdelalı İstiklal Madalyası alması da Meclis'te Halk Partili milletvekillerince engellendiğinden öç alma duygusu daha da kuvvetlenmişti. Bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 136.

[314] Engin, **a.g.e.,** s. 51.

[315] İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yay., Ankara, 1987, s. 211.

endişelendirmiştir. 14 Haziran akşamı Giritli Şevki "*Hükûmet bu işten haberdar oldu. Gazi onun için gelmedi. Sarı Efe ve Abidin onun için ortadan kayboldular*" diye düşünerek korkuya kapılmış ve İzmir Valisi Kazım Paşa'ya suikastı anlatmıştır. Bu ihbar üzerine harekete geçen güvenlik güçleri, Ziya Hurşit ve arkadaşlarını gizlendikleri yerlerde ele geçirmişlerdir.[316]

Bu suikast girişimiyle ilgileri olduğu görülen Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet ve Tayyar Paşalar tutuklanmışlardır. Yargılamalar için İzmir ve Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi kurularak Ziya Hurşit ve arkadaşları yargılanmış ve idam cezasına çarptırılmışlardır. Suikastçilerle işbirliği yapmak ve darbe düzenlemek suçları ile yargılanan Cavit Bey ve arkadaşları da idam cezasına çarptırılmışlardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer alan Paşalar ise beraat etmişler, fakat siyasal hayatları son bulmuştur. Yurt dışında bulunan Rauf Bey gıyabında yargılama ile on yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.[317]

2.3.2. Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler

Lozan Barışı ile çözülemeyen bazı sorunlar, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türk dış politikasının ana konularını oluşturmuştur. Bunlar; İngiltere ile Musul Sorunu, Fransa ile borçlar, Türkiye'deki misyoner okulları ve Suriye sınırı, Yunanistan ile Ahali Mübadelesidir.

Bu kapsamda, Türk-Yunan ilişkilerinden kaynaklanan dönemin problemlerine bakıldığında, Lozan Konferansında, Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Müslümanların değişimi sorunu da ele alınmış ve bu konuda 30 Ocak 1923'te imzalanan "*Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*" ile Türkiye'deki Ortodoks Rumlar ile Yunanistan'daki Müslümanların mübadele edilecekleri ve İstanbul Rum halkı ile Batı Trakya Müslüman halkının bu mübadelenin dışında tutularak yerleşik (etabli) sayılacağı kararlaştırılmıştır. Aynı sözleşme ile söz konusu mübadeleyi gerçekleştirmek üzere Karma Mübadele Komisyonu görevlendirilmiş ve çalışmalarına Ekim 1923'ten itibaren başlamıştır.[318]

Çalışmalar sırasında sözleşmenin 2. maddesinde yer alan yerleşik sözcüğünün Türk ve Yunan temsilcileri tarafından farklı yorumlanmasından kaynaklanan

[316] Engin, **a.g.e.,** s. 52-53.
[317] Feridun Kandemir, **İzmir Suikâstinin İç Yüzü**, 2. Bs., İstanbul, 1955, s. 3-4.
[318] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 325.

anlaşmazlıklar çıkmıştır. 2. maddede yerleşik sayılan İstanbul Rumlarının tanımı yapılıyor ve "*1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri (belediye sınırları) içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan bütün Rumlar İstanbul Rumu*" sayılacaktır deniliyordu. Türkiye'ye göre, 1918'den önce İstanbul'a gelen Rumların Türk resmi belgelerine göre tespit edilmesi gerekirken, Yunanistan ise İstanbul'a gelmiş olan Rumlarda yerleşmek niyetinin olup olmamasının esas alınması gerektiğini savunuyordu. Bu anlaşmazlığı çözmek için Milletler Cemiyeti'ne başvurulmuş ve Uluslararası Daimi Adalet Divanı'ndan konu ile ilgili olarak mütalaa istenmiştir. Fakat Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın Şubat 1925'te bildirdiği görüş, anlaşmazlığa hukuki bir çözüm getirememiş ve Türk-Yunan ilişkileri sertleşmiştir. Önce Yunanistan Batı Trakya'daki Müslüman mallarına el koyarak buralara göçmen Rumları yerleştirmiştir. Bunun üzerine Türkiye ise İstanbul'daki Ortodoks Rum mallarına el koymuştur. Yunan Hükûmeti'nin, daha sonra Türk mallarının geri verilemeyen bölümlerini satın alması üzerine Türk Hükûmeti de el koyduğu Rumların mallarını geri vermiştir. Yerleşik sorununa Patrikhane sorununun da eklenmesiyle ikili ilişkiler daha da gerginleşmiştir.[319]

Türkiye ile Yunanistan arasında ikili görüşmeler sonucunda 1 Aralık 1926'da bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile ahali değişiminin birçok meseleleri çözümlenmesine rağmen antlaşmanın yürütülmesinde birtakım sorunlar çıkmış, iki ülke arasında tekrar savaş tehlikesi belirmiştir. İki devlet arasında gerilen ilişkiler 10 Haziran 1930'da imzalanan antlaşma ile büyük ölçüde giderilmiştir. Bu antlaşma ile, yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri'nin tamamı yerleşik deyiminin kapsamına alınmıştır. Ayrıca her iki ülkenin azınlıklarına ait malları konusunda da düzenlemeler yapılmıştır.[320] 30 Ekim 1930'da da iki devlet arasında *Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması* imzalanmıştır.[321]

---

[319] Melek Fırat, "*1923-1939 Yunanistan'la İlişkiler*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran) Cilt I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 339.

[320] Faruk Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, Der Yay., İstanbul, 2011, s. 292-293.

[321] Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, s. 281. Antlaşmanın metni için bkz., Soysal, **a.g.e.**, s. 393-396.

Bu dönemde Türk-İngiliz ilişkileri olumlu bir seyir izlememiştir. Bunun sebeplerine gelince; Musul sorununu kendi lehine çözümlemek isteyen İngiltere'nin bölge halkını bölücülük yönünde isyana teşvik etmesi, Hakkari bölgesindeki halkı isyana sevk etmesi ve Nasturi isyanına sebep olması, Şeyh Sait isyanını organize etmesi ve yönlendirmesidir.

Bu dönemde Türkiye ile İngiltere arasındaki en önemli sorunu Musul Meselesi teşkil etmiştir. Lozan Barış Konferansı'ndaki ikili görüşmelerde Musul sorunu çözüme kavuşturulamamıştır. Bunun üzerine sorunun çözümü Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesi gereğince dokuz ay içinde bir sonuca ulaştırılması koşuluyla Türk-İngiliz ikili görüşmelerine bırakılmıştır. Eğer iki ülke arasında anlaşma sağlanamazsa sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi kararlaştırılmıştır. Lozan Barış Antlaşması'nda Irak sınırı şöyle belirtilmiştir: *"...Türkiye'yle Irak arasındaki sınır, dokuz ay içerisinde Türkiye'yle İngiltere arasında anlaşma yoluyla saptanacaktır. Belirlenen süre içinde iki hükûmet arasında anlaşma olmadığı takdirde, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) Meclisine sunulacaktır. Sınır çizgisi kararlaştırılıncaya kadar Türkiye ve İngiltere Hükûmetleri, kesin geleceği bu karara bağlı arazinin şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yaratacak hiçbir askerî ve başka harekette bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler.*"[322]

Lozan Antlaşması gereğince; Türkiye-Irak sınırını tespit etmek amacıyla Türk ve İngiliz heyetleri arasındaki görüşmelere 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da başlanmış ve 5 Haziran 1924'e kadar devam etmiştir. Haliç Konferansı adı verilen bu görüşmelerde de tarafların görüşleri değişmemiş, üstelik İngiliz Heyeti, Nasturi Hıristiyanları nedeniyle Hakkâri'nin de Irak'a katılması gerektiğini ileri sürmüştür. İki taraf, Lozan'dan sonra 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında yapılan Haliç Konferansı'nda da anlaşamayınca, İngiltere tarafından Milletler Cemiyeti'ne havale edilen Musul, 16 Aralık 1925'te İngiltere'nin mandası olan Irak'a bırakılmıştır.[323]

Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin (Cemiyet-i Akvam) Musul'u Misak-ı Millî sınırları dışında bırakan kararına tepki olarak, 17 Aralık 1925'te Sovyetler ile Dostluk

[322] Cemal Kemal, "*Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 40, Kasım 2007, s. 677-678.
[323] İlhan Uzgel, Ömer Kürkçüoğlu, "*İngiltere'yle ilişkiler*"**, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran) Cilt I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 265.

ve Tarafsızlık Antlaşması imzalamıştır.[324] Türkiye'de büyük tepkiyle karşılanan Milletler Cemiyeti'nin kararı, Türk-İngiliz ilişkilerini olumsuz şekilde etkilemiş, gerginleşen ilişkiler ve savaş ortamına bağlı olarak, Türkiye askerî hazırlıklara başlamıştır. Prof. Dr. Halil İnalcık'a göre: *"...Musul Meselesi ve Şeyh Sait İsyanı dolayısıyla İngiltere ile genç Türkiye Cumhuriyeti arasında münasebetler çok gergin bir safhada idi.*" Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk), Başbakan İsmet (İnönü) Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Musul'u ele geçirmek amacıyla, kuvvet kullanmaya ve askerî harekâta karar verdikleri sırada, 13 Şubat 1925'te Güneydoğu Anadolu'da başlayan Şeyh Sait İsyanı'nın yarattığı sorunlar ve başlatılan inkılâpların yarıda kalmaması için, Türkiye ile İngiltere arasında 5 Haziran 1926'da Ankara Antlaşması imzalanmış ve Musul İngiltere'nin mandası olan Irak'a bırakılmıştır.[325]

Türk-Yunan ve Türk-İngiliz ilişkilerindeki olumsuz gelişmelerin yanı sıra Fransa ile Lozan Antlaşması'ndan arta kalan sorun, Osmanlı borçları konusu olmuştur. Fakat bu sorun Türkiye-Suriye sınırı, Türkiye'deki misyoner okulları ve "*Bozkurt-Lotus Davası*" sorunu ile de birleşince Türk-Fransız ilişkileri gerginleşmiştir.[326]

Nihayet Türk-İtalyan ilişkilerinde, Lozan'dan sonra Türkiye ile Mussolini İtalya'sı arasındaki ticari ilişkiler önemli bir gelişme göstermekle birlikte, siyasi ilişkiler olumlu bir havada devam etmemiştir. Bunun başlıca nedeni, İtalya'nın eski Roma İmparatorluğu'nu tekrar canlandırmak için yayılma politikası gütmesidir. İtalya'nın Doğu Akdeniz'e yönelik oluşturduğu tehdit, Türkiye'yi endişelendirmiştir. 1925 yılında Türkiye'nin Musul bölgesini işgale teşebbüs etmesine karşılık, İtalya Anadolu'ya asker çıkarma tehdidinde bulunmuştur. İtalya'nın Arnavutluğu nüfuzu altına alması ve yayılmacı bir politika izlemeye devam etmesi Türkiye'nin kaygılarını artırmıştır.[327]

Bu dönemde Türkiye'nin dış politikada yaşadığı siyasi sorunlar içeriye bir takım isyan ve ayaklanmalar silsilesi olarak yansımıştır. Bu ayaklanmalardan bazıları şunlardır: Nasturi Ayaklanması (12-28 Eylül 1924), Şeyh Sait Ayaklanması (13 Şubat-

[324] Gürün, **a.g.e.**, s. 109-118. Antlaşmanın metni için bkz., Soysal, **a.g.e.**, s. 268-270.
[325] Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, 3. Bs., TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 133. Antlaşmanın metni için bkz., Soysal, **a.g.e.**, s. 309-317.
[326] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 323-325.
[327] A.Akşin, **Atatürk'ün Dış politika İlkeleri ve Diplomasisi**, s. 217-218.

31 Mayıs 1925), Raçkoyan ve Reman Ayaklanması (7-11 Ağustos 1925), Eruhlu Yakup ve Oğulları Ayaklanması (1926), Şeyh Abdurrahman ve Kardeşinin Pervari Ayaklanması (1926), Güyan ve Çölemerik (Hakkari) Baskını ve Hakkari-Beytüşşebap-Haco Ayaklanmaları (1926), Birinci Ağrı Dağı Ayaklanması (1-17 Mayıs 1926), Koçuşağı Ayaklanması (7 Ekim-30 Kasım 1926). Bu ayaklanmalar Türk Ordusunun kararlı takibi ve başarılı harekâtları sonucunda bastırılmıştır.[328]

Gerçekleşen bu ayaklanmalar Ankara Manevrasının icra edilmesinde etkili olmuştur. Bir bakıma bu manevra, fiili bir harbe girmeden, söz konusu iç ve dış güçlere karşı psikolojik bir baskı aracı olması hedeflenerek icra edilmiştir.

Yukarıda sayılan iç ve dış gelişmelerden dolayı Mustafa Kemal Paşa, 8-14 Ekim 1926 tarihlerinde, manevralardan güdülen maksat ve hedefler kapsamında, "*Millî problemlerin veya memleket menfaatleri ile ilgili olarak anlaşmazlıkların bulunması halinde manevralar bir vasıta olarak kullanılabilir*" ilkesi doğrultusunda Ankara Manevrasını icra etmiştir.

2.3.3. Ankara Manevrası'na Katılan Devlet ve Askerî Erkân

Manevraya Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın yanı sıra Başbakan İsmet (İnönü) Paşa, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa gibi değerli devlet erkânı katılmıştır.

Ankara Manevrasının sevk ve idaresi, karargâhı Ankara'da bulunan 1'inci Ordu Müfettişi Korgeneral Ali Sait (Akbaytugan) Paşa tarafından yerine getirilmiştir. Manevranın emir ve komutasını ise, karargâhı Eskişehir'de bulunan 4'üncü Kolordu Komutanı Korgeneral Emin (Koral) Paşa üstlenmiştir.[329]

Birlikler Kırmızı ve Mavi kuvvetler olarak ikiye ayrılmışlardır. Albay Seyfi (Düzgören) Bey komutasındaki 23'üncü Tümen Kırmızı Birlikleri, Tümgeneral Kâzım (Sevüktekin) Paşa komutasındaki 8'inci Tümen ise Mavi Birlikleri temsil etmiştir.

Albay Seyfi (Düzgören) Bey komutasındaki 23'üncü Tümen (Kırmızı) birliklerini sırasıyla Albay Emin Bey, Albay Ahmet Bey, Yarbay Niyazi Bey, Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Yüzbaşı Kemal Efendi emir ve komuta etmiştir.

---

[328] **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları II**, Kaynak Yay., Ankara 1992, s. 6-7.
[329] Erdoğan, *4'üncü Kolordu Ankara Manevrasının Cumhuriyet Tarihi'ndeki Yeri ve Önemi*, s. 1.

Tümgeneral Kâzım (Sevüktekin) Paşa komutasındaki 8'inci Tümen (Mavi) birliklerini ise sırasıyla Albay Şevki Bey, Yarbay İzzet Bey, Binbaşı Tahsin Bey, Binbaşı Vasıf Bey, Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi, Yüzbaşı Nuri Efendi, Yüzbaşı Abdulkadir Efendi, Yüzbaşı Sadık Efendi, Üsteğmen İhsan Efendi emir ve komuta etmiştir.[330]

2.3.4. Ankara Manevrası'nın İcra Edildiği Bölgenin Kritiği

Bölgenin ana karakteristiği Sakarya Nehri'nin kolları Porsuk, Ankara Çayları ve Ilıcaözü Deresi'nin açmış olduğu vadi ve çöküntülerle, bu çöküntü ve vadiler arasında kalan çıkıntılar, yapılacak harekâtın cinsini seçmede önemli rol oynar.

Sakarya Nehri kuzey kolu ile Porsuk Çayı arasında kalan arazi kesimi sarp, dağlık ve kısmen ormanlıktır. Bu bölgede yollar sayılı denecek kadar azdır ve harekât yollara tabidir. Porsuk Çayı doğu-batı istikametinde stratejik yaklaşma istikameti oluşturur ve Ankara-İstanbul demiryolu aynı vadiyi izler. Bozdağ-Sündiken Dağ silsileleri bu bölgenin önemli arazi çıkıntılarıdır.

Sakarya Nehri güney kolu ile Porsuk Çayı arasında kalan bölge genel olarak doğu-batı istikametinde yapılacak harekâta elverişlidir. Ancak bu harekât Sakarya Nehri'ni aşmak zorundadır. Sakarya doğu kesimi-Ankara Çayı-Ilıcaözü Deresi arasında kalan arazi kesimi batıya göre daha hakimdir. Ankara Çayı üzerindeki arazi kesimi doğu-batı istikametinde uzanır ve kuzey-güney istikametinde yapılacak bir harekâtı büyük ölçüde güçleştirir.

Doğu-batı istikametinde akan Ilıcaözü Deresi kuzeyinde doğuya doğu-batı istikametinde uzanan Yenice Dağ-Tarla Bayırı-Çaldağ-Karlı Dağ-Toydemir hakim arazi kesimleri bu bölgede yapılacak harekâtı Haymana-Ankara ana mihverine doğru yönlendirir. Ankara-İstanbul demiryolu ise Polatlı'dan itibaren kuzeye yönelerek Ankara'ya ulaşır.

Sonuç olarak; doğu istikametinde icra edilen bir harekât için en uygun yaklaşma istikameti Sakarya'nın doğusundan itibaren güney kesimi olan Haymana-Ankara yaklaşma istikametidir.[331]

---

[330] **a.g.e.**, s. 27-30.
[331] Erdoğan, *4'üncü Kolordu Ankara Manevrasının Cumhuriyet Tarihi'ndeki Yeri ve Önemi*, s. 22.

2.3.5. Ankara Manevrası'nın İcrası

Bu manevranın adı, sivil ve askerî kayıtlarda 4'üncü Kolordu Manevrası veya 1'inci Ordu Manevrası olarak da geçmektedir.

Ankara Manevrası, 8–14 Ekim 1926 tarihleri arasında karargâhı Ankara'da bulunan 1'inci Ordu Müfettişi Korgeneral Ali Sait (Akbaytugan) Paşa'nın sevk ve idaresinde, karargâhı Eskişehir'de bulunan 4'üncü Kolordu kuruluşundaki 8'inci ve 23'üncü Tümenler arasında; kuzeyde Çile Dağı-Ankara Çayı, doğuda Ankara-Çal Dağı-Mogan Gölü-Haymana Yolu, güneyde Haymana Kuzeyi-Yenice Dağı-Kavuncu Köprüsü, batıda Sakarya Nehri arasında kalan bölgede, büyük çaplı olarak icra edilmiştir.[332]

Manevra, karargâhı Ankara'da bulunan 1'inci Ordu Müfettişi Korgeneral Ali Sait Paşa'nın sevk ve idaresinde, karargâhı Eskişehir'de bulunan 4'üncü Kolordu Kuruluşu'ndaki 8'inci ve 23'üncü Tümenler tarafından icra edilmiştir.

Bu manevrada birliklerin icra edeceği meseleler ve durum muhakemeleri İstiklal Harbi sırasında yaşanan tecrübelere dayandırılmıştır. 1921 yılında Sakarya Meydan Muharebesi'nden önce, Yunanlıların Ankara-İstanbul demiryolunun kuzeyini, güneyini veya her iki yönünü birden, asıl taarruz istikameti olarak kullanmasına yönelik tedbirler de gözden geçirilmiştir. Bilindiği üzere Yunanlılar da asıl taarruzu öngörüldüğü gibi güneyden, yani sol kanadın oldukça açığından, icra etmiştir. Bu manevra düşmanın güneyden değil de demiryolu mihverini kullanarak icra edeceği harekâtın sonuçlarını araştırmak maksadı ile planlanmıştır. Manevranın diğer bir maksadı da olası bir harekâtta düşmana yaklaşma, tesadüf muharebesi ve müteakip safhaların zorlukları ve uygulanacak hareket tarzları hakkında subay ve komutanları eğiterek tam serbestlik içinde hareket etmelerini sağlamaktır.[333]

Bu plana esas olmak üzere manevrada düşman kuvvetlerini Mavi birlikler, dost kuvvetlerini ise Kırmızı birlikler temsil etmiştir.

Düşman kuvvetlerini temsil eden Mavi kuvvetler, 23'üncü Tümen tarafından oluşturulmuştur. 23'üncü Tümen'e bağlı bulunan, Piyade Tugay K.lığı, 68'inci Alay

---

[332] Muhammet Erdoğan, *"8-14 Ekim 1926 Tarihleri Arasında İcra Edilen ve Cumhuriyet Tarihinin İlk Büyük Manevrası Olan 4'üncü Kolordu/Ankara Manevrasının Cumhuriyet Tarihindeki Yeri ve Önemi",* **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 1.
[333] **a.g.e.**, s. 1.

K.lığı, 69'uncu Alay K.lığı ve 23'üncü Topçu Alay K.lığı manevraya katılmışlardır. Ayrıca, Süvari Bölük K.lığı, İstihkâm Bölük K.lığı, Muhabere Bölük K.lığı, Tank Bölük K.lığı, Nakliye Bölüğü K.lığı, Sıhhiye Bölüğü K.lığı, Tayyare Bölüğü K.lığı, Eşya Ağırlıkları K.lığı, Erzak Ağırlıkları K.lığı da manevraya iştirak etmiştir. Manevra sırasında oluşabilecek her türlü aksaklığa karşı bir de seyyar hastane kurulmuştur.[334]

Dost kuvvetlerini temsil eden Kırmızı kuvvetler, 8'inci Tümen tarafından oluşturulmuştur. 8'inci Tümen'e bağlı bulunan Piyade Tugay K.lığı, 131'inci Alay K.lığı, 135'inci Alay K.lığı, 189'uncu Alay K.lığı, Topçu Alay K.lığı manevraya iştirak etmişlerdir. Bunlara ilave olarak, Süvari Bölük K.lığı, İstihkâm Bölük K.lığı, Muhabere Bölük K.lığı, Tank Bölük K.lığı, Sıhhiye Bölüğü K.lığı, Tayyare Bölüğü K.lığı, Büyük Ağırlıklar K.lığı da manevrada görev almışlardır. Yaralanma riski de göz önüne alınarak bir seyyar hastane de manevraya Kırmızı kuvvetler safında katılmıştır.[335]

Manevra, Harekât Müdürü ve 4'üncü Kolordu Komutanı Korgeneral Emin (Koral) Paşa tarafından aşağıdaki senaryo ile başlatılmıştır:[336]

Kırmızı kuvvetler için hazırlanan senaryoya göre, Sakarya Nehri'nin doğusuna geçerek taarruzlarını sürdüren mütecaviz Mavi kuvvetlere karşı dost Kırmızı kuvvetler, 3'üncü Kolordu ile beraber Akmetelik Yazısı-Çile Dağı hattını tahkim edecektir. Anadolu'nun muhtelif garnizonlarından sevk edilen birlikler ile teşkil edilen 4'üncü Kolordu'nun, düşmanı güney yanından kuşatmak suretiyle taarruz etmesi planlanmıştır.

Bu amaçla 8 Ekim 1926 saat 14.00'de 6'ncı Tümen'in Sincan Köyü'nden Alçı'ya, 7'nci Tümen'in, Güvercinlik Çiftliği'nden Bucakçı Çiftliği'ne intikal etmesi kararlaştırılmıştır. Ankara bölgesinde bulunan 8'inci Tümen'in, Kolordunun sol kanadının muhafazasını temin etmek üzere sabah erkenden hareketle 8 Ekim 1926 saat 14.00'de Hacılar'a intikal ederek, Polatlı-Kavuncu Köprüsü hattına doğru giden istikametleri ve yolları keşfetmesi istenmiştir. Verilen bu görev ile 8'inci Tümen'in

[334] **Dördüncü Kolordu Manevrası**, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi, Matbaa-i Askerîye, İstanbul, 1927, s. 4. Kitabın kapağı için bkz., EK-14.
[335] **a.g.e.**, s. 7.
[336] Erdoğan, *4'üncü Kolordu Ankara Manevrasının Cumhuriyet Tarihi'ndeki Yeri ve Önemi*, s. 24.

düşmanın güney kanadının nerelerde bulunduğunu, kuvvet ve tertibatını ortaya çıkarması istenmiştir.[337]

Mavi kuvvetler için planlanan senaryo ise şu şekildedir:[338]

Üstün Mavi kuvvetler karşısında ciddi bir muharebeden kaçınan Kırmızı kuvvetlerin Sakarya Nehri doğusunda savunmalarını sürdürdüğü, Mavi 3'üncü Kolordu'nun taarruzlarının, 7 Ekim 1926 akşamı, Kale Boğazı-Köseler-Kıran Harmanı hattına, 4'üncü Kolordu'nun ise, Çekirdeksiz-Polatlı Beylik Köprü hattına ulaştığı varsayılmıştır. 23'üncü Tümen'den bir müfrezenin Kavuncu Köprüsü'nü işgal ettiği, Mavi ordunun 7 Ekim 1926 gecesi 3'üncü Kolordu'yu Sakarya Nehri doğusuna geçirerek, ertesi gün sabah erkenden bütün kuvveti ile Çile Dağı-Akmetelik Yazısı hattındaki düşmanın güney kanadını kuşatacak tarzda taarruz edeceği farz edilmiştir. 4'üncü Kolordu'nun 8 Ekim 1926 sabahı saat 06.00'da 22'nci Tümen ile Çekirdeksiz'den Karahöyük, 21'inci Tümen ile Beylik Köprü'den Kara Pınar istikametinde intikal edeceği varsayılmıştır. 23'üncü Tümen'in, sabah erkenden Polatlı'dan hareketle Baba Yakup istikametinde intikal ederek, Kolordunun sağ kanadını muhafaza etmesi, Kavuncu Köprüsü'ndeki müfrezesini Bayburt'a çekmesi planlanmıştır. Bu tümene aynı zamanda Ankara-Sincan Köyü hattına giden bütün istikametleri keşif ile bu hattaki düşmanın harekâtını ve varlığını araştırıp tespit etme görevi verilmiştir.

Kırmızı kuvvetleri temsilen Ankara bölgesindeki 8'inci Tümen, Mavi kuvvetleri temsilen ise Polatlı bölgesinde bulunan 23'üncü Tümen manevrayı icra etmiş, adı geçen diğer birlikler mefruz (gerçekte mevcut değildir) kabul edilmiştir. 8'inci ve 23'üncü Tümen birlikleri kendilerine verilen vazifeyi icra etmek maksadıyla, yedi gün boyunca karşılıklı olağanüstü bir mücadeleye girişmişler ve manevranın amacına ulaşması için yoğun çaba göstermişlerdir.[339]

Başlangıçta da ifade edildiği gibi Yunanlıların, Sakarya Muharebesi'nden önce Ankara-İstanbul demiryolunun güneyinden yaptıkları taarruz, manevra hazırlıklarının esin kaynağı olmuş, ancak bu sefer taarruzun demiryolu mihverinden olacağı tasarlanmıştır. Bu maksatla Sakarya Nehri doğusuna geçerek taarruzlarını sürdüren

[337] **Dördüncü Kolordu Manevrası**, s. 5-6.
[338] Erdoğan, *4'üncü Kolordu Ankara Manevrasının Cumhuriyet Tarihi'ndeki Yeri ve Önemi*, s. 24.
[339] Erdoğan, *4'üncü Kolordu Ankara Manevrasının Cumhuriyet Tarihi'ndeki Yeri ve Önemi*, s. 25.

mütecaviz Mavi kuvvetlere karşı, Anadolu'nun muhtelif garnizonlarından sevk edilen birliklerle teşkil edilen dost Kırmızı kuvvetlerin, düşmanı güney yanından kuşatması planlanmıştır. 8 Ekim 1926 günü başlayan taarruzda üstün Mavi kuvvetler karşısında ciddi bir muharebeden kaçınan Kırmızı kuvvetler, Sakarya Nehri'nin doğusunda savunmalarına başlamışlardır.[340]

13 Ekim'e gelindiğinde, Kırmızı kuvvetler zaman kazanmak ve destek için Meşe Dağı-Balgat-Çal Dağı hattına kadar çekilmişlerdir. 14 Ekim sabahı Kırşehir'den gelen takviye birliklerin desteği ile Kırmızı kuvvetler taarruza geçerek, Mogan Gölü-Ahlatlıbeli-Lodumlubeli hattına ulaşıp, manevrayı başarıyla bitirmişlerdir. Bu manevrada harbin en önemli unsurlarından olan savunma ve karşı taarruz taktikleri büyük bir ustalıkla icra edilmiştir. Özellikle Türk Hava Kuvvetleri unsurlarının bu manevrada başarılı görevler yapması, Türk Ordusu için çok önemli bir gelişme olmuştur. Manevranın gerçekçi bir senaryoyla icra edilmesi yeni savaş stratejilerin geliştirilmesine bağlı olarak da güçlenen ve yenilenen Türk Ordusu için çok yararlı olmuştur. Nitekim bu ve bunun gibi icra edilen manevralarla dosta güven düşmana korku veren Türk Ordusu bölgedeki en büyük askerî güç haline gelmiştir.[341]

2.3.6. Ankara Manevrası İle İlgili Değerlendirmeler

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa, Ankara Manevrası ile ilgili değerlendirmelerini iki başlık altında yapmıştır. Bunlardan ilki 8-10 Ekim 1926, ikincisi ise 10-14 Ekim 1926 tarihleri arasında icra edilen harekâtları içermektedir.

2.3.6.1. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'nın 8-10 Ekim Tarihleri Arasında Yapılan Harekâta İlişkin Değerlendirmeleri

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa, 10 Ekim 1926 tarihinde, manevra sahasındaki Çayırlı-Deveci arasında bulunan Taşlık Tepe'den yapılan manevranın kısaca özetini de dile getirdiği tenkitlerde bulunmuştur. Başta komuta heyetinin kararları, birliklerine hâkimiyeti, talimlerde yapılan doğru hareketlerin manevra alanında yapılıp yapılamadığı gibi, taktik konulara dikkati çeken Fevzi Paşa, daha sonra da yapılan doğru hareketler ile ilgili olarak da teşekkür ve takdirlerini ifade etmiştir.

---

[340] **a.g.t.**, s. 13. Manevra fotoğrafları için bkz., EK-30.
[341] **a.g.t.**, s. 14.

Fevzi Paşa değerlendirmelerinin başlangıcında manevranın, tüm katılımcılara müteakip muharebe safhalarını göstermek üzere yapıldığını, bunların yürüyüş, yaklaşma ve tesadüf muharebesinden ibaret olduğunu belirtmiştir. Bu safhaları dikkatle takip ettiklerini, manevranın maksadının bu safhalarda farklı görevler alan subay ve komutanların tam bir inisiyatif kazanmalarına yönelik olduğunu açıklamıştır. Manevranın gerçek savaşın bir provası olduğunu vurgulayan Fevzi Paşa, burada muharebe eder gibi davranılacağını da sözlerine ekleyerek ancak bu sayede tüm subaylarına kendi kendilerine sorumluluk alma becerisi kazandırabileceklerini ifade etmiştir.[342]

Fevzi Paşa, tüm bu ifadelerine ilave olarak manevraya iki grup halinde katılan Kırmızı ve Mavi kuvvetlerle ilgili olarak ayrı ayrı değerlendirmelerde bulunmuştur. İlk olarak Kırmızı birlikler için yaptığı değerlendirmede şu hususlara değinmiştir:[343]

> *"Tayyareler mükemmel bir şekilde bombalamıştır ve zayiat verdirmişlerdir. Gece yürüyüşü dolayısıyla asker yorgun bir durumdaydı. Askerlerin görünüşü, zayıflığı ifade ediyordu. Gece uyumamış, sıcak yemek yememişti. Döküntüler de vardı. Gece birliğinden ayrılmış ve birliğini kaybetmiş olanlar da görülüyordu. Göl civarında büyük mola verilmiş ve tayyareye karşı gizlenilmemiş, aksine mühim bir yoğunluk gösterilmiş ve düşman tarafından bombalanmıştı. Şu halde karar gayet iyi olduğu halde tatbikat kötü olduğundan amaca ulaşılamamıştır."*

Fevzi Paşa, yukarıda yapılan yanlış uygulamalara yönelik İstiklal Harbi'nden örnekler vermiştir. Verdiği bir örnekte Afyonkarahisar Muharebesi'nde on iki gün yürüyen ordunun, daima gece yürüyüp, gündüz ikamete geçmesi sayesinde tayyarelerden saklanarak baskın sırasında dahi başarıya ulaştığını ifade etmiştir.

Fevzi Paşa talimlerde az çok uygulanan tüm hareketlerin manevralarda kesinlikle tecrübe edilmesini önemle vurgulamıştır. Bu hareketlerden biri olan tayyarelere karşı gizleme yapılmamasını tenkit etmiştir. Bu gizlemenin Ankara'da kendilerinin davet edildiği bir eğitim esnasında çok başarılı bir şekilde yapılabildiğini gördüklerini söylemiştir. Hatta o eğitimde gizleme yapan askerleri 10 metre yakınlarına gittikleri halde göremediklerini ifade eden Fevzi Paşa, izledikleri son manevrada ise arazinin uygun olmasına rağmen aynı hassasiyeti göremediklerini belirtmiştir. Bunun sonucu olarak da bütün birliklerin açıkta kaldığına, tankların gizlenemediğine işaret ederek, talimlerde bile başlarını vücutlarını, ot vesaire ile

[342] **a.g.t.**, s. 195.
[343] **a.g.t.**, s. 196.

saklamaya çalışan askerlerin manevrada bunu yapmamalarını eleştirmiştir. Fevzi Paşa manevraların eğitimlerde yapılan münferit hareketlerin birleşiminden ibaret olduğunu vurguladığı konuşmasına şu şekilde devam etmiştir:[344]

> *"Manevra öyle bir bütündür ki talimlerde yapılan münferit hareketlerin münasip şekillerle birleşmesinden oluşur. Nasıl ki bir saatin ayrı ayrı çarklarının münferit hareketleri bir diğerini ikmal ederek muntazam bir zaman ölçeğini meydana getiriyorsa, manevrada dahi özel talimlerin bir hedefe göre birleşmesi ve düzeni gereklidir."*

Fevzi Paşa, tayyarelerin yeni bir alet olmakla beraber bazen doğru bazen yanlış raporlar verdiğini, rapor atma yerlerinin iyi tertip edilmemesinden raporlarını düzenli bir şekilde atamadıklarını belirtmiştir. Konuşmasının devamında askerîn maddiyat ve maneviyatına değinen ve bunun korunması için en önemli görevin birlik komutanlarına düştüğünü önemle vurgulayan Fevzi Paşa, Kırmızı kuvvetlerle ilgili değerlendirmelerine şu şekilde son vermiştir: [345]

> *"Son sözüm; Manevra, her manasıyla hakiki bir harbin modeli olmalıdır. Askerîn maddiyat ve maneviyatını korumak gereklidir. Manevranın sonunda göreceğiz hangi birlik çok hasta vermiş ise o birlik askerlerine iyi bakmamış demektir. Askerlerin maddiyat ve maneviyatını daima elde tutmak için subayların çok dikkat etmeleri gereklidir. Bu safhaya kadar yapılan harekâtta subay arkadaşların gösterdiği istek ve gayrete teşekkür ederim."*

Fevzi Paşa, manevradaki diğer grup olan Mavi birlikler için de değerlendirmede bulunmuştur. O safhaya kadar devam eden manevraların geçmiş zamanlarda yapıldığında 2-3 gün içinde sona ereceğini belirten Fevzi Paşa, bu şekilde bir muharebenin bölümlerini göstermeden sona ereceğini söylemiştir. Manevranın o zamana kadar 3 gün devam ettiğini, daha 3 gün daha süreceğini ifade eden Fevzi Paşa, bu sayede bir muharebenin bütün bölümlerini yakından takip etme şansını bulacaklarını söylemiştir. Fevzi Paşa, Mavi birliklerin ilk gün zinde olmasına rağmen, varılması emredilen Baba Yakup'a ulaşamadığını ifade etmiştir. Kırmızı Tümenin Hacılar ve göl arasında yürüdüğü hakkındaki ilk bilgiden sonra bilgi alınamaması üzerine, Mavi Tümen komutanının kendi inisiyatifiyle birlikleri Baba Yakup'un gerisinde bıraktığını, aksi takdirde Kırmızı birliklerin Mavileri çok zor duruma düşürebileceğini izah etmiştir. Tayyarenin, keşif raporlarını getirmesine rağmen, rapor atma yerinin iyice tayin edilmemesinden dolayı raporların tümen komutanına ulaşmadığını belirten Fevzi Paşa, bu işlerle ilgilenmesi beklenilen irtibat subayının bu

[344] **a.g.t.**, s. 197.
[345] **a.g.t.**, s. 198.

konuda tümen komutanına gereken teklifi yapmadığını söylemiştir. Fevzi Paşa, Mavi Tümenin ikinci gün hiçbir bilgi almadan ilerlediğini, Kolordu Komutanı'nın emrini almasına rağmen, kararını değiştirmeyen Tümen Komutanı'nın, durumu kavramak konusundaki davranışını takdire değer bulmuştur. Ancak Çok Viran bölgesiyle gerekli muhabere hattının tümen tarafından kurulmamasını eleştiren Fevzi Paşa, buna rağmen tümen komutanının kurmaylarını otomobille dahi göndermemesini yadırgamıştır. Gerçek bir muharebede süvari bölüğü ileri sürülerek böyle bir muhabere merkezinin kurulması gerektiğini ifade etmiştir.[346]

Fevzi Paşa, manevranın üçüncü günü esas görevi ordunun sol kanadını korumak olan Tümenin durumu doğru muhakeme ederek taarruz ettiğini belirtmiştir. Merkez ağırlığı sol tarafta bırakıp Tümen iç kanadını diğer Tümene dayandırarak taarruz etmek gerekliliğini vurgulayan Fevzi Paşa, zaten sağ kanadın pek uzakta kalarak bir iş görmediğini söylemiştir. Sağ kanadın başarılı olması durumunda bile bir netice alınamayacağını şu şekilde açıklamıştır:[347]

> "*Kırmızının Mavi Tümenin sol kanadına karşı yapacağı taarruz Mavinin, durumunu tehlikeye düşürür ve asıl kuvvetlerden ayırırdı. Bu açıdan daima kanat çevirmek arzu edilse de büyük cephelerde taarruz harekâtının meydana çıkması halinde büyük boşluklar oluşur ve çevireceği yerde kendisi çevrilir. Muhabere ve irtibat eksik olduğundan bu tehlike daha fazla artar.*"

Mavi kuvvetlerle ilgili yaptığı değerlendirmelerinin bu bölümünde özellikle subaylara hitap eden Mareşal Fevzi Paşa, birliklerin muharebe durumunun gerektirdiği ve talimnamelerin istediği gibi gizlenmeye uygun davranmaları gerektiğini söylemiştir. Topçuların bu manevrada dumansız barut kullanmadığını, gerçek muharebede ise yerlerini belli etmemek için mutlaka bu kurala uyulması gerektiğini belirtmiştir.[348]

Fevzi Paşa Mavi süvari birlikleri ile ilgili değerlendirmesinde, yaptığı keşif sonucunda Kırmızının taburlarını birer birer sayan Süvari Üsteğmen İhsan Efendi'yi takdir etmiştir. Ancak raporlarını geriye doğru zamanında verememesinden dolayı da kendisini eleştirmiş, bu bağlamda raporların vaktiyle ulaştırılmasının önemli olduğunu vurgulamıştır. Süvarileri keşif yönünden tayyareden daha başarılı bulduğunu ifade eden Fevzi Paşa, tek eksiklerini raporlarını geriye zamanında verememeleri olarak

[346] **a.g.t.**, s. 198.
[347] **a.g.t.**, s. 199.
[348] Aynı yer.

açıklamıştır. Fevzi Paşa, konuşmasının son bölümünü Kırmızı birliklere yaptığı değerlendirmede olduğu gibi askerlerin maneviyatına ayırmıştır. Bu kapsamda birliklerin iyi iskân edilmesinin ve askerlere sıcak yemek verilmesinin önemini vurgulayan Fevzi Paşa, bunun askerlerin kuvvetini iki misline çıkartarak subaylar için büyük bir başarı sağlayacağına değinmiştir. Fevzi Paşa, son olarak bazı subayların hakemlerin kararlarını kabul etmekte zorlandıklarına değinerek, yanlış kararların başhakem tarafından düzeltilme imkânının bulunduğunu, burada asıl önemli olan maksadın hakiki durumu görerek ona göre hareket etmek olduğunu belirtmiştir.[349]

2.3.6.2. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'nın 10-14 Ekim Tarihleri Arasında Yapılan Harekâta İlişkin Değerlendirmeleri

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa, 14 Ekim 1926 tarihinde manevra sahasındaki Ahlatlıbel doğu sırtlarında yaptığı tenkitlerin başlangıcında, manevranın tertibinde Sakarya Savaşı öncesi düşünülen bir durum değerlendirilmesinin dikkate alındığını belirtmiştir. Arazinin Yunanlıların demiryolunun kuzeyinden, güneyinden veya her iki tarafından gelmeleri ihtimaline karşı keşfedildiğini belirten Fevzi Paşa, öncelikle Dua Tepe-Çile Dağı ve uzantısındaki savunma hatlarının sağlamlaştırılmasına karar verildiğini ve ileri hattın Sakarya'ya kadar uzatıldığını ifade etmiştir.

Fevzi Paşa, İstiklal Harbi'nde, Polatlı civarında bulunan kuvvetlerimizin, düşmanın kuzeyden veya güneyden gelmesine karşın taktik geliştirdiğini, ancak düşmanın iki yönden de gelmeyip güneyden ve çok açıktan geldiğini hatırlatmıştır. İhtiyatların güneye kaydırılarak düşmanın bu manevrasının da engellendiğini, fakat düşmanın kuzeyden gelmesi durumunda ne yapacaklarını bu tatbikatla araştırmak istediklerini açıklamıştır. Ayrıca iyi sağlamlaştırılmış bir mevziinin terkedilmesinin mühim hazırlıklar gerektirdiğini, çoğu kez sahra usulüyle sağlamlaştırılmış olan Çile Dağı gibi yüksek tepelerin elde edilmesinin zor olduğunu ifade etmiştir. Düşmanın Sakarya'yı geçmeden asıl mevziiyi dövemeyeceğini, Sakarya'yı geçtikten sonra da düşman topçularının Çile Dağı'nın hâkimiyeti altında olan tepelere yerleşeceğini belirtmiştir. Bütün bunlar, savunanın gözü önünde yapılacağından, düşmanın bu

[349] **a.g.t.**, s. 200.

mevziiyi çevirmek isteyeceğini belirten Fevzi Paşa, manevranın durumunun bundan ibaret olduğunu söylemiştir.[350]

Mareşal Fevzi Paşa, bu safhada da öncekinde olduğu gibi manevra birlikleri olan Kırmızı ve Mavi gruplar hakkında yine ayrı ayrı değerlendirmelerde bulunmuştur. Manevranın tatbiki esnasında yapılan doğru ve yanlış uygulamalar hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Bu sayede manevraya bizzat katılanların yanı sıra katılmayanların dahi, manevra hakkında fikir sahibi olarak manevradan faydalanmasını ummuştur.[351]

Kırmızı Tümenin, sağlamlaştırdığı mevziiyi güneyden çeviren Mavi Tümene engel olması gerektiğini, Mavi Tümenin de devamlı surette Ankara'da toplanabilecek Kırmızı Tümenin tehdidini hesap etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Her iki tümenin de, görevlerini yapıp yapmadıklarını anlamak için, bağlı bulundukları kolordulara ihtiyaç duymadan kendi görevlerini ifa etme becerilerine bakmak gerektiğini belirtmiştir. Başarılı bir tümenin, kolordusuna gereksinim duymayacağını, kolordusuna gereksinim duyan bir tümenin, kolordusunun hareket özgürlüğünü kısıtlaması nedeniyle başarısız sayılacağını vurgulamıştır.

Fevzi Paşa her iki tümenin de hareket birliği sağlamaksızın bağlı bulundukları kolordulardan bağımsız davranmasını hoş karşılamamıştır. Kırmızının sonuç alabilmesi için Maviyi kanadı dışından kuşatması gerektiğini, aksi takdirde kanadını Maviye kaptırabileceğini, bu durumda bütün mevziiyi kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalınacağını açıklamıştır. Mavinin, Kırmızıyı çevirme mecburiyeti olduğunu belirten Fevzi Paşa, Kırmızının, ancak Mavinin kanadı dışında bırakacağı kuvvetlerle bu kuşatmaya maruz kalmaktan sakınabileceğini ifade etmiştir.[352]

Tenkitlerinde yine İstiklal Harbi'nden örnekler veren Fevzi Paşa, Sakarya Muharebesi'nde düşmanın orduyu daima doğudan kuşatarak Ankara'dan çıkarmak, kuzeye, dağlara atmak istediğini hatırlatmıştır. Ancak süvarilerimizin düşmanın sağ kanadında etkili olmasının, düşmanın serbestçe hareket etmesini ve birliklerin kuşatılmasını engellediğini anlatmıştır. Ayrıca, Mavi Tümenin çevirme harekâtını uygulamak için kanadını Konya'ya kadar uzatmasının gereksiz olduğunu belirtmiştir. Kanadını yeteri kadar uzattıktan sonra muharebeyi kazanmak için, diğer yönlerden

[350] Aynı yer.
[351] **a.g.t.**, s. 201.
[352] Aynı yer.

yapılacak darbelerden veya başka taarruz taktiklerinden istifade edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mavi Tümenin sağ kanadının fazla açılmasından dolayı, merkezinin çekilmeye mecbur bırakıldığını, bu çekilme sonucunda da birliğin yan tarafının düşman tehdidine maruz kaldığını söylemiştir.[353]

Fevzi Paşa, Mavi Kolordunun 23'üncü Tümenine yardım etmesini başarılı bulduğunu, bu takviyenin yapılmaması halinde, tümenin harekâtının sonuçsuz kalacağını belirtmiştir. Böyle bir durumda, Mavi Tümenin görevini layıkıyla gerçekleştirememesinden dolayı, kendi kolordusunun taarruza uğramasına sebep olabileceğini vurgulamıştır. Fevzi Paşa konuşmasının devamında, muharebenin ana hatlarıyla birçok taarruz ve karşı taarruzdan oluştuğunu belirterek, düşmanın bir mevziiye girmesinin o mevziinin kaybedildiği anlamı taşımadığını vurgulamıştır. Muharebe esnasında fazlaca ihtiyat birliği bulunduran, yüksek kudret ve azim gösteren tarafın galip geleceğini ifade etmiştir. Meselenin devamında Mavi Tümenin uzun cephe ve çevirme hatlarından yavaş yavaş vazgeçerek, Kırmızı Tümenin cephesini yarmak suretiyle bir başarı kazandığını açıklamıştır. Mavi Tümenin kazandığı başarıya rağmen, Kırmızı Tümenin Ankara civarına geldiğinde takviye edildiğini belirten Fevzi Paşa, sağ kanadındaki tümene dayanan Kırmızının, Mavi Tümenin gerisine bir taarruz yönelttiğini belirtmiştir. Bu taarruzla Kırmızının kesin darbeyi vuramadığını, ancak başarılı olması halinde Mavi Tümenin çekilmekten başka şansının kalmayacağını söylemiştir.[354]

Fevzi Paşa, tanklar ve tayyarelerle ilgili olarak da ayrı ayrı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmelerinde, tankların istihdamının yanlış olduğunu, tankların bir arada piyadenin ilerisine hücum etmesi gerektiğini, tek bir tankın topçu ateşiyle kolaylıkla etkisiz hale getirilebileceğini belirtmiştir. Tankların bir cepheyi söndürmek için kullanıldığını belirten Fevzi Paşa, düşman piyadesinin tanklar karşısında siperlerde saklanmasından dolayı, piyadelerin tanklar himayesinde ilerleyebileceklerini ifade etmiştir. Fevzi Paşa tayyarelerle ilgili olarak yaptığı değerlendirmede ise, tayyarelerin birinci günden itibaren her gün ilerleme gösterdiğini, günden güne daha kavrayışlı ve değerli görevler yaptıklarını belirtmiştir. Fevzi Paşa, önceki günlerde yapılan yanlış bir hareketin tayyare raporu sayesinde düzeltildiğini,

[353] **a.g.t.**, s. 201.
[354] **a.g.t.**, s. 202.

yapılan ufak tefek hataların tayyarelerden değil birliklerden verilen raporlardan ileri geldiğini ifade etmiştir. Yapılan harekâta göre toplu bir halde giden keşif tayyarelerini birbirinden ayırmak gerektiğini, bunun da avcı tayyareleri tarafından başarıyla gerçekleştirildiğini izah etmiştir.[355]

Fevzi Paşa, elde bulunan mevcut silahların en son kurallara uygun olarak kullanılmasını sağlamak amacıyla yapılan manevradaki mesainin memnuniyet verici olduğunu, memnuniyetsizlik yaratan olayların ise herkesin bildiği ama ihmal ettiği konulardan kaynaklandığını ifade etmiştir. Özellikle ileri karakol hizmetinde bulunan öncünün ihmalinin asla doğru görülmemesi gerektiğini, diğer bir eksikliğin ise keşifsizlik ve irtibatsızlık olduğunu belirtmiştir. Fevzi Paşa, iyi bir keşfin muharebenin yarı yarıya kazanılmasını sağladığını ancak ileri müfrezelerin düşmanı keşifte yeterince başarılı olamadıklarını ifade etmiştir. Bu eksikliğin tayyareler tarafından yapılan keşifle giderildiğini ve buradan gelen istihbarata göre karar verildiğini söylemiştir. Hâlbuki tayyarelerin her vakit uçamayacağını veya yanılabileceğini, yanlış bir karar vermemek için faklı yollardan elde edilebilecek kara keşiflerinin sonucuna göre bir karar vermek gerektiğini ifade etmiştir.[356]

Ayrıca Fevzi Paşa eleştirilerinde, subayların, hakemlerin görevini kolaylaştırması gerektiğine, galip görünmek için hakeme yanlış bilgi vermenin manevranın yapılış amacıyla bağdaşmayacağına değinmiştir. Sonucun zararlı ve hakiki bir muharebede felakete sebep olabileceğini, muharebede zaferi sağlamak için hataların görülmesi ve anında düzeltilmesi gerektiğini vurgulamıştır.[357]

Fevzi Paşa, bir haftadır devam eden manevrada subayların ve hakemlerin gösterdiği gayrete teşekkür ederek yapmış olduğu değerlendirmelerini sonlandırmıştır.

2.3.6.3. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara Manevrası Hakkındaki Değerlendirmeleri

Mustafa Kemal Paşa, Ankara Manevrası sırasında manevra sahasında sık sık tetkiklerde bulunmuş, yapılan hataları yerinde düzeltmeye çalışmış, özellikle genç rütbedeki subaylarla ve erlerle yakından ilgilenmiştir.

[355] **a.g.t.**, s. 203.
[356] Aynı yer.
[357] **a.g.t.**, s. 204.

Mustafa Kemal Paşa, manevra sahasında tetkiklerine devam ettiği bir sırada, Kırmızı tarafı temsilen tümenin en ilerisinde hareket eden bir teğmenin yanına yaklaşarak diz çökmüş ve gözetleme yaptığı düşman hakkında ne gördüğünü sormuştur. Karşısında iki kilometre mesafede bir bölük kadar düşmanın ilerlediği cevabını aldıktan sonra, sol tarafına yani kuzeye bakıp bakmadığını sormuştur. Teğmenin, kuzeyden iki kilometre mesafedeki Etlik sırtlarından bir alay kuvvetinde düşmanın yürüyüş kolunda ilerlemekte olduğu cevabını aldıktan sonra da bu durum hakkındaki kararını sormuştur. Teğmen, gördüklerine ait raporunu hazırladığını, komutanına ulaştırmaya müteakip keşif faaliyetine devam edeceğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, aldığı bu cevap üzerine sert bir ses tonuyla; "*Sende cesaret yok mu?*" diye sormuş, teğmenden; "*Var efendim*" cevabını aldıktan sonra, raporuna şunları yazdırmıştır:[358] *"Karşımdaki düşman bir bölük, kuzeyden ise bir alay yürüyor. Bulunduğum yerde iki gözcü bırakarak kuzeye dönüp düşman alayına takımımla taarruza başladım. Arz ederim!"*

Raporu yazdırmaya müteakip, göndermesini isteyen Mustafa Kemal Paşa, teğmene emir beklemeden kuzeye dönüp taarruza başlamasını emretmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, manevra sırasında siperlere girip çıkarken, özellikle küçük kıta komutanlarının hareketleri ve gelişen durumlar konusunda almış oldukları kararlarla yakından ilgilenmiş, sık sık düzeltmelerde bulunmuştur. Manevra sırasında kendisinin düzeltme yaptırdığı genç bir rütbelinin, manevra sonrasında takdir aldığını gördüğünde; "*Ne kadar mükemmel hareket etmiştir*" diyerek övmüştür. Bunun üzerine yanında bulunanların, o genç rütbeliye kendisinin emir vermesi üzerine söz konusu başarının elde edildiğini hatırlatması üzerine şunları söylemiştir:[359]

> "*Bilir misin, ben harplerde de böyle idim. O kadar az imzalı emrim vardır ki eğer tarih yazılı vesikalara göre hüküm verecek olsa, bana atfolunan zaferlerin, harplerinde benim bulunmuş olduğumu bile güç ispat eder."*

Mustafa Kemal Paşa, manevrayı yakından takip etmesinin ardından manevra hakkındaki değerlendirmelerini kaleme alıp Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya vermiştir. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa, manevra hakkında yaptığı

---

[358] Ahmet Bekir Palazoğlu, **Atatürk Kimdir? Atatürk'ün Askerliği**, C. 3, Babil Yay., Ankara, 2005, s. 303-304.

[359] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya-Doğumundan Ölümüne Kadar Atatürk Devri Hatıraları**, Pozitif Yay., İstanbul, 2004, s. 582-583.

tenkitlerin sonunda; Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın manevra birliklerine iletilmesi için kendilerine bıraktığı notu birliklere iletmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'nın birliklere iletmesi için kaleme aldığı notta manevrayı bütün birlikler nezdinde büyük bir ilgi ile takip ettiğini, bu münasebetle silah arkadaşlarını arazi üzerinde selamlamakla bahtiyar oluğunu ifade etmiştir. Askerî harekâtın icrasından ve sonuçlarından memnun kaldığını, komutan, subay ve askerlerin vaziyet ve vazifelerle, içten ve ilgili bir surette olduklarını görmekten bilhassa memnun olduğunu belirtmiştir. Kıymeti ve kahramanlığı bilinen Türk Ordusu'nun bu münasebetle de vazifesini ifaya kadir oluğunu gösterdiğini, bundan çok müsterih olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, manevrayı takip eden subayların da, bir defa daha gördüğü gibi, büyük günlerin vazifelerini ifa edebilmek için sürekli ve her arazi üzerinde çalışmaya mecbur olduklarını belirttiği açıklamalarının sonunda teşekkür ve memnuniyetlerini tekrar etmiştir.[360]

2.3.7. Ankara Manevrası'nın Sonuçları

Mustafa Kemal Paşa, başından sonuna kadar manevrayı Mareşal üniformasıyla izlemiş, manevranın sona ermesini müteakip görüş ve düşüncelerini manevraya katılan komutan, subay ve erlere tebliğ etmiştir.[361] Manevrayı izleyen askerî erkân da Mustafa Kemal Paşa'nın kıyafetine uygun olarak giyinmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa gibi hem milletvekili hem de orduda kadrosu bulunan İsmet (İnönü) Paşa ve Kâzım (Özalp) Paşa da manevra kıyafeti giymişlerdir.

Genel olarak manevranın seyrinden ve icrasından memnun kalan Mustafa Kemal Paşa, özellikle manevrayı icra eden 4'üncü Kolordu'nun komutanlarına teşekkür etmiş; "*Kıymet ve kahramanlığı mücerret olan ordumuz, bu münasebetle de vazife-i vataniyesini ifaya kadir olduğunu göstermiştir. Bundan çok müsterihim.*" diyerek Türk Ordusu'ndan övgüyle bahsetmiştir.[362]

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk Ordusu'nun yaptığı en büyük ve en kapsamlı ilk manevrası olan Ankara Manevrası sayesinde kazanılan tecrübeler ve

---

[360] Erdoğan, *4'üncü Kolordu Ankara Manevrasının Cumhuriyet Tarihi'ndeki Yeri ve Önemi*, s. 204; **Hakimiyet-i Millîye Gazetesi**, 15 Ekim 1926, s. 1. Bkz., EK-22.
[361] Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, s. 462.
[362] Erdoğan, *4'üncü Kolordu Ankara Manevrasının Cumhuriyet Tarihi'ndeki Yeri ve Önemi*, s. 12.

tespit edilen noksanlıklar neticesinde gerekli dersler çıkartılmıştır. Manevrada uygulanan gerçekçi savaş senaryoları sayesinde ordunun ihtiyaçları gözden geçirilmiştir. Savunma ve karşı saldırı harp teknikleri, bu manevrada ustalıkla kullanılmıştır. Manevra sonucunda Fevzi Paşa tarafından harekâta ilişkin eleştirilerde bulunulmuş, yapılan hataların olası bir savaşta sonucunun felaket olabileceği dile getirilmiş, manevraların yapılış amacına uygun olarak hataların manevra sırasında görülmesi ve anında düzeltilmesinin önemi vurgulanmıştır.

Ayrıca Türk Hava Kuvvetleri unsurları da tarihimizde ilk defa bu manevrada kullanılmıştır. Bu manevranın bir diğer önemi ise Mustafa Kemal Paşa'nın askerî tecrübelerini manevra sahasında yeni nesil komutanlara aktarmasıdır. Ayrıca hangi makam ve mevkide olursa olsun Mustafa Kemal Paşa, gerektiğinde askerî dehasını sergileyeceği mesajını vermiştir.

2.4. İSTANBUL/GELİBOLU MANEVRASI (02 EYLÜL 1928)

2.4.1. İç Gelişmeler

Mustafa Kemal Paşa, CHP Büyük Kongresi'nde 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplam 36 saat 31 dakika süren ve *Söylev/Nutuk* diye anılan konuşmasını yapmıştır. Söylev Mustafa Kemal Paşa'nın kendi deyimiyle 9 yıllık bir dönemin tarihçesidir.[363]

1 Kasım 1928'de Latin esasına dayanan yeni Türk Alfabesi, TBMM'de 1353 sayılı "*Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun*" olarak kabul edilmiştir.[364]

2.4.2. Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler

Bu dönemde İtalya ile Fransa arasında süren etki alanı yaratma mücadelesinde Türkiye, İtalya'nın yanında yer almış ve yapılması düşünülen ittifak anlaşması için yürütülen görüşmelerle ilişkilerde bir yumuşama olmuştur. Yaşanan bu yumuşama sonrasında Mussolini'nin yaptığı yayılmacı politikanın Türkiye'yi kapsamadığının Ankara'ya iletilmesi üzerine iki devlet arasında 30 Mayıs 1928'de bir *Tarafsızlık ve Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması* imzalanmıştır. Antlaşmanın 1 ve 2'nci maddelerindeki klasik tarafsızlık yükümlülükleri belirtilmekte, 3'üncü Madde'de iki ülke arasındaki sorunların diplomasi yoluyla çözümünden, bu yetmediğinde yargısal çözümden sözetmekte ve bunun sınırlarını çizmekte, 4. Madde'de de antlaşmanın "*…gerek yorumlanmasında, gerek uygulanmasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklar doğrudan doğruya… La Haye Uluslar arası Daimi Adalet Divanı'na sunulacaktır*" denilmektedir.[365]

Türk-Fransız ilişkilerinde önemli gerginlik konularından birisi Osmanlı borçlarının ödenmesi olmuştur. Bilindiği gibi Fransa, Osmanlı devletinden en çok alacaklı olan devletti. Lozan'da bu mesele ele alınmış, devlet tahvilleri ile ilgili olan borçların ödenmesinde borç tahvillerinin sahipleri ile Türkiye'nin görüşmesi kararlaştırılmıştı. Çoğunluğunu Fransızların oluşturduğu bu alacaklılarla yapılan müzakereler ancak 13 Haziran 1928'de sonuçlanmıştır. Ödenecek borcun miktarı ve

---

[363] Turan, **a.g.e.**, s. 281.
[364] **Resmi Gazete**, 03.11.1928, Sayı: 1030.
[365] Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, s. 280. Antlaşmanın metni için bkz., Soysal, **a.g.e.**, s. 335-339.

ödeme şekli bir formüle bağlanmıştır. Ancak, 1929 dünya ekonomik bunalımı Türkiye'yi de güç duruma sokmuş ve ödeme güçlükleri yaşanmıştır.[366]

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne giriş süreci, 1928 yılının Mart ayında silahsızlanma konferansının hazırlık komisyonunun çalışmalarına Sovyetlerin talebiyle davet edilmesi üzerine başlamıştır. Sovyetlerin Türkiye ile beraber hareket etmek istediği tek uluslararası organizasyon bu olmamış, *Briland-Kellog Paktına* da Türkiye'nin katılmasını sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin uluslararası iş birliği ve kollektif barış çalışmalarında Sovyetlerin önemli bir katkısı olmuştur.[367]

Uluslar arası güvenliğin sağlanması yönündeki girişimlerden biri olan ve savaşı ulusal politikanın bir aracı olarak kullanmayı yasaklayan Briand-Kellogg Paktı 27 Ağustos 1928'de Fransız Dışişleri Bakanı Briand ile ABD Dışişleri Bakanı Kellogg arasında imzalanmıştır. Türkiye bu pakta Ocak 1929'da katılmıştır.[368]

2.4.3. İstanbul / Gelibolu Manevrası'nın İcrası

Mustafa Kemal Paşa, 1928 yılında Gelibolu'ya Ertuğrul Yatı ile yapmış olduğu bir ziyaret esnasında donanmaya kısa bir manevra yaptırmıştır.

1928 yılı, Türkiye-Yunanistan arasında devam eden hukuki sorunların çok gergin bir safhaya ulaştığı ve savaş çıkma tehlikesi oluşturacak şekle girdiği bir dönem olmuştur.[369] Mustafa Kemal Paşa, 1 Eylül 1928 Cumartesi günü sabaha karşı saat 03.30'da Ertuğrul Yatı ile Dolmabahçe'den ayrılarak Marmara gezisine çıkmıştır. Bu geziye; Gaziantep Milletvekili Ali (Kılıç), Yozgat Milletvekili Salih (Bozok), Bolu Milletvekili Cevat Abbas (Gürer), Sinop Milletvekili Recep Zühtü, Rize Milletvekili Hasan Cavit, Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref (Ünaydın), Cumhuriyet Halk Partisi Başkâtibi Saffet Nuri, Şehir Hatları İdaresi Genel Müdürü Sadullah, Cumhurbaşkanlığı Başkâtibi Tevfik (Bıyıklıoğlu), Başyaver Rüsuhi, Muhafız Kıta

---

[366] İlhan Uzgel, "*Fransa'yla ilişkiler*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran) Cilt I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 279.

[367] Armaoğlu, **a.g.e.,** s.335-336.

[368] İlhan Uzgel, "*Uluslar arası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran) Cilt I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 308.

[369] Salim Karaman, "*Atatürk ve Cumhuriyet Donanması*", **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, Sayı: 40, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2013, s. 146.

Komutanı İsmail Hakkı, Yaverlerden Naşit (Ahmet Naşit Mengü) ve Şükrü (Özer) Beyler de katılmışlardır.[370]

Bu gezi sırasında Ertuğrul Yatı Tekirdağ önlerine geldiğinde, Cumhurbaşkanı'na Anadolu Ajansı'nın özel bülteni verilmiş, verilen bültende Yunan donanmasının Çanakkale Boğazı bölgesinde, Türk kara sularının dışında bir manevra yapmakta olduğu bildiriliyordu. Bu tarihlerde askıya alınmış bazı meseleler henüz çözüme kavuşturulamadığı için Türk-Yunan ilişkileri pek iyi durumda değildi. Bu arada Yunan denizcileri Yavuz Zırhlısı'nın tamir edilmesine karşılık, kendilerine bu gemi ayarında bir gemi satın alınmamasından şikâyetçiydiler. Bu atmosfer içinde Yunan Donanması'nın Çanakkale Boğazı dışında yapmakta olduğu manevra, eğitimden ziyade siyasi bir amaç taşımaktaydı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa bu durum karşısında Türk Donanması'nın da mukabil bir manevra yapmasını arzu etmiştir.[371]

Marmara Gezisi sırasında Mustafa Kemal Paşa'ya refakat etmiş olan Seryaver Rüsuhi Bey,[372] Mustafa Kemal'in Yunan manevrasının haberini almasından sonra bir müddet istirahate çekildiğini anlatmaktadır. İstirahatin ardından Mustafa Kemal Paşa, Başvekil İsmet Paşa'ya bir telgraf çekerek Kalamış Koyu'nda bulunan donanmanın Gelibolu'ya hareket etmesini ve Çanakkale'de bir manevra yaptıracağını bildirmiştir.[373]

Bu telgraf üzerine 1 Eylül 1928 Cumartesi günü, dönemin Başbakanı İsmet (İnönü) Paşa, saat 15.45'de Hamidiye Gemisi'ne gelerek Donanmanın Çanakkale'de Cumhurbaşkanı'nın emrine girmek üzere hazırlanmasını istemiştir. Bu tarihte Hamidiye ile beraber Berk-i Satvet, Peyk-i Şevket, Samsun ve Taşoz gemileri ile Birinci ve İkinci İnönü denizaltıları Moda'da beklemekteydiler. Bu gemilere ait personel bakım, temizlik ve kısmen de arızaların giderilmesiyle meşguldü.[374]

---

[370] Metel, **a.g.e.**, s. 121.
[371] **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 180.
[372] **Rüsuhi Savaşçı**, 1923'ten 1934 yılına kadar Mustafa Kemal'in en güvendiği şahıslardan biri olarak, emir subaylığını, yaverliğini ve korumalığını yapmıştır. Bkz., Ali Vedat Balseven, "*Türkiye'de Yaverlik Kurumu ve Atatürk'ün Yaverleri"*, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 51.
[373] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1927-1929**, C. 22, Üçüncü Bs., Kaynak Yay., İstanbul, 2012, s. 209.
[374] Gökhan Atmaca, "*Cumhuriyet'in 90'ıncı Yılında Ulu Önder ve Ertuğrul Yatı*", **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, Sayı: 40, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2013, s. 125.

Mecidiye, İzmit'te kazan temizliği yapıyor, Birinci ve İkinci İnönü denizaltı gemileri de Erdek'te eğitimde idiler. Emrin alınmasıyla birlikte bu gemilere, her surette ikmallerinin tamamlanması ve harekete hazır olmaları bildirilmiştir.[375]

Hummalı hazırlıklar sırasında İsmet Paşa, ikinci defa Hamidiye Gemisi'ne gelerek Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nden gelen Donanmanın, harekâtı hakkındaki emri iletmiştir. Aynı emir 21.30'da telsiz ile de alınmıştır. Bu emir gereğince İzmit'te kömür almakta olan Mecidiye Gemisi 1 Eylül günü saat 20.00'de emredilen bölgeye hareket etmiştir. Hamidiye, Berk-i Satvet, Peyk-i Şevket, Samsun ve Taşoz gemileri ile Birinci ve İkinci inönü denizaltıları ise 2 Eylül günü saat 00.45'de hareket etmişlerdir.[376]

1 Eylül günü saat 14.45'de Ertuğrul Yatı ile Çanakkale'ye muvasalat eden Cumhurbaşkanı ve refakatindekiler sahile çıkmışlar, saygı kıtasının ve halkın coşkun tezahüratları arasından geçerek yaya olarak hükûmet binasına gitmişlerdir. Burada ilk sualleri; "*Yeni Türk Harflerini Öğrendiniz mi*?" olmuştur. Salona getirilen siyah tahta üzerinde Vilâyet Erkânı'ndan bazı kişileri imtihan etmişler ve ders anlatımında bulunmuşlardır. Buradan Belediyeye geçerek aynı şekilde yeni Türk Harfleri üzerinde memurların bilgi durumunu gördükten sonra saat 16.00'da Maydosa'ya hareket etmişler, buradan harp sahaları olan Arıburnu'nu, Cesaret Tepe'yi, Conkbayırı'nı, Anafartalar'ı ve savaş dönemi karargâhı olan Çamlıtekke'yi ziyaret ederek[377] Yalova Köyü üzerinden tekrar Maydosa'ya dönmüşler, vatanı kurtardıkları günlerin hâtırasını canlandırmışlardır.[378]

Ertuğrul Yatı'nda seyahat eden heyette bulunan Seryaver Rüsuhi Bey, 2 Eylül günü saat 01.00 civarında donanmanın bütün mevcudiyetiyle Gelibolu'ya hareket ettiği haberini aldıklarını ifade etmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın aynı gün sabah saat 09.00'da Gelibolu istikametine hareket edilmesi emrini verdiğini, çünkü donanmayla Gelibolu önlerinde karşılaşmak istediğini ve öyle de olduğunu

---

[375] **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 180.
[376] Metel, **a.g.e.**, s. 121.
[377] Moskova Sefiri Tevfik Bey Tarafından Gönderilen; Reis-i Cumhur Gazi Paşa'nın Arıburnu, Anafartalar ve Gelibolu'yu Ziyareti ile Gelibolu'da Donanmaya Manevra Yaptırdığına Dair Yazılar. **T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi,** A. IV-14, D. 61, F. 42. Bkz., EK-2.
[378] **a.g.e.**, s. 121-122; **Hakimiyet-i Millîye Gazetesi**, 3 Eylül 1928, s. 1. Bkz, EK-23.

anlatmaktadır.[379] Rüsuhi Bey, manevranın bizzat Cumhurbaşkanı tarafından tertip edildiğini, birliklerin Mavi ve Kırmızı olarak ikiye ayrıldığını belirtmektedir.[380]

Faraziyesi Cumhurbaşkanı tarafından yazılı olarak Donanma Komutanlığı'na gönderilen manevra iki safhadan oluşmuştur. Birinci safhada mefruz (gerçekte mevcut değildir) düşmanın Gelibolu Yarımadası'nı işgal ettiği, ikinci safhada ise boğazı geçmeye muvaffak olduğu varsayımıyla donanmanın ne yapacağı görülmek istenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, devamlı faraziyeler vererek Donanma Komutanı'nın kararlarını tetkik etmiş, hatta Donanma Komutanlık Makamı'nın da işgal edildiğini varsayarak bu durumun nasıl değerlendirileceğini öğrenmeye çalışmıştır. Hava karardığında manevranın ikinci safhasına geçilmiştir. Esir alındığı varsayılan Donanma Komutanı'nın görevini devralan Komutan Vekili tarafından gece tedbirleri alınmış, kruvazörler geri çekilmiş, mefruz düşman donanmasına muharip ve denizaltılarla gece hücumları planlanmıştır. Komutan Vekili, muhriplerin geceleyin yapacağı temasın muhafazasına göre, kruvazörleri sevk ve idare ederek ertesi sabah ana kuvvet ile düşman donanmasına taarruz etmeyi planlamıştır.[381]

Rüsuhi Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın donanmanın faaliyetlerini telsizle takip ettiğini, manevra sırasında gerek Kırmızı, gerek Mavi taraf komutanlarına sorduğu sorulara aldığı cevaplar sonucunda "*Çok iyi, isabet ediyorlar*" diyerek memnuniyetlerini ifade ettiklerini belirtmiştir.[382]

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, iki saat manevrayı takip ettikten sonra Saffet Bey'e gündüz harekâtı için talimat vererek, donanmaya göndermiştir. Kendisi beraberinde bulunan heyetle birlikte sahile dökülen on binlerce kişinin muazzam tezahüratı arasında Gelibolu'ya teşrif etmiştir. Hükûmet Konağı'na giderek bütün memurları kara tahta karşısında yeni alfabe ile ilgili sınava tabi tutan Mustafa Kemal Paşa, büyük küçük herkesin yeni harfleri öğrendiğini görmekten memnuniyet duymuştur. Ardından Belediye'ye geçerek kendisi için tertip edilen çay ziyafetine

[379] Donanma (Mecidiye ve denizaltılar dâhil) 2 Eylül sabahı Marmara'da toplanarak saat 10.00'da Bolayır önlerinde Ertuğrul Yatı ile buluşmuşlardır. Bkz., **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 180.
[380] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 22, s. 209.
[381] **Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 180-181.
[382] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 22, s. 209.

katılmıştır. Buradaki sohbet esnasında Çiftçi Atıf Bey adındaki bir zattan, orada yapılan ziraat hakkında bilgi almıştır. Sohbet esnasında, fenni vasıtaları ziraatta kullanıp kullanmadıklarını soran Mustafa Kemal Paşa, bu vasıtaların kullanıldığını, mahsulün bol olduğunu ve çiftçinin hayatından memnun olduğunu öğrenmiş, ziyadesiyle memnun kalmış, halkla bir müddet daha görüşerek istirahat etmek üzere Ertuğrul Yatı'na geçmiştir.[383]

Ardından Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, 2 Eylül Pazar günü saat 16.00'da Donanmanın manevrasını takip etmek üzere Ertuğrul Yatı'na dönerek İstanbul'a hareket etmiştir. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa Ertuğrul Yatı'ndan donanmaya, uygulamaları için farklı senaryolar vermiş ve bu senaryolara karşı icra ettikleri manevraları izledikten sonra 21.45'de manevrayı sonlandırmıştır. Donanma, 2 Eylül Pazar günü hareket saati olan 00.45'den itibaren toplam 23 saat Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde bu tatbikatı icra etmiştir.[384]

Manevranın sona ermesinin ardından Donanma Komutanı Mehmet Fahri Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmak üzere Ertuğrul Yatı'na telgraf çekerek, manevra ve talimlerini takip ve idare etmesinden dolayı tüm Donanma personelinin sonsuz saygılarını kabul etmelerini istemiştir.[385]

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tatbikatın bitimini müteakip manevranın neticesi hakkında, 3 Eylül günü saat 00.30'da Ertuğrul Yatı'ndan Donanma'ya verilmek üzere telgrafla bir emirname yazdırmıştır.[386]

---

[383] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 22, s. 209-210.
[384] Metel, **a.g.e.**, s. 122.
[385] **a.g.e.**, s. 123.
[386] Ertuğrul Yatı'ndan gönderilen ve Telsiz Telefon Şirketi Stüdyosu tarafından derhal yayınlanan emirname aşağıdadır:
Gelibolu Manevrası dolayısıyla Donanma Komutanlığına Emirname (2 Eylül 1928)
İstanbul'da bulunduğunuz andan itibaren bililtizam verdiğim müşkül vaziyetlerde:
1. İçinde bulunduğumuz şeraite nazaran İstanbul'dan hareket için sarf ettiğiniz zamanı çok bulmadım.
2. Deniz ve Kara ile alâkadar olarak donanmaya verdiğim vazifeleri muvaffakiyetle ifa ettiniz.
3. Gece harekâtında gösterdiğiniz dikkat mücibi memnuniyettir. (memnuniyet vericidir)
4. Bilhassa son verdiğim yeni faraziyata göre mütenevvi tedbirlere şamil tasavvurlarınızı (muhtelif vaziyetleri ve türlü tedbirleri kapsayan tedbirlerinizi) ve kararlarınızı şayan-ı takdir (takdire değer) buldum.
5. Donanmamızın bugün meşhudum olan (şahit olduğum) intizam ve mükemmeliyetinden çok memnunum ve müftehirim (iftihar etmekteyim).
Donanma Komutanlığına ve donanmanın diğer komutanlarıyla subaylarına ve diğer askerlerine teşekkür ederim. Bu tarz-ı himmet (gayret) ve mesainizin milletçe daima takdirle karşılanacağına şüphem yoktur. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşa, Donanma Komutanlığı'na gönderdiği emirnamede İstanbul'da bulundukları andan itibaren bilerek verdiği müşkül vaziyetler karşısında donanmanın hareketlerini değerlendirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, içinde bulunulan şartlara göre İstanbul'dan hareket için sarf edilen süreyi çok bulmadığını, deniz ve kara ile alakadar olarak donanmaya verdiği vazifelerin muvaffakiyetle yerine getirildiğini ifade etmiştir. Gece harekâtında gösterilen dikkatin memnuniyet verici olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa, özellikle son verdiği yeni faraziyelere göre, muhtelif vaziyetleri ve türlü tedbirleri kapsayan komutan tasavvurlarını ve kararlarını takdire değer bulduğunu bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, gönderdiği emirnamede donanmanın intizam ve mükemmeliyetinden çok memnun kaldığını ve donanmayla iftihar ettiğini belirterek donanma komutanına, diğer komutanlara, subaylara ve askerlere teşekkür etmiştir. Bu tarzdaki gayret ve mesailerin milletçe daima takdirle karşılanacağından şüphesi olmadığını da söylediklerine eklemiştir.

Telgraf çekildikten sonra Ertuğrul Yatı'na İstanbul'a hareket için emir verilmiş, yat gece saat 02.00'de Dolmabahçe Sarayı'na demirlemiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekileri Başvekil İsmet Paşa ve Trabzon Mebusu Hasan Bey yat içerisinde karşılamış ve beraberce Dolmabahçe Sarayı'na geçilmiştir.

Burada Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya, Bahriyelerin manevrada gösterdikleri faaliyet ve kabiliyetten çok mütehassıs olduklarını, müteşekkir kaldıklarını ve bu suretle seyahatten azami memnuniyet hisleriyle döndüklerini söylemiştir.[387]

2.4.4. İstanbul / Gelibolu Manevrası'nın Sonuçları

Manevra sonunda devletin mali imkânları çerçevesinde Ege'deki deniz gücünü kuvvetlendirmek amacında olan ve 10 yıllık bir deniz gücünü geliştirme programını uygulamaya koyan Türkiye, donanmanın takviye edilmesine karar vermiştir. Bu kapsamda İtalyan gemi yapım fabrikalarına iki muhrip (Adatepe, Kocatepe), iki

---

Emirname için bkz., **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri-IV**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 588.; **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 22, s. 211-212.

[387] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 22, s. 210.

denizaltı (Dumlupınar, Sakarya) ve üç hücumbot (Martı, Denizkuşu, Doğan) siparişi verilmiştir.[388]

Üstün bir donanma oluşumuna önem veren Mustafa Kemal Paşa, bunu üç aşamada gerçekleştirmeyi planlamıştır. Bu çerçevede ilk olarak, Yavuz'un onarılması, 4 muhrip ve 4 denizaltı gemisinin alınması planlanmıştır. Bu kararın alınması o dönemde Yunanlıları oldukça şaşırtmıştır. Yunan Harbiye Nazırı General Kiryako 1926 yılında; "*Türkler Yavuz'u onaracaklar. Biz bu gemiyle eş kifayette gemi yaptıramazsak, çıkacak savaşta çok zararlı çıkarız*" demiştir.

Ancak gerçek amacın Yunanistan'a saldırmak olmadığı, bu donanmanın Yunanistan'a da yararlı olacağını anladıklarında 09 Şubat 1934'te Balkan Antantı'na girmişler ve Türkiye'ye karşı daha yapıcı bir politika izlemişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Balkanlarda üstün bir donanma yapma gibi stratejik bir karara varması hükûmet politikasının güçlenmesini de sağlamıştır. Sadece Çanakkale Boğazı'nın savunmasına yönelik bir donanma ile yetinmenin doğru olmadığı, buna karşın bütçenin verdiği imkânlar göz önüne alındığında böyle bir donanmanın kademeli olarak yapılabileceği değerlendirilmiştir.

Bu aşamalardan sonra, 8 muhrip, 8 denizaltı gemisi, mayın gemileri, karakol gemileri, mayın tarama gemilerinin ısmarlanması, özel bir kanun çıkartılarak Gölcük'te bir tersane yaptırılması, Mustafa Kemal Paşa'nın donanma için ikinci ve üçüncü kademe programlarını oluşturmuştur.[389]

[388] Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, s. 282.
[389] Akkaya, **a.g.t.**, s. 111-112.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1930-1938 YILLARI ARASINDA İCRA EDİLEN TATBİKAT - MANEVRALAR

1930-1938 yılları arasındaki Millî Savunma Bakanlığı bütçesi incelendiğinde, ülke savunmasını güçlendirmek maksadıyla ayrılan pay, 1929 dünya ekonomik kriziyle düşüşe geçmiş, hatta 1932 ve 1933 yıllarında Cumhuriyet tarihinin en düşük yüzdesine gerilemiştir.[390]

Savunmaya ayrılan bütçede yapılan bu kısıtlamalar nedeniyle de, Türk Ordusu'nda, 1929-1933 yılları arasında büyük çaplı bir manevra yapılamamıştır. Bu durum tüm dünya ülkeleri için de geçerlidir. Bu dönemde tüm devletler maddi kaynaklarını silahlanmaya ayırmak istememişlerdir. Bu nedenle, 1929-1933 yılları arasında askerî yönden bir durgunluk yaşanmıştır.

1929 yılı Türk Ordusu açısından çok önemli karar ve uygulamaların hayata geçirildiği bir yıl olmuştur. Bunlardan ilki, Türk Ordusu'nun Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerinin seferberliğine hükmeden, İcra Vekilleri Heyeti'nce kabul olunan ve Mustafa Kemal Paşa tarafından da 30 Ocak 1929 tarihinde imzalanarak "*gizli*" gizlilik derecesiyle yayınlanan kararnamedir. Türk-Yunan etabli anlaşmazlığı bağlamında Yunanistan ile gerginliğin devam etmesi nedeniyle tüm ordular bu kararname ile seferberlik durumuna geçmişlerdir.[391]

İkinci önemli karar ise; 1929 yılına kadar genellikle ihtiyaç duyulan zamanda ani kararlarla icra edilen manevralarla ilgili olarak alınmıştır. O seneye kadar manevralar için gerekli olan hazırlıklar, belirli bir talimata uyulmaksızın gerçekleştiriliyordu. Bu ani kararlarla icra edilen manevralarda bazen maddi yönden sıkıntı yaşanabiliyordu. Bu kapsamda ilk defa 1929 yılında Cumhurbaşkanlığı tarafından bir kararname çıkartılmıştır. Bu kararname ile Erkân-ı Harbiye seyahatlerinin ve manevralarının icrasına yönelik masrafların, ihtiyaç oranında, umumi bütçeden Millî Müdâfaa Vekâleti bütçesine dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararnamede ayrıca, ordu, kolordu, fırka manevra ve tatbikatlarıyla,

---

[390] Sezgin, **a.g.t.**, s. 107; 1937 yılı bütçe verilerine Resmi Gazeteden ulaşılmıştır. Bkz., **Resmi Gazete**, 1937 Yılı Hesabı Kati Kanunu Yılı Bütçe Kanunu, S. 4761. Millî Savunma Bakanlığının ve Toplam Bütçenin Cumhuriyet Dönemi Verileri Tablosu için Bkz., EK-17.

[391] **BCA.**, Fon No 030. 18. 01. 02, Kutu No 1, Dosya No 14, Sıra No 4, Tarih, 30.01.1929.

seyahatlerinden hangilerinin hangi mıntıkada icra olunacağının, Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği'nce tespit edileceği de yer almıştır. Bu mıntıkaların tespitinde Lozan Antlaşması'nın gayrı askerî mıntıkalar hakkındaki hükmüne riayet olunacağına vurgu yapılırken; seyahat, tatbikat ve manevralarda istihdamı gerektiren nakliye vasıtalarının ücretle tedariki için, ilgili askerî makamlar tarafından bulunulan mahallin en büyük hükûmet memurluğuna müracaat olunacağı ifade edilmiştir. Bu maksat için istenilen her türlü nakil vasıtalarının, süratle tedariki ve ücret karşılığında birliklerin emrine verilmesinin, mahalli jandarma ve hükûmet memurlarının vazifesi olduğuna ve ücretlerin bulunulan mevkilerin rayiçlerine ve devletçe uygun usullere göre tespit olunacağına hükmedilmiştir. Kararnamede, manevra ve tatbikat dolayısıyla oluşabilecek resmi ve zaruri hasar miktarının nasıl tespit edileceği ve ne şekilde ödeneceğine de yer verilmiştir. Bununla ilgili olarak oluşabilecek resmi ve zaruri hasar miktarının, hasar mahallinde bir komisyon tarafından tespit edileceği belirtilmiştir. Bu komisyonun, hasarın meydana geldiği yerden tayin olunacak bir büyük memurun riyasetinde olmak üzere, bir subay ve bir levazım subayının yanı sıra, hasarın çeşidine göre, bulunulan mahallin belediyesince, tarafsız olacak kişilerden oluşturulacak iki bilirkişiden meydana geleceği izah edilmiştir. Hasar miktarının keşfi ve tahmini sırasında mal sahibinin de komisyona davet edileceği, keşfin neticesinin mal sahibine tebliğ olunacağı, gerek yüz yüze ve gerekse gıyaben icra edilen keşif ve takdir-i kıymetin neticesi, hasara uğrayan mal sahibince kabul edildiği takdirde komisyonun kararının uygulanacağı özellikle vurgulanmıştır. Aksi takdirde tebliğ veya sözle bildirme tarihinden itibaren bir hafta zarfında, meblağın miktarına göre, mal sahibince sulh veya asliye mahkemesine müracaat edilebileceği teferruatlı olarak belirtilmiştir. Bu arada Hükûmet tarafından tatbikat ve manevra sahasında korunması icap veya içine hiç girilmemesi gereken yerlerin, yerel makamlarca ilgili askerî birliklere bildirildiği takdirde buralara asla girilmeyeceği, bu gibi yerlerde bir hasar vuku bulduğu takdirde bilahare müsebbiplerine şahsen ödettirileceği bildirilmiştir.[392]

Görüldüğü gibi Türk Ordusu, devletin güvenliği için yapılacak manevra ve tatbikatlarda vatandaşın uğrayabileceği maddi hasarlarla ilgili olarak, vuku bulabilecek

[392] Cumhuriyet Ordusunun her yıl yapacağı manevra ve tatbikatlar hakkındaki talimatnamenin uygulanması. **BCA**., 030. 18. 01. 02/ 3. 24. 2, Tarih, 24.04.1929. Bkz., EK-3.

olaylara karşı alınacak tedbirleri hassasiyetle bir kurala bağlamaktadır. Bu da Türk Ordusu'nun milletin ordusu olduğunun en önemli göstergelerinden biridir.

Kararnamede ayrıca seyahat, tatbikat veya manevra sahasında birliklerin ikametleri için kasaba veya köylerde uygun konaklama yerlerinin koordine edilerek askerî makamlara kolaylık sağlanacağı belirtilmiştir. Eğitim ve öğretim zamanına tesadüf edecek durumlarda okulların hiçbir şekilde işgal olunamayacağı özellikle vurgulanmıştır. Bu konudaki hassasiyet de Cumhuriyet'in ilk yıllarında silahlı ordu kadar eğitim ordusuna da ne kadar büyük önem verildiğini göstermektedir. Kararnamenin devamında birliklerin manevra esnasında, sâri (bulaşıcı) insan ve hayvan hastalıkları olan bölgelere girmemeleri istenmiştir. Oluşabilecek hastalık belirtileriyle ilgili günü gününe mahalli hükûmet birimlerine bilgi verilmesi konusunda uyarılarda bulunulmuştur. Asayişle ilgili olarak görev yapan jandarma birliklerinin gerek görülmedikçe manevralara katılmayacakları belirtilmiştir.[393]

3.1. EGE MANEVRALARI (7-15 NİSAN 1934)

3.1.1. İç Politikada Yaşanan Gelişmeler

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal yaşamında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan sonra kurulan ikinci muhalefet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır. Serbest Cumhuriyet Fırkası Mustafa Kemal Paşa'nın teşvik ve desteğiyle, yakın arkadaşı Fethi (Okyar) Bey[394] tarafından kurulmuştur.

Yaşanan ekonomik ve siyasal bunalımların, toplumsal bir patlamaya dönüşmesini istemeyen Mustafa Kemal Paşa sorunların çözülmesi için bir muhalefet partisine ihtiyaç olduğunu düşünmüştür. Bu düşünceye yönelmesinde 1925-1929

[393] **BCA.**, 030. 10. 00. 00/45. 292. 20, Tarih, 24.04.1929. Bkz., EK-4.

[394] **Fethi Bey**, 1880'de Pirleppe'de doğmuştur. 1901'de Harp Okulu'nu bitirdikten sonra 1903'de kurmay yüzbaşı olarak orduya katılmıştır. 1910'da Paris Büyükelçiliğinde "Ataşemiliterlik" görevine atanmıştır. 1911 yılında İstanbul'a dönerek Balkan Savaşı'na katılmıştır. İzzet Paşa Kabinesinde bulunduğu sırada nazır olarak Mondros Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı delegasyonu içinde yer almıştır. 27 Mayıs 1919'da Malta'ya sürgüne gönderilmiş ve burada 30 Nisan 1921 tarihine kadar kalmıştır. 11 Ekim 1921'de "Dahiliye Vekilliği"ne 13 Ağustos 1923'te ise "Başvekillik"e getirilmiştir. Cumhuriyet döneminde TBMM'nin ilk başkanı seçilmiş ve İsmet Paşa'nın başvekillikten çekilmesinden sonra yeniden "başvekil" olmuştur. Şey Sait isyanı üzerine bu görevden ayrılan Fethi Bey, 27 Mart 1925'te Paris Büyükelçiliğine atanmıştır. Bu görevde iken Mustafa Kemal Paşa tarafından parti kurması istenmiştir. 24 Eylül 1930'da Gümüşhane'den milletvekilliğe seçilerek TBMM'ne SCF "Umumi Reisi" olarak girmiştir. Bkz., Çetin Yetkin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası**, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1997, s. 49-50.

yılları arasında yapılan devrimlerle rejimin artık oturduğuna inanması ve hükûmetin denetlenmesini arzu etmesi etkili olmuştur.[395]

"SCF neden kuruldu?" sorusunu Mustafa Kemal Paşa'nın dışında yanıtlayanların değerlendirmeleri dört ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar:[396]

1- Cumhuriyet rejimi ile çok partili düzen arasında bulunan ilişki,

2- Ülkedeki denetim eksikliğinin ikinci bir fırka kurularak giderilebileceği düşüncesi,

3- SCF ile toplumsal siyasal eğilimlerin anlaşılabileceği ya da yönlendirilebileceği varsayımı,

4- Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa yönetimine bir seçenek olarak ya da onu iktidardan uzaklaştırmak için SCF'nı kurdurması.

12 Ağustos 1930'da kurulan ve programında 11 madde bulunan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF),[397] Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) karşısında cumhuriyetçi, millîyetçi, laik ve liberal bir anlayışla yer almıştır.[398]

SCF beklenilen dışında bir hızla ülke çapında örgütlenmeye ve yayılmaya başlamıştır. Halkın SCF'ye gösterdiği büyük ilgi, Fethi Bey ve arkadaşlarının 04 Eylül 1930'da İzmir'e gidişinde ortaya çıkmış ve yapılan gösterilerle yapılan eleştiriler CHF'lıları endişelendirmiştir.[399] İzmir gezisinde CHF'lilerle SCF'liler arasında çıkan olaylarda iki kişi ölmüş, on beş kişi ise yaralanmıştır.[400] SCF'nin olaylı İzmir gezisinden sonra Belediye seçimlerine katılması ve tahmin edilenin üzerinde oy alması partiye karşı tepkileri artırmıştır.[401]

Parti, TBMM'de III. Dönemin tatil döneminde kurulması nedeniyle verimli çalışmalar yapamamış, Meclis'in sadece 13 oturumunda yer alabilmiştir.[402]

---

[395] Karpat, **a.g.e.,** s. 154.
[396] Yetkin, **a.g.e.,** s. 76.
[397] Kâzım Özalp-Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, 3. Bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1995, s. 44.
[398] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal, 1922-1938,** Cilt III, 16. Bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 370.
[399] Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 152.
[400] Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, 3. Bs., İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 58-68.
[401] Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 4. Bs., İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 164.
[402] Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler**, Vakit Matbaası, İstanbul, 1964, s. 142.

Genel Başkan Fethi Bey ve Genel Sekreter Nuri Conker, Mustafa Kemal Paşa'nın da onayını almışlar ve parti 17 Kasım 1930 tarihinde kapatılmıştır. Partinin dağıtılmasına karar verilmesinde ana etkenin, Mustafa Kemal Paşa'nın girişimi ve desteğiyle kurulan SCF'nin son dönemde meydana gelen gelişmeler neticesinde siyasal alanda O'nunla karşı karşıya kalınacağının anlaşılması olarak belirtilmiştir.[403]

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan beş yıl sonra yapılan bu ikinci çok partili demokrasi denemesi de başarısız olmuş ve tek partili siyasal yaşama tekrar geçilerek 1946 yılına kadar devam edilmiştir.

SCF'ye yönelik suçlamalar irticai faaliyetler etrafında toplanmıştır. Hükûmet ve CHF milletvekilleri, SCF'nin irtica yanlıları tarafından işgal edildiğini ve bu kesimlerin irticai faaliyetlerini körüklediğini öne sürmüşlerdir. 1925 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olayında olduğu gibi, SCF denemesinde de rejim ve devrim karşıtlarının partiler içinde toplandığı bir gerçektir. Bu durum ise Cumhuriyet'in ve devrimlerin geleceği açısından tehdit oluşturmaktadır. 23 Aralık 1930 Menemen Olayı da bu düşüncenin doğruluğunu kanıtlamaktadır.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte laik düzen ve dünya görüşü doğrultusunda gerçekleştirilen devrim hareketleri, dinsel kurallara bağlı çevrenin tepkilerine neden olmuştur. Halifeliğin kaldırılması, medreselerin, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, öğretimin birleştirilmesi ve Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi gibi değişiklikler, eski düzeni geri getirmek isteyen çevreleri yeniden harekete geçirmiştir. Ancak düşüncelerini açıkça ortaya koymadan gizliden gizliye hazırlık yapmışlardır.[404]

SCF'nin kurulması aşamasında Mustafa Kemal Paşa yeni kurulacak fırkanın "*laik Cumhuriyet esaslarına sadık*" kalmasını temel koşul olarak ortaya koymuştur. Fakat, 1929-1930 dünya ekonomik buhranının Ege bölgesinde yarattığı ekonomik sıkıntıdan faydalanan gericiler, bu yeni partiyi fırsat bilmişlerdir. Bunun üzerine Cumhuriyet'in laik esaslarının tehlikede olduğunu gören Mustafa Kemal Paşa çok partili denemeden vazgeçmiştir. Gerici çevreler (Derviş Mehmet ve müritleri) ise

[403] Turan, **a.g.e.,** s. 304-308.
[404] Necdet Aysal, "*Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler "Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** Cilt: 11, Sayı: 44, 2009, s. 599-600.

SCF'nin dağılma kararı almasından otuz beş gün sonra tekbir sesleri ve "*şeriat isteriz*" sloganlarıyla 23 Aralık 1930'da İzmir'in Menemen kazasında ayaklanmışlardır.[405]

Menemen'de yaşanan olaylar laik hukuk düzenine ve Cumhuriyet'e karşı gerici bir ayaklanmadır. Olay, Mustafa Kemal Paşa, hükûmet, TBMM, basın ve kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. Olayı Edirne'de iken öğrenen Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a döndüğünde Başbakan İnönü, TBMM Başkanı Özalp, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın katılımıyla bir değerlendirme toplantısı yapmıştır. Hükûmet, 31 Aralık'ta Menemen ilçesi ile Manisa ve Balıkesir merkez ilçelerinde bir ay süreli sıkıyönetim ilan etmiştir. Suçluların yargılanması için Korgeneral Mustafa Muğlalı başkanlığında bir askerî mahkeme kurulmuştur. TBMM Genel Kurulu, 3 Şubat 1931'de Menemen sanıklarına verilen cezaları onaylamış ve ölüm cezaları 3 Şubat 1931 gecesi Menemen'de yerine getirilmiştir.[406]

3.1.2. Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler

Milletler arası ilişkiler 1931 yılından itibaren bir buhran devresine girmiş, özellikle Avrupa'da patlak veren buhranlar ve 1929'da tüm dünyayı sarsan ekonomik krizin sebep olduğu siyasi bunalımlar ister istemez Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Avrupa'da revizyon isteyen İtalya ve 1933'den sonra Almanya ile statükoyu korumak isteyen İngiltere ve Fransa gibi anti-revizyonistler (statükocular) arasında yaşanan gerginliklerde, Türkiye anti-revizyonist bir politika izlemiştir.[407]

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliği gündeme geldiğinde Mustafa Kemal Paşa, üyeliğin Türkiye'nin başvurusuyla değil, Millletler Cemiyeti'nin daveti sonucu gerçekleşmesini istemiştir. Bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak, Yunanistan'ın önerisiyle Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne davet edilmiştir. Milletler Cemiyeti'nde ilk defa görülen davet uygulaması, Türkiye'nin uluslararası alandaki etkinliğini arttırdığını göstermesi bakımından önemlidir. 18 Temmuz 1932'de Cemiyet Genel Kurulu'nda yapılan oylamada 43 ülkenin onayıyla Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye

[405] Hikmet Çetinkaya, **Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları**, 4. Bs., Çağdaş Yay., İstanbul, 1997, s. 16.
[406] Oktay Özengin, **Kubilay Olayı Tarihi "40 gün"**, Ata Matbaacılık, İzmir, 2013, s. 118.
[407] Gönlübol ve Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 12.

olmuştur. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katılmasından sonraki dönemde artık bir "üye devlet" olarak yapılan bütün toplantılara katılmıştır.[408]

1930 Ekiminde başlayan Türk-Yunan yakınlaşması Balkanlarda bulunan diğer devletler üzerinde olumlu etkiler yapmıştır.[409] Aynı tarihte Atina'da I. Balkan Konferansı toplanmış, ikincisi ise 20 Ekim 1931'de İstanbul'da toplanmıştır. 1932'de Bükreş'te toplanan üçüncü kanferansta bir Balkan Paktı fikri ortaya çıkmış, fakat Bulgaristan'ın soğuk yaklaşması üzerine gerçekleşmemiştir.[410]

İtalya'nın elinde bulunan Oniki Ada çerçevesinde Meis ve Anadolu kıyılarındaki bazı küçük adalara ilişkin olarak taraflar arasında sözkonusu olan çeşitli sorunların, 30 Mayıs 1928 tarihli anlaşmanın 4'üncü Maddesi gereğince 30 Mayıs 1929 tarihli bir tahkimname ile La Haye Uluslar arası Daimi Adalet Divanı'na götürülmesi kararlaştırılmış, fakat sorun taraflar arasındaki görüşmeler sonucunda, 4 Kasım 1932 tarihinde Ankara'da imzalanan bir anlaşma çerçevesinde, La Haye'e gitmeden çözülmüştür. Aynı dönemde, henüz süresini doldurmamış olan 1928 Antlaşması'nın süresi de üç yıl daha uzatılmıştır.[411]

1933'de Almanya'da yaşanan bir hükûmet krizi neticesinde Naziler iktidara gelmiş ve Adolf Hitler'in Başbakan olması ile Avrupa'da dengeler değişmeye başlamıştır.[412] Naziler ile Benito Mussolini'nin yönetimindeki Faşist İtalya ve Doğu Asya'da yayılmacı bir politika izleyen Japonya "*doğal müttefik*" olmuşlardır.[413] Bu ülkelerin yayılmacı bir siyaset izlemeleri ve birlikte hareket etmeleri üzerine Balkan ülkelerinde ittifak düşüncesi kuvvetlenmiştir. Balkanlarda yapılması düşünülen ittifaka Bulgaristan yaklaşmamış, Romanya ise Bulgaristan'ın kendi topraklarının bir bölümünü talep etmesinden korktuğu için pakta girmeyi kabul etmiştir. Aynı şekilde Yugoslavya da benzer kaygılarla pakta katılmayı uygun görmüştür.[414]

14 Eylül 1933'de Türkiye ile Yunanistan on yıl için karşılıklı olarak sınırlarını güvence altına alan antlaşmayı imzaladılar. 17 Ekim 1933'te Türkiye ile Romanya

---

[408] Uzgel, "*Uluslar arası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*", s. 311.
[409] Mumcu, **a.g.e.**, s. 166.
[410] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 338.
[411] Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, s. 281.
[412] Fatma Keskin, "*Hitler Döneminde Almanya*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran) Cilt I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 301.
[413] Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, s. 229.
[414] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 338.

arasında Dostluk ve Saldırmazlık antlaşması imzalandı. 27 Kasım 1933'te de Yugoslavya ile bir Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Nihayet 9 Şubat 1934'te ise Belgrat'ta yapılan toplantı ile, Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında *Balkan Antantı* imzalanmıştır. Atlaşmaya göre taraflardan biri Balkan ülkelerinin dışında bir ülke tarafından saldırıya uğrarsa antanta üye ülkeler birlikte hareket edeceklerdir.[415]

1933'te Nazilerin iktidara gelmesine kadar geçen dönemde Türk-Alman İlişkileri her iki devletin de kendi iç ve dış sorunlarıyla uğraşmaları nedeniyle fazla gelişmemiştir. Türk-Alman ilişkilerinin önemli bir dönüm noktası sayılabilecek 1933 yılı, her iki devletin iç ve dış politikalarının değişikliğe uğradığı yıldır. Türkiye, henüz 10 yıllık bir Cumhuriyet olmasına rağmen toplumu çağdaş ve uygar bir yapılanmanın içine sokmuş, hızlı sanayileşme ve refaha ulaşma politikaları üretmiştir.[416] Türk-Alman ekonomik ilişkileri Hitler rejimi ile artış göstermiştir. 1932 yılında Türkiye'nin Almanya'ya ihracat toplamı 13 milyon lira iken 1936'da bu miktar 41.7 milyon liraya kadar çıkmıştır.[417]

3.1.3. Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler

3.1.3.1. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı

Önce Amerikan borsalarında başlayan ekonomik kriz kısa bir süre içinde uluslararası ham madde piyasalarını da etkisi altına almıştır. Giderek derinleşen kriz birçok ülkeyi etkisi altına alarak uluslararası ticarette mal talebinin ve fiyatların büyük bir hızla düşmesine, enflasyona, işsizliğe, devalüasyonlara ve büyük iflaslara neden olmuştur. Krizin başlıca nedenleri dünyanın hızla sanayileşmesi ve özellikle ABD'nin endüstride kaydettiği ilerlemelerdir. Uluslararası mübadelede çeşitli gümrük önlemleri, kambiyo denetimleri vb. uygulanması suretiyle daralmalar ortaya çıkmış ve dünya ticaret kolaylıkları kısıtlanmıştır.[418] 1929 mali yılı başlarında Türk ekonomisinin yöneticileri, bir yandan Lozan Antlaşması sınırlamalarının ortadan kalkması nedeniyle koruyucu gümrük tarifeleri koymaya, diğer yandan tarım kesiminde bol ürün almaya hazırlanırlarken beklenmedik iç ve dış gelişmeler baş

[415] Mumcu, **a.g.e.**, s. 167. Antlaşmanın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 454-458.
[416] Yavuz Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 70.
[417] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 352.
[418] Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, s. 228.

göstermiştir. Bu dönemde Türkiye'nin ticari ilişkileri ağırlıklı olarak krizin etkisi altında bulunan ülkelerle idi. Bu bunalımın Türkiye'deki en önemli sonuçları, dış ticaret hadlerinde bozulma, ithalat hacmindeki daralma ve hükûmetin bütçe gelirlerinin cari değerindeki düşme olmuş ve tüm bu olumsuzluklar devletin ekonomiye müdahalesinin hızla genişlemesine yol açmıştır.[419]

Ekonomik kriz Türkiye'yi 1933'den sonra daha hızlı ve geniş bir biçimde etkilemiştir. Dünyada, Türkiye'den ihraç olunan ürünlere talebin azalması, ekonomisi tarıma dayanan Türkiye'de, tarım ürünlerinin özellikle buğday fiyatlarının içeride ve dışarıda düşmesine neden olmuş ve köylü çok büyük zarar görmüştür. Bu dönemde Ege ve Trakya'da birçok ekim alanları boş bırakılmıştır.[420]

3.1.3.2. Devletçilik Uygulamasına Geçiş

Bu dönemde ekonomi politikalarının iki belirleyici özelliği vardır. Bunlar: "*Korumacılık ve Devletçilik*". Ekonomi politikalarının yöneldiği amaç ve elde edilen sonuçlar bakımından bu dönem *ilk sanayileşme* dönemi olarak adlandırılmaktadır. Sanayinin sabit fiyatlarla yıllık büyüme hızlarının ortalaması %11.6'dır. Bu oran 1923-1929 yıllarında %8.5'dir. Sanayi kesimi, Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde, 1930-1939 yıllarının ortalama büyüme hızına ulaşamamıştır.[421]

1930'lu yıllar Türkiye'de devrim hareketlerinin büyük ölçüde yavaşladığı ve Cumhuriyet rejiminin oturduğu bir dönem olmuştur. Siyasal açıdan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın geliştirdiği muhalefet, toplumsal açıdan Menemen'de meydana gelen olay, ekonomik açıdan ise 1929 Dünya Ekonomik Bunalımından çıkış için arayışların olduğu bu dönemde, iktidara açıkça ters düşmek istemeyen aydınlar, kendi aralarında düşünsel bir rekabete girişmişlerdir.

Klasik anlamda sağ ve sol ideolojilerin değil de, Kemalizm'in yorumlarının öne çıktığı bu dönemde, en keskin ayrım devletçilik-liberalizm arasında yaşanmıştır.[422]

---

[419] Dursun, **a.g.m.**, s. 103.
[420] Hakan Uzun, "*Atatürk'ün Devletçilik İlkesi ve Atatürk Dönemindeki Ekonomik Uygulamaların Sonuçları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme*", **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, Sayı: 35, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2008, s. 73.
[421] Boratav, **a.g.e.**, s. 45-54.
[422] Temuçin Faik Ertan, **Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları**, Phoenix Yay., Ankara, 2010, s. 121.

1930 yılı ekonomik politikada önemli değişikliklerin olduğu bir yıl olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan liberal ekonomik politika, özellikle 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı nedeniyle beklenen sonuçları sağlayamamıştır. Türk lirasının hızla değer kaybetmesi, Osmanlı dış borçlarının ilk taksidinin vadesinin gelmesi, özel sektörün elinde yeterince sermayenin olmaması gibi nedenler toplumda liberal ekonomiye karşı tepkiye neden olmuş ve ekonomik model tartışmaları artmıştır. Artık ülkede "*özel teşebbüsün yapamadığını devlet yapsın*" görüşü yerine "*ülke için yararlı ve gerekli olanı devlet yapsın*" görüşü hakim olmuştur. Mustafa Kemal Paşa gerek ekonomik alanda gerekse ideolojik alanda gerekli altyapıyı hazırladıktan sonra ekonomide devletçiliğe geçmiştir.[423]

Türkiye'nin bu dönemdeki amacı "*devlet eliyle sanayiyi geliştirmek ve millî sanayiyi geliştirecek önlemleri almak*" olmuştur. 1930 yılında çok partili hayata geçiş için bir deneme olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının bir diğer nedeni ekonomik sorunlara çözüm aramak olmuş ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın karşısında muhalefet olarak liberal politikayı benimsemiştir. Bunun sonucu olarak 30 Ağustos 1930'da Başbakan İnönü ilk defa "*Ilımlı Devletçilik*" deyimini kullanmış ve partisinin konumunu ortaya koymuştur. İşte, Atatürk'ün 1930 yılında yayınlanan "*Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*" kitabında, "*Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadî sahada- devleti fiilen alâkadar etmektir*" şeklinde tanımladığı bu yeni politika, Mayıs 1931'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına ilke olarak konulmuş, bundan sonra da uygulama alanına sokulması gündeme gelmiştir.[424]

Yeni dönemin özelliği olarak "*devletin sanayiye öncelik tanıyarak yeni sanayilerin kurulmasında öncülük görevini üstlenmesi*", endüstrileşme hareketinin planlı bir biçimde yürütülmesini beraberinde getirmiş ve bu doğrultuda Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları hazırlanmıştır. İşte 1931-1932 yılları arasında hazırlanan ve Mayıs 1934'te uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile

[423] Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)**, 9. Bs., İmaj Yay., Ankara, 2009, s. 68.
[424] Afet İnan, **Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, 2. Bs., TTK Yay., Ankara, 1988, s. 49.

hem ülke ihtiyacının giderilmesi hem de hammaddeleri ülkede bulunan sanayi işletmelerinin kurulması amaçlanmıştır. Bu planın uygulanması sonucunda ise on altı fabrika kurularak faaliyete geçmiş, bunun yanı sıra yaklaşık 100 milyon TL tutarındaki toplam yatırımlar içinde en büyük payı alan sanayi dalı % 36 ile dokuma olmuştur.[425]

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarılı olması üzerine 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlık çalışmalarına geçilmiştir. Bu plan madencilik ve enerji sektörlerini esas almıştır. Planın maden işletmesi ve ülkenin elektriklendirilmesine ait kısımların mali yönetimi ve gerçekleştirilmesi görevi 1935 yılında kurulan *Etibank*'a verilmiştir. Yine aynı yıl Maden Tetkik Arama Enstitüsü ile Elektrik İşleri Etüt İdaresi kurulmuştur. İkinci planda kurulacak fabrika ve tesis sayısının yüzü geçeceği öngörülmüş ve bu amaçla İktisat Bakanı Celal Bayar başkanlığında bir *Sanayi Kongresi* toplanmıştır. Ancak 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması bu planın uygulanmasını engellemiştir.[426]

3.1.4. Ege Manevraları'nın İcrası

Mustafa Kemal Paşa, Haziran 1934'te Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmeyi planlayan İran Şahı Rıza Pehlevi ile birlikte ziyaret edeceği şehirleri ve buralardaki birlikleri yerinde görmek ve denetlemek amacıyla 7-15 Nisan 1934 tarihleri arasında bir geziye çıkmıştır.

Bu gezide de Mustafa Kemal Paşa, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin ziyareti öncesinde, söz konusu tarihte gezilecek birlikler hakkında yeterli bilgiye sahip olmak, hangilerinin gezi güzergahına dahil edileceğine karar vermek istemiştir. Yaklaşık 9 gün süren bu gezide, farklı garnizonlarda ve birbirinden bağımsız olarak birliklere diğer manevra ve tatbikatlar gibi ayrıntılı bir hazırlığa hatta bir senaryoya dayandırılmayan küçük çaplı manevralar yaptırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu gezideki güzergâhı ve denetlediği birliklere bakıldığında, çok kapsamlı bir bölgeyi tetkik ettiği görülmektedir.

---

[425] Ülken, **a.g.e.**, s. 101-106.
[426] Necdet Aysal, "*Atatürk Dönemi Türk Devrimi*", **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ed. Temuçin Faik Ertan, 3. Bs., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s. 204.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, bu gezi için 7 Nisan 1934 tarihinde saat 20.25'te Ankara Garı'na gelmiş ve alkışlarla karşılanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, kendisini karşılayanların ellerini sıkmış ve orada bulunan zevatın hatırını sormuş, müteakiben vagonuna geçerek saat 20.30'da Ankara'dan İzmir istikametine refakatinde Kılıç Ali, Salih (Bozok) ve Nuri (Conker) beylerle Samsun mebusu Kâzım, 1'inci Kolordu Komutanı Mustafa ve İkinci Ordu Müfettişi İzzettin (Çalışlar) paşalar olduğu halde Ankara'dan ayrılmıştır.[427]

Başvekil İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kâzım Paşa, Mareşal Fevzi Çakmak, Sıhhiye Vekili, Hariciye Vekili ve Nafia Vekili Mustafa Kemal Paşa'yı Gazi İstasyonu'na, Ankara Valisi Nevzat Bey de Polatlı İstasyonu'na kadar uğurlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, merasim yapılmasını arzu etmemesine rağmen istasyon kalabalık olmuş, vekiller, mebuslar, erkân-ı askerîye, vekâletler erkânı ve büyük bir halk kitlesi Mustafa Kemal Paşa'nın uğurlanmasında hazır bulunmuşlardır.[428]

Mustafa Kemal Paşa, Karahisar'dan itibaren yol üzerinde bulunan tüm garnizonlarda trenden inerek muhtelif kıtaları teftiş etmiştir. Güzergâhtaki istasyonlar da halkla dolup taşmıştır.[429]

8 Nisan günü trende yolculuğuna devam eden Mustafa Kemal Paşa, aynı gün saat 14.00'de Uşak'ta bulunan topçu kıtaatını, 17.00'de Salihli'deki istihkâm taburunu ve 18.30'da da burada bulunan topçu alayını teftiş etmiştir.[430] Saat 19.00'da, daha önce İzmir'e trenle giderken defalarca geçtiği Manisa İstasyonu'na gelen Mustafa Kemal Paşa, beraberindekiler ile geceyi Manisa İstasyonu'nda trende geçirmiştir.[431]

9 Nisan günü saat 08.30'da İzmir'e hareket eden Mustafa Kemal Paşa,[432] saat 10.00'da Muradiye İstasyonu'nda ve saat 12.00'de Menemen'de birer piyade alayını denetlemiştir. Menemen'den sonra trenden inerek Foça'ya otomobille giden Mustafa Kemal Paşa, burada bulunan bir topçu bataryasını ve bir piyade alayını teftiş etmiştir.

---

[427] Özel Şahingiray, **Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955, 7 Nisan 1934, s. 267.
[428] **Akşam Gazetesi**, 8 Nisan 1934 Pazar, s. 1.
[429] **Akşam Gazetesi**, 9 Nisan 1934 Pazartesi, s.1.
[430] Şahingiray, **a.g.e.**, 8 Nisan 1934, s. 268.
[431] Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, İkinci Bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998, s. 354.
[432] Önder, **a.g.e.**, s. 355.

Mustafa Kemal Paşa'nın Foça'ya gelişini Foçalılar şöyle anlatmıştır:[433] "*Mustafa Kemal Paşa Foça'ya karayolu ile geldi. Esat Bey'in otel inşatını inceledikten sonra Askerî Mahvel'e gittiler. Askerî birliği teftişten sonra feribotla Uzunada'ya gitmek üzere Foça'dan ayrıldılar.*" Saat 14.40'ta hazırlanan vapura binerek Uzun Ada'ya hareket eden Mustafa Kemal Paşa, saat 17.00'de burada bulunan topçu alayını teftiş etmiş ve 19.30'da İzmir'e varmıştır.[434]

Menemen'den itibaren bütün civar kasaba ve köy halkı, kadınlar ve mektep çocukları güzergâhta birikerek yollara çiçekler atmak suretiyle pek coşkun tezahüratta bulunmuşlar ve Mustafa Kemal Paşa'yı derin sevinç ve hasret heyecanları içinde alkışlamışlardır.

İzmir'deki karşılama ise daha muhteşem olmuştur. Halk aziz misafirlerini karşılamak için motor ve vapurlarla denize açılmış ve rıhtım iskeleden konağa kadar dolmuştur. Mustafa Kemal Paşa, karaya çıkınca bir alkış tufanı kopmuş ve her taraftan sevinç çığlıkları yükselmiş, limandaki bütün vapurlar da düdük çalarak buna iştirak etmişlerdir. Şehir baştan başa donanmıştır. Konağın önünde bir halk kütlesi tezahürata devam etmiştir.[435]

10 Nisan sabahı Mustafa Kemal Paşa, saat 09.30'da trenle Gaziemir'deki piyade alayını, tayyare topçu bataryasını ve Seydiköy'de de tayyare karargâhındaki hava kuvvetleri birliklerini teftiş etmiş, müteakiben Selçuk'a hareket etmiştir.[436]

Mustafa Kemal Paşa, Selçuk'tan otomobille Kuşadası üzerinden Samsun Dağları'na kadar bir gezinti yapmıştır. Güzergâhta bulunan muhtelif kıtaatı teftiş eden Mustafa Kemal Paşa, Hava Kuvvetleri'nin hünerlerini sergilediği tatbikatta hazır bulunmuştur. Bütün istasyonlarda ve mola verdiği yerlerde halkın ve köylünün coşkun tezahürlerini selam ve iltifatla karşılayan ve ayrı ayrı hatırlarını soran Mustafa Kemal Paşa, saat 20.00'de İzmir'e geri dönmüştür.[437]

---

[433] Bu röportaj; Foça'da yaşayan tanıklardan Raşit Kemal Bonneval, İbrahim Yükseltepe ve Şaban Kâhya ile yapılmıştır. Bkz., Gürel, **a.g.e.**, s. 288.
[434] Şahingiray, **a.g.e.**, 9 Nisan 1934, s. 268.
[435] Orhan Topçuoğlu, **Atatürk Günlüğü 1934**, 2. Bs., Demircioğlu Matbaacılık, Ankara, 1989, s. 54.
[436] Şahingiray, **a.g.e.**, 10 Nisan 1934, s. 268.
[437] **Akşam Gazetesi**, 11 Nisan 1934 Çarşamba, s. 1.

Mustafa Kemal Paşa, 11 Nisan günü saat 09.10'da Konak'tan ayrılmış, önce Reşadiye Tayyare Alay Karargâhı'nı[438] teftiş etmiş ve Seferihisar'a hareket etmiştir. Seferihisar'a varmadan evvel bir piyade alayını ve topçu kıtasını teftiş etmiştir. Saat 12.40'da Seferihisar'a ulaşmıştır.[439] Seferhisar üzerinden Sığacık Limanı'na doğru bir gezinti yapan Mustafa Kemal Paşa, ardından saat 13.45'te Seferihisar'dan hareket ederek Bornova'ya geçmiştir. Bu gezinti sırasında geçtiği güzergâhta, köyler bayrakla ve taklarla süslenmiş, yüzlerinden derin bağlılık ve şükran duyguları okunan köylüler yolları doldurmuştur. Seferihisar'da karşılama çok parlak olmuştur. Bütün şehir baştan aşağı donatılmış, dükkanlar kapatılmış, büyük kurtarıcılarını candan özleyen kadın, erkek ve çocuk bütün Seferihisar'lılar güzergâha dizilmiş ve aziz misafirlerini karşılamıştır. Mustafa Kemal Paşa halkı selamlayarak hatırlarını sorduktan sonra zabit yurduna (Orduevi) geçmiş ve öğle yemeğini burada yemiştir.[440] Yemek esnasında yurt önünden ayrılmayan halk hep birlikte millî şarkıları okuyarak taşkın bir hale gelen sevinçlerini göstermişlerdir.[441]

Bornova'da da karşılama muhteşem olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Bornova'ya geleceğini işiten halk, geçeceği yolların iki tarafını doldurmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya birçok buketler takdim edilmiş, otomobilinden inen Mustafa Kemal Paşa, kendisini kucaklamak hasreti ile çırpınan bu vatandaş kitlesinin içine karışmış ve yürüyerek herkese ayrı ayrı iltifatta bulunmuştur.[442]

Mustafa Kemal Paşa, saat 15.00'te Bornova'daki 57'nci Tümen'in topçu alayını teftiş etmiştir. 57'nci Tümen Komutanı General Baki Vandemir o günü şöyle anlatmıştır:[443]

> "*Alayın 24 topluk bütün varlığıyla ortaya çıkan sakin fakat heybetli duruşunu 'mükemmel' taltif cümlesinden sonra, bizzat istediği hareketleri kendisinin emredeceğini söyleyerek alayı yürüyüşe geçirttirdi. 24 topun toprak üzerindeki izi yalnız iki tekerlekten ibaretti; istediği yanaşık hareketler sessiz, sanki tek topmuş gibi akıp gidiyordu. Kısa bir açılma ve mevzilenmenin yıldırım gibi süratle sona erdiğini görünce, 'Kumandan beyefendi, bu alay vazifesini her zaman başarıyla yapar; bu alayı görmeseydim çok üzülürdüm; teşekkür ederim' dediler. O gün bütün arkadaşların bayram günü oldu. Alay içinde bir şeref günü olarak kaydedildi."*

[438] Fotoğraflar için bkz., EK-31.
[439] Şahingiray, **a.g.e.**, 11 Nisan 1934, s. 269.
[440] **Akşam Gazetesi**, 12 Nisan 1934 Perşembe, s. 2.
[441] Topçuoğlu, **a.g.e.**, s. 57.
[442] **Akşam Gazetesi**, 12 Nisan 1934 Perşembe, s. 2.
[443] Gürel, **a.g.e.**, s. 292.

Daha sonra bir müddet zabit yurdunda istirahat etmeye müteakip Bornova'dan ayrılmış ve saat 16.00'da Konağa geri dönmüştür.[444] Mustafa Kemal Paşa, akşam katıldığı yemekte şu konuşmayı yapmıştır:[445] "*Arkadaşlar! Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılaplar için ilmin ve aydınların yoluna gideceğiz. Hedefimiz cehaleti yenerek, çağdaş uygarlık düzeyine çıkmaktır.*."

12 Nisan günü saat 18.00'e kadar istirahat eden Mustafa Kemal Paşa, müteakiben rıhtım boyunda halk arasına karışarak, yaya olarak bir gezinti yapmış, sonrasında otomobile binerek yeni yapılan Gazi İlk Mektebi'ni ziyaret etmiştir. Daha sonra şehir gazinosuna gelmiş, ardından da saat 20.00'de İzmir Palas salonlarında düzenlenen çocuk balosuna katılmıştır.[446] Bu ani ziyaret balo salonunda tasviri güç bir heyecan uyandırmış, çocuklar zapt olunamayan bir coşkunlukla Mustafa Kemal Paşa'ya sarılıp elini, yüzünü öpmüşlerdir. Mustafa Kemal Paşa, iki saat kadar baloda kalarak çocukların oyunlarını seyretmiş, hitabetlerini takdirle dinlemiş ve düzenlenen piyangoya iştirak etmiş ve saat 22.00'de balodan ayrılmıştır.[447]

Mustafa Kemal Paşa, 13 Nisan günü sabah saat 08.00'de otomobille, refakatlerinde 1 ve 2'nci Ordu Müfettişleri Fahrettin ve İzzettin Paşalarla, Kolordu, Tümen Komutanları ve İzmir Valisi Kâzım Paşa, İzmir Cumhuriyet Halk Fırkası İl Başkanı Hacim Muhittin Bey, Kılıç Ali ve Ali Çetinkaya olduğu halde saat 10.30'da Bergama'ya varmıştır. Kendilerini havadan iki tayyare filosu da takip etmiş,[448] burada bulunan piyade ve topçu alaylarını teftiş etmiş, tatbikat yaptırmıştır.[449]

O günlerde Topçu Alayında Batarya Komutanı olan Emekli Topçu Astsubay Kıdemli Başçavuş Sadettin Yalçın bir anısını şöyle anlatmıştır:[450] Mustafa Kemal Paşa, verdiği bir komutla tatbikatı başlatıp izlemiştir. Gerçek bir savaşın canlandırıldığı bu tatbikatı izleyen Bergamalılar da heyecanlanmış, kalabalığın hepsi birden alkışlayarak "*Yaşasın Gazi Paşa, Yaşasın Kahraman Ordumuz*" diye coşkulu bir tezahürat yapmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, bir ara tatbikat alanına girmiş, mevzilenmiş olan erlerin yanına gelerek, "*Burada ne yapıyorsunuz*?" diye sormuştur.

[444] Şahingiray, **a.g.e.**, 11 Nisan 1934, s. 269.
[445] Önder, **a.g.e.**, s. 255; Gürel, **a.g.e.**, s. 293.
[446] Topçuoğlu, **a.g.e.**, s. 59.
[447] **Akşam Gazetesi**, 13 Nisan 1934 Cuma, s. 2.
[448] **Akşam Gazetesi**, 14 Nisan 1934 Cumartesi, s. 2.
[449] Şahingiray, **a.g.e.**, 13 Nisan 1934, s. 270.
[450] Gürel, **a.g.e.**, s. 296.

Bu arada Ahmet Beyler Köyü'nden Tevfik Karakuş adındaki er '*Komutanımız karşıdan düşman geliyor, biz de karşı duruyoruz'* diye cevap vermiş. Mustafa Kemal Paşa '*Hepiniz o tarafa bakıyorsunuz, düşman ya bu taraftan gelirse ne olacak*?' şeklinde ikinci sorusunu yöneltmiş. Aynı er, '*Başımızda sen gibi bir komutan varken dört yandan da gelseler bize vız gelir*' diye cevap verince, Mustafa Kemal Paşa erlerin sırtlarını sıvazlamış ve yanlarından ayrılmıştır.

Aynı gün öğleden sonra saat 14.00'te Bergama'dan hareketle Dikili'ye giden Mustafa Kemal Paşa, saat 14.45'te Dikili'ye gelmiş ve burada bir müddet Dikililerle görüştükten sonra[451] Ayvalık civarında bulunan süvari alayını teftiş etmiş ve Ayvalık'a hareket etmiştir.[452] Mustafa Kemal Paşa, Ayvalık'tan sonra Gömeç ve Burhaniye'den geçerek saat 20.40'ta Edremit'e ulaşmıştır. 13 Nisan gecesini Edremit'te geçiren Mustafa Kemal Paşa,[453] 14 Nisan sabahı saat 10.00'da Edremit'teki piyade alayını teftiş ettikten sonra Çanakkale'ye doğru yola çıkmıştır. Saat 16.00'da Ezine'deki dağ livasını teftiş ettikten sonra Sarıçalı'daki topçu kıtaatını denetlemiş ve saat 19.00'da Çanakkale'ye varmıştır.[454] Çanakkale'de yapılan karşılama merasimi pek coşkulu olmuştur. Vilâyet memurları, mektepler, izciler, sporcular ve kadın, erkek bütün halk burada da şehrin girişine çıkmışlardır. Mustafa Kemal Paşa halkın önünden yaya olarak geçmiş ve otomobiline binerek ikametlerine tahsis kılınan vali konağına teşrif etmiştir.[455] Çanakkale Vali Konağı'nda misafir edilen Mustafa Kemal Paşa, gece şerefine verilen baloya katılmış ve geceyi Çanakkale'de geçirmiştir.[456]

15 Nisan günü Mustafa Kemal Paşa, saat 14.00'de Çanakkale'den otomobille hareket etmiş ve Balya üzerinden saat 19.15'te Balıkesir'e ulaşmıştır.[457] Mustafa Kemal Paşa, şehrin girişinde bulunan piyade alayını, topçu ve istihkâm birliklerini teftiş etmiştir. Teftişi müteakip Vali Konağı'na geçen Mustafa Kemal Paşa ertesi gün saat 06.00'da trenle Balıkesir'den Ankara'ya gitmek üzere ayrılmıştır.[458]

---

[451] Gürel, **a.g.e.**, s. 296; **Akşam Gazetesi**, 14 Nisan 1934 Cumartesi, s. 2.
[452] Şahingiray, **a.g.e.**, 13 Nisan 1934, s. 270.
[453] **Akşam Gazetesi**, 15 Nisan 1934 Pazar, s. 1.
[454] Şahingiray, **a.g.e.**, 14 Nisan 1934, s. 270.
[455] **Akşam Gazetesi**, 15 Nisan 1934 Pazar, s. 1.
[456] Şahingiray, **a.g.e.**, 14 Nisan 1934, s. 271.
[457] **Akşam Gazetesi**, 16 Nisan 1934 Pazartesi, s. 2.
[458] Şahingiray, **a.g.e.**, 15 Nisan 1934, s. 271.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa yaklaşık 9 gün süren bu gezisinde, güzergâhta bulunan tüm birlikleri ziyaret etmiş, aynı zamanda birliklerin yakınında bulunan şehir ve kasabalardaki halkla beraber olmuştur. Gerek askerî birlikleri ziyareti sırasında görmüş olduğu düzen ve birlik ruhu, gerekse bu ziyaretler sırasındaki halkın gösterdiği büyük coşku ve sevgi gösterisi, ordusuna ve milletine duyduğu güveni bir kere daha tazelemiştir. Bu gezi aynı zamanda, kısa bir süre sonra yani Haziran ayında gelecek olan İran Şahı'nın ziyaretinde yapılacak faaliyetlere Türk Ordusu'nun her zaman hazır olduğunu Mustafa Kemal Paşa'ya göstermesi açısından çok faydalı olmuştur.

3.2. İRAN ŞAHI RIZA PEHLEVİ'NİN ZİYARETİ NEDENİYLE YAPILAN DENETLEME MANEVRALARI (21-25 HAZİRAN 1934)

3.2.1. Denetleme Manevraları'nın İcra edilmesinin Nedenleri

Türkiye, Cumhuriyet döneminde "*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*" politikası gereğince barışçı bir politika izlemiş, yaklaşan İkinci Dünya Savaşı öncesinde 9 Şubat 1934'te kurulan Balkan Antantı'na öncülük ederken Yunanistan'la sıkı işbirliği yapmış ve komşularıyla iyi ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda, Doğulu devletlerle de aynı tür ilişkileri geliştirmek isteyen Türkiye, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin[459] ziyaretine de büyük önem vermiştir. İşte İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'ye yaptığı ziyaret, iki devlet arasında kurulacak olan samimi ilişkilerin başlangıcı olmuştur. İki ülke liderinin birlikte çıktığı yurt gezisiyle İran Devleti ile yaşanan sorunların çözülmesi sağlandığı gibi Sadabad Paktı'nın da temelleri atılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezileri içinde Haziran 1934'te İran Şahı Rıza Pehlevi ile beraber çıktığı gezinin ayrı bir anlamı ve önemi vardır. Çünkü Cumhuriyet döneminde birçok devlet adamı Atatürk'ü ve yapılan devrimlerin sonuçlarını görmek için Türkiye'ye gelmiştir. Ancak hiçbiri İran Şahı Rıza Pehlevi'nin gezisi kadar uzun ve etkili olmamıştır. İran Şahı Rıza Pehlevi, 10 Haziran-06 Temmuz 1934 tarihleri arasında 28 gün süreyle Türkiye'de kalmıştır. Bir devlet başkanının, bir başka ülkeye, bir ay kadar süren bir ziyaret yapması veya ülkesinden bir ay süreyle uzaklaşması pek görülmüş bir şey değildir.[460]

Mustafa Kemal Paşa'nın İran Şahı Rıza Pehlevi ile çıktığı yurt gezisinde gittiği şehirler sırasıyla; Eskişehir, Afyon, Uşak, Manisa, İzmir, Balıkesir, Çanakkale ve İstanbul'dur. Mustafa Kemal Paşa, İran Şahı Rıza Pehlevi ile çıktığı gezide sadece yapılan devrimler ve sonuçlarını gözlemlememiş, aynı zamanda misafiri İran Şahı Rıza Pehlevi'ye yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin modern yüzünü de göstermeyi

---

[459] **Şah Rıza Pehlevi**, 16 Mart 1878 tarihinde Savat-Kuhun (Aleşt) kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Abbas Ali Han, dördüncü İran Ordusunun Piştar Alayında mertliği ve dürüstlüğü ile şöhret kazanmış bir subaydı. Amcası General Nasrullah Han'ın mahiyetinde bir asker gibi yetişen Şah, 1900 senesinde henüz 22 yaşında iken Kazak Alayı'nda subay olarak görev almıştır. 21 Şubat 1923'de Ordu Komutanlığı yaptığı sırada, Harbiye Nazırlığı görevine getirilen Şah, 23 Ekim 1923'de Başbakanlık görevini de üzerine alarak İran yönetimini tamamen eline geçirmiştir. 25 Nisan 1926 tarihinde de Şahlık tacını giyerek İran Şahı olmuştur. Bkz., Ömer Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 193-194.

[460] Bilâl N.Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yay., Ankara, 1996, s. 349.

amaçlamıştır. Böylelikle doğu milletleri içinde Batı emperyalizmine karşı ilk bağımsızlığını kazanan ülke olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kısa süre içinde aldığı yolun, komşu İran için iyi bir örnek olmasını amaçlamıştır. İki liderin beraber çıktığı yurt gezisinin bir başka amacı ise İran ile 1920'li yıllarda yaşanan olumsuz ilişkilerin hızlı bir şekilde iyileştirilmesi ve yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'na karşı doğudaki komşularla bir dostluk antlaşması için uygun bir ortamın hazırlanmasıdır.

1921'de İran-Sovyet Rusya arasında imzalanan anlaşma ile İran, İngiltere'ye karşı kendi güvenliğini artırma yoluna gitmiştir. İran'ın kendi bölgesinde haklarını koruyabilecek bir politika oluşturmaya başladığı dönemde Harbiye Bakanı Ahmet Rıza Han, hükûmet darbesi yaparak 1923'te başbakanlığı ele geçirmiştir.[461] 31 Ekim 1925 tarihinde İran Parlamentosu Kaçar Hanedanlığı'na son vererek Rıza Han'ı Şah ilan etmiştir. Rıza Şah, 25 Nisan 1926'da taç giydikten sonra kısa sürede ülkedeki karışıklığa son vermiş ve ekonomik ve kültürel alanda büyük bir gelişme sağlamıştır.[462] Rıza Şah'ın en büyük başarısızlığı Atatürk inkılaplarının temelini teşkil eden laiklik ilkesini ve Cumhuriyet rejimini ülkesinde uygulayamamış olmasıdır.[463]

1921-1925 yılları arası, Türkiye ve İran'da yaşanan değişim nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkiler sönük geçmiştir. Rıza Şah, İran yönetiminde etkili olduğu andan itibaren Türkiye Cumhuriyeti ile iyi ilişkiler kurmak için büyük çaba sarfetmiştir. 1922 yılında İran devlet adamlarından Mofakhan Eshag'ı büyükelçi olarak Türkiye'ye göndermiştir. Türkiye'de, 7 Şubat 1933 tarihinde Muhittin Paşa'yı İran Büyükelçiliği'ne atayarak siyasi ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. 1925 yılına gelindiğinde İngiltere ile yaşanan Musul sorunu sırasında Türkiye-İran sınırındaki bazı aşiretlerin baskınlar yapmaları, iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir.[464]

Türkiye-İran ilişkilerinde yaşanan soğukluğun giderilmesi ve dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla 22 Nisan 1926'da Tahran'da "*Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması*" imzalanmıştır.[465] Antlaşma birinci maddesiyle iki devlet arasında "*dostluk*" kurmakta, taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğer tarafın

[461] Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 108-110.
[462] Touraj Atabakı ve Erik J. Zürcher, **Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri**, Çev.: Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2012, s. 23-24.
[463] **a.g.e.**, s. 42.
[464] Erden, **a.g.e.**, s. 197.
[465] Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 332.

tarafsız kalacağına işaret eden ikinci maddesiyle de "*tarafsızlık*" sağlamaktaydı. Antlaşmanın üçüncü maddesi "*saldırmazlık*" hükmü getiriyor, dördüncü madde tarafsızlığı "*dayanışma*" ile pekiştiriyor, beşinci madde de tarafları, kendi ülkeleri içinde, karşı tarafı hedef alan düşmanca eylemleri önleme yükümlülüğü altına alıyordu. Antlaşmanın altıncı maddesi ise iki devlet arasındaki sınır sorununu hafifletmeyi amaçlamaktaydı. Bu maddeye göre taraflar, sınıra yakın kesimlerde bulunan aşiretlerin güvenliği bozucu eylemlerine son vermek için, gerekli tüm önlemleri alacaklardı.[466]

1926 yılında imzalanan Dostluk ve Güvenlik Antlaşması özellikle sınırlarda yaşanan sorunları tam olarak ortadan kaldırmamıştır. Sınır bölgesinde yaşayan aşiretlerin baskınları iki ülke arasında yaşanan olumsuz ilişkilerin artmasına yol açmıştır. İki ülkenin de ilişkilerin düzeltilmesi yönündeki politikası sonucu 15 Haziran 1928'de 1926 tarihli Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması'na ek bir protokol imzalanmıştır.[467] Tahran büyükelçisi Memduh Şevket Bey, Moskova Büyükelçisi Mehmet Tevfik Bey ve İran Dışişleri Bakanı Pakrevan arasında yapılan protokole göre, taraflardan birinin bir ya da birkaç devlet tarafından saldırıya uğraması durumunda, diğer taraf duruma çare bulmak için gereken çabayı gösterecek; ekonomik alanda sıkı bir işbirliği sağlanacak ve transit geçiş ve ulaşım olanaklarının artırılması konusunda her iki tarafça uzmanlar atanacaktır. Bu protokolle Türkiye, İran'ı sınırda daha aktif bir politika izleme konusunda, 1926 anlaşmasına göre daha fazla yükümlülük altına sokabilmiştir. Bu ek protokolle, İran, isyancı kürtlere her türlü yardımı kesmeyi ve Türkiye ile ilişkilerini her alanda geliştirmeyi istediğini beyan etmiştir.[468]

Bu yeni antlaşmadan sonra Başbakan İsmet İnönü, şu açıklamayı yapmıştır:[469]

> "*Komşumuz İran'la imzaladığımız protokoller iki memleket münasebetlerinde esasen hüküm süren dostluğun ve iki komşu arasında iktisadi inkişaf ve işbirliği arzularının samimiyetine delildir. İki memleketin temasları ve ulaştırma vasıtaları arttıkça iyi geçinme ve birbirine emniyet etme esaslarının her iki taraf için hayırlı semereleri daha iyi toplanacaktır*."

---

[466] Atay Akdevelioğlu, "*Orta Doğu'yla İlişkiler*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran) Cilt I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 360-361. Antlaşmanın metni için bkz., Soysal, **a.g.e.**, s. 274-278.
[467] Tarık Saygı, **Atatürk ve Şah**, Parola Yay., İstanbul, 2016, s. 19.
[468] Saray, **a.g.e.**, s. 114. Ek Protokole ilişkin açıklayıcı bilgiler ve metni için bkz., Soysal, **a.g.e.**, s. 275 ve 279-280.
[469] A.Akşin, **a.g.e.**, s. 192-193.

Sınırda aşiretlerden kaynaklanan hareketlilik 1929 yılında da devam etmiştir. Bu arada Türkiye, bir yasa çıkararak bölgede toprak reformu yapacağını açıklamış ve bu işi takip için de Umumi Müfettiş olarak İbrahim Tali (Öngören) Bey'i görevlendirmiştir. Fakat bu reform da isyancıların hareketlerinden vazgeçmelerini sağlayamayınca, yeniden askerî önlemler alma yoluna gidilmiştir.[470]

Bakanlar Kurulu, 28 Aralık 1929'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve 1'inci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in de hazır bulundukları bir toplantıda, 1930 yılı Haziran ayının son haftasında ve hasat mevsiminden önce, 9'uncu Kolordu Komutanlığı yönetiminde, Ağrı'da bir tenkil harekâtı yapılmasını kararlaştırmış ve kararı ilgili makamlara bildirmiştir. Fakat daha sonra harekâtı yapmakla görevli 9'uncu Kolordu Komutanlığı'nın yapmış olduğu arazi etüdü sonucu, planın Eylül ayına bırakılması teklifi kabul edilmiştir. Bu kararda, Genelkurmay'ın da olası bir ayaklanmanın ilkbaharda olamayacağını tahmin etmesi de önemli bir etken olmuştur.[471]

Bölgedeki hareketlilik Haziran ayına gelindiğinde artmaya başlamıştır. Haziran başlarında isyancıların harekete geçmesi üzerine, Mart ayında 9'uncu Kolordu Komutanlığı'na getirilen Salih (Omurtak) Paşa komutasındaki Türk birlikleri, 9-10 Haziran'da isyancıları çember içerisine almışlar ve savaş uçakları da kullanılarak isyancıların sığınaklarını tahrip etmişlerdir. Bu sıkışık durum karşısında isyancılar, önce İran topraklarına kaçmışlar, ardından da İran'da yaşayan Belikanlı ve Halikanlı aşiretlerinin yardımıyla yeniden Türk sınırına doğru saldırıya geçmişlerdir.[472]

Saldırıya İranlı aşiretlerin vermiş olduğu katkı, hem Türk Hükûmeti, hem de Türk basını tarafından eleştirilmiş ve İran açıkça suçlanmıştır. Büyükelçi Memduh Şevket Bey aracılığıyla Temmuz başında İran'a verilen notada, bu gibi hareketlerin iki ülke ilişkilerini bozabileceği vurgulanarak, "*İran'ın isyancılara yardım etmekten vazgeçmesi ve İran topraklarına iltica eden çeteleri tenkil etmesi*" istenmiştir. Türkiye'nin, İran'a yaptığı baskılar ve verdiği notalar sonunda sonuç vermiştir. İran Şahı Rıza Pehlevi, komutanlarına emir vererek, İran'a sığınmış Kürtler ile onlara

[470] Saray, **a.g.e.**, s. 115.
[471] **Genekurmay Belgelerinde Kürt İsyanları**, Kaynak Yay., İstanbul, 1992, s. 92-93.
[472] Saray, **a.g.e.**, s. 115.

yardımcı olan diğer Kürt gruplarına karşı operasyon başlatmıştır. İran ile Kürt gruplar arasındaki çatışmayı İranlılar kazanarak 300'e yakın eşkiya öldürülmüştür.[473]

Bu gelişmelerden sonra büyükelçi konusunda da bir kan değişikliğine gidilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Memduh Şevket Bey'i merkeze alırken, o sırada Sofya Büyükelçiliği görevini yürüten ve yakın arkadaşı olan Hüsrev (Gerede) Bey'i[474] 1930 Temmuz'unda Türkiye'ye çağırmış ve Tahran Büyükelçisi olarak atamıştır. Hüsrev Bey'in Tahran Büyükelçiliği Türk-İran ilişkileri için yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Hüsrev Bey'i uğurlarken şu açıklamayı yapmıştır:[475]

> "*Müşterek hudutlarımız üzerinde cereyan eden hadiselerin Rıza Han Hazretlerini de tedirgin ettiği kanaatindeyim. Hatırlarım ki Pehlevi Hazretleri, bu gibi meselelerin müşterek faaliyetimizle bertaraf edilmesinde kuvvetlerimizi bir araya getirebileceğimizi bize samimi olarak ifade etmişlerdi. Bunlar, samimi dostluk sözleriydi.*"

Hüsrev Bey, devlet erkânı ile yapmış olduğu birebir görüşmelerde almış olduğu talimatlarla 25 Ağustos'ta Türkiye'den ayrılmıştır. Bu arada, Türk Ordusu, 7-14 Eylül 1930 tarihleri arasında, Ağrı bölgesinde "*tenkil harekâtı*" gerçekleştirerek, Ağrı İsyanı'nı kesin olarak bastırmış, ileri harekâtla kontrolü sağlamıştır.[476]

Sınır anlaşmazlıkları, 23 Ocak 1932'de imzalanan Türk-İran Sınır Anlaşması ile çözüme ulaştırılmıştır. Sınır konusunun çözümü, iki ülke arasında diğer konularda da işbirliği kapılarını ardına kadar aralamıştır. Nitekim söz konusu anlaşmayı, 5 Kasım 1932'de imzalanan iki ayrı anlaşma, "*Türkiye-İran Dostluk Anlaşması*" ve "*Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması*" izlemiştir. İki ülke arasında imzalanan antlaşmaları TBMM, 28 Aralık 1933'te onaylamıştır.[477] Bu antlaşmaların

---

[473] **a.g.e.**, s. 116.

[474] **Hüsrev (Gerede) Bey**, 1884'te Edirne'de doğmuştur. 1905 yılında Harp okulunu bitirmiştir. 1908'de Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkan on sekiz subaydan biridir ve kurmay binbaşı rütbesindedir. Kurtuluş Savaşı boyunca Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olmuş ve yararlı hizmetler görmüştür. Mustafa Kemal Paşa onun için: "*Benim ilk inkılap ve müşkülat arkadaşım*" demiştir. Bolu isyanının bastırılmasında, Gerede'de gördüğü hizmetinden dolayı, Atatürk tarafından kendisine "Gerede" soyadı verilmiştir. Hüsrev Bey, son Osmanlı Meclisi'ne ve ilk TBMM'ne Trabzon Mebusu olarak girmiştir. İkinci TBMM'ye Urfa'dan mebus seçilmiş ve daha sonra Sivas Mebusu olmuştur. Atatürk döneminin tanınmış elçilerindendir. 1924-1926'da Budapeşte'de ve 1926-1930'da Sofya'da Elçi; 1930-1934'te Tahran'da, 1936-1939'da Tokyo'da, 1939-1942'de Berlin'de ve nihayet 1947-1949'da Rio de Janeiro'da Büyükelçi olarak, çeyrek yüzyıl görev yapmıştır. Bkz., Şimşir, **a.g.e.,** s. 330-332.

[475] Saray, **a.g.e.**, s. 117.

[476] Akdevelioğlu, **a.g.m.**, s. 362.

[477] Saygı, **a.g.e.**, s. 19-20. Antlaşmanın metni için bkz., Soysal, **a.g.e.**, s. 422-423.

imzalanmasından sonra, Türkiye-İran ilişkileri dostane bir havaya girmiştir. Yaşanan olumlu gelişmeler yanında dünyada etkisini gösteren 1929 Ekonomik Bunalımı sonrası Almanya'da 1932'de Adolf Hitler'in iktidara gelmesi ve İtalya'nın yayılmacı bir politika izlemeye başlaması da Türkiye-İran ilişkilerinin gelişme sürecini hızlandırmıştır. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 1934 Haziranında Türkiye'yi ziyaret etmesi ile bu dostane ilişkiler daha da gelişmiştir.[478]

İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'ye yapacağı ziyaret ilk olarak 1932 yılında yapılan antlaşmalardan sonra gündeme gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Hüsrev Bey'e Rıza Şah'la tanışmak istediğini fakat şu sıralar buna imkan olmadığını ve büyük ihtimalle Şah'ın da İran'dan fazla ayrılamayacağı için bir teftiş gezintisi şeklinde hudut civarında buluşmayı düşündüğünü söyleyerek selamlarıyla birlikte Şah'a bu arzusunun bildirilmesini istemiştir.[479]

Hüsrev Bey, 8 Eylül 1932 tarihinde Mustafa Kemal'in selam ve muhabbetleriyle birlikte kendisiyle görüşme isteğini de Şah'a iletmiştir. Hüsrev Bey, Şah'ın cevabını anılarında şöyle aktarmaktadır:[480]

> "*Türkiye'nin terakki ve temeddün yolunda seri ve büyük adımlarla ilerlediğini derin bir muhabbet, yüksek bir iftiharla yakından takip eylediğini, Ulu Gazi'nin kudretli iradesi altında vatanımızın, milletimizin refah ve saadete doğru yükseldiğini, müşahade ile cidden bahtiyarlık duyduğunu, kendisinin İran'da yaptığı Türkiye hâlâskârının çizdiği yolda vüsü istitaatı dahilinde yürümek yani Gazi'yi taklid etmekten ibaret olduğunu, Ankara'dan geçerek ziyaretine gelen Hicaz Veliahdi Emir Faysal'a da İran'ın Gazi'nin gösterdiği yolda yürüdüğünü beyan ve kendilerinin de ayni suretle hareket etmeleri lüzumunu tavsiye eylediğini.*"

Hüsrev Bey, Ocak 1933'de Şah Rıza Pehlevi ile tekrar görüşmüş ve bu görüşmenin ayrıntılarını Hariciye Vekâleti'ne bildirmiştir. Bu görüşmesinde de Şah, Hüsrev Bey'e şunları söylemiştir:[481]

> *"Sabırlı bir adam olduğum malumdur. Fakat iki şeye sabrım kalmadı. Biri Avrupa'da oğlumu görmek, diğeri dostum sevgili Gazi Hazretleri ile buluşmak ve tanışmak. Bunun için kararım on sekiz ay sonra yani gelecek yaz doğruca Ankara'ya giderek evvela Türkiye Reisicumhuru Gazi Hazretlerine resmi ziyaret yapmak, ondan sonra İsviçre'deki oğlumu görmektir. Başka hiçbir ecnebi devlete resmi ziyaret yapacak değilim.*"

---

[478] Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 332.
[479] Saygı, **a.g.e.**, s. 27; Erden, **a.g.e.**, s. 204.
[480] Hüsrev Gerede, **Siyasi Hatıralarım**, Vakit Basımevi, İstanbul, 1952, s. 266.
[481] Saygı, **a.g.e.**, s. 88.

Bu sözleri ile Şah, Türkiye-İran dostane münasebetlerinin her geçen gün ilerlemekte olduğunu göstermiştir.

1933 yılı son aylarında Mustafa Kemal Paşa, Şah Rıza Pehlevi'yi 1934 yılı ilkbaharında Ankara'ya davet etmesi için Hüsrev Bey'i görevlendirmiştir. Bu davetin kendisine Hüsrev Bey tarafından iletilmesi üzerine Şah, memnuniyetini dile getirerek, Mustafa Kemal Paşa'yı görecek olmasından dolayı sevinç içinde olduğunu ifade etmiştir.[482]

Hüsrev Bey gerçekleşecek bu ziyaretle ilgili olarak 22 Şubat 1934 tarihinde Ankara'ya gönderdiği raporunda, Şah'ın da bir asker olması itibariyle, hava, deniz ve kara kuvvetlerinin bu ziyaret esnasında kabiliyetli gösteriler yapmasının faydalı olacağını belirtmiştir. Ayrıca raporunun devamında ordunun tank, motorlu top gibi modern silah ve teçhizatlarının, modern kışlaların, hastane, fabrika, mektep, laboratuvar, fenni ziraat tesislerini, Erkân-ı Harbiye ve Sıhhiye gibi binaları gezmesinin oldukça etkileyici olacağını düşündüğünü belirtmiş ve programın buna göre hazırlanmasını tavsiye etmiştir.[483]

Mustafa Kemal Paşa, bu ziyarete özellikle bölge barışı ve İran'la olan ilişkiler açısından büyük önem vermiştir. İran Şahı'na planladığı gezi programında, Hüsrev Bey'in göndermiş olduğu raporu da dikkate alan Mustafa Kemal Paşa, özellikle askerî birliklerin hazırlık durumunu yakından görmek için gezi öncesinde bu bölgeyi ziyaret ederek hazırlıklarını kontrol etmiştir.[484]

3.2.2. Denetleme Manevraları'nın İcrası

Şah Rıza Pehlevi'nin 10 Haziran'da Türkiye'ye gelmesinin kesinleşmesi ile hazırlıklar da başlamıştır. Şah'ın gezisinin bir özelliği de sınırdan itibaren tamamen karayolu ile yapılacak olmasıdır. Bu durum hazırlıkların daha ayrıntılı yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Şah için yapılacak karşılama törenleri ile bizzat ilgilenmiştir. Şah'ın geçeceği illerde valilerin onu sınırda karşılayıp ilin bitimine kadar devam etmesi, istirahat edecekleri yerlerde saygı kıtası hazırlanması, garnizon komutanlarının kendi görev alanlarında Şah'a eşlik etmeleri gibi birçok

[482] Erden, **a.g.e.**, s. 205.
[483] Gerede, **a.g.e.**, s. 269-271.
[484] Bu hazırlıkları 7-15 Nisan 1934 tarihlerinde Ege Manevraları olarak icra edilen faaliyet esnasında denetlemiştir.

ayrıntı planlanmıştır. Bu hazırlıkların yanı sıra İran Şahı için Birinci Ordu Komutanı Fahrettin Altay Paşa ve Şura-yı Asker Azasından Ali Sait (Akbaytugan) Paşa mihmandar olarak seçilmiştir.[485]

Şah Rıza Pehlevi'nin Türkiye gezisi 10 Haziran 1934'te saat 09.00'da Gürcübulak'tan Türkiye'ye giriş yapmasıyla başlamıştır.[486]

Sırasıyla, 11 Haziran günü Kars'ı, 12 Haziran günü Erzurum'u, 13 Haziran günü Gümüşhane'yi, 14 Haziran günü Trabzon'u ve 15 Haziran günü Samsun'u ziyaret eden Şah, müteakiben Ankara'ya hareket etmiştir.

16 Haziran 1934 Cumartesi günü, Ankara şehri olağanüstü bir gün yaşamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Şah'ı karşılamak üzere saat 14.30'da istasyona gelmişlerdir.[487] Mustafa Kemal Paşa, TBMM Reisi Kâzım Paşa, Başvekil İsmet Paşa, vekiller, Meclis reis vekilleri, Fırka Kâtibi Umumisi Recep Bey, Büyük Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, Âli Askerî Şûra Âzası, Büyük Erkân-ı Harbiye İkinci Reisi, Askerî Temyiz Mahkemesi Reisleri, Müdâfaa Vekâleti Umum Müsteşarı, Kara, Hava, Deniz Müsteşarları, Umum Jandarma Komutanı, Ankara Mevki Komutanı, Askerî Protokol Şahı karşılama heyetinde bulunmuşlardır.[488]

Saat 14.30'da Şah ve maiyetinin bulunduğu salonlu vagon, istasyona gelmiştir. Şah ve maiyetinde bulunan Hariciye Nazırı Seyit Bekir Han, Ferik Amanullah Han, Mirliva Efhami, Mirliva Kopal, Miralay Erfa, Şah'ın Birinci Teşrifatçısı Mirza Hüseyin Han Sami, Hususi Kalem Müdürü Miza Hüseyin Han, Binbaşı Gaffar, Yüzbaşı Murtaza Han, Yüzbaşı Zilli, Yüzbaşı Müzeyyeni, Yüzbaşı İsfendiyar, Hariciye Nezareti Memurlarından Kudsi ve Kadimi Bey vagondan inerek Mustafa Kemal Paşa ile samimi bir şekilde tokalaşmışlar, her iki tarafta bulunanlar takdim edilmiştir.[489] Bu sırada 21 pare top atışı yapılmış, mızıka İran ve İstiklal marşlarını çalmıştır. Ayrıca saygı kıtasının önünden geçerken Mustafa Kemal Paşa'nın; "*İran Şahı Hazretlerinin şerefine*" diyerek verdiği emir üzerine kıtadaki askerler bir ağızdan üç defa; "*Yaşa*" sesleriyle Şah'ı selamlamışlardır. Tören ifa edildikten sonra Şah ve

[485] Erden, **a.g.e.**, s. 208.
[486] **Akşam Gazetesi**, 11 Haziran 1934 Pazartesi, s. 1.
[487] Şahingiray, **a.g.e.**, 16 Haziran 1934, s. 291.
[488] **Akşam Gazetesi**, 17 Haziran 1934 Pazar, s. 1.
[489] Erden, **a.g.e.**, s. 212.

Mustafa Kemal Paşa istasyondan çıkmışlardır.[490] Şah ve Mustafa Kemal Paşa aynı otomobile binmişlerdir. Otomobilin ön, yan ve arkasında mızraklı süvari müfrezesi bulunmuştur. Diğer erkân da bu otomobili takip etmiştir.[491] Şah ve Mustafa Kemal Paşa beraber ikametlerine tahsis edilen Halkevi'ne gitmişlerdir. Halkevi'nin önünde askerî kıtaat mevki almıştır. Mustafa Kemal Paşa Şah'a yerlerini gösterdikten sonra Çankaya'ya dönmüşlerdir. Şah, saat 16.45'te Mustafa Kemal Paşa'ya iadeyi ziyaret yapmış, Çankaya'da bir müddet görüştükten sonra saat 18.00'de Halkevi'ne geri dönmüştür.[492]

Akşam saat 20.45'de, Mustafa Kemal Paşa tarafından İran Şahı şerefine Çankaya Köşkü'nde büyük bir ziyafet verilmiştir. Ziyafete Şah'ın maiyeti ile TBMM Reisi Kâzım Paşa, Başvekil İsmet Paşa, Büyük Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, Vekiller, Hariciye Vekâleti Erkânı ve Erkân-ı Askerîye katılmıştır.[493]

Oldukça neşeli geçen ziyafetin sonunda Mustafa Kemal Paşa bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa konuşmasına: "*Büyük Dostumuz ve Aziz Biraderim Şehinşah Hazretleri*" diyerek başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, kardeş bildiği Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyaretinden dolayı duyduğu sevinci ifade ederek Türkiye ve İran'ın tarihlerine bakıldığında bu iki milletin dostluktan ayrıldıkları zaman en müşkül dönemleri yaşadığını, oysa iki devlet arasındaki dostluk bağları kuvvetlendikçe her iki milletin çok daha güçlü hale geldiğini, bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasetinde İran'la olan dostluğun çok önemli bir yerinin olduğunu dile getirerek konuşmasına şöyle devam etmiştir:[494]

> *"...Şehinşah Hazretleri, memleketinizin bütün terakkilerini alaka ve muhabbetle takip ediyoruz. Yüksek iradenizin yaratıcı eserlerini en derin hürmetle karşılıyoruz. Türkiye ve İran binlerce seneden beri deruhte etmiş oldukları yükselme ve yükseltme rolünde bugün de kuvvetli ve kudretli adımlarla ilerliyorlar. Bu iki kardeş milletin, bu defa ziyareti şahanenizle, bir kat daha yakınlaşan dostlukları, medeniyet için, insaniyet için, şüphesiz en sevinilecek neticelerden biridir. Sulh ve müsalemet içinde inkişaf etmekten başka gayeleri olmayan milletlerimizin, aynı zamanda, umumi sulha hâdim olmayı en şerefli vazife saydıklarına şüphe yoktur..."*

[490] Saygı, **a.g.e.**, s. 65.
[491] **Akşam Gazetesi**, 17 Haziran 1934 Pazar, s. 1-2.
[492] Şahingiray, **a.g.e.**, 16 Haziran 1934, s. 291.
[493] Saygı, **a.g.e.**, s. 67; **Akşam Gazetesi**, 17 Haziran 1934 Pazar, s. 2.
[494] **Akşam Gazetesi**, 17 Haziran 1934 Pazar, s. 2.

Mustafa Kemal Paşa konuşmasının devamında, bugünün Türk milleti için unutulmaz bir hatıra bırakacağını belirterek, tarihin bugünü yalnız Türkiye-İran münasebetlerinde değil, dünya barışında da sayılı günlerden biri olarak kaydedeceğini ifade etmiştir.[495]

Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı konuşmaya karşılık olarak İran Şahı şu konuşmayı yapmıştır:[496]

> "*Reisicumhur Hazretleri, zimamı devleti elime aldığım ilk günden beri Türkiye ile dostluk lüzumu hissettim ve bugünkü mesut vesile ile görüyorum ki Türkiye ile İran arasında çok samimi rabıtalar mevcuttur ve işin esası o derece sağlamdır ki bu dostluk istikbale her türlü tezelzülden masun bulunacaktır. Komşu ve kardeş iki millet kemali itimat ve itminan ile yek diğerine dayanarak terakkiyatı idame etmek, medeniyetin tevsiine çalışmak ve dünyanın umumi sulhuna hizmet eylemek mukaddes vazifesini ifa edeceklerdir...*"

Ziyafet saat 02.00'de bitmiş ve Şah Halkevi'ne dönüş yaparak geceyi burada geçirmiştir.[497]

17 Haziran'da Ankara yarış sahasında, İran Şahı onuruna askerî kıtalar, izciler ve okulların katıldığı büyük bir resmi geçit düzenlenmiş ve bu törende Mustafa Kemal Paşa ve Şah yanı sıra Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa, I. Ordu Komutanı Orgeneral Fahrettin (Altay) Paşa, III. Ordu Müfettişi Orgeneral Ali Sait (Akbaytugan) Paşa ve Ferik Amanullah Han hazır bulunmuşlardır. Aynı günün akşamı da Ankara Palas'ta, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) tarafından konuk Şah'ın onuruna bir ziyafet verilmiştir.[498]

Rıza Şah Pehlevi, Ankara ziyaretinin üçüncü günü 18 Haziran 1934'te öğle yemeğinden sonra TBMM'ne gelerek bir süre Meclis müzakerelerini dinlemiştir.[499]

TBMM'nde İkinci celsenin açılmasını müteakip Başvekil İsmet Paşa söz alarak kürsüden bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında kardeş İran Devleti'nin Büyük Reisi Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyaretiyle şereflendirmesinden dolayı bütün Türk halkının samimi bir sevinç içerisinde olduğunu belirtmiş, Türk halkının kendiliğinden yaptığı coşkun tezahüratlarla İran Şahı'na ve İran Milleti'ne karşı duyduğu güveni ve

---

[495] **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938,** Doğumunun 100. Yılında Atatürk Yay.: 1, C. II, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s. 263.
[496] Barış Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007, s. 125; Saygı, **a.g.e.**, s. 68.
[497] Şahingiray, **a.g.e.**, 16 Haziran 1934, s. 291.
[498] **Akşam Gazetesi**, 18 Haziran 1934 Pazar, s. 1.
[499] Erden, **a.g.e.**, s. 229. Fotoğraflar için bkz., EK-32.

muhabbeti en iyi şekilde gösterdiğini ifade etmiştir. Türk-İran münasebetlerine de değinen İsmet Paşa, iki liderin sağduyulu yaklaşımlarıyla ve kendi milletlerinin menfaatlerini düşünerek, iki ülke arasındaki sorunların halledildiğini ve bu sorunların başında sınır güvenliğinin geldiğini nitekim her iki tarafın güttükleri kuvvetli siyaset neticesinde sınır bölgesindeki asayişsizliklerin tamamen bertaraf edildiğini dile getirmiştir. İsmet Paşa konuşmasına şöyle devam etmiştir:[500]

> "*Arkadaşlar, şahıslar gibi milletler arasında da her türlü siyasetin kuvvetli müessiri, samimi emniyet ve yekdiğerine karşı saygı, takdir hissidir. İnsanlar birbirlerini severler ve saydıkları vakit, bütün muamelelerinde bu duygu nasıl müessir olursa, milletler de münasebetlerinde birbirlerini sevmek ve birbirinin saadetini istemek duygusunu bütün siyasetlerini kurarlar. Bu sebeple kuracağımız ve kökleştireceğimiz anane bütün nesillerle kuvvetli bir itikat halini almalıdır. Bizim kanaat ve imanımız odur ki; İran ve Türk Milleti'nin yekdiğerlerinin yüksek menfaatlerini, birbirlerinin saadet ve kudretinde aramak kanaatini bugünkü nesil ile gelecek nesillere, itikat halinde telkin etmeğe muvaffak olursak memleketimiz için saadet devri başlayacak demektir.*"

İsmet Paşa konuşmasında, birçok alanda olduğu gibi iki ülkenin ticari alanda da menfaatlerinin ortak olduğunu belirterek coğrafi bakımdan da iki ülkenin birbirine muhtaç olduğunu ifade etmiştir. İsmet Paşa, iki ülkenin ortak ülküsünün bağımsızlık ve medeniyet alanında ilerlemek olduğunu vurgulamıştır. İsmet Paşa konuşmasının son bölümünde şunları söylemiştir:[501]

> "*Yeni İran'la yeni Türkiye'nin münasebetleri, sulh noktai nazarından, bizim memleketlerimiz için olduğu kadar, komşularımız ve daha uzak komşularımız için de nimet sayılmalıdır...İran ve Türkiye münasebatında yeni bir bahtiyarlık devri başlangıcı telâkki olunabilir. Bu yol çok feyizli bir yoldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu kadar büyük eserleri tahakkuk ettirilmesinden ve bu kadar büyük bir şahsiyeti sinesinde muhabbetle derağuş etmesi bahtiyarlığına nail olmasından dolayı, gelecek nesiller sizi tebrik edecektir."*

İsmet Paşa'nın kürsüden yaptığı konuşma incelendiğinde iki ülke arasındaki ilişkilerin sınır anlaşmazlıklarının giderilmesinden sonra hızlı bir şekilde düzeldiği ve ileriye dönük olarak ikili ilişkilerin çevre ülkeleri ile birlikte daha da gelişeceğinin öngörüldüğü anlaşılmaktadır.

İki devlet başkanı, 19 Haziran'da Ankara Halkevi'nde ilk kez Rıza Şah onuruna sergilenen ve konusunu Ehremen ve Hürmüz efsanesinden alan, Adnan Saygun'un

---

[500] **Başkanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (Cumhuriyet Hükûmetleri Dönemi)**, Hazırlayanlar: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, C. 2, TBMM Yay., TBMM Basımevi, Ankara, 2014, s. 197-198.

[501] **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973**, Birinci Cilt (1920-1938), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 1992, s. 372.

bestelediği Özsoy Operası'nı izlemişler, daha sonra Dışişleri Bakanlığı'na ve Çankaya Köşkü'ne gitmişlerdir.[502]

Şah, 20 Haziran 1934 akşamı Mustafa Kemal Paşa ile birlikte yurt içinde bir gezinti yapmak üzere saat 22.00'de özel bir trenle Ankara'dan ayrılarak Eskişehir'e doğru hareket etmişlerdir.[503] İki liderle birlikte bu geziye Başvekil İsmet Paşa, İran Hariciye Nazırı Bekir Han Kâzimi, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, I. Ordu Komutanı Orgeneral Fahrettin (Altay) Paşa, Şah'ın maiyeti ve mihmandarları ve Mustafa Kemal Paşa'nın maiyeti katılmıştır.[504]

Şah'ın ziyaretinden dolayı Türk halkının duygularını iletmek için TBMM tarafından İran Meclisi'ne gönderilen telgraf İran Meclisi'nin 20 Haziran tarihli toplantısında yoğun tezahüratlar arasında okunmuş ve bu münasebetle şiddetli alkışlarla birçok nutuk irat edilmiştir.[505] Bu meyanda ilk olarak söz alanlardan İran'ın mühim şahsiyetlerinden olan İsfendiyari Han nutuklarında, Türk-İran dostluğundan bahsederek İran'ın Türk Milleti'ne karşı daima muhabbet gösterdiğini belirtmiş, Türkiye'nin her saadetinin İran'ı sevindirdiğini, Türklerle İranlılar arasındaki kardeşliğin iki büyük Reisin sayesinde en yüksek mertebeye ulaştığını ifade etmiştir. Kendilerinin Büyük Şahlarına karşı Türk topraklarında gösterilen samimi misafirperverlikten dolayı çok mutlu olduklarını İran Meclisi'nin bütün İran halkının duygularını dünyaya göstermek için fırsat aradığını ve TBMM'nin bu telgrafının aradıkları fırsatı kendilerine verdiğini dile getirmiştir. İsfendiyari Han Türklerin gösterdikleri bu samimi kardeşliği unutmayacaklarını belirterek konuşmasını sonlandırmıştır. Diğer mebusların nutuklarından sonra Başvekil Forougi Han'da alkışlar arasında söz almıştır. Forougi Han, Şah'ın ziyaretinin ve iki liderin dostane siyasetlerinin iki milletin münasebetinde derin bir tesir yapacağını ve bunun istikbalde mesut neticeler vereceğini belirtmiştir. Birçok kişinin konuştuğu bu celseyi Meclis Reisi şu sözlerle kapatmıştır: [506]

> *"...Türk Milleti'nin Şahinşahımıza karşı gösterdiği kabul ve tazimat iki milletin münasebatını ve muhabbetkâr hislerini kuvvetlendirmektedir. Türkiye'nin*

[502] **Akşam Gazetesi**, 20 Haziran 1934 Çarşamba, s. 1-2.
[503] Şahingiray, **a.g.e.**, 20 Haziran 1934, s. 293.
[504] Erden, **a.g.e.**, s. 235.
[505] **Akşam Gazetesi**, 22 Haziran 1934 Cuma, s. 2.
[506] Erden, **a.g.e.**, s. 237.

dostluğunu bi hakkın takdir ediyorduk. Bunun en iyi misali Şahinşah Hazretleri'nin ilk seyahatini Türkiye'ye yapmasıdır."

İki liderin Türkiye gezilerinde ilk uğradıkları şehir Eskişehir olmuştur. 21 Haziran 1934 sabahı saat 08.30'da Eskişehir'e gelen Şah ve Mustafa Kemal Paşa burada halkın samimi ve coşkun tezahüratlarıyla karşılanmışlardır.[507] İki lider otomobillere binerek tayyare meydanına gitmişlerdir. İki lider, Tayyare Meydanı'nda tayyare kıtaatını teftiş etmişlerdir. Müteakiben 50 adet avcı uçağının manevralarını ve müdâfaa talimlerini izleyen heyetin huzurunda bir alay uçuşu yapılmıştır.[508] Bu uçuşun ardından Şah'a hediye edilecek uçağın[509] yaptığı akrobatik hareketleri içeren uçuş gösterisi izlenmiştir.[510] Şah gösteriden sonra alay komutanı Celâl Bey'i tebrik etmiş ve: "*Çok güzel bir meydanınız var.*" demiştir.[511]

Uçuş gösterilerinin ardından meydanın muhtelif şubelerini ve yeni yapılan kısımlarını gezen heyet, halkın coşkun tezahüratları arasında saat 12.00'de Afyon'a hareket etmiştir.[512] İki büyük devlet başkanının seyahat ettiği tren saat 15.00'de Alanyurt İstasyonuna varmıştır. İki liderin Alanyurt'tan geçeceğini bir gün öncesinden haber almış olan Kütahya halkı mesafenin uzak olmasına rağmen erken saatlerden itibaren otomobillerle ve sevinç çığlıklarıyla Alanyurt'a akmıştır. Ordu Müfettişi İzzettin (Çalışlar) ve Kolordu Komutanı Mustafa Paşalarla, Afyon Valisi Ahmet Durmuş (Evrendilek) Bey liderleri Alanyurt'ta karşılayarak trene dahil olmuştur. Tren Alanyurt'ta on dakika kaldıktan sonra halkın coşkun tezahüratları arasında saat 12.30'da Afyon'a doğru yoluna devam etmiştir.[513]

Saat 17.00'de Afyon'a gelen iki lider istasyondan itibaren halkın "*Yaşa*" tezahüratlarıyla karşılanmıştır. İstasyon kapısından çıkılırken, kız öğrenciler tarafından Şah'a ve Mustafa Kemal Paşa'ya kardeş milletin millî renkleriyle süslenmiş birer buket çiçek takdim edilmiştir.[514] İki lider baştan başa iki ülkenin renkleriyle donatılan şehrin Kolordu Karargâhına kadar aynı ilgi ile gitmişlerdir. iki lider kolordu

[507] Saygı, **a.g.e.**, s. 85.
[508] **Akşam Gazetesi**, 22 Haziran 1934 Cuma, s. 1-2.
[509] İran Şahı'na hediye edilmek üzere Kayseri fabrikasında yapılan uçak 2 Haziran 1934 tarihinde tamamlanarak Ankara'ya gönderilmiştir. Bu uçak son sistem ve oldukça süratliydi. Uçağı Tahran'a kadar Türk pilotlarının götürmesi planlanmıştır. Bkz., Erden, **a.g.e.**, s. 209.
[510] Cin, **a.g.e.**, s. 129.
[511] **Akşam Gazetesi**, 22 Haziran 1934 Cuma, s. 2; Saygı, **a.g.e.**, s. 85. Fotoğraflar için bkz., EK-33.
[512] Saygı, **a.g.e.**, s. 86.
[513] Erden, **a.g.e.**, s. 236.
[514] Saygı, **a.g.e.**, s. 87.

bahçesinde bir müddet dinlenmişler ve Mustafa Kemal Paşa Afyon muharebesi hakkında harita üzerinde izahat vermiştir. Bahçede mevcut Afyon'un meşhur vişnelerinden koparılarak büyük misafirlere ikram edilmiştir. Aynı günün akşamı saat 19.00'da İzmir'e gitmek için Afyon'dan hareket etmişlerdir.[515]

Akhisar'a kadar olan yolculuk geceye tesadüf etmesine rağmen, yollar üzerindeki bütün istasyonlarda ellerinde fenerler ve meşaleler olduğu halde toplanan halk, Mustafa Kemal ve misafirine derin sevgi ve saygısını göstermiştir. Akhisar'dan Manisa'ya kadar olan yolculuğun sabah saatlerine denk gelmesiyle, halkın tezahüratı görülecek bir manzara halini almıştır.[516]

22 Haziran 1934 sabahı Uşak'ta topçu kıtası görülmüş,[517] müteakiben iki lider beraberlerinde Başvekil İsmet Paşa, İran Hariciye Nazırı Bakir Han Kâzımi, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, mihmandarları paşalar ve maiyetleri olduğu halde saat 10.00'da trenle Manisa'ya gelmişlerdir. Manisa İstasyonu'nun iç ve dışını dolduran mekteplilerin, izcilerin ve halkın sürekli alkışları arasında Vali Kâzım (Dirik) Paşa ile birlikte otomobile binilerek Manisa Hastanesi ziyaret edilmiş, Batı Kışlası'ndaki alayı denetlemişlerdir.[518]

Manisa'dan İzmir'e karayoluyla geçileceği için güzergâh halkla dolmuş, Şah hareket öncesi otomobilde İsmet Paşa'ya ve Tevfik Rüştü Bey'e bu karşılama ve yakın alakalarından dolayı iltifat etmiştir. İki devlet adamı halılar ve zafer taklarıyla süslenmiş yoldan geçerek İzmir'e devam ederken, Manisa en büyük bayram günlerinden birini yaşamıştır. Manisa'dan İzmir'e otomobille giderken de yol üzerinde bulunan köylerden gelen halk Mustafa Kemal Paşa'yı ve misafirini selamlamış, İzmir'e yaklaştıkça artan tezahürat, Bornova'dan sonra çok heyecanlı bir hale bürünmüştür. İki lider saat 13.00'de İzmir'e varmışlardır.[519] Kılıç Ali hatıralarında İzmir'e giderken yaşananları şöyle aktarmaktadır:[520]

---

[515] **Akşam Gazetesi**, 22 Haziran 1934 Cuma, s. 2.
[516] Erden, **a.g.e.**, s. 239.
[517] Şahingiray, **a.g.e.**, 22 Haziran 1934, s. 293.
[518] Saygı, **a.g.e.**, s. 88-89.
[519] **a.g.e.**, s. 89.
[520] **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Der: Hulusi Turgut, 4. Bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005, s. 570.

Uşak İstasyonu'na gelmiştik. Sarıklı, cüppeli bir kişi, Halk Partisi'nin adamı olarak kendini takdim etti. Laik bir ülkede böyle kıyafetin ancak dini görev sırasında giyilmesi kanun gereği iken bu kişinin bu kıyafetle görünmesini Atatürk beğenmedi. Uzanarak ve elleriyle işaret ederek başındaki sarığı çıkarmasını isterken, öteki pencereden Şah uzandı, hocanın başındaki kalpağı çekip çıkardı.

Atatürk, trende, Salih Bozok, Nuri Conker ve beni "*arkadaşlarım*" diye takdim edince, Şah bize dönerek şöyle demişti: "*Anladım. Sizler çok bahtiyar kişilersiz*!"
Otomobiller Bornova'ya girerken coşkun tezahürat yapılmıştır. Bornova Fırka teşkilatı, muhtelif heyetler ve mektepler yollarda muntazam saflar teşkil etmişlerdir. Bornova'nın girişinde Farsça "*Hoş Geldiniz*" yazılı güzel bir tak bu iki misafire, İzmir'in ilk hürmet ve muhabbetlerini arz etmiştir. Saat 12.20'de Bornova'dan hareket edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın otomobilini elliden fazla otomobil takip etmiştir.[521]

Daha sonra İzmir'e geçen iki lider, Halkapınar Şehitliği'ni ziyaret etmişlerdir. Şehitlikte misafirleri karşılayan İzmir Belediye Reisi Doktor Behçet Salih Bey, Mustafa Kemal Paşa ve değerli misafirine şehrin hürmet ve tazimlerini arz ederek, orada yer alan zevatı da takdim etmiştir.[522] Bütün mülki ve askerî erkân, piyade, bahriye ve jandarma kıtaatı, mektepliler ve halk "*Hoşamedi*" ve "*Nimudi Çeşmima Ruşen*" yazılı takın altından itibaren, kendilerini selamlamış ve mektepliler de yollarına çiçekler serpmiştir. Bu esnada "*Yaşa, Varol*" sesleri, fabrikaların ve limanda bulunan vapurların düdükleri şehrin üzerine dalga dalga yayılmıştır. Halkın devam eden bu samimi tezahüratları karşısında konağın balkonuna çıkan Şah, halka iltifatta bulunmuştur. Daha sonra Gazi Konağı'nda Şah'tan ayrılan Mustafa Kemal Paşa halkın alkışları arasında ikametlerine tahsis edilen Vali Konağı'na gitmiştir.[523]

Saat 15.00'e kadar istirahat eden iki devlet reisi beraberlerinde Başvekil İsmet Paşa, İran Hariciye Veziri ve Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili bulunduğu halde tayyare karargâhına giderek burada yapılan uçuşları seyretmişlerdir.[524] Müteakiben muallim mektebini, halk evini ve millî kütüphaneyi ziyaret etmişlerdir.[525] Başvekil

[521] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1932-1934**, C. 26, Kaynak Yay., İstanbul, 2009, s. 385.
[522] Gürel, **a.g.e.**, s. 305.
[523] **Akşam Gazetesi**, 23 Haziran 1934 Cumartesi, s. 1.
[524] Cin, **a.g.e.**, s. 130.
[525] Şahingiray, **a.g.e.**, 22 Haziran 1934, s. 293.

İsmet Paşa ile Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Vali Konağı'nda misafir olmuşlardır.[526]

23 Haziran 1934 saat 16.00'da Mustafa Kemal Paşa ve Şah, Gaziemir ve Seydiköy[527] civarında toplanmış olan kolorduya yakın bir kuvveti teftiş etmişlerdir. Başvekil ve Hariciye Vekilleri ve Şah'ın maiyetinde bulunan yüksek askerî heyet ve Türk Orduları müfettişleri beraber bulunmuşlardır.[528] İki devlet Reisi, teftişi bitirdikten sonra derhal bir manevra yaptırmak arzusu ile aralarında konuşarak Komuta heyetine bir muharebe vaziyeti ve senaryosu vermişlerdir. Geç vakte kadar süren manevrayı baştan nihayetine kadar bizzat Mustafa Kemal Paşa ile Şah birlikte idare buyurmuşlardır.[529]

Tayyare filolarının hücumlarıyla tayyare def edici bataryaların faaliyeti, genellikle kıtaların havadan ve karadan hücumlara karşı hareketleri ve komutanlar ve kıtalar arasında anlaşma ve haberleşme usulleri bilhassa tetkike mevzu olmuştur. Her sınıf kıtaların harekette çabukluk ve araziden istifade ve gizlenme hususları dikkatle takip olunmuştur. Manevranın bitiminde Şah, komuta ve zabitan heyetine vuku bulan beyanatlarında memnuniyetlerini ve takdirlerini ifade etmiştir.[530]

Akşam Mustafa Kemal Paşa ve misafiri Şah'a şehir gazinosunda büyük bir suare verilmiştir. Suare geç vakte kadar büyük bir neşe içinde geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile Şah beraberlerinde İsmet Paşa, İran Hariciye Veziri, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ve maiyetleri erkânı bulunduğu halde saat 22.00'de şehir gazinosuna gelerek sürekli alkışlarla ve emsalsiz tezahürat ile karşılanmışlardır. Gecede, Şah'ın maiyeti ve diğer erkân dans ederek eğlenmiş ve saat 23.00'de on iki efenin sergilediği zeybek oyunları geceye ayrı bir renk katmıştır. Saat 24.00'e doğru Halkevi azasından Münir Halit Bey tarafından kelebekler piyesi temsil edilmiş ve büyük beğeni toplamıştır.[531] İki lider suareyi saat 02.00'de terk etmişlerdir. Müteakiben iki lider özel

[526] **Akşam Gazetesi**, 23 Haziran 1934 Cumartesi, s. 1.
[527] Şahingiray, **a.g.e.**, 23 Haziran 1934, s. 293; Saygı, **a.g.e.**, s. 90.
[528] Gürel, **a.g.e.,** s. 309.
[529] **Akşam Gazetesi**, 24 Haziran 1934 Pazar, s. 1. Bkz., EK-24.
[530] Topçuoğlu, **a.g.e.,** s. 114; Gürel, **a.g.e.,** s. 309.
[531] Erden, **a.g.e.**, s. 240.

trene binmişler ve Balıkesir'e doğru hareket etmişlerdir. Tren hareket ederken toplar atılmıştır.[532]

İstasyonda bulunan mülki, askerî ve adli erkânla Cumhuriyet Halk Fırkası idare heyeti azaları, belediye reisi ve azaları, müessesat ve teşekküller mümessilleri ve vaktin geç olmasına rağmen toplanan binlerce kişinin candan gelen sevgi ve şükran hisleri ve "*Yaşa, var ol*" avazeleri arasında uğurlanmışlardır.[533]

24 Haziran 1934 günü Mustafa Kemal Paşa ve Şah, Menemen'de bir piyade alayını ziyaret ederek Soma ve Hisar üzerinden Balıkesir'e geçmişlerdir.[534] Mustafa Kemal Paşa ve Şah saat 11.00'de Soma'ya ulaşmışlardır. İstirahatlerine tahsis edilen istasyon müdüriyetine ait binayı teşrif ederek kısa bir süre istirahat etmişlerdir. Sonra şehir civarındaki açık sahada bir fırka kadar askerî kuvveti teftiş etmişler, Mustafa Kemal Paşa kıtaata muhtelif talimler ve manevra fişeği ile muharebe tatbikatı yaptırmıştır.[535]

İki lider, Balıkesir'e giderken otomobille yol boyunca yer almış olan kıtaatı teftiş etmiştir. İki liderin Soma üzerinden Balıkesir'e ulaşmaları yirmi binden fazla halkın candan ve çok heyecanlı tezahüratına neden olmuştur. Saat 17.00'de tren durur durmaz Büyük Misafir, İran, Türk millî marşları ve 21 pare top atışı arasında inerek kendilerini selamlayan sivil ve askerî erkâna iltifatta bulunmuşlar ve resmi töreni yerine getiren piyade taburunu selamlamışlardır.[536] İstasyonun dış kapısında Belediye Reisi Şah'a bu ziyaretlerinden dolayı bütün Balıkesir halkının duyduğu sevinci arz etmiş ve küçük bir mektepli kız duyduğu temiz hisleri ifade eylemiştir.[537] Büyük bir resmi geçidin yapılmasının ardından kısa bir istirahatte bulunan iki lider, sonrasında Necati Bey Muallim Mektebi'ni ve Halkevi'ni gezmiştir. Akşam yemeğini hususi surette yiyen liderlerden Şah geceyi Vali Konağı'nda, Mustafa Kemal Paşa ve diğer misafirler vagonda geçirmişlerdir.[538]

---

[532] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1932-1934,** s. 386.
[533] Topçuoğlu, **a.g.e.,** s. 115.
[534] Şahingiray, **a.g.e.**, 24 Haziran 1934, s. 293; Gürel, **a.g.e.**, s. 311.
[535] Saygı, **a.g.e.**, s. 92.
[536] **Akşam Gazetesi**, 25 Haziran 1934 Pazartesi, s. 1.
[537] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1932-1934,** s. 388.
[538] **Akşam Gazetesi**, 25 Haziran 1934 Pazartesi, s. 1.

İki lider, 25 Haziran 1934 sabah saat 08.30'da Çanakkale'ye gitmek için Balıkesir'den ayrılmışlardır. 250 kilometrelik yolculukları boyunca çam ormanları ve bağlarla örtülü vadilerden geçen liderler yollara dökülmüş olan köylülerin sevgi gösterileri arasında yolculuklarını sürdürmüşlerdir. İki lider saat 12.00'de Kirazlı Mevkii'nde durarak bir müddet istirahat ettikten sonra o bölgede bulunan askerlerin yaptıkları tatbikatları izlemişlerdir.[539] İran Şahı'na Türkiye'ye gelişinde Trabzon'dan itibaren (14-15 Haziran 1934) mihmandarlık yapan Orgeneral Fahrettin Altay anılarında, Çanakkale yolunda Kirazlı yaylasındaki askerî tatbikat sırasında Şah ve Mustafa Kemal Paşa arasında geçen bir konuşmayı aktarmaktadır. Şöyle ki: İran Şahı, "*Ordunuzun kıymet ve kudretini her surette takdir ediyorum, böyle bir orduya malik olduğunuzdan dolayı sizi tebrik ederim*" demiş, bunun üzerine Gazi: "*Benim en büyük şansım değerli komutanlara malikiyettir*" yanıtını vermiştir.[540] Balya üzerinden Akpınar'a geçen liderler, Akpınar civarında kısa bir manevra yaptırmışlardır. Kırda yenilen yemeğin ardından Şah tarafından bir kışlanın temel atma merasimi yapılmıştır. Erenköy'den geçerek saat 15.45'de Çanakkale'ye ulaşmışlardır.[541]

Burada halk tarafından coşkun tezahüratlarla karşılama yapılmıştır. Şah'a Çanakkale Muharebeleri hakkında bilgi verilmiş ve Gülcemal Vapuru'na geçmişlerdir. Liderlerin beraberinde Başvekil İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ile maiyetleri olduğu halde Gülcemal Vapuru ile İstanbul'a doğru hareket edilmiştir.[542]

Büyük misafiri heyecanla bekleyen İstanbul'da daha sabahtan itibaren büyük bir faaliyet ve sabırsızlık yaşanmıştır. Her taraf binlerce İran ve Türk bayrakları ile donanmış, iki lideri görmek için kadın erkek, genç ihtiyar binlerce kişi caddelere dökülmüştür. Gülcemal Vapuru'nu karşılayan vapurlar arasında deniz yolları idaresinin Ege, vapurculuk şirketinin Sakarya, Akay idaresinin Kalamış, Şirketihayriyenin 67, 68, 72 numaralı vapurları, Haliç şirketinin iki vapuru, liman şirketi romörkörleri, hususi motorlar, motorcular cemiyetinin 3 motoru yer almıştır. Bunlar memurlar ve halk ile dolmuştur. Karşılayıcı vapurlar, motorlar Gülcemal Vapuru'na yaklaşır yaklaşmaz: "*Yaşa!, Varol!, Hoş Geldin*!" sesleri yükselmiştir.[543]

---

[539] Saygı, **a.g.e.**, s. 93.
[540] Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İnsel Yay., İstanbul, 1970, s. 462-463.
[541] Şahingiray, **a.g.e.**, 25 Haziran 1934, s. 293; Cin, **a.g.e.**, s. 131.
[542] Erden, **a.g.e.**, s. 243.
[543] **Akşam Gazetesi**, 27 Haziran 1934 Çarşamba, s. 1.

26 Haziran 1934 saat 15.15'te Sarayburnu Rıhtımı'ndan karaya çıkan liderleri, Vali ve Belediye Reisi Muhittin (Üstündağ) Bey'le Kolordu Komutanı Halis (Bıyıktay) Paşa karşılamıştır. Muhittin Bey tarafından; "*Hoş Geldiniz*" denilmiştir. Bu esnada Mızıka Türk ve İran marşlarını çalmıştır. İki lider, askerî kıtayı selamladıktan sonra Bedistanı İraniyan öğrencilerinden küçük bir kız çocuğunun okuduğu Farsça şiiri dinlemiş ve takdim edilen buketi kabul ederek otomobillere binmişlerdir. Liderler, Divan Yolu, Ankara Caddesi, Sirkeci, Eminönü, Köprü, Şişhane, Tepebaşı, İstiklal Caddesi, Taksim, Harbiye, Maçka ve Beşiktaş istikametiyle Dolmabahçe Sarayı'na gelmişlerdir. Liderler geçtikleri muhtelif noktalarda bulunan askerî kıtalar tarafından selamlanmışlardır. İki lider Dolmabahçe Sarayı'na geldikten sonra Şah istirahate çekilmiş, Mustafa Kemal Paşa da refakatlerindeki zevatla Saray Rıhtımı'ndan motora binerek doğruca Beylerbeyi Sarayı'na gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, burada bir müddet istirahat ettikten sonra beraberinde Başvekil İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, Kılıç Ali, Nuri ve Salih Beyler olduğu halde İstanbul tarafına geçmişler ve saat 20.00'ye doğru Tokatlıyan'a gelmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler gece geç saatlerde Beylerbeyi Sarayı'na dönmüşlerdir.[544]

Şah, 27 Haziran 1934 saat 09.00'da emirleri için hazır bekleyen Sakarya Motoru'na binerek maiyeti ile birlikte Dolmabahçe'den Heybeliada'ya hareket etmiştir. Sakarya Motoru saat 10.45'te Heybeliada'ya vasıl olmuş, Şah iskeleye çıkmıştır. Saat 11.30'da Heybeliada açıklarında demirli bulunan Birinci İnönü Denizaltısı'nı ziyaret etmiştir. Burada Donanma Komutanı Şükrü Bey ve Denizaltı'nın subayları tarafından karşılanan Şah denizaltını gezerek donanma komutanından izahat almıştır. Denizaltının batma tecrübesini görmek isteyen Şah Sakarya Motoru'na geçerek denizaltının dalışını seyretmiş ve memnuniyetini belirtmiştir. Sakarya Motoru 12.50'de Dolmabahçe rıhtımına yanaşmıştır. Şah bir süre istirahate çekilmiştir.[545]

Şah, saat 16.00'da mihmandarları ve maiyeti ile birlikte Beylerbeyi Sarayı'na gelerek Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmiştir. Burada bir müddet görüştükten sonra iki lider, saat 16.45'te Sakarya Motoru'na binerek Dolmabahçe Sarayı rıhtımına gelmişler ve burada hazır bekleyen otomobillere binerek, Yıldız Harp Akademisi'ni

[544] Erden, **a.g.e.**, s. 246.
[545] **Akşam Gazetesi**, 28 Haziran 1934 Perşembe, s. 1.

ziyaret etmişlerdir.[546] Yol boyunca halk tarafından yapılan samimi tezahüratlarla selamlanan iki devlet adamı burada Akademi Komutanı Ali Fuat Paşa tarafından karşılanmıştır. Bir müddet Komutan makamında istirahat edildikten sonra akademi binası, dershane ve salonlar gezilmiş ve Ali Fuat Paşa tarafından her kısım hakkında bilgi verilmiştir. Akademiden saat 19.00'da ayrılan Şah ile Mustafa Kemal Paşa, Yıldız'dan Dolmabahçe'ye kadar bütün yolları doldurmuş olan binlerce halkın yoğun tezahüratları ve alkışları arasında Dolmabahçe Sarayı'na dönmüşlerdir.[547]

Şah, 28 Haziran saat 09.30'da refakatinde maiyeti ve mihmandarları ile Tahran Büyükelçimiz Hüsrev Bey bulundukları halde Sarayburnu'na gelerek Vali, Muhittin Bey ve Emniyet Müdürü Fehmi Beyler tarafından karşılanmıştır. Buradan Topkapı Sarayı'na gelen Şah muhtelif daireleri ve müze kısmını gezmiş ve müze kısmını çok beğenerek burada padişahlara ait kıyafetleri incelemiştir. Şah, burada Müze Müdürü Aziz Bey'in ve mihmandar paşaların verdikleri izahatı büyük bir alaka ve dikkatle dinlemiştir. Saat 10.30'da Topkapı Sarayı'ndan ayrılan Şah, askerî müzeye gelmiştir. Burada bilhassa canlı harp tablolarıyla ilgilenen Şah saat 11.00'de müzeden ayrılmış ve otomobiline binerek Ayasofya Camisi'ne gelmiştir. Burada binlerce İstanbul'lunun "*Yaşa, varol*" tezahüratlarıyla karşılanan Şah, Fahrettin Paşa'nın yaptığı açıklamaları dinlemiş ve caminin sütunlarını incelemiştir. Buradan çıktıktan sonra otomobili ile Sultanahmet Meydanı'nda bir tur atan Şah, ardından İran Konsoloshanesi'ni ziyaret etmiş ve burada bir konuşma yapmıştır.[548]

Şah konuşmasında bu seyahatinde İran ve Türk milletleri arasındaki birlik ve kardeşliğin varlığını görmesinden dolayı çok memnun olduğunu belirterek; "*Bundan sonra sizler Türkiye'yi kendinize vatan bilmelisiniz ve Türkleri de kardeş bilip onlarla aranızda samimi münasebetler tesis etmelisiniz.*" sözleriyle Türk kardeşliğine verdiği önemi ifade etmiştir. Birbiriyle komşu ve kültürel olarak birbirlerine benzeyen bu iki milletin yüzyıllarca birbiriyle mücadele etmesine neden olan anlaşmazlıkların ve mezhep tartışmalarının kendi zamanında bertaraf edilmiş olmasından dolayı çok mutlu olduğunu belirten Şah, sözlerine şu cümlelerle son vermiştir:[549]

---

[546] Saygı, **a.g.e.**, s. 98-99.
[547] Erden, **a.g.e.**, s. 248.
[548] **Akşam Gazetesi**, 29 Haziran 1934 Cuma, s. 1.
[549] **Akşam Gazetesi**, 29 Haziran 1934 Cuma, s. 2.

"...Bundan böyle her iki milletin vifak ellerini birbirlerine uzatarak büyük bir refah içinde ve birbirlerine kemali itimatla yaşayacaklarından ve saadet ve terakki merhalelerini birlikte kat edeceklerinden çok ümitvarım.

Ey muhterem İranlılar,

Muhterem Türklerle dost ve kardeş olmak bizim ebedi gayemizdir. İki kardeş milletin saadet ve selameti için daimi surette bu kardeşliği unutmamanızı tavsiye ederim."

Şah, burada bir müddet kaldıktan sonra caddeyi dolduran halkın alkışları arasında Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştür. Şah, bir süre istirahat etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise saat 15.30'da Beylerbeyi Sarayı'ndan çıkarak saat 15.45'te Dolmabahçe Sarayı'na gelmiştir. İki lider Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılarak Karaköy-Eminönü-Ankara Caddesi-Cağaloğlu-Beyazıt-Fatih-Edirnekapı yolundan[550] saat 16.00'da Metris Çiftliği'ndeki Topçu Atış Mektebi'ni ziyaret etmişlerdir.[551]

Şah, askerî üniforma giymiştir. Mustafa Kemal Paşa ise açık renk golf elbisesi giymiştir. İki lider subayları ve askerleri teftiş etmişlerdir. Şah: "*Bu güçlü, kuvvetli gençlik, milletin milyon değer hakiki servetidir*" demiştir. Mustafa Kemal Paşa askere hitaben: "*Şehinşah Hazretleri memnun oldular. Kendilerine teşekkür edin!*" buyurmuştur. Asker, hep bir ağızdan ve resmi selam vaziyetinde olarak: "*Sağ olsunlar*" cevabını vermiştir. Bu sırada manevra tatbikatı başlamıştır. İki lider, harekâtı tetkik etmişlerdir. Bu arada tayyare taarruzlarına karşı atış manevraları yapılmıştır. Şah, aldığı intibalardan çok memnun kaldığını beyan etmiştir.[552] Tatbikat bir buçuk saat devam etmiştir. Saat 18.30'da buradan hareket edilmiştir. Tarabya'da bir müddet Tokatlıyan Oteli'nde istirahat eden liderlerden Şah,[553] Dolmabahçe Sarayı'na, Mustafa Kemal Paşa ise Beylerbeyi Sarayı'na geri dönerek istirahate çekilmişlerdir.

1 Temmuz 1934 öğleden sonra Mustafa Kemal Paşa Dolmabahçe Sarayı'na gelmiş ve Şah'la birlikte Kadıköy'ü ziyaret etmişlerdir. Burada halkın coşkun tezahüratı ile karşılanan iki lider maiyetleri ile birlikte otomobillere binerek Maltepe Piyade Atış Mektebi'ne gelmişlerdir. İki lider burada hakiki mermilerle yapılan atış talimlerini seyretmişler ve kendilerine harita üzerinde yapılan izahatı dinlemişlerdir.[554]

---

[550] Erden, **a.g.e.**, s. 250.
[551] Şahingiray, **a.g.e.**, 28 Haziran 1934, s. 294.
[552] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1932-1934,** s. 390.
[553] Şahingiray, **a.g.e.**, 28 Haziran 1934, s. 294.
[554] Saygı, **a.g.e.**, s. 104.

İki lider beraberlerinde Başvekil İsmet Paşa ve maiyetleri de olduğu halde buradan ayrıldıktan sonra Çamlıca'ya kadar bir gezinti yapmışlar ve buradaki gazinoda bir müddet istirahat etmişlerdir. Ardından halkın coşkulu tezahüratları arasında Üsküdar'a gelen iki lider kendilerini beklemekte olan Sakarya Motoru ile Dolmabahçe Sarayı'na dönmüşlerdir.[555]

02 Temmuz 1934'te İstanbul'dan büyük bir merasimle uğurlanan Şah, Ege Vapuru ile Trabzon'a doğru yola çıkmıştır.[556] Uğurlama esnasında kendisine ziyareti sırasında Türkiye'de yayınlanan gazetelerden oluşan bir kolleksiyon hediye edilmiştir. Şah, İstanbul'a veda ederken İstanbul halkına bildirilmek üzere Vali ve Belediye Reisi Muhiddin Bey'e şu beyanatta bulunmuştur:[557]

> "*İstanbul halkının hakkımda gösterdiği samimi ve fevkalâde tezahürat ve asarı muhabbetten müteşekkir ve mütehassisim İstanbul'a daima saadet dilerim. Bu şehir güzelliği ile medeniyeti ile dünya şehirlerinin içinde mümtaz bir mevkidedir. Böyle bir şehrin idaresi başında bulunmak ne kıymettir ve bunun size emanet edilmesi şahsınızın kadri kıymetini gösterir. İstanbul şehri bütün şark şehirlerinin başındadır. Bu şehirle bütün şark alakadardır. Bir şark devleti ve Türkiye'nin samimi dostu bulunmak itibariyle İran'ın İstanbul'la alakası çok derin ve kuvvetlidir."*

04 Temmuz 1934 günü Ege Vapuru ile Trabzon'a varan Şah bundan sonraki yolculuğuna karayolu ile devam etmiştir. Trabzon üzerinden Gümüşhane-Bayburt-Erzurum yolunu izleyen Şah, Gürcübulak Sınır Kapısı'ndan 06 Temmuz 1934 günü Türkiye'yi terk etmiştir. Şah, Türkiye'den ayrılırken Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta şu satırlara yer vermiştir:[558]

> "*Bu mevkide Türkiye'ye veda ediyorum. Fırsatı ganimet bildim. O büyük biraderimin muhabbet ve samimi ihsasatı benim kalbimde unutulmayacak hatıralar icat edecektir. Bir defa daha teşekkürlerimi arz ile nihayetsiz hürmetlerimi takdim ediyorum. Orada misaferitim esnasında İran ve Türkiye milletlerinin kalp ve ruh birliğini gözümle gördüm. Zaman bu rabıtaların mesut neticesini gösterecektir. Büyük kardeşime selamet, uzun ömürler ve Türk milletine saadetler dilerim.*"

Şah'ın gönderdiği içten telgraf karşısında Mustafa Kemal Paşa da aynı samimiyette yazdığı telgrafta şunları söylemiştir:[559]

---

[555] **Akşam Gazetesi**, 02 Temmuz 1934 Pazartesi, s. 2.
[556] Saygı, **a.g.e.**, s. 106.
[557] **Akşam Gazetesi**, 03 Temmuz 1934 Salı, s. 2.
[558] Erden, **a.g.e.**, s. 258.
[559] **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938**, s. 264.; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri-IV**, s. 632.

"*Türkiye'den kardeş memleket toprağına avdet ederken göndermek lütfunda bulunduğunuz yürekten gelme yüksek hislerle dolu telgrafname-i hümayunlarını sevinçle aldım. Zati şehinşahileriyle birlikte geçirdiğim günler ve kudret faziletinize bir kere daha şahit olduğum muhavereler hatırımda silinmez surette menkuş kalacaktır. Milletlerimizin birbirine karşı çok doğal olan güçlü bağları sizin ziyaretinizle görünmüş ve büsbütün kökleşmiştir. Bu kardeşlik duygularını Türk milleti adına ve kendi adıma sunarken, kardeş milletin büyük hükümdarı dostum ve kardeşime esenlikler, uzun ve mutlu ömürler ve İran milletine sürekli refah ve mutluluklar dilerim.*"

Türkiye'de gördüklerinden, özellikle Atatürk devrimlerinden oldukça etkilenen ve laiklik uygulamalarını son derece yararlı bulan, ülkesini de Türkiye gibi çağdaş bir devlet haline getirmek isteyen Şah Rıza Pehlevi'nin Türkiye gezisine anılarında yer veren dönemin Başbakanı İsmet İnönü bu konuda şunları anlatmaktadır:[560]

"İran Şehinşahı Rıza Pehlevî'nin Türkiye'yi ziyareti 1934'te olmuştur. Bu ziyaret tarih bakımından önemli hadiselerden biridir. Rıza Şah'a memleketimizde görmek istediği her yer, hatta genelkurmaydaki hazırlıklar ve askerî tertipler gösterilmiş, bütün kapılar açılmış, tam bir dostluk emniyeti ifade edilmiştir. Rahmetli Şehinşah, bütün bu iyi dostluk çabalarını ve muamelelerini tam değeri ile takdir etmiştir...

"Rıza Şah Pehlevî, Atatürk ile İzmir'e gittikleri zaman ben de beraber bulundum. Sonra Şehinşahın İstanbul ziyaretinde yine beraberdim. İstanbul'u gezdirdim. Çamlıca Tepesi üzerinden İstanbul'u seyrettiği zaman çok mütehassis olmuştu... Bunun üzerine takdirlerini ve Türkiye için güzel duygularını dostane bir ifadeyle bana anlatmaya başladı.

"Şehinşah bana özel bir muhabbet de göstermişti. Onun mahrem dertlerinden birisi, o zaman hepimizin başında olan bir dertti. Şehinşah memleketini taassubun elinden kurtarmak ve ileri götürecek hamlelere ulaştırmak için neler yapmak lazım geldiği üzerinde tasavvurunu söylüyor ve bana taassupla uğraşmak için nasıl bir yol tutulması lazım geldiğini soruyordu. Bizim daha tecrübeli olduğumuzu söyleyerek, bana bu suali tevcih ettiği zaman, kendisine şunları söylediğimi hatırlarım:

"Evvela taassup taraftarı olanların taarruzlarından memleketi kurtarmak lazımdır. Taassup, taarruz etmeden yaşayamaz. Nerede azgın bir tahrik ve teşvik görürseniz, ilk önce bu tasallutu (sataşmayı), bu taarruzu men etmelisiniz. Herkes dinin icabını yerine getirmek için dini vazifeleri istediği gibi yapsın. Ama düşmanlık yaratmasın ve tahrik etmesin.'

"Ben bunları söyleyince, düşündü, 'Doğru söylüyorsun' dedi."

3.2.3. Denetleme Manevraları'nın Basındaki Yansımaları

İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti gerek Türk, gerekse İran basınında geniş yer tutmuştur.

[560] İnönü, **a.g.e.**, s. 267-268.

23 Haziran tarihli Tahran gazeteleri İran Şahı'nın Türkiye seyahatine yoğun ilgi göstermiştir. İran Gazetesi iki milletin tarihteki timsalleri olan "*Hurşit*" ve "*Ay*" ın birbirlerine sıkı bir surette bağlandıklarını, İranlıların ve Türklerin ruhlarının, düşüncelerinin ve duygularının birbirinin aynı olduğunu belirtmiştir. Gazete, iki milletin tarihlerindeki siyasi noktalar nazarından mümessil yollar takip ettiklerini, bunun semerelerini muahedelerle toplama zamanı geldiğini ifade etmiştir. Gazete, İran ve Türkiye'nin cihan sulhüne azimle bağlı olduklarını, tecavüzi niyet ve maksatları olmadığını, her iki devletin de şarkın kuvvetli milletlerinin umumi sulh için uygun bir zaman olduğuna kani olduklarını vurgulamıştır.[561]

24 Haziran tarihli İran gazeteleri konuya geniş yer ayırmışlardır. Settarı Cihan Gazetesinde Şah'ın Türkiye'yi ziyareti münasebetiyle kaleme alınan yazıda, Şah hakkında gösterilen hüsnü kabul övülürken, Türk Milleti'nin kollarını açarak büyük dostlarını hakiki bir muhabbetle karşıladığı belirtilmiştir. Gazete pek yakında İran Milleti'nin Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayarak, sözle ifade edemediklerini icraatla ispat etmek sevincine nail olacağı ümidini izhar etmiştir.[562]

İran'ın bir diğer gazetesi Guşeş ise aynı tarihli bir makalesinde Türkiye'nin dostluğuna olan imanlarının ve kardeş millet için kalplerine hak edilmiş olan muhabbet hissinin Şah'a karşı yapılan parlak kabulle hudutsuz surette kuvvetlendiğini ifade etmiştir. Ayrıca gazete, medeniyetin beşiği olan şarkın, sulhün vikayesi (muhafazası) için bir samimilik ve hüsnü niyet misalini gösterdiğini, diğer milletlerin de İran ve Türkiye kadar samimiyet göstermesi halinde siyasette hiçbir müşkülün kalmayacağını belirtmiştir.[563]

Türk basınında yer alan manşetlerde de İran Şahı'nın ziyaretine geniş yer verilmiştir. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti Türk ve İran basınının yanısıra Avrupa basınında da yer almıştır. İngiliz Daily Herald Gazetesi "*Asya Çanakkale'de Nöbetçidir*" başlıklı yazısında İran Şahı'nın bu ziyaretinin önemine dikkat çekerek, yakında Irak-İran ve Türkiye arasında bir islam bloğunun kurulacağını, yine İran ve

[561] **Akşam Gazetesi**, 24 Haziran 1934 Pazar, s. 2.
[562] Saygı, **a.g.e.**, s. 137.
[563] Erden, **a.g.e.**, s. 267.

Türkiye'nin aralarında bir korunma antlaşması yapılabileceği değerlendirmesinde bulunmuştur.[564]

Bulgar "La Bulgarie" Gazetesi de, bu ziyaretin genel sulh ve emniyetin yerleşmesine yardım edeceğini vurgulayarak, Türkiye, İran, Irak, Afganistan ve Arap devletlerini bir araya getirecek bir misak hakkında dolaşan söylentilerin, Türk diplomasisinin Asya'daki başarısı sayesinde olduğunu ifade etmektedir.[565]

3.2.4. Denetleme Manevraları'nın Sonuçları

1920'li yıllardan itibaren İran ile yaşanan sınır sorunlarının çözümü için izlenen yol özellikle Hüsrev Bey'in Tahran'a elçi olarak atanmasıyla ivme kazanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'na karşı 1930'dan itibaren uyguladığı komşu ülkelerle dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi düşüncesinin İran ayağı, Kurtuluş Savaşı'nda da görev alan Hüsrev Bey'in 1930 yılı Ağustos ayında Sofya Büyükelçiliğinden Tahran Büyükelçiliğine atanmasıyla geri dönülmez bir ilerleme göstermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, komşu ülke İran'ın liderine karşı kalbi duygular beslediği gibi Mussolini'nin önderliğindeki İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinden sonra yayılmacı politikalarına karşı bölgesinde de güvenli bir ortam oluşması için çalışmıştır. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, İran Şahı'nın ziyaretine çok büyük önem vermiş ve Şah'ın Türkiye seyahatinin önemli bir bölümünde kendisine eşlik etmiştir. Bu bağlamda Şah'ın Türkiye seyahati, karayoluyla doğudan batıya doğru tüm ülkeyi kapsayacak şekilde olduğu için Şah'ın gözünde yapılan devrimlerin sonuçları daha net ortaya çıkmıştır. Bunun içindir ki Türk milletinin gösterdiği misafirperverlik Şah'ı çok etkilemiş ve bu gezi Türk-İran ilişkilerinde yeni bir sayfanın açılmasını sağlamıştır. Bu nedenledir ki Mustafa Kemal Paşa'dan ayrılırken Şah'ın son sözü "*Biraderim! Bilesiz ki Şark'ta bir kolordu komutanınız vardır.*" olmuştur.

İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti iki ülke ilişkileri başta olmak üzere, son yıllarda bölgede sağlanan istikrarın devamına doğrudan katkı sağlamıştır. Özellikle askerî birliklere yapılan ziyaret ve denetleme manevraları ile Türk Ordusu'nun gücü ve kudreti dost ülke Devlet Başkanına yerinde gösterilmiştir.

---

[564] **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Haziran 1934 Çarşamba, s. 1; Erden, **a.g.e.**, s. 268.
[565] **Akşam Gazetesi**, 23 Haziran 1934 Cumartesi, s. 1-2.

İki lider arasında oluşan sıcak ilişki sayesinde Mustafa Kemal Paşa, devrimlerle hızlı bir şekilde gelişen Türkiye'yi misafirine göstererek örnek almasını sağladığı gibi yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'na karşı 09 Şubat 1934'te kurduğu Balkan Antantı'na benzer bir işbirliğinin benzerini doğu komşularıyla da kurma amacını gerçekleştirmiştir. Türkiye ile İran arasında Şah'ın gezisiyle başlayan dostluk 08 Temmuz 1937'de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında imzalanan Sadabat Paktı ile taçlandırılmıştır. Böylece Türkiye yaptığı anlaşmalarla bölgesinde barışın ve istikrarın en iyi örneği olarak yerini almıştır.

3.3. İSTANBUL HARP AKADEMİSİ TATBİKATI (28-29 MAYIS 1936)

3.3.1. Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler

1935-1936 yıllarından itibaren İtalya'nın Doğu Akdeniz'de yayılmacı bir politika izlemesi üzerine Türkiye İngiltere ile işbirliği yapmıştır. İki ülke arasında 1930'lardaki doğrudan işbirliğinin ilk önemli sonucu 1936 yılında oluşturulan Akdeniz Paktı olmuştur. Bu pakt, 1935 Ekiminde İtalya'nın Ege'deki adalarda tahkimata başlaması ve ardından Habeşistan'a saldırması sonucunda ortaya çıkmıştır. İngiltere, İtalya'ya tepki olarak Milletler Cemiyeti'ni harekete geçirmiş, Fransa ile anlaşarak olası bir İtalyan saldırısı karşısında, İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye garanti vermiştir. Karşılıklı verilen garantilerden Akdeniz Paktı doğmuştur. Bu pakta Türkiye 22 Ocak 1936'da katılmıştır.[566]

Dünyanın hızla savaşa doğru gitmesi, Milletler Cemiyeti'nin giderek işlevini yitirmesi ve silahsızlanmanın da gerçekleşmemesi nedeniyle Türkiye, 1935'ten itibaren Boğazlar ile ilgili statüyü değiştirmek istemiştir. Türkiye Boğazlar konusundaki isteklerini uluslararası toplantılarda dile getirmiştir. İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'ı işgal etmesi üzerine yapılacak yaptırımların görüşüldüğü Milletler Cemiyeti'nin toplantısında Boğazlar konusu Türkiye tarafından tekrar gündeme getirilmiş ve olumlu karşılık görmüştür. Bunun üzerine Türkiye, Lozan Konferansı'nda boğazlar sözleşmesini imzalayan devletlere nota vererek mevcut statünün değiştirilmesini talep etmiştir.[567]

İtalya'nın uluslararası kuralları hiçe sayması ve Almanya'nın Versay Antlaşması hükümlerine aykırı olarak Ren bölgesine asker sokması karşısında Batı kamuoyu, Türkiye'nin diplomatik yollarla Boğazlar konusundaki yenileme isteğine olumlu karşılık vermiştir. İngilizler Türkiye'yi Sovyetlerden uzaklaştırabilmek amacıyla Türkiye'nin yanında yer almıştır. İngiltere ile benzer politika izleyen Fransa da destek vermiş, statü değişikliğini başaracağına inanan Rusya'nın da olumlu karşılaması ile süreç hızlanmıştır. Tek karşı çıkan ülke İtalya olmuş, bu ülkede zamanla yeni statüyü kabul etmiştir.[568]

Boğazlar rejimini değiştirecek olan konferans İsviçre'nin Montreux (Montrö) kentinde 22 Haziran 1936'da toplanmıştır. *Montreux Boğazlar Sözleşmesi* adını alan

---

[566] Uzgel ve Kürkçüoğlu, "*İngiltere'yle İlişkiler*", s. 273.
[567] Kudret Özersay, "*Montreux Boğazlar Sözleşmesi*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran) Cilt I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 371.
[568] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 344.

yeni sözleşme ise 20 Temmuz 1936'da imzalanmıştır. Sözleşme ile Türkiye'nin boğazlar üzerindeki tam egemenliği kabul edilmiştir. Ticaret gemileri için tam bir serbestlik sağlanırken savaş gemilerinin boğazdan geçişi ile ilgili olarak yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre Türkiye tarafsız ve savaş dışı ise savaşan tarafların savaş gemileri boğazlardan geçemeyecektir. Türkiye bir savaşa girerse veya bir savaş tehlikesi ile karşı karşıya kalırsa Boğazların kullanılması konusu Türkiye'nin takdirindedir. Ayrıca Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletlerin boğazları kullanarak Karadeniz'e geçirebilecekleri savaş gemilerinin cinsi ve tonajı sınırlandırılmıştır.[569]

1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden Türk-Alman ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. Aynı zamanda Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerine paralel olarak, Almanya ile olan ilişkiler gerilemiştir. Buna rağmen 1938'de Almanya ile 150 milyon Marklık bir kredi anlaşması yapılmıştır.[570]

3.3.2. İstanbul Harp Akademisi Tatbikatı'nın İcrası

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün 17 Mayıs-6 Haziran 1936 tarihleri arasında gerçekleştirdiği İstanbul gezisi sırasında teşrif ettiği İstanbul Harp Akademisi Tatbikatı, 28-29 Mayıs 1936 tarihlerinde Metris Topçu Atış Mektebi'nde başta Harp Akademisi Komutanı Ali Fuat Cebesoy Paşa olmak üzere bazı generaller ve yüksek rütbeli subayların yanı sıra muhtelif sınıflara mensup yüksek rütbeli zabitlerle Harp Akademisi talebelerinin katılımıyla icra edilmiştir. Tatbikatta modern silahlar yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Maltepe Piyade Atış Mektebi'nde tayyarelerin ve tankların da katıldığı bu tatbikatın gayesi, hava hücumlarına karşı, kıtaların, yürüyüş esnasında korunma tecrübelerini değerlendirmek olarak belirlenmiştir.[571]

Harp Akademisi tarafından tümen düzeyinde icra edilen bu tatbikat 28 Mayıs 1936 Perşembe günü sabah saat 09.00'da başlamıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 28 Mayıs saat 24.00'te tatbikat sahasına gelmiş ve gece yapılan tayyare harekâtını büyük bir dikkat ve alaka ile takip etmiştir.[572] Atatürk'ün iştiraki ile yapılan bu gece uçuşlarında tayyareciler tarafından büyük bir fedakarlık ve yüksek bir bilgi gösterilmiş olması Atatürk'ün ve komuta heyetinin bilhassa takdirini kazanmıştır.[573]

---

[569] Soysal, **a.g.e.,** s. 497. Antlaşmanın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 501-518.
[570] Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 208-209.
[571] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Haziran 1936 Perşembe, s. 1.
[572] Şahingiray, **a.g.e.**, 28 Mayıs 1936, s. 501.
[573] **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1936 Cumartesi, s. 1.

Atatürk bütün gece boyunca tatbikatı yakından takip etmiştir. Gece harekâtı çok başarılı geçmiştir. Bütün birlikler, sessiz sedasız mevzilere girmiş, topçular, makineli tüfek kullananlar mevzi almışlar, harekât sahasında büyük bir faaliyet olduğu halde gözle herhangi bir şey görmek mümkün olmamıştır. Ortalık ağarmaya başlarken Kırmızı tarafın bütün kıtaları mevzilerine girmiş, taarruza hazırlanmıştır. Bütün harekât sahasını kesif bir sis tabakası kapladığı için 100 metre ilerisini görmek mümkün olmamıştır. Bu sebepten dolayı taarruz harekâtı saat 05.30'dan sonra başlayabilmiştir.[574]

28 Mayıs sabahı İstinye sırtlarında başlayan ve tankların, tayyarelerin, sis tesisatının ve bütün silahların iştirakiyle devam eden bu büyük askerî harekâtı, Mustafa Kemal Atatürk Metris'ten sabah saat 05.30'dan itibaren takibe başlamıştır.[575]

Atatürk, harekâtı daha yakından ve tam içinden takip buyurmak için Kırmızı tarafın ateş hattına kadar gitmeyi uygun görmüştür. Ateş hattına varıldığı zaman, arazinin vaziyetinden pek güzel yararlanmayı bilen ve ona göre yayılan kıtalar, kademe kademe ilerlemişlerdir.[576] Çetin bir arazi üzerinde yüksek bir idare ile yapılan bu muvaffakiyetli hareketler esnasında en ufak bir noktayı bile ihmal etmeyen Atatürk, askerle beraber yaya olarak bütün taarruz ve müdâfaa harekâtını yakından incelemiş ve tatbikatta görev alan komutanlara birçok sorular sorarak izahat almıştır.[577]

Kırmızı taraf, Atatürk'ün aralarında bulunmasından dolayı bir şevk ve heyecan içinde saldırmışlar, hava hakimiyeti de Kırmızı tarafa geçtiği için, tayyareciler de bu harekâtı azami şekilde kolaylaştırmışlardır. Bütün harekât sahasına hakim yüksek bir tepenin üstünden Atatürk'ün bu harekâtı takip buyurmaları orada bulunanların kalplerini heyecandan çatlatacak kadar çarptırmış, gözlerini yaşarttırmıştır. Atatürk, Kırmızı tarafın harekâtı ilerlerken, müdâfaada olan Mavi tarafın vaziyetinin de tetkik edilmesini emretmiştir.

Mavi tarafın müdâfaa ettiği saha, çetin bir araziye sahip olduğundan buraya otomobillerle gitmek mümkün olmamıştır. Otomobiller harekât sahasının çok

[574] **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Mayıs 1936 Cumartesi, s. 8.
[575] **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1936 Cumartesi, s. 1.
[576] **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Mayıs 1936 Cumartesi, s. 8.
[577] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1935-1936**, C. 28, Kaynak Yay., İstanbul, 2010, s. 205.

uzağında durmaya mecbur olmuşlardır. Atatürk, müdâfaa harekâtını tam içinden görmek arzusunda bulunduğu için bu yolsuz ve çetin araziyi yürüyerek geçmiştir.[578]

Atatürk, büyük bir neşe ve ferahlık içinde olmuş, yüzünde sıhhatin canlı izleri görülmüştür. Bu uzun araziyi baştan başa yaya olarak katederek harekât sahasına geldikleri vakit hiçbir yorgunluk eseri göstermemişler, harekâtı ayakta takip etmişlerdir. Atatürk, burada Mavi taraf kumanda ve hakem heyetine birçok sorular sormuş, harekât hakkında ne düşündüklerini, karşı tarafın taarruzuna karşı nasıl ve ne surette tedbir aldıklarını sormuştur. Atatürk aldığı cevaplardan memnun kalmış ve kahraman askerlerine daima güvendiğini göstermiştir. Bu sırada tayyare faaliyeti azami seviyeye ulaşmış, tayyareciler bütün harekât sahası üzerinde müessir olmaya başlamıştır. Bombardıman tayyare filoları elli metreye kadar inerek bombalar yağdırmış, birdenbire yükselerek gözden kaybolmuş, tekrar hiç umulmadık bir anda, yine bir kartal gibi harekât sahası üzerinde saldırı düzenlemişlerdir. Atatürk, tayyare filolarının gösterdikleri bu yüksek cesaret ve muvaffakiyeti takdirle takip etmiştir.[579]

Bombardıman tayyarelerinin bir aralık uzaklaştığı sırada havada tek bir tayyare görülmüştür. Bu keşif tayyaresi harekât sahasında inip yükselmiştir. Bu cesur tayyarecinin, tatbikatta ilk defa görev alan Atatürk'ün manevi evladı Türk kadın tayyarecisi Sabiha Gökçen[580] olduğu öğrenilince herkeste umumi bir sevinç belirmiştir. Sabiha, Zincirlikuyu'dan itibaren harekâtı takip etmek üzere, tek başına harekât sahası üzerinde uçtuktan sonra Yeşilköy Tayyare meydanına inmiş, biraz

[578] **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Mayıs 1936 Cumartesi, s. 8.
[579] **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Mayıs 1936 Cumartesi, s. 8.
[580] **Sabiha Gökçen (1913-2001)**; 21 Mart 1913 tarihinde Bursa'da doğmuştur. İstiklal Harbi yıllarında ilkokula başlayan Sabiha, önce babası Mustafa İzzet Bey'i daha sonra da annesi Hayriye Hanımı kaybetmiştir. 1925 yılında Bursa'yı ziyaret eden Atatürk, Sabiha'yı manevi evlat edinmiş ve birlikte Ankara'ya gelmişlerdir.

1934 yılında soyadı kanununun çıkmasıyla Atatürk, Sabiha'ya Gökçen soyadını vermiştir. Gökçen, 1935 yılında Türk Hava Kurumu tarafından açılan Türkkuşu'na girmiş, Planör eğitiminin ardından yüksek planörcülük eğitimi ve planör öğretmenliği yapmak için aynı yıl Sovyetler Birliği'ndeki planörcülük yüksekokuluna gönderilmiştir. Bu okuldan da mezun olan Gökçen, öğretmenlik diploması ile yurda dönmüştür.

1936 yılında, Atatürk tarafından, Eskişehir Askerî Hava Okulu'na özel olarak gönderilen Gökçen, 30 Ağustos 1937'de askerî pilot olarak mezun olmuştur. Böylelikle dünyanın ilk kadın savaş pilotu olmuştur. 1937 yılında Trakya ve Ege Manevralarına ve Birinci Tayyare Alayı İkinci Bölüğü ile de Dersim Harekâtı'na katılan Sabiha Gökçen, Türk Hava Kurumu'nun bir numaralı murassa madalyası ile taltif edilmiştir. 1964 yılına kadar uçuşlarına devam eden Sabiha Gökçen 2001 yılında hayata veda etmiştir. Bkz., Tahir Kodal, "*Atatürk Dönemi Türkiye-Balkan Ülkeleri İlişkileri ve Türk Havacılığı Hakkında Bilinmeyen Bir Kaynak: Sabiha Gökçen'in Balkan Turne Notları*", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 33, Sayı: 56, Ankara, 2014, s. 409-410.

sonra otomobille harekât sahasına gelmiştir. Bu uçuş sırasında yapmış olduğu keşif ve gözetleme faaliyetleri hakkındaki görüşlerini, büyük bir dikkat ve isabetle Mustafa Kemal ve komuta heyetine anlatmıştır. Sabiha Gökçen'in bu faaliyeti ve sonucunda yapmış olduğu izahat, Atatürk'ün takdirini kazanmasına sebep olmuştur. Yüksek hakem heyeti, kendisine bilhassa teşekkür etmiş ve takdirlerini bildirmiştir.[581]

Dünyanın ilk askerî kadın pilotu Sabiha Gökçen, "*Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*" başlıklı anı kitabında, Atatürk'ün Türk kadınlarının ve genç kızlarının dünyanın en yetenekli, en erdemli insanları olduğuna içtenlikle inandığını, bu nedenlerden dolayı onları yaşamın her aşamasında, özellikle iş yaşamında etkin ve başarılı görmek istediğini, havacılık konusunda da Türk kızlarına güvendiğini belirterek, kendilerine "*kanatlı bir gençlik, memleketin geleceği bakımından en büyük güvencedir... Bir gün Batılı ayaklar Ay'da ayaklarının izlerini bırakacaklarsa, bunların arasında bir de Türk'ün bulunması için şimdiden çalışmalara girişmek, aşamalar kaydetmek gerekir...*" dediğini yazmaktadır.[582]

Kıtaların Kırmızı ve Mavi olmak üzere iki tarafa ayrıldığı tatbikatta, yapılan plan gereğince Kırmızı tümen, tepeler üzerinde ve yamaçlarda mevzi tutan Mavi tümene karşı taarruza geçmiştir. Mavi taraf, hakim olduğu tepeyi kaybetmek istememiş, Kırmızı taraf ise tepeyi almaya uğraşmıştır. Manevranın bu ilk kısmının amacı, düşman tayyare kuvvetlerinin üstünlüğü kabul edilerek, taarruz yapmak ve havaya karşı korunmaktır. Saat 09.00'da Kırmızı tümene mensup kıtalar muhtelif istikametlerden taarruza kalkışınca, düşmana ait olduğu farz edilen bir tayyare filosu da ufukta belirmiş, ancak Kırmızı tümen, tayyareler görünür görünmez, büyük bir maharet ve süratle derhal gizlenmiştir. Düşman Mavi hava unsurları oldukça aşağıdan uçarak Kırmızıya yaklaşmıştır. Piyade birliklerini savunmakla görevli silahlar derhal tayyarelere ateş açmıştır. Tayyareler ilk geçişlerinde bomba atmışlar, dönüşte de piyadeye makineli tüfeklerle ateş açmışlardır. Bu sırada komuta heyeti, yüksek bir tepeden dürbünle tayyare taarruzuna karşı muvaffakiyetle ve süratle açılarak mukabil ateş açan bir kıtanın muhteşem manzarasını seyretmiştir.[583]

---

[581] Topçuoğlu, **Atatürk Günlüğü 1936**, s. 37.
[582] Sabiha Gökçen, **Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, Yayına Hazırlayan: Oktay Verel, Türk Hava Kurumu Yay., İstanbul, 1982, s. 69.
[583] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Haziran 1936 Perşembe, s. 1.

Taarruz ederken tayyare hücumunu muvaffakiyetle savan Kırmızı tümen, bu sefer de cepheden ani bir tank hücumuna uğramıştır. Tankların bu ani ve topyekûn saldırısı karşısında, bu tür manevralara karşı iyi eğitildiği anlaşılan Kırmızı piyade birlikleri derhal müdâfaa vaziyeti almışlar ve tanksavar topları ile cevap vermişlerdir. Bu tatbikatta, manevra mermilerinin genellikle tanklara isabet etmesi, gerçek bir harpte, böyle bir hücuma maruz kalınması durumunda, tankların zayiatının artacağını göstermiştir.[584]

Taarruza kalkan bir kıtanın maruz kalacağı tayyare ve tank hücumlarından başka, yürüyüşüne mani olacak bir diğer güçlükse iperit gibi mayi halinde zehirli gazlarla doldurulan araziyi kat etmektir. Tatbikatta bu konuda birliklerin eğitim seviyelerini ortaya çıkarmak için de uygulama yapılmıştır. Bu durumda, mükemmel bir teçhizatla donatılan gaz keşif koluna büyük iş düşmüştür. Gaz maskeleri, gaz elbiseleri, kauçuk çizmeler ve diğer bütün fenni tertibatla donatılan keşif kolu, pek az bir zaman içinde taarruz kıtalarının geçeceği araziyi keşfederek gaz tehdidi bulunan bölgeleri işaretlemiştir. Keşif kolu ayrıca muhtelif dar koridorları da gazdan temizleyerek birliklerin geçmesini sağlamıştır. Tatbikatın en mühim kısımlarından biri de, bir kıta tarafından, düşman elinde olduğu farz edilen ve muhtelif cansız hedeflerin bulunduğu araziye hakiki mermi kullanmak suretiyle yapılan girme harekâtı olmuştur. Girme harekâtına başlanmadan evvel piyadenin arkasında mevzi tutmuş bulunan bataryalar, piyade havanları ve ağır makineli tüfek bölükleri düşmanın bulunduğu sırtları ateşleriyle dövmeye başlamıştır. Düşmanın gizlenmiş ağır makineleri mevzileriyle birlikte, Kırmızının tanksavar toplarının keşif atışlarındaki devamlılık ve isabetleriyle yok edilmiştir. Kırmızı topçular attıkları her mermi ile muhakkak bir hedefi vurmuşlardır. Dost kuvvetleri temsil eden bu topçuların atıştaki muvaffakiyetleri manevrayı takip edenleri umumi bir hayret, sevinç ve iftihar içinde bırakacak kadar parlak olmuştur. Yoğun ateşe maruz kalan tepelerde hiçbir düşman kuvveti kalmamış, bu bombardımanın ardından, hafif makinelerinin himayesinde ilerleyen Kırmızı kuvvetler vazifelerinde öngörülen tepeyi ele geçirmişlerdir.[585]

Tatbikatın yukarıda anlatılan kısımları 29 Mayıs günü saat 12.00'de sona ermiştir. Öğleden sonra tatbikatın seyri değişmiş, Kırmızı ve Mavi olarak ayrılan

[584] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Haziran 1936 Perşembe, s. 6. Bkz., EK-25.
[585] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Haziran 1936 Perşembe, s. 6

kıtalar tayyarelerin, tankların ve bütün yardımcı sınıfların iştirakiyle büyük bir muharebeye tutuşmuşlardır. Taarruzu yine Kırmızı tümen yapmıştır. Evvela tayyarelerin keşifleriyle verdikleri direktifler doğrultusunda ilerlemeye başlamışlardır. Bu sırada ağır ve hafif birçok tank, Kırmızı tümen piyadelerinin önüne geçerek onları himayelerine almışlardır.[586]

Kırmızılar tankların himayesinde büyük hamlelerle ilerlerken, Mavilerin sol kanadına taarruz etmişlerdir. Kırmızı tümen kıtaları rüzgârdan istifade ederek yoğun bir suni sis meydana getirmişler ve sisten istifadeyle Maviye doğru ilerlemiş ve yaklaşmışlardır. Alçaktan uçan tayyarelerin motor gürültüsünün altında, sağlı sollu tarama faaliyetleri yapan tankları, ağır-hafif makinelileri ve toplarıyla birbirine karışacak kadar yaklaşmış iki kuvvet, ansızın karşılaşınca süngü takarak karşılıklı taarruza geçmişlerdir. Modern bir harbin tam ve heyecanlı bir numunesi olan bu tatbikatta, karşı karşıya gelen iki kuvvet, tıpkı harp ediyormuşçasına süngüleriyle birbirlerine saldırmışlardır. Bu safhada hakemler müdahale ederek iki tarafı durdurmuşlardır.[587]

Tatbikatın ardından Atatürk, 29 Mayıs saat 09.20'de Metris'ten dönmüşlerdir.[588] Tatbikata katılan askerlerimiz, 36 saatlik çetin ve aralıksız bir yürüyüş ve harekâta rağmen tamamen zindeliğini muhafaza etmiş ve Atatürk'ü yürekten gelen büyük bir sevgi ve minnetle uğurlamışlardır.[589]

Atatürk, Ankara'ya dönerken uğradığı Eskişehir'de 9 Haziran 1936'da Tayyare Okulu'nu ve Tayyare Alayı'nı teftiş ederek, Sabiha Gökçen ve 1. Ordu Komutanı Orgeneral Fahrettin Altay Paşa ile birlikte uçuşları izlemiştir.[590]

Atatürk, Eskişehir 1. Tayyare Alayı'nda uçuşları izlerken ileri görüşlülüğünün önemli bir kanıtı olan şu sözleri söylemiştir:[591]

> *"Geleceğin en etkili silahı da aracı da hiç kuşkunuz olmasın uçaklardır... Bir gün insanoğlu uçaksız da göklerde yürüyecek, gezegenlere gidecek, belki de Ay'dan bize mesajlar yollayacaktır! Bu mucizenin tahakkuku için iki bin yılını*

[586] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Haziran 1936 Perşembe, s. 6.
[587] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Haziran 1936 Perşembe, s. 6.
[588] **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1936 Cumartesi, s. 1.
[589] **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Mayıs 1936 Cumartesi, s. 8.
[590] Ahmet Bekir Palazoğlu, **Başöğretmen Atatürk (1928-1938)**, C. 2, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 842-844. Fotoğraflar için bkz., EK-34.
[591] Gökçen, **a.g.e.**, s. 192.

beklemeğe hacet kalmayacaktır! Gelişen teknoloji bize daha şimdiden bunu müjdeliyor... Bize düşen görev ise, Batı'dan bu konuda fazla geri kalmamayı temindir."

3.3.3. İstanbul Harp Akademisi Tatbikatı'nın Değerlendirilmesi

Tank, tayyare, sis tertibatı, topçu, makineli tüfek ve her nevi asri teçhizatla mücehhez olan bu iki birliğin yaptığı büyük tatbikat, Türk Ordusu'nun yüzünü güldüren başarılı bir netice vermiştir. Her sınıf askerîn vazifesini hakkı ile ve zamanında ifa etmesi ve verilen hedeflere vasıl olması bu büyük ordunun nasıl bir intizam ve mükemmeliyetle yetiştirildiğini ve memleketi müdâfaaya nasıl hazırlandığını gösteren en bariz gösterge olmuştur.[592]

Fenni vasıtaların ve bilhassa makineli silahların iştirakiyle yapılan bu muharebe manevrası hakiki bir savaş kadar heyecanlı ve faydalı olmuştur. Tatbikatta kahraman Türk zabitlerinin ve güzide komuta heyetinin gösterdikleri yüksek kudret cidden iftihara layıktır. Bu tatbikatla, memleketin müdâfaasını üzerine almış olan Türk Ordusu'nun çok yükseldiği, her zamankinden çok daha üstün bir bilgi, teknik ve bilhassa çelik gibi bir imanla kutsi vazifesini ifaya hazır olduğu görülmüştür. Bu tatbikatta topçuların ordu envanterine yeni dahil edilen modern silahlarla mükemmel atışlar yaptıkları gözlenmiştir.[593] Bu askerî harekât hem taarruz ve hem müdâfaa bakımından tam bir intizam ve muvaffakiyetle başarılmıştır.

Atatürk harekât sahasından ayrılırken Harp Akademisi Komutanı'nı, Harekât Müdürü'nü ve muvaffakiyetli harekâta iştirak eden bütün subayları tebrik ederek: "*Gördüğüm vaziyetten çok memnun oldum*" demiştir.[594]

İstanbul Harp Akademisi Tatbikatının ardından bir makale kaleme alan Abidin Daver de tatbikatı değerlendirerek yorumlarda bulunmuştur. Daver yazısının başında, İsmet İnönü'nün "*Son manevralarda ordu, bütün modern silahlarla teçhiz edilerek emsalsiz kahramanlığı yenilmez bir kahramanlık haline getirmiştir*" hitabının boş bir tefahürden (övünmekten) ibaret olmadığının, bu tatbikat sayesinde anlaşıldığını ifade etmiştir. Türk Ordusu'nun bu tatbikatta en modern silahlarla teçhiz edildiğinin herkes tarafından görüldüğünü vurgulayan Daver, bu konu ile ilgili meşhur Fransız

[592] **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Mayıs 1936 Cumartesi, s. 8.
[593] **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Haziran 1936 Perşembe, s. 6.
[594] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1935-1936**, C. 28, s. 205.

generallerinden Düval'in gençlere yazdığı bir makaleden örnek vermiştir. Düval'in, modern silahların müthiş kudretlerinden bahsederken, 1936 silahlarının karşısına 1914 silahlarıyla çıkmanın harbe değil katliama sebep olacağını söylediğini belirtmiştir.[595]

Ayrıca Daver bir Osmanlı paşasının muharebeyi "*dayanıp durmak, atıp vurmak*" şeklinde tasvir ettiğini ifade ederek, harbin hakikatinin yine bu dört kelimeden oluştuğunu, ancak artık dayanıp durmanın da atıp vurmanın da muazzam ve mühim bir bilgi gerektirdiğini dile getirmiştir. Daver makalesinde, artık harplerde yalnız iki tarafın cesareti ve kahramanlığının değil, medeni seviyesinin de harp ettiğini ifade etmiş, Atatürk, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak gibi ömürleri harp içinde geçmiş büyük komutanların, harpte silahla insanın, madde ile maneviyatın, teknikle kahramanlığın mütekabil kıymetini pekiyi bildiklerini belirtmiştir. Bu tatbikatta da Türk Ordusu'nun modern silahlarla teçhiz edildiğinin görüldüğünü dile getirmiştir.[596]

[595] **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Haziran 1936 Cuma, s. 3.
[596] **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Haziran 1936 Cuma, s. 3.

3.4. TRAKYA MANEVRASI (17-20 AĞUSTOS 1937)

3.4.1. Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali Doğu Akdeniz'de İtalyan tehdidini ortaya çıkarırken, Asya'da bazı hedeflere yöneldiğini göstermesi de Türkiye'yi bir yandan İngiltere'ye bağlanmaya götürmüş, öte yandan Ortadoğu devletleriyle işbirliği yapmak ve bazı savunma tedbirleri almak zorunda bırakmıştır. Bu sırada var olan Türkiye'deki ayaklanmanın (Dersim) önlenmesi için Güneydoğu ve doğu sınırlarının güvence altına alınması da önem arz etmiştir.[597]

İtalyan-Habeş anlaşmazlığının başında, İtalya'nın bölgedeki yayılmacı emellerine karşı tedbirler almak ihtiyacını duyan Ortadoğu devletlerinden İran'ın teşebbüsü üzerine Cenevre'de 2 Ekim 1935'de Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir anlaşma parafe edilmiştir. Türkiye tarafından desteklenen bu anlaşmayı uygulama alanına sokabilmek hemen mümkün olmamıştır. Ancak, İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı ve Türkiye ile İran arasındaki hudut meseleleri halledildikten sonra bu mümkün olabilmiştir. Zorlama tedbirleri konusunda İtalya'nın aldığı sert tutum ve Habeşistan'ın istilasının gerçekleşmesi bu devletleri birbirine yaklaştıran önemli bir unsur olmuştur.[598]

Almanya ve İtalya, 1936 yılı Ekim ayında imzaladıkları anlaşma ile Roma-Berlin Ekseni'ni oluşturmuşlardır. Bundan yaklaşık bir ay sonra, Almanya ile Japonya Anti-Komintern Pakt'ı kurmuşlar, Ocak 1937'de İtalya da bu ülkelere katılmış ve II. Dünya Savaşı'nda Mihver Devletleri olarak bilinen grubu oluşturmuşlardır. Karşılıklı anlaşmalarla istediğini elde edemeyeceğini gören Almanya, kendi başına hareket etmeye karar vermiş, önce 7 Mart 1936 tarihinde Versay Antlaşması'nı ihlal ederek Ren Bölgesi'ne asker sokmuş; sonra Avusturya ile birleşmiş ve Südet bölgesindeki Almanlar'ı bahane ederek Çekoslovakya üzerinde baskı uygulamaya başlamıştır. Bu dönemde Hitler Almanyası'nın birincil hedefinin Sovyetler Birliği olduğu inancında olan İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain, bu ülkeye yönelik olarak uyguladığı

[597] Gönlübol ve Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 11.
[598] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 346-347.

yatıştırma politikası çerçevesinde hala "*Avrupa'daki makul talepleri karşılanacak bir Hitler'in duracağı*" düşüncesindeydi.[599]

1937 yılında İran ile Türkiye arasında çeşitli konularda işbirliğini amaçlayan anlaşmaların imzalanmasından sonra Ortadoğu'da Türkiye'nin faaliyetleri artmıştır. 7 Nisan 1937'de Mısır ile bir Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. Nihayet İran ile Irak arasında sınır anlaşmazlıkları Türkiye'nin gayretiyle ortadan kalkmıştır. Afganistan'ın da anlaşmaya katılacağını bildirmesi üzerine, 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabad Sarayında Türkiye-İran-Irak ve Afganistan arasında *Sadabad Paktı* adını alan anlaşma imzalanmıştır.[600]

Türkiye Fransa'ya verdiği notayla Suriye'ye olduğu gibi İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık verilmesini istemiştir. Türkiye'nin ısrarlı tutumu nedeniyle sorun Milletler Cemiyeti'ne götürülmüştür. Milletler Cemiyeti konuyu 1936'nın sonlarına doğru gündemine alarak görüşmüş ve İngiltere'nin de arabuluculuğuyla 27 Ocak 1937'de sancak için yeni bir statü belirlenmiştir. Buna göre, İskenderun Sancağı, iç işlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlanmıştır. Aynı zamanda kendine özgü bir Anayasa ile idare edilmesi ve Milletler Cemiyeti gözetiminde olması sağlanmıştır. Bu gözetim Fransa tarafından yürütülecek, Türkiye ile Fransa bir garanti antlaşması yaparak, Sancak'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alacaklardır. *Hatay* ismi de bu sırada ortaya çıkmış ve Sancak bu isimle anılmıştır.[601]

Milletler Cemiyeti, Hatay Anayasası'nın hazırlanmasında etkili olmuştur. Bir komisyon kurulmuş ve hazırlanan Anayasa, 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Aynı gün Türkiye ile Fransa arasında Hatay'ın toprak bütünlüğünü garanti eden bir antlaşma imzalanmıştır.[602] 1938 Ağustosunda yapılan seçimler ile Meclis açılmıştır. İlk toplantıda *Hatay Cumhuriyeti* adı kabul edilmiştir.[603]

---

[599] Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, s. 229.
[600] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 348. Antlaşmanın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.,** s.584-587.
[601] Hamit Pehlivanlı ve Diğerleri, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2001, s. 77-80.
[602] Özden Zeynep Alantar, "*Türk Dış Politikası'nda Milletler Cemiyeti Dönemi*", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yay., İstanbul, 1994, s. 71. Antlaşmanın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.,** s. 544-547.
[603] Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, I. Cilt, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s. 109.

23 Haziran 1939'da Anavatan'a katılma kararı alınmış, aynı gün Türkiye ve Fransa arasında Ankara'da Suriye sınırını kesin olarak saptayan bir antlaşma imzalanmış, Fransa Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmiştir.[604] TBMM 7 Temmuz 1939'da Hatay Vilayeti'nin kurulmasına dair kanunu kabul etmiştir. 23 Temmuz 1939'da yapılan bir törenle Hatay Türkiye'ye katılmıştır.[605]

3.4.2. Trakya Manevrası'nın Sahası

Kuzeyde; Saray-Kadıköy, güneyde; Çerkezköy-Çorlu-Büyük Karıştıran, doğuda; Çerkezköy-Küçük Manika-Saray, batıda; Büyük Karıştıran-Kadıköy hatlarının ortasındaki toprak parçasıdır.

Midye'den Küçük Manika'ya kadar olan Mavi ve Kırmızı cepheleri ile Meriç boyunda muharebe eden *Sarı ve Kırmızı* ordular mefruz (gerçekte mevcut değildir) olduklarından bu sahalar, asıl manevra sahasının haricinde olarak kabul edilmiştir.[606]

3.4.3. Trakya Manevrası'nın İcra Edildiği Bölgenin Kritiği

Manevra sahasının arazisi genellikle düzdür. Engebe azdır. Dereler kuzeydoğudan güneybatıya doğru akmakta olduklarından savunmaya elverişli arazi şekli meydana getirmiştir. Bu dereler arasındaki geniş ve az eğimli sırtlar savunan tarafa derinliğe doğru istediği düzeni aldırabilir durumdadır.

Taarruz eden taraf ise açık arazide harekete mecbur olduğundan fazla zayiat verebilir. Bu nedenle kuvvetli bir atış korumasını temin etmek zorundadır. Bu bölgede gerek süvari, gerekse motorlu birlikler yaz mevsiminde kolaylıkla hareket edebilirler.[607]

3.4.4. Trakya Manevrası'nın Senaryosu

Üçüncü Kolordu Komutanı ve manevra başhakemi Korgeneral Salih Omurtak, manevranın esas senaryosunu ve ilk safhayı şöyle anlatmıştır:[608] "Kırmızı devlet (Türk Ordusu'nu temsil etmektedir) Meriç boyunda Sarı devletle (düşman devlet) harbe tutuşmuştur. Kuzeydeki Yeşil devlet, muharebeye girmeyerek tarafsız kalmıştır.

---

[604] Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, s. 391.
[605] Ali İhsan Gencer ve Sabahattin Özel, **a.g.e.**, s. 243.
[606] **Manevra Albümü**, Tan Matbaası, İstanbul, 1937, s. 2. Kitabın kapağı için bkz., EK-16.
[607] Aynı yer.
[608] "**Büyük Trakya Manevraları Hatırası**", **Türk İllüstrasyonu=L'Illustration de Turquie Dergisi**, Ağustos - Eylül 1937, Sayı: 65 – 66, İstanbul, s. 23. Derginin kapağı için bkz., EK-15.

Karadeniz devletlerinden biri olan Mavi devlet (düşman devlet), Sarı devletin müttefikidir; müttefikine yardım için Midye'ye asker çıkarmıştır. Mavi tarafın Midye'ye çıkardığı kuvvetler Saray'a doğru ilerlemiş ve Çerkezköy'e doğru sarkmak istemiştir. Kırmızı taraf, buraya kolordu göndererek Midye ile Manika köyü arasında bir cephe teşkil etmiş ve Mavi tarafı orada tespit etmiştir. Fakat Mavi devlet, Midye'ye yeni kuvvetler çıkarmış ve bu kuvvetler, Midye-Karıştıran arasındaki sahadan Çerkezköy'e inmek ve buradaki Kırmızı kuvvetleri mağlup edip İstanbul yolunu açmak istemektedir. Buna mukabil Kırmızı taraf da, İstanbul'dan ve Tekirdağ'dan aldığı takviye kuvvetlerle, Mavi tarafı daha fazla kuvvetlenmeden, bir meydan muharebesinde mağlup etmek ve denize dökmek istemektedir."

Manevranın ilk kısmı, Mavi ve Kırmızı taraflardan birer fırkanın çarpışmasından meydana gelmektedir. Mavi ve Kırmızı tarafların Midye ile Manika köyü arasında karşılıklı cephe oluşturan birer kolorduları mefruzdur. Mevcut olan kuvvetler, Büyük Manika köyü ile Karıştıran arasındaki sahada bulunmaktadırlar. Akşamüstü, Kırmızı tarafın Çorlu'daki bir fırkası ile, Karıştıran'daki süvari fırkası ve bu fırka emrindeki motorlu kıtaları da, buna karşılık verecek diğer kuvvetleri vardır ki onlar, dün sabahki manevraya iştirak etmemişlerdir. Şimdilik Mavi fırkanın da geriden gelmekte olan alayları ile karşı taarruza geçmek üzere, zaman kazanmaya çalışmaktadırlar.[609]

3.4.5. Trakya Manevrası'nın Başlangıcı

Bulgaristan'ın askerî yazarı Aleksandr Gançef, 4 Eylül 1937 tarihli "Slovo" gazetesinde "Türk Askerî Manevraları" adı altında bir makale kaleme alarak büyük manevranın icra edilmesinin nedenini şöyle açıklamıştır.[610] Gançefe göre, Türkiye 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile askerî ve siyasi alanda büyük bir başarı elde ederek herkes tarafından takdir edilmiş, fakat boğazlar üzerinde sahip olunan bu hukuki haklardan daha üstün bir hakka daha sahip bulunduğunu anlatmak ve göstermek ihtiyacı hissetmiştir. Bu da Avrupa ile Asya'yı birbirinden ayıran Boğazları elinde bulundurmaya muktedir bir devlet olduğunu ve bunun için de

[609] Aynı yer.
[610] **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi**, Dahiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1938, s. 145.

organize edilmiş bir askerî kuvvete sahip bulunduğunu ve böyle bir kuvvet sayesinde Doğu Akdeniz'e ait bütün siyasi problemler üzerinde etkili olmak hakkına sahip bulunduğunu göstermek istemiştir.

Büyük Trakya Manevraları için manevraya katılacak kıtalar Ağustos ayının ilk günleri hazırlıklara başlamıştır. Muhtelif sınıflara mensup kıtalar, motorlu topçular, sahra ve dağ topçu bataryalarından manevra emrini almış olanlar, manevra için tahsis edilmiş olan sahada toplanmak için yürüyüşe geçmişlerdir.[611] Manevralara katılacak bütün kıtalar 15 Ağustos 1937 Pazar günü kendilerine tahsis edilen sahada yerlerini almışlardır. Ayrıca davet edilen yabancı heyetler de manevraları izlemek üzere Türkiye'ye gelmeye devam etmişlerdir.[612]

Mavi kuvvetler Midye'ye 15 Ağustos günü ihraç yapmıştır. Bu ihraç mefruzdur (gerçekte mevcut değildir). Midye'deki tümenlerin ihraç edilmiş tümenler olduğu farz edildiği için 15 Ağustos akşamına kadar geçen hareket bu tümenlerin yürüyüşleri için ayrılan zaman olarak kabul edilmiştir. Bu suretle 15 Ağustos günü Mavinin mefruz ihracı ve ileri hareketi, Kırmızının mefruz karşılamasıyla geçmiştir. Aynı gün Midye güneyi, Sultanbahçe güneyi ve büyük Manika doğusu arasında mefruz bir cephe teşekkül etmiştir. İkinci kademe olarak karaya çıkan bir Mavi Tümen 16 Ağustos 1937 Pazartesi akşamına kadar yaptığı mefruz yürüyüşle Saray bölgesinde toplanmıştır. Bu sırada Kırmızının bir tümeni Çerkezköy'de, bir tümeni Çorlu'da, bir süvari livası ile bunun emrindeki bindirilmiş alayı Büyük Karıştıran'da bulunmaktaydı. Mavi Kuvvetler Komutanı Korgeneral Sabit Noyan Paşa, Kırmızının açık yanına taarruz etmek üzere ilk çıkan tümene derhal emir vermiş ve bu tümeni bir süvari alayı ile takviye ederek Kırmızının yan ve gerilerini kavramasını istemiştir. Kırmızı Kuvvetler Komutanı Korgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman Paşa, 16 Ağustos günü akşamı Saray bölgesinde toplanan Mavi kuvvetler hakkında bazı raporlar almış, teyyare keşifleri de bu haberleri teyit etmiştir. [613]

16 Ağustos günü saat 20.00'de Florya'dan hususi treniyle yola çıkan Atatürk,[614] Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Dahiliye Vekili Şükrü

[611] **Tan Gazetesi**, 2 Ağustos 1937 Pazartesi, s. 1.
[612] **Tan Gazetesi**, 15 Ağustos 1937 Pazar, s. 1.
[613] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 23-24.
[614] Şahingiray, **a.g.e.**, 16 Ağustos 1937, s. 640.

Kaya ile birlikte manevraları izlemek üzere Çerkezköy'e gelmiş, geceyi Çerkezköy'de trende geçirmiştir.[615]

Büyük Manevralar dolayısıyla Atatürk'ün Çorlu'ya geleceğini haber alan komutanlar ve mebus heyeti kalabalık ve coşkulu bir halk kitlesiyle birlikte tren istasyonunu doldurmuş ve Atatürk'ü beklemişlerdir. Atatürk'ün 17 Ağustos'ta manevra sahasına geleceği bildirilmiş, Trakya Umumi Müfettişi General Kâzım Dirik saat 01.00'de Çorlu'dan Çerkezköy'e gelmiş ve kendilerine Trakyalıların selamlarını ve saygılarını sunmuştur.[616]

Trakya Manevralarına gitme planında değişiklik sebebiyle 18 Ağustos saat 00.20'de, Başvekil İsmet İnönü, Trakya Ordu Manevrası Hareket Komutanı Orgeneral Fahrettin Altay'a bir telgraf çekmiştir. Telgrafta manevra sahasına gitmek üzere İstanbul'dan hareket eden vekil ve elçilerin bulunduğu trenle, Atatürk'ün Florya'ya hareket eden treninin Kabakça İstasyonu'nda karşılaştığı, Atatürk'ün ricası sonrası planda bir değişiklik yapılarak trenlerin beraberce Florya'ya gideceği ifade edilmektedir. 18 Ağustos'ta gönderdiği telgrafın devamında İsmet İnönü, Manevra Komutanlığı tarafından bir Erkân-ı Harbiye Heyetinin 19 Ağustos 1937 Perşembe günü saat 06.00'da Çerkezköy'de ordunun davetlisi olan vekil ve elçilerin emrine verileceğini belirtmiştir. Bu meyanda Türkiye Reisicumhuru Atatürk'ün, Cumhuriyet Hükûmeti Başbakanı'nın ve bazı davetli zatların da beraber bulunacağının düşünülerek her türlü tedbirin alınması gerektiğini hatırlatmıştır. İsmet İnönü, Orgeneral Fahrettin Altay'dan bu telgrafta belirtilen konular hakkındaki düşüncesini 18 Ağustos saat 20.00'ye kadar Florya Atatürk Denizevi'nde bulunan Hususi Kalem Müdürü Vedid Uzgören'e bildirmesini rica etmiştir.[617]

Aynı gün iki tarafın bütün kuvvetleri kendi faaliyet sahalarında bütün hazırlıklarını bitirmişlerdir. Manevraya katılacak kıtalar bulundukları kışlalarından tamamıyla çıkış vaziyetine geçmişlerdir. Davet edilen milletvekilleri ve Harekât Müdürü Orgeneral Fahrettin Altay Çorlu'ya gelmişlerdir.[618] Orgeneral Fahrettin Altay

---

[615] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 30.
[616] **Ulus Gazetesi**, 17 Ağustos 1937 Salı, s. 1.
[617] Başbakan İsmet İnönü tarafından, Trakya manevralarına gelecek misafirlerin ağırlanmaları konusunda alınacak tertip ve tedbirler hakkında Orgeneral Fahrettin Altay'a yazılan yazı. **T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A. IV-14, D. 61, F. 64, Tarih, 18.8.1937. Bkz., EK-5.
[618] Trakya Manevrası'na katılanlar için bkz., EK-18.

ve milletvekilleri halkın coşkun tezahüratı arasında karşılanmıştır. Orgeneral Fahrettin Altay iki tarafın kıtalarını teftiş etmiştir. Diğer davetli generaller de Çorlu'ya gelmişlerdir.[619]

3.4.6. Trakya Manevrası'nın İcrası

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün de teşrif ettiği Trakya Manevrası, 17-20 Ağustos 1937 tarihleri arasında 1'inci Ordu Komutanlığı tarafından Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak komutasında icra edilmiştir.

Trakya Manevrası; maksat ve esaslarına uygun olarak, 17 Ağustos 1937'de başlamıştır.

17 Ağustos 1937 Salı

Büyük Trakya Manevraları 17 Ağustos günü Mavi tarafın hücumu ve Kırmızı tarafın müdâfaası şeklinde cereyan etmiştir. Kırmızı Kuvvetler Komutanı Korgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman Paşa iki tümen ve bir süvari livasından oluşan kolorduyu bu mıntıkaya tahsis etmiştir. Bu kuvvetlerden Çerkezköy'de bulunan Kırmızı bir tümen, Mavinin kuşatmasını önlemek üzere Büyük Manika istikametinde 17 Ağustos sabahından itibaren harekete geçmiştir. Alınan bu vaziyet üzerine Kırmızı Tümenle Mavi Tümen Büyük Manika güneyinde Derviş Tepesi ile 204 ve 207 rakımlı tepeler hattında karşılaşmışlardır.

Başlangıçta Mavi Tümen iki alayı ile başarılı taarruzlar yapmış ve emrinde bulunan bir süvari alayı ile de Kırmızının yan ve gerilerine etki etmiştir. Fakat Kırmızı Tümenin muharebeye müdahale eden ve soldan geriye kademeli bulunan iki alayı Mavi Tümene mukabil taarruz yapmaya başlamıştır. Manevra bu suretle Mavinin taarruzu ve Kırmızının mukabil taarruzu ile cereyan etmiştir. Bu harekât öğleden sonra da devam etmiştir.[620] Atatürk, aynı gün sabah saat 05.00'de uyanmış, saat 06.30'da Çerkezköy istasyonunda geceyi geçirdiği trenle manevra sahasına,[621] Başvekil İsmet

---

[619] **Tan Gazetesi**, 17 Ağustos 1937 Salı, s. 10.
[620] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 24.
[621] Şahingiray, **a.g.e.**, 17 Ağustos 1937, s. 641; **Tan Gazetesi**, 18 Ağustos 1937 Çarşamba, s. 1. Bkz, EK-26.

İnönü, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Cevat Abbas, Ali Kılıç, Salih Bozok, Falih Rıfkı ve yaverleriyle birlikte hareket etmiştir.[622]

Kırmızı tarafın Karıştıran'da bulunan süvari livasına mensup bir bindirilmiş alayı Kırmızı Tümenin cephesini takviye etmek üzere emir almıştır. Alay saat 17.00'da zırhlı otomobillerin himayesinde Karıştıran'ın Yanık Ağıl köyüne hareket etmiştir. Aynı zamanda Kırmızı Kolordunun Çorlu'da bulunan bir tümeni de cephe gerisine yanaşmak üzere saat 16.00'da emir almıştır ve muhtelif yollardan yararlanarak cepheye doğru yürüyüşe geçmiştir. Kırmızı ve Mavi tarafa ait tayyareler keşif faaliyetinde bulunmuşlardır. Keşif sonuçlarını bağlı bulundukları komutanlıklara bildirmişlerdir.[623]

Atatürk manevranın cereyan ettiği sahaya gelerek Manevra Başhakemi Korgeneral Salih Omurtak'la kısa bir görüşmeden sonra ilk nokta olarak Derviş Tepe'ye çıkmıştır. Burada bütün harekât amirleri ile görüşerek genel durum hakkında bilgi almıştır.[624] Atatürk Derviş Tepe'de harekâtı adım adım takip etmiş, orada bulunan Mareşal Fevzi Çakmak ve Manevra Komutanı Orgeneral Fahrettin Altay'a ve diğer komutanlara sorular yönelterek genel gidişat hakkında bilgi almıştır. Orgeneral Fahrettin Altay'ın harita üzerinden verdiği bilgileri dinleyen Atatürk düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:[625] "*Çok enteresan. Eğer bu kuvvetleri durduramazsanız, büyük işler görecekler..*"

Atatürk, manevra hakkında bilgileri aldıktan sonra saat 09.00'da Mavi tarafta bulunan 207 rakımlı tepeye gelmiştir. Burada da manevra hakkında bilgi alan Atatürk, saat 09.15'te Kumdere mevkiinde Başhakem Salih Omurtak'tan izahat almış, saat 09.45'te Marmara Deresi mevkiinde taarruza geçen kıtaların ilerleyişini takip etmiş, burada bulunan askerle görüşmüştür.[626] Atatürk, saat 11.00'e doğru Çerkezköy'e hareket etmiş, saat 12.30'da trene ulaşmıştır. Saat 13.20'de Çerkezköy'den trenle

---

[622] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1937**, C. 29, Kaynak Yay., İstanbul, 2011, s. 292; Başvekil İsmet İnönü, 13.08.1937 tarihli telgrafında, Trakya Manevrasına katılacak milletvekilleri için Nafia Vekili tarafından tren tahsis edilmesini rica ettiğini, İktisat Vekili Celal Bayar'ın 20 Ağustosta İzmir fuarını açacağını, izinli olarak memlekette bulunan büyükelçi ve elçilerin arzu ettikleri takdirde vekiller treni ile manevraya iştirak edebileceklerini bildirmiştir. **BCA**., 030.10.00.00/54.360.10, Tarih, 13.08.1937. Bkz., EK-6.

[623] Selman Akı, **Trakya Manevraları'nda ATA'dan Kalan İzler**, Sone Yay., İstanbul, 2011, s. 18.

[624] **Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 30.

[625] **Atatürk'ün Bütün Eserleri,** C. 29, s. 292.

[626] **Tan Gazetesi**, 18 Ağustos 1937 Çarşamba, s. 8.

Lüleburgaz'a hareket etmiş, Lüleburgaz'a yakın olan tayyare karargâhını ziyaret etmiştir. Kırmızı taraf tayyare komutanı ile manevranın son durumu hakkında görüşmüşlerdir.[627]

Atatürk, saat 16.36'da Büyükkarıştıran köyüne giderek köylülerle görüşmüş, saat 17.30'da Büyükkarıştıran köyünden ayrılarak Çorlu-Karıştıran yolu üzerinde tatbikat yapan motorlu araçları ve kamyonlarla yapılan askerî nakliyatı denetlemişlerdir.[628] Saat 19.00'da Çorlu'da bulunan 3'üncü Kolordu Karargâhına giden Atatürk, saat 21.10'da Çorlu'dan trenle Florya'ya hareket etmişlerdir. Kabakça İstasyonu'nda manevra sahasına giden vekiller ve sefirler heyeti treniyle karşılaşmışlar, onları da refakatlerine alarak saat 02.30'da Florya'ya ulaşmışlardır.[629]

18 Ağustos 1937 Çarşamba

Atatürk, 18 Ağustos Çarşamba günü manevra sahasına gelmemiş, Florya'da istirahat etmiştir. Öğleden sonra saat 15.30'da uyanarak Florya'da denize girmiş, saat 20.00'de de Florya İstasyonu'ndan hereket eden trenle saat 23.00'te Çerkezköy'e gelmiş ve burada geceyi geçirmiştir.[630]

Manevranın ikinci gününde Mavi ve Kırmızı kuvvetler birbirine üstünlük sağlamaya çalışmışlardır. Mavi taraf şimdiye kadar muharebe eden bir piyade kıtası ve bir süvari alayından oluşan kuvvetleriyle Kırmızıya karşı Saray güneyinde Büyük Manika, Çaplar, güneyi Kurtdere hattında Kırmızı kuvvetlerin baskısı karşısında çaresiz kalarak oyalama muharebesi yapmış ve geriden gelmekte olan kuvvetlerle de birleşerek Saray'ın kuzeyi ve kuzey batısında yerleşme faaliyeti icra etmiştir.

Kırmızı kuvvetler ise sabahtan itibaren iki piyade fırkası ve bir süvari livası ile muhtelif istikametlerde akşama kadar Mavi kuvvetlere karşı taarruzuna devam etmiş ve bilhassa sol tarafından Mavinin sağ tarafına sevkettiği motorlu ve zırhlı kıtalarla donanmış süvari livası ile Maviyi akşama doğru zor duruma düşürmüştür. Mavi taraf birçok mukabil taarruzlarla mevziini muhafazaya çalışmışsa da akşam üzeri tuttuğu hattı bırakıp ilerideki durumu keşif kıtalarına bırakarak esas mevzilerine doğru muhtelif istikametlerden çekilmeye başlamıştır. Bu karşılaşmada Kırmızı tarafın sol

[627] Şahingiray, **a.g.e.**, 17 Ağustos 1937, s. 641. Fotoğraflar için bkz., EK-35.
[628] **Tan Gazetesi**, 18 Ağustos 1937 Çarşamba, s. 8.
[629] Şahingiray, **a.g.e.**, 17 Ağustos 1937, s. 641.
[630] Şahingiray, **a.g.e.**, 18 Ağustos 1937, s. 641.

tarafında yer alan motorlu ve zırhlı otomobilli kıtaların taarruzları çok etkili olmuştur. Gece Kırmızı taraf Mavinin yeni tutmakta olduğu tahmin edilmiş olan esaslı müdâfaa hattına taarruz için hazırlıklarla meşgul olmuştur.[631]

18 Ağustos Çarşamba günü, iki taraf da cephe gerisindeki kuvvetlerini ileri sürerek ileri mevzileri takviye etmekle uğraşmıştır. Bu ilerleme öğlene kadar devam etmiştir. Bir taraftan cepheler oluşturulurken diğer taraftan hava kuvvetlerinin iki taraflı keşifleri devam etmiştir. Manevra başladığı ilk günden itibaren Mavi tarafın süvari kıtaları muhtelif kollardan ilerlemişler ve Kırmızı kuvvetlerin işgalinde bulunan bazı köyleri ele geçirmişlerdir. Yine Mavi tarafın bir piyade kolu da Kırmızı tarafın merkezine doğru sarkmıştır. Kırmızı tarafın harekâtı ilerlemeye devam etmiş ve Kırmızı kıtalar ileri harekete başlamıştır. Bu suretle Mavi kuvvetlerin geri atılması harekâtına başlanmıştır. Bir taraftan da geri cephedeki boşluklar getirilen kıtalarla doldurulmuştur.[632]

Bu hareketler sırasında Mavilere mensup bir süvari kolu keşif maksadıyla Uzunhasan köyüne kadar ilerlemiş ve burada Kırmızı tarafa mensup küçük bir süvari kuvveti ile karşılaşmıştır. Kuvveti üstün olan Mavi süvariler Kırmızı taraf süvarilerini Çorlu istikametinde geri çekilmeye mecbur etmişlerse de yetişen takviye kuvvetler karşısında çekilmek zorunda kalmışlardır. İki taraf arasında ilk temasın meydana geldiği cephede şiddetli piyade muharebesi olmuştur. Sonuçta, Mavi kuvvetler yavaş yavaş geri çekilmeye başlamışlardır. İki tarafa mensup hava kuvvetleri faaliyete geçerek keşiflerde bulunmuşlar ve karşılıklı yaptıkları keşifler hakkında kendi komutanlarına rapor vermişlerdir. Keşif faaliyeti icra eden tayyareci *Sabiha Gökçen* Kırmızı taraftadır. Lüleburgaz'daki karargâhta bulunmuştur.[633]

Kırmızı taraf tayyareleri Mavi tarafın gerilerine sızarak keşifte bulunurken Mavi avcı tayyarelerinin taarruzuna uğramıştır. Burada kısa süren bir hava muharebesi olmuş ve Kırmızı tarafın keşif tayyareleri zayiat vermeden dönmüşlerdir. Hava muharebeleri devam ederken hakem tayyareleri de durumu takip ve tetkik etmişlerdir.

---

631 **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 24.
632 **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ağustos 1937 Perşembe, s. 1.
633 **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 25.

Velimeşe, Yanıkağıl köyleri üzerinden yollarda ağır toplar, makineli kıtalar ve piyadeler, ekinler, çamlar ve ağaçlarla tamamen gizlenmişlerdir.[634]

Piyade kuvvetleri sürekli cepheye yürüyüş halindedir. Kırmızı tarafa mensup tayyare defi topları (uçaksavar), hakim bir tepe üzerinde düşman keşif tayyarelerine devamlı ateş açmışlardır. Bir taraftan nakliye bölükleri ikmal ve iaşe işlemlerine devam etmiş, diğer taraftan ağır toplar yeni mevzilerine sokulmuş, yeni siperler ve gözetleme yerleri hazırlanmıştır. Kırmızı tarafa mensup bir süvari livası Mavi tarafın sol tarafından Kadıköy civarına geçmiştir. Ayrıca, Kırmızılara mensup bir tümen, cepheyi takviye etmek emrini almış iki gün evvelden başladığı yürüyüşle ve en kısa yollardan yararlanarak Uzunhacı köyüne yetişmiş ve oradan Karlıköy istikametinde ilerlemiştir.[635]

Bir tarafta cephe tutmuş olan Mavi kuvvetler, Kırmızı tarafın üstün taarruzları karşısında bir gün önceki gece, karanlıktan istifade ederek geri çekilmeye başlamış ve Büyük Manika köyünün güney sırtlarında yeni bir cephe tutmuştur. Mavi taraf, Kırmızıların taarruzunu durdurmak üzere cepheleri teşkil eden Saray'ın arkasındaki 104 ve 107 rakımlı tepeleri kuvvetlendirme ile meşgul olmuştur. Takviye kuvvetleri almış olan Kırmızı tarafın kati ilerlemesi devam etmiştir.[636]

Özetle; manevraların 18 Ağustos Çarşamba günü gerçekleşen kısmında, Mavi kuvvetler Kırmızı kuvvetlerin karşısında zayıf kalmışlardır. Kırmızıların gün boyu devam eden baskıları karşısında, Mavilerin piyade kıtası ve süvari alayından oluşan kuvvetleri, Büyük Manika ve Saray'ın güneyinde ve Kurtdere hattından ayrılarak Saray'ın kuzey ve kuzeybatısına çekilmek zorunda kalmıştır. Kırmızıların motorlu zırhlı araçları bu sonucun alınmasında önemli rol oynamışlardır.[637]

Manevralarda izleyici olarak bulunacak olan yabancı heyetler ile ataşemiliterler, 18 Ağustos saat 17.00'de İzmir Vapuru ile Tekirdağ'a hareket etmişlerdir. Misafir Generaller ve davetli ataşeler İzmir Vapuruna vardıklarında Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak vapura gelmiş bulunuyordu. Askerî heyetleri İstanbul'da karşılamış olan Korgeneral Asım Gündüz vapurda misafirleri Genelkurmay Başkanı

[634] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ağustos 1937 Perşembe, s. 6.
[635] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ağustos 1937 Perşembe, s. 6.
[636] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 25.
[637] Akı, **a.g.e.**, s. 28.

Mareşal Fevzi Çakmağa takdim etmiştir. Fevzi Çakmak, misafirlere yakın ilgi göstermiştir. Trakya'dan Fevzi Çakmak ile beraber Tekirdağ'a gelen manevra komutanı Orgeneral Fahrettin Altay ve mihmandarlar heyeti de Tekirdağ'a gitmişlerdir. Misafir heyetlerle üniformalı askerî ataşeleri görmek üzere Galata rıhtımında coşkulu bir halk kalabalığı toplanmıştır.[638]

Mareşal Fevzi Çakmak saat 20.30'da vapurda misafirler şerefine bir ziyafet vermiş ve bir nutuk irad etmiştir. *"Hoş geldiniz"* diyerek başladığı konuşmasında, müttefik dost orduların manevralarda hazır bulunmak suretiyle Türk Ordusu'na şeref bahşeden mümessillerini masanın etrafında görmekten duyduğu büyük sevinci ifade etmiştir. Fevzi Çakmak, düzenlenen bu suarenin Türk Ordusu tarihinin kaydedeceği ve kalplerde daima yaşatacağı en güzel hatıralardan biri olacağını söylemiştir. Fevzi Çakmak, müttefik devletlerle Türkiye'nin münasebetlerinin en büyük amacının, dünya barışı için sulh içinde yaşamak olduğunu belirtmiştir. Nitekim bu barış parolasını mükemmel bir şekilde sembolize eden bu yemekli toplantıdan daha güzel bir manzara olamayacağını vurgulamıştır. General Esedullah Han'ın şahsında Afganistan Ordusunu, General Papagos'un şahsında Yunan Ordusunu, General Rıza Kuli Kerim'in şahsında İran Ordusunu, General Hüseyin Fevzi'nin şahsında Irak Ordusunu General Şikityu'nun şahsında Romanya Ordusunu, General Nediç'in şahsında da Yugoslav Ordusunu selamladığını ifade etmiştir.[639]

Fevzi Çakmak'ın bu konuşmasından sonra, yabancı heyet başkanlarının en kıdemli generali sıfatıyla, Yugoslavya Genelkurmay Başkanı General Nediç söz alarak tüm misafir memleketler ve bunların orduları hakkında ifade ettiği dostluk ve tesanüd hislerinden dolayı Fevzi Çakmak'a teşekkür etmiştir. General Nediç, Fevzi Çakmak'dan, manevralar için yapılan nazikâne davetten ve gösterilen hararetli ve dostane hüsnü kabulden dolayı en içten minnettarlığı kabul etmesini istemiştir. Nediç, Türkiye'ye derin ve sarsılmaz bir dostlukla bağlı bulunan, altı devlet genelkurmay başkanının manevralarda hazır bulunmasının, yeni Türkiye'nin dünyanın iki büyük

---

[638] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ağustos 1937 Perşembe, s. 8.

[639] **Tan Gazetesi**, 19 Ağustos 1937 Perşembe, Türkiye Sovyet Birliği Ateşemiliter Sekreteri Yüzbaşı Sineokiy 02 Ağustos 1937 tarihinde Türk Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği yazıda, manevralara 12 Temmuz 1937 tarihinde davet edilen Sovyet Ateşemiliteri Albay Emelyanov'un halen Moskova'da bulunmakta olduğundan manevraya icabet edemeyeceğini, Sovyet Birliği Millî Müdâfaa Komiserliği'nin bu davete uygun görüldüğü takdirde, halen Türk Ordusu saflarında stajyer olarak yer alan Kızıl Ordu Komutanları Yüzbaşılar Stern, Volokitin ve Kortkih'in katılmalarını arzuladıklarını bildirmiştir. **BCA**., 030.10.00.00/53.351.14, Tarih, 02.08.1937. Bkz., EK-7.

kıtası arasında daha şimdiden çok mesut neticeler vermiş olan barışçıl siyaseti sayesinde, teminine muvaffak olduğu huzur ve istikrarın en güzel göstergesi olduğunu dile getirmiştir. General Nediç, Büyük Manevralar esnasında, modern teşkilatı, meşhur feragat ve fedakârlık hissiyle Türk Ordusu'nun dünyanın en iyi ordularından biri olduğunu gösterdiğini söylemiştir. Reisicumhur Ekselans Kemal Atatürk tarafından idare edilen Türkiye Cumhuriyeti ve onun Kahraman Ordusu'nun, dünyanın bu bölgesinde barışın en büyük teminatı olduğunu bir kez daha ispat ettiğini ifade etmiştir.[640]

Misafir Generaller ve davetli ataşeler verilen bu ziyafetten sonra geceyi vapurda geçirmişlerdir. Aynı vapurda Fevzi Çakmak, Fahrettin Altay ve diğer subaylar da bulunmuşlardır. Gece vapurda Fahrettin Altay tarafından misafirlere manevra hakkında izahat verilmiştir.[641]

19 Ağustos 1937 Perşembe

Misafir heyetler, 19 Ağustos sabah saat 07.00'de Tekirdağ Belediye Reisi tarafından gemide karşılanmış, İzmir Vapuru'ndan ayrılarak rıhtımı dolduran binlerce halkın alkışları arasında iskeleye çıkmışlardır. Buradan ayrılarak Valiliği ve Belediye binasında bulunan Trakya Umumi Müfettişi General Kâzım Dirik'i ziyaret etmişlerdir. Belediye dairesinde kısa bir istirahatten sonra Fevzi Çakmak ve diğer askerî yetkililerle beraber otomobillerle ve halkın coşkulu alkışları arasında manevra sahasına hareket etmişlerdir. Yabancı heyet saat 10.15'te Çayla Tepe'de bulunan 61'inci Kırmızı Tümen Karargâhı'na ulaşmışlardır.[642]

18 Ağustos Çarşamba akşamı Florya İstasyonu'ndan saat 20.00'de hareket eden trenle saat 23.00'de Çerkezköy'e gelen ve geceyi burada geçiren Atatürk, 19 Ağustos Perşembe günü sabah saat 07.30'da uyanmış, saat 09.30'da manevra sahasına hareket etmiştir.[643] Yabancı Heyetin gelmesinden birkaç dakika sonra saat 10.20'de Atatürk, refakatinde Başvekil İsmet İnönü, Millî Müdâfaa Vekili Kâzım Özalp, Hariciye Vekili Doktor Rüştü Aras, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Nafia Vekili Ali Çetinkaya, Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, İnhisarlar Vekili (Gümrük ve Tekel Bakanı) Rana Tarhan,

---

[640] **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Ağustos 1937 Perşembe, s. 8.
[641] Akı, **a.g.e.**, s. 29.
[642] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ağustos 1937 Cuma, s. 6.
[643] Şahingiray, **a.g.e.**, 18/19 Ağustos 1937, s. 641.

Londra Büyükelçisi Fethi ve daha birçok elçiler olduğu halde Çaylak Tepe'ye ulaşmıştır.[644]

Yabancı heyetler ile diğer bütün hazır bulunanlar Atatürk'ü hürmetle selamlamışlar ve bütün heyet kendisine tek tek takdim edilmiştir. Takdim merasimi bittikten sonra Atatürk, Fevzi Çakmağa: "*Misafirlere vaziyeti anlatıyor musunuz?*" demiş, Fevzi Çakmak: "*Evet, harekât kendilerine izah ediliyor*", demesi üzerine Atatürk: "*Pekala devam ediniz*" demiştir. Bundan sonra 61'inci Tümen Komutanı harp vaziyetini izah, Kurmay Yarbay İhsan da bu izahatı Fransızca'ya tercüme etmiştir.[645]

Bu izahat verildikten sonra Atatürk, meydana dizilmiş olan makaslı batarya dürbinlerinden birinin başına giderek çevreyi tetkik etmeye başlamıştır. Heyetler harekâtı kendilerine verilmiş olan haritalar üzerinden takip ederek mihmandarlarından sık sık izahat almışlardır. Bu sırada Atatürk de harekâtı adım adım takip etmiş manevranın vaziyeti hakkında Fevzi Çakmak ve Fahrettin Altay'a sık sık sorular yöneltmiştir. Daha sonra buradan otomobillerle saat 11.00'de Kasımeğreği tepesine hareket edilmiştir. Burada bulunan komuta heyeti de misafirlere takdim edilmiştir. Takdimden sonra kendilerine manevra hakkında izahat verilmiştir. Birinci Tümen Komutanı harekât hakkında bilgi vererek şöyle demiştir:[646] "*61'inci Fırka ile müştereken Mavi taraf üzerine bir taarruz yapmak emrini aldım, iki alayım cephede, bir alayım da ihtiyattadır.*"

Sahraya hakim olan sırttan taarruz harekâtı takip edilmiştir. Tank ve muharebe hücumu ile iki taraflı bir hava faaliyeti icra edilmiştir. Bir saniye zarfında gökyüzü Mavi tarafın tayyareleri ile dolmuştur. Maviler kendi ileri mevzilerine ani bir hava hücumu yapmışlardır. Amaçları taarruzu durdurmaktır. Mavilerin ağır bataryaları da faaliyete geçmişlerdir. Yapılan hava muharebesi sonucunda Kırmızı taraf Mavilerin Bağlar Sırtını işgal etmiştir. Burada öğrenildiğine göre, Mavi mevzilerine giren Kırmızının sağ tarafı Bağlar Sırtı'nın sağından ilerlemeye devam etmek istemişse de buna müsaade edilmemiştir. Bu durumun gerçekleşmesi halinde Mavinin

---

[644] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ağustos 1937 Cuma; Millî Müdâfaa Vekilliğinin 07/12/1937 tarihli yazısı ile Trakya'da yapılan askerî manevraya iştirak eden icra vekilleri heyetinin manevrayı takip ve manevradan dönüşlerinde kendilerine tahsis edilen yataklı ve yemekli vagon servisindeki masrafları olarak vagonlar şirketi mümessiline 3/9/1937 tarihli faturanın ödenmesi gerektiği bildirilmiştir. **BCA**., 030.10.00.00/13.76.10, Tarih, 7.12.1937. Yataklı ve yemekli vagon masrafları için bkz., EK-8.

[645] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1937,** C. 29, s. 295.

[646] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 30.

kuvvetlerinin diğer kuvvetlerle olan irtibatını kaybetme tehlikesi olacaktı. Bunun için kural olarak asıl muharebe hattının keşfi yapılacak, ondan sonra taarruza devam edilecektir.[647]

Hava muharebesini seyreden misafirler de Mareşal Fevzi Çakmak ile birlikte ve otomobillerle saat 12.00'da Bozaba tepesine hareket etmişlerdir. Bozaba'da misafirleri Kırmızı Kuvvetler Komutanı Korgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman Paşa karşılamış ve manevra hakkında izahat vermiştir:[648]

> "*Gerek 61'inci Fırka, gerekse Birinci Tümen düşmanın ileri sürülmüş olan mevzilerini işgal edeceklerdir. Şimdiden bu taarruz daha ileri götürülmeyecektir. Öğleden sonra kara ve hava keşifleri ile vaziyet aydınlatılacak, ondan sonra taarruz için yeni bir düzen düşünülecektir. Bu gece kolordu topçusuna mevziini değiştireceğim.*"

Heyet haritalar üzerinden manevra hakkında bilgiler almış ve ardından Korgeneral Asım Gündüz tarafından bir saat istirahat edilerek öğle yemeğinin yenileceği duyurulmuştur. Yemekten sonra bir süre istirahat edilmiştir. Bu sırada manevralara davetli bulunanlara Trakya Manevraları hatırası ve Atatürk'ün hediyesi olan madalyalar dağıtılmıştır. Kırmızı kordelalara bağlı olan bu madalyalarda Atatürk'ün imzaları ve manevra gününün tarihi yazılıydı.[649]

Öğleden sonra Bozaba koruluğundan hareket edilerek yol üzerinde bulunan tam teşkilatlı ve 200 yataklı seyyar hastane ziyaret edilmiştir. Her türlü vasıtalara sahip olan ve gazdan zehirlenenlere mahsus motorlu duşlardan başlayarak, seyyar ameliyathanesine kadar her türlü teferruatı ihtiva eden bu hastane misafirlerin takdirini kazanmıştır. Burada doktor General Mazlum, misafirleri çadır çadır gezdirerek kendilerine izahat vermiştir.[650]

Buradan hareketle Kırmızı taraf piyadeleri arasından geçilerek saat 14.30'da Mavi tarafa gidilmiştir. Yabancı heyetlerin temsilcilerini burada Mavi taraf komutanlarından Orgeneral İshak Avni ile maiyeti karşılamıştır. Takdim yapıldıktan sonra Mavi taraf komutanı heyetlere, kendi plan ve amaçlarını ve bugün Mavi tarafın yaptıklarını anlatmıştır.[651]

---

[647] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 30.
[648] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ağustos 1937 Cuma, s. 6.
[649] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ağustos 1937 Cuma, s. 6.
[650] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ağustos 1937 Cuma, s. 6.
[651] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 31.

Atatürk, bu sırada refakatinde Başvekil, Vekiller, sefirler ve mebuslar olduğu halde Mavi tarafa ulaşmıştır. Atatürk, Mavi taraf komutanı ile hareket, karar ve amaçları üzerinde uzun bir bilgi alışverişi yapmıştır. Cephe durumunu harita üzerinden dinleyerek tetkik etmiştir. Daha sonra siperlere giderek oralarda gizlenmiş olan askerlerle görüşmüştür. Bu sahada bulunulduğu sırada harekât devam etmiştir. Mitralyözlerin (çok namlulu makineli top) sesleri, sık sık havada uçan tayyarelerin gürültüleri, zaman zaman hücuma kalkan veya ileride bir mevziye atlayan askerlerin hareketleri çevreye hakiki bir harp manzarası vermiştir. Atatürk, manevraların son ve kesin safahatını birçok noktalarda ayrı ayrı tetkik etmiştir.[652]

Atatürk ve diğer heyetler manevra sahalarındaki incelemelerini tamamladıktan sonra Saray'a hareket etmişlerdir. Saray ilçesini ziyaret ve Belediye Parkı'ndaki istirahatten sonra saat 16.00'da milletvekilleri ile beraber Çerkezköy'e dönmüştür. Geceyi hususi treninde geçirmiştir. Misafirler ise Tekirdağ'a hareket ederek vapura dönmüşlerdir. Geceyi vapurda geçirmişlerdir.[653]

19 Ağustos günü manevralar tüm hızıyla devam etmiştir. Kırmızı taraf, Mavinin Saray güneyindeki ileri mevzilerine taarruz etmiştir. Bu harekâta Bağlar sırtı istikametinde ilerleyen tümen emrinde olmak üzere bir tank taburu da iştirak etmiştir. Tanklar kesif bir kütle halinde düşman ileri mevzilerine geçerken piyadeleri topçu himayesinde tanklar takip ederek Mavi tarafın ileri mevzilerine girmişlerdir. Saray güneyindeki Mavi taraf ileri mevzileri Kırmızı tarafın eline geçmiştir. Kırmızı taraf süvari livası zırhlı ve motorlu araçlarla beraber Mavinin asıl mevziinin sağ tarafını kuşatmak üzere ilerlemiştir. Kırmızı taraf, yarın sabaha kadar Mavi tarafın asıl mevzileri üzerinde yerden ve havadan keşif yaptıktan sonra yarın Mavi tarafın asıl mevzilerine yarma suretiyle taarruz edecek ve bu yarma hareketine bütün zırhlı ve motorlu araçlar katılacaktır.[654]

Mavi taraf Kırmızının taarruzu karşısında öğleye doğru ileri mevziinde bulunan kıtalarını asıl mevzii üzerine çekmiştir. Mavi taraf, ağırlık merkezi sağ tarafında olmak

[652] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ağustos 1937 Cuma, s. 6.
[653] Akı, **a.g.e.**, s. 42-43.
[654] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ağustos 1937 Cuma, s. 1. Bkz., EK-27.

üzere asıl mevziinde savunma hendekleri yapmakla meşgul olmuştur. Kırmızının ileri mevzilere taarruzu Çaylatepe'de ve Ayadüzü'ndedir.[655]

Sabahtan itibaren Kırmızı ve Mavi tarafların keşif tayyareleri, kendi av tayyarelerinin himayelerinde keşif yapmışlardır. Bu sırada Kırmızı tayyareler Mavinin hatlarını bombalamışlardır. Keşfi himaye eden Kırmızı ve Mavi taraflar avcı tayyareleri arasında Saray üzerinde bir hava muharebesi cereyan etmiştir. Büyük ve kesin sonuç alınacak harekât yarın sabahleyin saat 08.30'da başlayacak, neticesi de yarın öğleden sonra alınacaktır.[656]

20 Ağustos 1937 Cuma

19 Ağustos öğleden itibaren Mavinin ileri mevzilerini ele geçirmiş bulunan Kırmızı taraf, 20 Ağustos sabahına kadar Mavinin asıl mevzileri üzerinde keşifler yapmış ve neticede şöyle bir taarruz planlanmıştır: Birinci Tümen Saray ile Bekleme noktası arasındaki mıntıkadan taarruz edecekler; süvari livası Yuvalı ve Edriköy üzerinden Mavinin sağ tarafını kuşatacak; bir piyade livası, kolordu ihtiyatı olarak Küçük Manika civarında bulunacak; tank taburu bekleme istikametinde 61'inci Fırka'nın emrinde olarak 202 rakımlı tepeye taarruz edecektir.[657]

19 Ağustos gecesi keşif uçuşları yapan Tayyareci Sabiha Gökçen, bu uçuşların neticesini 20 Ağustos'ta yazdığı raporda belirtmiştir. Gökçen, saat 21.00'de Lüleburgaz-Uzun Hacı-Büyük Manika-Saray yolu ile keşif mıntıkalarına yaptığı uçuşla, Kolordu'dan emredilmiş olan yollar üzerinde gördüklerini ve düşman durumlarını raporunda yazdığını belirtmiştir. Raporunda, Saray-Güngörmez yolunda düşman hareketleri görüldüğünü, Saray'ın dört kilometre doğusundaki sırtlarda lambaları yanan ordugâhlar, farları yanan dört beş otomobilin olduğunu, aydınlatma fişeklerinin[658] atılmasıyla düşman durumunun tespit edildiğini belirtmiştir. Sabiha Gökçen, Saray'ın iki kilometre kuzey doğusunda Galata Deresi kenarında gündüz de keşfedilmiş ve gece de lambaları yanan büyük ordugâh çadırları görüldüğünü ifade etmiştir. Buraya atılan aydınlatma fişeğiyle de portatif çadırlardan mürekkep başka bir

[655] **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Ağustos 1937 Cuma, s. 6.
[656] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 26.
[657] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ağustos 1937 Cumartesi, s. 6.
[658] 10/09/1937 tarihli kararname ile Trakya Manevrası münasebetiyle acele mubayaa edilmiş (satın alınmış) olan tenvir (aydınlatma) ve işaret fişeklerinin 2490 sayılı kanunun 46'ncı maddesi gereğince pazarlıkla satın alınmış sayılması İcra Vekilleri Heyetinin 10/9/1937 tarihli toplantısında onanmıştır. **BCA.**, 030.18.1.2/78.78.9, Tarih, 10.9.1937.

küçük ordugâh daha tespit edildiğini, bu keşfin saat 21.45 ila 22.05 arasında yapıldığını beyan ederek raporuna son vermiştir.[659]

20 Ağustos saat 07.30'da Çerkezköy'den hareket eden Atatürk beraberinde Başvekil İsmet İnönü, bütün vekillerle kendilerine Çorlu'dan katılan Fevzi Çakmak ve Fahrettin Altay, birçok büyükelçiler ve Profesör Bayan Afet İnan olduğu halde Bağlar sırtında 194 rakımlı tepeye gelmiştir. Tekirdağ'dan hareket etmiş bulunan yabancı misafirler heyeti de saat 09.00'da bu tepeye gelmişlerdir. Atatürk ve misafirler manevrayı buradan izlemişlerdir.[660]

Atatürk, manevra sahasını teşriflerinde, Kırmızı Kolordunun Komutanı Abdurrahman Nafiz Gürman Paşa'dan Sabiha Gökçen'in faaliyeti hakkında izahat almıştır. Kadın tayyarecimizin uçuşlarda gösterdiği mavaffakiyetlerden memnun kalan Atatürk, bayan Gökçen için; "*Tam bir asker oldu*" demişlerdir.[661] Atatürk ve misafir heyetler, Bağlar Sırtından saat 10.15'te ayrılarak Saray'ın Çukuryurt çıkışında bulunan "*Üsküdarbaba Kabristanı*"nın bulunduğu tepeye geçmişlerdir. Atatürk burada da generallerden bilgi almıştır. Verilen bilgiler yabancı konuklara da tercüme edilmiştir. "*Üsküdarbaba Kabristanı*" tepesinden saat 11.00'de ayrılan Atatürk, incelemelerine harekâtın başka kısımlarında devam etmiştir. "*Üsküdarbaba Kabristanı*" tepesinde bir süre daha kalan misafir heyetler ve Fevzi Çakmak daha sonra Karlıköy civarından gelecek olan motorlu kıtaları görmek üzere "*Çukuryur*t"a gitmişlerdir.[662]

Kırmızı taraf taarruz planına 20 Ağustos saat 08.30'da tesirli bir topçu ateşi ile başlamıştır. Kırmızı tarafın toplarının bu tesirli ateşi sayesinde baskı altında tutulan Mavi taraf ateşli silahları Kırmızı piyadenin ilerlemesine mani olamamıştır. Bir süre topçu atışı devam ettikten sonra Kırmızı piyadeler kendi ağır makineli tüfekleri ve daha sonra hafif makineli tüfekleri himayesinde Mavi mevzilerine doğru ilerlemeye başlamışlardır. Bu sırada Mavinin bombardıman tayyareleri alçak uçuşlarla Kırmızı hatlarını bombalamışlardır. Aynı zamanda Mavi av tayyareleri de pike saldırmaları ile Kırmızı hatlarına ve Kırmızı topçu mevzilerine makineli tüfek ve bomba ile etkide bulunmuşlardır. Kırmızının tayyareleri muharebe sahası üzerinde görünmedikleri

[659] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ağustos 1937 Cumartesi, s. 6.
[660] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ağustos 1937 Cumartesi, s. 1.
[661] Topçuoğlu, **Atatürk Günlüğü 1937**, s. 133.
[662] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 31.

Mavi tayyarelerin bu aradaki faaliyeti çok tesirli olmuştur. Kırmızı piyadeler Mavi mevzilerine yaklaşınca tanklar bekleme istikametinde ilerleyen piyade gruplarına yol açmaya başlamışlardır. Fakat Kırmızı tayyareleri Mavinin tanksavar topçusunu baskı altında tutamadığı için tankların bir kısmı bu toplar tarafından saf dışı bırakılmıştır. Diğer tanklar da az kaldığı için piyadelerinin gerisine çekilmeye mecbur kalmışlardır. Takiben Kırmızı topçu ateşini Mavi hatlarının gerisine doğru kaydırmaya başlamıştır. Mavi mevzileri üzerinde iki taraf birbirine karışmış ve yakın boğuşma başlamıştır. Hakemler derhal müdahale ederek iki tarafı da düzenlemeye başlamışlardır.[663]

Yapılan tetkik neticesinde Kırmızının taarruzunu Mavi mevziinin derinliğine doğru taşıyamayacağına karar verilmiş ve her iki taraf hakemler tarafından durdurulmuştur. Bu karar Kırmızı Kolordunun Komutanı Abdurrahman Nafiz Gürman Paşa'ya bildirilmiştir. Abdurrahman Nafiz Gürman Paşa, süvari livasını ve emrinde bulunan bindirilmiş alayını süratle Çukuryurt civarına kaydırarak bu alayla Mavinin sağ tarafına baskı yapmaya ve taarruzun neticesini bu tarafta aramaya karar vermiştir.[664]

Saat 12.30'da Kırmızının bindirilmiş alayı yolun pek müsait olmamasına rağmen büyük bir süratle bu noktaya varmıştır. Önce motosiklet taburu, müteakiben kamyonlara bindirilmiş taburlar yere inerek muharebeye başlamışlardır. Saray içinde kırmızı sağ tarafta bulunan bekleme noktasındaki yarma taarruzunu tekrarlamış ve Mavi mevzilerini derinliklerine kadar çökertmeyi başarmıştır. Bu sırada Mavi Saray bölgesinden iki piyade alayı ile bir mukabil taarruz teşebbüsü yapmış, fakat Kırmızı Kolorduya ait ihtiyat piyade livasının müdahalesi ile bu taarruz sonuçsuz kalmıştır. Kırmızı süvari livası da önceden aldığı emir gereğince, iki alayı ile Mavinin sağ taraf gerisine taarruz etmiştir. Bu tarafta bulunan Mavi süvari alayının cephesinde çatışma başlamıştır. Süvari livasından bir kısmı yaya savaşına girerek bu alayla muharebeye tutuşmuştur. Vaziyet bu şekilde Kırmızının lehine devam ederek saat 15.00'te Saray doğusundaki Ortabayır sırtlarında bulunan manevra komutanı Orgeneral Fahrettin Altay manevranın son bulduğunu emretmiştir. Manevraya iştirak eden birlikler gruplar halinde toplanarak ordugahlara doğru yürüyüşe geçmişlerdir. [665]

---

[663] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ağustos 1937 Cumartesi, s. 6.
[664] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 27.
[665] **Manevra Albümü,** s. 23; Akı, **a.g.e.**, s. 52.

Atatürk, saat 12.40'ta Çukuryurt önlerinde Fevzi Çakmak'ın bulunduğu bölgeye gelip, başarılı manevralar nedeniyle kutlamış "*Orduya memnuniyet ve selamlarımın iblağını rica ederim"* demiştir. Müteakiben generallerin ve yabancı heyetlerin ellerini sıkan Atatürk, Çerkezköy'e gitmek üzere manevra sahasından ayrılmıştır.[666] Saat 13.30'da Çerkezköy'deki trene dönen Atatürk, saat 14.00'te trenle Florya'ya hareket etmiş ve saat 17.30'da buraya ulaşmıştır.[667]

Fevzi Çakmak ve misafir heyetler buradan Saray'a giderek öğle yemeğini orada yemişler ve saat 14.00'de son harekâtı seyrederek Tekirdağ'a dönmüşlerdir.[668] Gece burada istirahat eden misafir heyetler, ertesi gün (21 Ağustos Cumartesi günü) saat 08.00'de otomobillerle Tekirdağ'dan hareket ile Lüleburgaz, Babaeski ve Havsa'dan geçerek saat 11.15'te Edirne'ye gelmişlerdir. Daha önce gelip havaalanında karşılanmış olan Sabiha Gökçen'in de hazır olduğu heyeti General Kâzım Dirik, Baş Müşavir Sabri Öney, Edirne Valisi Niyazi, Garp Hudut Komutanı Talat, Belediye Reisi Şerif Bilgen, Emniyet Müdürü Dr. Suat Tahsin Beylerle, Umumi Müfettişlik, Vilayet ve Belediye Erkânı ile kalabalık bir halk mümessilleri topluluğu tarafından, bando ve ihtiram kıtası eşliğinde şehirde karşılanmışlardır.[669]

Misafirler, önce vilayet numune fidanlığı bahçesini dolaşıp, bir süre istirahat ettikten sonra onurlarına Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik tarafından öğlen büyük bir ziyafet verilmiştir. Fevzi Çakmak, Fahrettin Altay, tayyaresiyle Edirne'ye gelen Sabiha Gökçen ve manevralarda bulunan komutanlar ziyafete katılmıştır. Ziyafetin sonunda Trakya Umum Müfettişi General Kâzım Dirik de manevralardan ziyade Ülkenin genel durumu hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Konuşmasında misafirlerine, Edirne'de bulunmalarından dolayı sevinçli olduklarını, Trakya'nın ekonomi ve bayındırlık hayatının ana hatlarından kısa bir panorama çizmek ve hiç unutulmayacak ziyaret anılarını bu suretle genişletmek istediğini belirtmiştir. Türkiye'nin, Cumhuriyet rejiminin hız ve şevki ile yaşayan büyük bir devlet olma yolunda, planlanmış bir kalkınma hareketinin içinde olduğundan bahseden General Dirik, Atatürk'ün açtığı barış ve milletler arası sempati devrinin, Türk Milleti'nin bariz hareketlerine sembol olan yeni bir çığır olduğunu

[666] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ağustos 1937 Cumartesi, s. 6.
[667] Şahingiray, **a.g.e.**, 20 Ağustos 1937, s. 642.
[668] **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Ağustos 1937 Cumartesi, s. 6.
[669] **Trakya Dergisi**, Sayı: 13, 1937, s. 14.

ifade etmiştir.[670] Daha sonra misafirlere Edirne'nin tarihi mekanları gezdirilmiştir. Gezinin ardından misafir heyetler, Tekirdağ'a dönmüştür.[671]

22 Ağustos 1937 Pazar

Misafir heyetler, 22 Ağustos Pazar günü sabah saat 07.40'da Korgeneral Asım Gündüz'ün refakatinde Tekirdağ'dan hareketle saat 10.00'da Bağlarsırtı'ndaki 194 rakımlı tepeye ulaşmışlardır. Burada Fevzi Çakmak ile Genelkurmay Karargâhı, Ordu Karargâhı, hakem heyetleri ile birçok generaller ve manevralara iştirak eden kıtaların komutan ve subayları hazır bulunmuşlardır.

Orgeneral Fahrettin Altay, harita ve krokiler üzerinde kritiklere başlayarak manevralar boyunca Kırmızı ve Mavi Kuvvetler tarafından yapılan hareketlerin doğru ve yanlış olanlarını birer birer açıklamıştır. Ordunun son manevradan bu yana kabiliyetinin iki-üç misli arttığını belirten Altay, bunun orduyu yetiştiren ve eğiten Fevzi Çakmak'ın eseri olduğunu dile getirmiş, Çakmak'ın manevralara teşrif eden Atatürk'ün takdirini kazanarak ona layık bir evlat olduğunu ispat ettiğini ifade etmiştir. Altay, dost askerî heyetlerin ve ataşemiliterlerin manevraları teşriflerinden onur duyduklarını dile getirmiştir.[672]

Orgeneral Fahrettin Altay, anılarında ise bu manevra hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:[673]

> *"... 10 tümenden fazla bir kuvvetin katıldığı bu manevra benim idaremde iki taraflı hakiki bir savaş gibi tertip edilmiş, Atatürk, İnönü, Fevzi Çakmak manevrayı izledikleri gibi Balkan ve komşu devletlerin Genelkurmay Başkanları ile diğer devletlerin ateşemiliterleri de davet olunmuşlardı ki maksat, CUMHURİYET ORDULARInın KUVVET VE KUDRETİNİ göstermekti. Bunun için de her şeyin tabii, samimi olması ve yabancıların etrafı istedikleri gibi gezip görmeleri temin edildi.*
>
> *Üç gün süren manevralar başarılı oldu, bütün yabancıların karşısında neticeyi açık açık izah ve tenkit etmiştim ki Mareşal da benim sözlerime katıldı, manevradan maksat elde edildi. Atatürk ise çok memnun olduğunu söyleyerek bana altın bir kol saati hediye ediyordu."*

Fevzi Çakmak da bir değerlendirme yapmıştır. Çakmak, manevranın tertip ve icrasında gösterilen ihtimam ve intizamdan dolayı Fahrettin Altay ile diğer arkadaşlarını tebrik etmiş, bütün komutan ve subaylara teşekkür etmiştir. Yabancı

---

[670] **Ayın Tarihi-Vesikalar**, Sayı 45, 21 Ağustos 1937, s. 33-36.
[671] **Trakya Dergisi**, Sayı:13, 1937, s. 15-16.
[672] Akı, **a.g.e.**, s. 59-60.
[673] Altay, **a.g.e.**, s. 495.

misafirlere hitaben manevralarda katlandıkları zahmetten dolayı özür dilemiş, fakat manevraya katılarak verdikleri büyük şereften dolayı da teşekkür etmiştir. Bundan sonra misafir heyetler Fevzi Çakmak'ın refakati ile Saray'a gelerek Fahrettin Altay tarafından Belediye bahçesinde verilen kır ziyafetine katılmışlardır. Ziyafetten sonra ordu erkânı ve misafir heyetler resmi geçidin yapılacağı Çayla Ovası'na hareket etmişlerdir.[674]

3.4.7. Trakya Manevrası'nın Ardından Yapılan Resmi Geçit

Birinci ordunun dört gün devam eden büyük manevrasından sonra 22 Ağustos 1937'de Saray'la Büyük Manika köyü arasında Sülüklü Ova denen alanda resmi geçit yapılmıştır. Resmi Geçidi görmek üzere bu geniş ovada yüz bine yakın halk toplanmıştır. Tekirdağ'dan ve Trakya'nın muhtelif şehir, kasaba ve köylerinden araba, otomobil, otobüs ile, atlı ve yaya olarak büyük kafileler halinde gelenlerle tören alanı erkenden doldurulmuştur.[675]

Devlet Demiryolları da, sabahleyin Tekirdağ'dan hususi bir tren kaldırmış, bu trenle de büyük bir kalabalık manevra sahasına gitmiştir. Bütün Trakya halkı büyük bir düğüne gider gibi hazırlanmış, arabalarını atlarını süslemiş, kahraman ordusunu görmek ve ona olan sevgisini göstermek istemiştir. Çevre köylerden resmi geçit sahasına akşamdan gelenler olmuş, saha bayram yerine çevrilmiş, her çeşit yiyecek, içecek satan tezgahlar kurulmuştur.[676]

Resmi geçit töreninin yapılacağı sahaya, yabancı misafirler ve diğer askerî heyetler saat 14.30'da gelmişlerdir. Kendileri için yapılan tribünlere geçmişlerdir. Saat 14.45'te Fevzi Çakmak Paşa da tören alanına gelip tribünün ortasında ayrılan yere oturmuştur. Fevzi Çakmak'ın sağında Manevra Komutanı Orgeneral Fahrettin Altay, solunda Orgeneral Ali Said ve Başhakem Salih Omurtak oturmuşlardır. Saat 15.00'da tayyarelerin üçerli ve beşerli gruplar halinde alçaktan uçmasıyla resmi geçit töreni başlamıştır. Tayyarelerin ardından manevraların komuta heyeti bando ve tribünlerin önünden geçmiştir. Ardından Mavi tarafın 46'ncı Fırkası ve bu fırkanın piyade alayları geçiş yapmıştır. Aynı fırkanın 31. Dağ Topçu Alayı geçişini yapmıştır. 52'nci Fırkanın 10'uncu, 35'inci ve 174'üncü Piyade Alayları ve 52'nci Topçu Alayı geçişlerini

[674] **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Ağustos 1937 Pazartesi, s. 7.
[675] Akı, **a.g.e.**, s. 61.
[676] **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Ağustos 1937 Pazartesi, s. 7.

yapmıştır. 1'inci ve 48'inci Sahra Topçu Alaylarından sonra süvariler geçiş yapmıştır. Süvarilerin atlarını dört nala koşturmaları halkı iyice coşturmuştur.[677]

Ardından Motorlu Kıtaların geçişi başlamıştır. Önce motosikletli kuvvetler geçmiş, bindirilmiş kıtalar, tayyareler, tanksavar bataryalar, tanklar, zırhlı otomobiller ve traktörlerle çekilen ağır bataryaların geçişiyle devam etmiştir. Ağır bataryaların geçişi ile üç saat süren tören sona ermiştir. Törenin ardından, törenleri izleyen binlerce kişi tribünlere koşarak komutanları ve misafirleri coşkuyla alkışlamışlardır. Sonrasında komutanlar, dost ve müttefik devletlerin heyetleri ve diğer davetliler Korgeneral Asım Gündüz'ün refakatinde Tekirdağ'a gitmişlerdir. Korgeneral Asım Gündüz'ün refakatinde Tekirdağ'da bulunan İzmir Vapuru'na gelen yabancı heyet bu vapurla İstanbul'a gitmişlerdir. Burada şehrin tarihi yerlerini ve müzeleri ziyaret etmişlerdir.[678]

3.4.8. Trakya Manevrası'nın Yabancı Ülkelerdeki Yansımaları

3.4.8.1. Trakya Manevrası'na İştirak Eden Misafir Heyetler ve Genelkurmay Başkanlarının Değerlendirmeleri

Yunan Genelkurmay Başkanı ve heyet reisi General Papagos Türkiye ve Türk Hükûmeti hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. General, Türk hükûmetinin gösterdiği iyi kabul ve misafirperverliğe teşekkürlerini belirterek Türkiye'ye çözülmez dostlukla bağlı olduklarını ve Türkiye'yi ikinci vatanları saydıklarını ifade etmiştir. Hükûmet reisinden başlayarak en son Yunanlıya kadar Atatürk'ün eserine ve Türk hükûmetine karşı hayranlık ve takdir hisleri beslediklerini, kendilerini aynı aileden saydıklarını, çünkü kardeş olduklarını dile getirmiştir. Bu ziyaretin kahraman Türk Ordusu'nun kıymetli şeflerinin önderliği altında gösterdiği gelişmeyi bir kez daha çok yakından takdir etme vesilesi olacağını belirtmiştir. Son olarak, İstanbul'a ilk defa geldiğini vurgulayarak, Mareşal Fevzi Çakmak'ı geçen sene Bükreş'te yapılan toplantıda tanıma şerefine nail olmaktan duyduğu kıvancı ifade etmiştir.[679]

---

[677] Akı, **a.g.e.**, s. 62.
[678] **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Ağustos 1937 Pazartesi, s. 7. 1937 Trakya Manevralarına davetli olan İran askerî heyeti manevra sonunda İstanbul'dan İzmir fuarını ziyaret maksadıyla ayrılmış ve Ankara üzerinden Samsun'a trenle seyahat etmiştir. Heyetin, Samsun-Trabzon arasında vapurla yaptıkları seyahat ücretinin İktisat vekâleti Deniz Nakliyatı Umum Müdürlüğü tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. **BCA.**, 030.10.00.00/48.308.7, Tarih, 28.03.1938.
[679] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 11.

Trakya Manevraları devam ederken 19 Ağustos gecesi İzmir Vapuru'nda Anadolu Ajansı Başmuharririni kabul eden General Papagos, Türk Ordusu hakkındaki takdirlerini belirten bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. General, Trakya'da takip etmekte oldukları manevranın, Yunan Ordusu'na dost ve müttefik Türk Ordusu hakkındaki hayranlıklarını gösterme şansı verdiğini ifade etmiştir. Böylelikle gerek kıtaatın, gerek zabitan kadrosunun, talim ve terbiye, sevk, idare ve bakım gibi muhtelif sahalarda icra ettikleri usullerin mükemmeliyetini takdir etme fırsatını bahşettiğini belirtmiştir. Ayrıca bu manevraların kendilerine Türk Ordusu'nun teşkilatı, talim ve terbiyesi, şefleri ve zabitleriyle ne kadar mükemmel bir ordu olduğunu müşahede etme imkanını verdiğini dile getirerek Türk Ordusu'na olan hayranlığını gizlememiştir.[680]

Yugoslav Genelkurmay Başkanı ve Heyet Reisi General Nediç, manevra münasebetiyle Türk Ordusu hakkındaki duygularını anlatmıştır. General, her türlü silaha sahip Türk Ordusu'nun talim ve terbiye bakımından ayrı ayrı ve kıta halinde müşterek çalışma bakımından hep birlikte mükemmel olduğunu belirtmiştir. Kumanda ile hareketler arasında tam bir uyum olduğunu ve Türk Ordusu'nun tam manasıyla birinci sınıf bir ordu olduğunu vurgulamıştır. Böyle bir ordu ile gurur duymanın dost ve müttefik Türkiye'nin en doğal hakkı olduğunu dile getirmiştir. Değerlendirmesini "*Mükemmel asker, mükemmel silah, harikulade kumanda heyeti*" olarak özetlemiş, aynı sözleri Mareşal Fevzi Çakmak'a da söylediğini ifade etmiştir.[681]

Romanya Genelkurmay Başkanı ve Heyet Reisi General Şikityunun bir beyanatta bulunmuştur. General, dostluk bağları ile bağlı bulundukları Türkiye'ye gelmekten çok memnun olduğunu ifade etmiştir. İki millet arasındaki dostluğun asırlardır sürdüğünü, bu dostluğun bilhassa Cumhuriyet devrinde son derece samimi bir şekil alarak geliştiğini belirtmiştir. Türkiye'ye hem sevgi ile hem de minnettarlık hisleri ile bağlı olduklarına tarihin şahit olduğunu vurgulamıştır.[682]

Irak Genelkurmay İkinci Başkanı ve heyet reisi General Hüseyin Fevzi bir beyanatta bulunmuştur. General, hayatının on senesini İstanbul'da altı senesini de Türk askerî mekteplerinde geçirdiğinden kendisini öz vatanına gelmiş saydığını ve bu vatanın evladı olduğunu söylemiştir. Osmanlı Devleti teşekkül etmeden evvel

[680] **Ayın Tarihi**, S. 45, 20 Ağustos 1937, s. 15.
[681] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 13.
[682] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 14.

Türkler'in Asya'nın ortasında şanlı ve büyük seferler icra ettğini, bu nedenle askerliğin Türkler'e has olduğunu ve Türkler'in askerlikte seçkin olduğunu belirtmiştir. Bu manevralarda Türk İstiklal Harbi'ne iştirak etmiş büyük generaller olmasından dolayı çok istifade edeceklerini dile getirmiştir. Konuşmasını Türk Ordusu'nun Büyük Atatürk'ün idaresi altında da ilerleme ve gelişme kaydetmesinden dolayı manevralardan istifadelerinin büyük olacağını belirterek bitirmiştir.[683]

İran Genelkurmay Başkanı ve Heyet Reisi General Rıza Kulu Kerim'in manevralar hakkında değerlendirmeleri olmuştur. General, hududa ayak basar basmaz gösterilen ilgiden memnun olduklarını belirterek, manevraların onlar için büyük bir ders olacağını ifade etmiştir. Türk Ordusu'nun kıymetli kıtalarını seyretmenin bir gurur vesilesi olacağını ve büyük bir zevk vereceğini, manevraların zevkli olduğu kadar istifadeli de olacağını dile getirmiştir.[684]

Afgan Askerî Heyeti Reisi General Esadullah Han da manevralar nedeniyle bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. General, Büyük manevralarda bulunmak üzere gelmekten çok memnun olduğunu, hususi maksatla Paris'te bulunduğu sırada Hükûmetinden aldığı emir üzerine İstanbul'a geldiğini, bunun fevkalade bir şans olduğunu, uzun bir süredir Türkiye'yi ziyaret etmek istediğini ve manevraların bu şansı kendisine verdiğini dile getirmiştir. General Esadullah Han, Bütün Afganlıların Türk Ordusu'nu öz orduları gibi sevdiğini, Afgan Ordusu'nu Türk zabitlerinin yetiştirdiğini ve manevralardan çok istifade edeceklerine emin olduklarını belirtmiştir. General, Şark Paktı hakkında da kısa bir değerlendirme yapmıştır. Şark Paktı yapılmadan önce de dost ve kardeş devletlerin çok samimi münasebetlerle birbirine bağlı bulunduklarını, paktın bu kardeşlik bağını bir kat daha güçlendirdiğini ifade etmiştir.[685]

Manevralara iştirak eden yabancı ataşeler de Türk gazetecilerine duygularını anlatmıştır. Sovyet Ataşenavalı (Deniz Ataşesi), izlediği askerî harekâttan çok memnuniyet duyduğunu, organizasyonun mükemmel olduğunu belirterek, hava hücumunun kudretli olduğunu ve komuta heyetinin kesin ve isabetli kararlar verdiğini dile getirmiştir. Konuşmasının sonunda Türk Ordusu'nun geleneksel

[683] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 14.
[684] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 15.
[685] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 15.

misafirperverliğini de gösterdiğini belirtmiştir. İngiliz ataşemiliteri Kolonel Alexendre Ross, bu harekâtın İngiltere'de de olsa ancak bu derece bir mükemmelliyette olabileceğini, diğer ataşemiliterlerin de aynı fikirde olduğunu belirtmiştir. Komutanlar tarafından verilen izahatın çok açık ve anlaşılır olduğunu, manevraların şimdiye kadar icra edilen safhalarının mükemmel olduğunu ve bundan sonra da öyle olacağına şüphesinin olmadığını ifade etmiştir. Amerika ataşemiliteri ise manevra sahasını Kuzey Amerika'nın Teksas topraklarına benzettiğini, askerlerimizde sporcu ruhu ile savaşçılığın birleştiğini belirterek, asker millet olan Türklerin büyük asker olan Atatürk'ün iradesi ile 1937 yılında hakikaten muhteşem bir müdâfaa kadrosu teşkil ettiğini ve artık garplılardan öğrenebileceğimiz bir şey kalmadığını ifade etmiştir.[686]

Manevralara katılan muhtelif yabancı ataşemiliterlerin ve askerî heyetlerin üyelerinin tamamının değerlendirmelerini şöyle özetlemek mümkündür:[687]

"Türk Ordusu tamamı ile modern bir ordudur. Herhangi bir garp ordusundan silah, teçhizat, sevk ve idare itibari ile farksızdır. Bazı büyük ve zengin Avrupa devletlerinin ordularındaki kadar motorlaşmış ve makineleşmiş fırkalar yoktur. Fakat, yalnız bir tanesi binlerce otomobile ve tanka muhtaç olan böyle fırkalar, ancak mükemmel yol şebekelerine sahip bulunan zengin ve büyük endüstri sahibi memleketlerin karıdır. Peçeleme ve gizlemede çok başarılı bir ordudur. Düz ve çıplak ovalarda bu kadar iyi kamuflaj yapan ve gizlenen bir ordu, cidden takdire layıktır. Komuta heyeti sevk ve idare, en iyi garp ordularının komuta heyetlerinden hiç farksız bir kudret göstermek suretiyle yüksekliğini ispat etmiştir. Bütün kıtalar çok canlı, çok hevesli ve çok enerjiktir. Zabit ve nefer, herkes vazifesini azami gayretle ve memnuniyetle yapmaktadır. Özetle, Türk Ordusu, muntazam, gelişmiş ve çok çalışkan bir ordudur."

3.4.8.2. Trakya Manevrası'nın Dış Basındaki Yansımaları

Trakya Manevrası yabancı basında geniş yer tutmuştur. Belgrat'taki 3 Eylül 1937 tarihli "*Vreme*" gazetesinde Milivoy F. Çolakantiç "*Manevraya İştirak Eden Kıtaatın Mesaisi Hakkında Hüküm*" başlığıyla bir makale kaleme almış ve Türk Ordusu'ndan övgüyle bahsetmiştir. Çolakantiç makalesinin ilk bölümünde, emir ve

[686] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 16.
[687] **"Büyük Trakya Manevraları Hatırası"**, s. 16.

komuta kadrosunu seçilmiş ve yetişmiş şahsiyetlerden oluştuğunu, muharebelerin bütün safhalarında soğukkanlılıklarını muhafaza ettiklerini belirtmiştir. Türk neferinin ciddi, vazifesine hakim, mütevazi, gayet disiplinli, amirlerine ciddi olarak bağlı ve sadık, vazifesini çok iyi anlamış olduğunu ifade etmiştir. Çolakantiç, her zaman ve her vaziyette askerî intizamın tam olduğunu, keşif, harp ve bombardıman tayyareciliğinin muntazam, fedakârane ve karadaki kıtaat ile sıkı bir şekilde bağlı olarak işlediğini ve çalıştığını belirtmiştir. Piyadenin, bilhassa havadan görünme ihtimallerine karşı korunmak ve mevcut ateşli silahları kullanmak bakımından iyi talim ve terbiye görmüş olduğunun ortaya çıktığını, süvarinin iyi hazırlanmış olup gerekli olan çağdaş ihtiyaçları tespit ettiğini, topçunun gerek fen gerek hazırlık bakımından çok iyi talim gördüğünü, atışın icrasında bütün usulleri uyguladığını, istihkâmın usule uygun bir şekilde kullanıldığını ve fen kıtaatının iyi çalıştığını dile getirmiştir. Çolakantiç, motorlaşmanın orduda kısmen tatbik edilmiş olduğunu belirterek, ordunun silah ve teçhizatının gayet modern olduğunu, Türkiye'nin en gelişmiş orduları takip ederek silah ve teçhizatını mükemmelleştirdiğini ve tamamlamaya devam ettiğini, askerî teçhizatın tam ve kusursuz bulunduğunu buna örnek olarak da her erin, güneşten ve kumdan gözlerini muhafaza edebilmek için bir gözlüğünün olduğunu dile getirmiştir. Topçu hayvanlarının vaziyetini ise "*şayanı memnuniyet*" cümlesi ile ifade etmektedir.[688]

Çolakantiç, makalesinin ikinci bölümünde bu manevralardan alınacak derslerden ve üçüncü bölümünde ise resmi geçitten bahsetmiş ve sonuç bölümü ile makalesini bitirmiştir. Makalesinin sonuç bölümünde şunları söylemiştir:[689] "*Bu manevralardan hasıl olan umumi intiba Türk Ordusu'nun modern, tamamen organize edilmiş, gayet mükemmel bir tarzda teçhiz ve terbiye olunmuş, mükemmelen disiplinli ve sağlam askerlik ruhu taşıyan ordu olduğu intibaıdır.Türk Ordusu hakikaten Kemal Atatürk'ün büyük eseridir, kendisi bu ordu ile haklı olarak mağrur olabilir ve vatan da huzur ve emniyet içinde yaşayabilir.*"

5 Eylül 1937 tarihli Paris'teki "*Le Temps*" gazetesinde yayınlanan "*Türk Ordusu'nun Manevraları*" başlıklı makalede, Trakya'nın 18'den 22 Ağustos'a kadar büyük manevralara şahit olduğu, manevrayı takip eden büyük geçit resminde

[688] **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi,** s. 142-143.
[689] **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi,** s. 143-144.

sivillerden oluşan büyük bir halk kütlesinin hazır bulunduğu, bilhassa kalabalık olan yabancı askerî heyetlerin kendilerine tahsis edilmiş olan tribünden kıtaların geçişlerini alkışladığı, piyadelerin, süvarilerin, topçuların, motorlu kıtaların ve tankların yakıcı bir güneş altında beş gün süreyle sarfettikleri azim ve gayretten sonra da hiç yorgun görünmedikleri dile getirilmiştir. Gazetede, Türkiye'de yapılan askerî manevralara yabancı ordu temsilcilerinin 1914 harbinden beri ilk defa davet edildikleri belirtilmiş, bütün ataşemiliterlerden başka bir taraftan Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya diğer taraftan da Afgan, Irak ve İran erkân-ı harbiye reislerinin davet edildiklerinden bahsedilmiştir. Gazete, Mareşal Fevzi Çakmak'ın manevraların kritiğini yaparken kullandığı mana ile dolu olan şu cümlesini aktarmıştır:[690] *"Piyade mevcudiyetini bile hissettirmemeli ve hücum esnasında güya toprak açılmış ta içinden fışkırmış gibi görünmelidir."*

Kurmay Yarbay Hamdi Turgay, Trakya Manevralarının yabancı memleketlerdeki akislerini duyurmak maksadıyla Yedek Yüzbaşı Hans Wagner'in "*Deutsche Wehr*" gazetesinde yayınladığı makaleyi paylaşmıştır. Wagner, bu manevranın senelik muayyen tatbikat olmaktan ziyade ittifak politikaları icabı olarak, ordunun fenni teçhizat ve malzemesini göstermek maksadıyla yapılmış olduğunu ifade etmiştir. Wagner, bir çok yabancı askerî heyetlerin iştiraki ile Türkiye'nin uzun bir aradan sonra yaptığı ilk manevra olduğunu, manevraya Balkan Paktı ve Sadabat Paktı ile bağlı olduğu garp devletleri ile ön Asya devletlerinin katıldığını ve bu suretle manevralarda toplam olarak 50 yabancı general ve çok miktarda yabancı kurmay subayın hazır bulunduğunu belirtmiştir. Wagner, makalesinin devamında Atatürk'ün de manevra sahasına teşrif ettiğini, Türk Ordusu'nun neticeyi elde ettiğini, çünkü yabancı askerî heyetler tarafından takdir edildiğini, Türk Ordusu'nun şöhretinin hiç bir vakitte bugünkü kadar kuvvetli bir şekilde yayılmadığını vurgulamıştır. Wagner, Manevranın senaryosunun memleketin hudutlarına tecavüz eden düşmanın yok edilmesi olduğunu belirtmiştir.[691]

Wagner, Türklerin bu manevrada dikkat çekecek derecede güzel teçhiz ve talim edilmiş dört piyade, bir süvari tümeni ile bir motorlandırılmış alay bisikletli bölükler,

---

[690] **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi,** s. 147-148.
[691] Kurmay Yarbay Hamdi Turgay, "*Trakya Manevralarının Yabancı Memleketlerdeki Akisleri*", **Topçu Mecmuası**, Sayı: 103, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1938, s. 117-118.

tanksavar topları, muhtelif çapta tayyare defi bataryaları (uçaksavar) ve hava ordusunun kuvvetli bir kısmından oluşan takriben 50.000 kişilik bir kuvvet bulundurduğunu dile getirmiştir. Kıtaların, Trakya'nın sıcak yaz günlerinde oluşan aşırı yorgunluklara eski Türk askerlerinde olduğu gibi neşe ile tahammül gösterdiğini ifade etmiştir. Yabancı misafirler şerefine birçok resmi kabuller ve ziyafetler verildiğini, bu vesile ile yüksek rütbeli subaylar arasında iyi bir tanışma ve anlaşma ortamı doğduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak Wagner, askerî durumunu ilk defa göstermek isteyen Türkiye'nin askerî taraftan olduğu kadar siyasi taraftan da başarıyla çıktığını ifade etmiştir.[692]

3.4.9. Trakya Manevrası'nın Türk Basınındaki Yansımaları

Trakya Manevraları Türk basınında da geniş bir şekilde yer almıştır. Basın, manevralarla ilgili haberleri manşetten vermiştir. Gazetelerde, "*Büyük Manevra Başlıyor*", "*Kıtalara Vazifeleri Verildi ve İki Taraf Temasa Geldi*", *"Atatürk Manevrada*", "*Manevralar Atatürk ve Misafirler Tarafından Dikkatle Takip edildi*", "*Manevra İnkişaf Ediyor*", "*Kat-i Harekât Bugün Başlıyor*", "*Büyük Manevralar Dün Bitti*", "*Ordunun Büyük Geçit Resmini Dün Yüz Bin Kişi Alkışladı*" başlıklı haberler yer almıştır.

Manevrayla ilgili olarak Peyami Safa Cumhuriyet gazetesinde "*Manevralar*" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Safa, yazısına Leon Tolstoy'un şu sözü ile başlamıştır: "*Bu dünyada pek çok inkılablar olacak, fakat bir askerî bando geçerken içimizi sarsan güzel heyecan daima aynı kalacaktır.*" Safa, yazısında manevrayı: "*İçinde ölüm olmadığı için, hüsranlarından, matemlerinden ve bütün trajedi unsurlarından tasfiye edilmiş, fakat çapraşık mekanizması, irade ve zeka oyunları bakımından tam bir harp*" şeklinde tanımlamış ve manevralara bir asker ruhu ile bakanlar onu bir tecrübe, bir imtihan, bir prova sistemini çok aşan, tam bir mücadele haysiyeti içinde kabul ve takip ederler şeklinde ifade etmiştir. Safa, manevralarda bütün bir milletin iradesini temsil eden orduyu; "*Karşısında hangi türden engel olursa olsun, bir veya birkaç değil, vatanın bütün düşmanlarını sembolize eden hayaline karşı, metod ve disiplin içinde ruhunu şişiren büyük bir hayat hamlesini boşaltmasıdır*" şeklinde tanımlamış ve bunun bir tecrübe ve imtihandan ziyade

[692] Turgay, **a.g.m.**, s. 118.

muhayyel (hayal edilen) düşmanın kendisine değil, sembolüne karşı bile mukaddes öfkesi ile kuşanan ordunun kabiliyetini tayin eden bir mücadele realitesi olduğunu ve yalancıktan bir harp olmadığını tam tersine ciddi ve hakiki bir karşılaşma olduğunu belirtmiştir. Manevraların muharebelerden farkının az olduğunu, gazete sayfalarında bile olsa, yiğit ordumuzun manevralarına bir locada değil, bir erkânıharb çadırındaymışız gibi bakılması gerektiğini vurgulayarak yazısını sonlandırmıştır.[693]

Manevrayla ilgili olarak Cumhuriyet gazetesi yazarı Yunus Nadi de bir yazı kaleme almıştır. Nadi, 17 Ağustos'ta başlayan manevraları, Cumhuriyet Hükûmeti'nin, açıkça çok ehemmiyet verdiği Türk Askerliğinin, mümkün olduğunca her sene yapılmasına itina gösterdiği büyük tecrübe ve imtihan tezahürü olarak tanımlamıştır. Yunus Nadi makalesinin devamında Cumhuriyet Hükûmeti'nin bu sene de Trakya'da yaptırmakta olduğu manevraların, itina gösterilen Türk Ordusu'nda vasıl olunan terakki merhalelerinin kontrol edilmesine imkân tanıdığını belirtmiştir. Bu yapılan kontrollerin, daha iyi çalışmak ve varsa görülebilecek noksanları not ederek onları telafi etmeye yarayacağını belirtmiştir. Yunus Nadi, başta Türkiye olmak üzere, sulh gayesinde Türkiye ile söz birliği etmiş olan milletlerin, icabında bu insanca, mertçe, yüksek gaye uğrunda Türk Ordusu'nun kendisine düşen vazifeleri kemaliyle ifa edeceğinden emin olduklarını bildirerek makalesini sonlandırmıştır.[694]

3.4.10. Trakya Manevrası'nın Sonuçları

1937 yılında Trakya'da yapılan bu büyük manevralarla birlikte ordunun eğitim seviyesi, kuvveti ve şöhreti manevra sonrasında yapılan ve tüm halkın da davet edildiği resmi geçitle tüm dünyaya duyurulmak istenmiştir. Aynı zamanda bu manevra, yaklaşmakta olduğu başta Atatürk olmak üzere, tüm Avrupalı devletlerce de dile getirilen yeni bir dünya savaşına Türk Ordusu'nun hazır olduğunun bir ispatı olmuştur. Özellikle davet edilen Balkan Paktı ve Sadabad Paktı ülkelerinin en üst düzey askerî yetkilileri manevraları yakından takip ederek, yaptıkları değerlendirmelerle Atatürk'ün eseri olan Türk Ordusu'nun gücüne ve kudretine duydukları hayranlığı dile getirmişlerdir.

---

[693] Peyami Safa, "*Manevralar*", **Büyük Trakya Manevraları Hatırası,** s. 3.
[694] Yunus Nadi, "*Trakya'da Başlayan Ordu Manevraları*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Ağustos 1937, s. 1.

3.5. EGE MANEVRASI (10-13 EKİM 1937)

Mustafa Kemal Atatürk'ün de teşrif ettiği Ege Manevrası, 2'nci Ordu tarafından 10-13 Ekim tarihleri[695] arasında icra edilmiştir.

3.5.1. Ege Manevrası'nın İcra Edilmesinin Nedenleri

Manevranın maksadı, Manevranın Harekât Müdürlüğü'nü yapan 2'nci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar tarafından şöyle ifade edilmiştir:[696]

"1'inci Kolordu, 5'inci Kolordu (5'inci Tümen hariç) ve İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın seyyar birliklerine kolordu bünyesinde bir tatbikat yaptırarak İzmir Vilayeti güney kıyılarının örtülmesi ve müdâfaası esasları üzerinde tetkikler yapmaktır."

Orgeneral Çalışlar'a göre icra edilecek manevrayla, bu mıntıkada çıkarma yapan kuvvetlerin harekât esnasında görecekleri kolaylıklar ve uğrayacakları zorluklar da meydana çıkacaktı. Ayrıca manevranın icrası ile memleketin en önemli mıntıkasını teşkil eden Ege'nin, ehemmiyetli bir arazisini, komuta ve subay heyetlerinin tanıması ve komutanların sevk ve idare hususundaki terakkilerinin de sağlanması mümkün olacaktı. Orgeneral Çalışlar, bununla beraber bir demiryolu manevrası da yapılmak suretiyle Hava Kuvvetleri'nin demiryolu nakliyatına olan tesirlerini incelemek, ayrıca Büyük Menderes Vadisi'nin zırhlı ve motorlu vasıtaların harekâtına müsaade derecesini denemek hususlarının da manevranın maksadına dâhil olduğunu belirtmiştir.[697]

Manevranın yukarıda açıklanan askerî maksadının dışında 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren dünyada ve bilhassa Avrupa'da gerginleşen devletlerarası ilişkilerin durumu da dikkate alınarak Atatürk'ün ordunun gücünü tüm dünya

---

[695] 28 Mayıs 1937'de 15-18 Ekim olarak planlanan manevranın tarihi ile ilgili olarak, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın imzasıyla yayınlanan yazıda "Aydın-Söke ve Kuşadası bölgesinde 15/I.Teş./937'de başlayıp 18/I.teş./937'de bitirilmesi evvelce tertiplenmiş olan manevra günlerinin vekiller heyetinin bu tarihlerde ecnebi siyasi müsteşarlarla yapacakları temaslar nazarı dikkate alınarak 10/I.teş./937'de başlamak ve harekâtın 13/I.teş./937'de bitmek üzere beş gün öne alınması, hazırlık ve tertibatın buna göre yapılması" İkinci Ordu Müfettişliğine emir verildiği bildirilmektedir. **BCA.**, 030.10.00.00/53.349.8, Tarih, 30.08.1937. Bkz., EK-9.

[696] **2'nci Ordu Tarihçesi 1843-2000**, İkinci Ordu Matbaası, Malatya, 2000, s. 4-1.

[697] **2'nci Ordu Tarihçesi 1843-2000**, s. 4-1.

kamuoyuna göstermek suretiyle, bu manevradan bazı siyasi maksatları da elde etmek niyetinde olduğu söylenebilir.[698]

Dünyanın, 1937'lerdeki siyasi ve askerî durumunu dikkatle takip eden ve büyük bir isabetle değerlendiren Atatürk'ün daha 1937'den evvel, insanlığın İkinci Dünya Harbi'ne süratle yaklaşmakta olduğunu sezdiğini ve adeta sonuçları ile beraber İkinci Dünya Harbi'ni gördüğünü birçok örnekten öğrenebilmekteyiz. Bunlardan biri şöyledir: Rus İhtilali'nin 1937 yılında kutlanacak olan 20'inci yıldönümü öncesinde Moskova'da bulunan Türkiye Büyükelçisi, Atatürk'e Stalin'in Rus Komünist Partisi önünde verdiği bir demecini iletmişti. Bu demeçte Stalin, Türkiye'nin de içinde bulunduğu İran ve Ortadoğu'nun bütün memleketlerini "*Rus Bölgesi*" olarak belirtmişti. Stalin'in bu sözleri üzerine, yıldönümü münasebetiyle Sovyet Büyükelçiliği'nde verilen resepsiyona katılan Atatürk herkesin bulunduğu ortamda Büyükelçi Karahan'a şunları söylemiştir:[699]

> "*Stalin'e şu sözlerimi münasip bir şekilde ulaştırınız. Dünyanın bugünkü şartları içinde, coğrafyanın küçük bir parçasına sığınmış, tarihi büyük bir millet, küçük millet muamelesi göremez. Böyle düşünenler basiretten yoksundurlar. Dünyanın gelecek gelişmelerinde biz Rus Milleti'nden değil, Rus Milleti bizden yardım görecektir. Bir gün gelecektir ki bizim topraklarımızdan, Rus düşmanı bir milletin ordusu, oraya doğru yürümek isteyecektir. Ama karşısında bizim tam bağımsızlığımıza dayanarak belirttiğimiz fiili vetomuzu bulacaktır. Bu vetonun değeri Türk Milleti'nin tam bağımsızlık yolundaki şuurudur. Rusya için en büyük destek bu şuurdur. Yoksa Türkiye'nin tam bağımsızlığa dayanan siyasetini Rusya'nın her nev'i diktası gibi göstermek bir gaflettir."*

Atatürk, bu olaydan bir hafta sonra Ege Manevraları'na katılarak, Ordularımızın Türk vatanını her türlü tehdide karşı korumaya muktedir olduğunu dost ve düşman herkese ilan etmiştir.

3.5.2. Ege Manevrası'nın Sahası

Manevranın icra edildiği alan kuzeyde; Sığacık-Seferhisar-Torbalı-Küçük Menderes Mansabı (yatağı), doğuda; Aydın, güneyde; Büyük Menderes Mansabı, batıda; Ege Denizi arasında kalan bölgedir.[700] Manevra sahası aynı zamanda, Aydın-Söke-Kuşadası-Aziziye-Çamlık mıntıkaları arası olarak da belirtilmiştir.

---

[698] **2'nci Ordu Tarihçesi 1843-2000**, s. 4-2.
[699] **2'nci Ordu Tarihçesi 1843-2000**, s. 4-2.
[700] **2'nci Ordu Tarihçesi 1843-2000**, s. 4-1.

3.5.3. Ege Manevrası'nın Senaryosu

Manevraların senaryosu özetle şöyledir: Denize hâkim düşman bir devlet mefruzan İzmir güneyine asker çıkarmıştır. Kırmızı kuvvet bunları karşılamış verilen harpte düşman Kırmızı cepheyi kıramamış Seferihisar'dan Küçük Menderes Nehri'ne kadar denize paralel ve karşılıklı bir cephe kurulmuştur. Bu muvaffakiyetsizliği gören düşman, Kırmızı taraf cephesini sol kanadından çevirip sökmek istemiştir. Kuşadası ve civarına asker çıkarmıştır. 10 Ekim 1937 Pazar sabahı başlayan manevralar 13 Ekim 1937 Çarşamba akşamı Mavi kuvvetlerin zaferiyle sona ermiştir.[701]

Ege Manevrasının senaryosuna uygun olarak, Kırmızı ve Mavi olmak üzere ikiye ayrılan birliklere ayrı ayrı görevler verilmiştir. Böylece birliklerin, verilen görevleri icra ederken incelenmesi ve tespit edilen eksiklikler doğrultusunda önlemler alınması hedeflenmiştir. Mavi için hazırlanan senaryoya göre; İzmir mıntıkasını ele geçirmek için kuvvetlerinin büyük bir bölümüyle Küçük Menderes-Seferihisar arasındaki kıyılara çıkan Mavi Ordunun, bu harekâtını temin etmek üzere bir Mavi Kolordu görevlendirilmiştir. Bu kolordu, karşısındaki Kırmızı Kuvvetlerin bir an evvel yan ve gerilerine müessir olmak vazifesi ile Kuşadası ve iki taraf kıyılarına çıkarılmış, bu suretle maksada en uygun düşecek harekâtının incelenmesi hedeflenmiştir.[702]

Kırmızı için hazırlanan senaryoya göre, başlangıçta Kuşadası mıntıkasında bulunacak 18'inci Dağ Tugayı, 46'ncı Süvari Alayı ve Kuşadası Sahil Muhafaza Taburu'ndan ibaret Kırmızı Kuvvetlerin mukabele tarzının, daha sonra bunların himayesinde toplanacak kuvvetlerle yapılacak karşı taarruzla Mavinin denize dökülmesi için, en muvafık harekât tarzının araştırılması hedeflenmiştir. Ayrıca, Büyük Menderes Vadisi'nin zırhlı ve motorlu vasıtaların harekâtına müsaade derecesi ve birliklerin bunlara karşı mukabele tarzları incelenecektir. Aynı zamanda manevra mıntıkasındaki müdâfaa mevzileri, harekâta tesir yapan doğal engeller, yol ve muhabere şebekesi, iktisadi ve sıhhi durum hakkında gerekli bilgiler edinilecektir.[703]

[701] **Akşam Gazetesi**, 10 Ekim 1937 Pazar, s. 1.
[702] **Tan Gazetesi**, 11 Ekim 1937 Pazartesi, s. 8.
[703] **Tan Gazetesi**, 11 Ekim 1937 Pazartesi, s. 8.

3.5.4. Ege Manevrası'na İştirak Eden Birlikler

Ege Manevrası'na 2'nci Ordu'ya bağlı 1'inci Kolordu, 5'inci Kolordu ile İzmir Müstahkem Mevkii Komutanlığı'na bağlı birlikler ve diğer bazı birlikler katılmışlardır.

Mavi (Düşman) Kuvvetler

1'inci Kolordu; bu manevrada Korgeneral Mustafa Muğlalı'nın komutasında olarak *Mavi (Düşman)* kuvvetlerini temsilen görevlendirilmiş olup, bu kolorduyu oluşturan birlik ve karargâhlar şunlardır:[704] "Kolordu Karargâhı (Taktik Komuta Yeri personeli ile), 16'ncı ve 57'nci Tümenler, 18'inci Dağ Tugayı (%50 personeli ile), 46'ncı Süvari Alayı (Söke) (%50 personeli ile), 2'nci Tayyare Defi (Uçaksavar) Topçu Taburu (%50 personeli ile), 1'inci İstihkâm Taburu, 1'inci Nakliye Taburu."

57'nci Piyade Tümeni, 18'inci Dağ Tugayı, 46'ncı Süvari Alayı ve Uçaksavar Taburu'nun diğer yarısı manevrada Kırmızı (dost) tarafta görevlendirilmişlerdir.

Kırmızı (Dost) Kuvvetler

5'inci Kolordu bu manevrada Korgeneral Keramettin Kocaman'ın emir ve komutasında *Kırmızı (dost)* kuvvetleri temsilen görevlendirilmiş olup, bu kolorduyu oluşturan birlik ve karargâhlar ise şunlardır:[705] "Kolordu Karargâhı (Taktik Komuta Yeri personeli ile), 6'ncı Tümen (Tümen Karargâhı Taktik Komuta Yeri personeli, Topçu Tugay Karargâhı, 50'inci ve 51'inci Piyade Alayları, 33'üncü Topçu Alayı ve Tümen Bandosu.), 21'inci Piyade Alayı, 21'inci Süvari Alayı, 46'ncı Süvari Alayı (Söke) (%50 personeli ile), 2'nci Tayyare Defi (Uçaksavar) Topçu Taburu (%50 personeli ile), 18'inci Dağ Tugayı (%50 personeli ile), 5'inci İstihkâm Taburu, Eğirdir Dağ Talimgah Taburu ve Talimgah Komutanlığı (Kurs gören piyade subayları), İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığı'ndan: Müstahkem Mevki Karargâhı (Taktik Komuta Yeri personeliyle), 16'ncı Piyade Tugayı, Koşulu Kale Ağır Makineli Tüfek Bölüğü, Koşulu Topçu Taburu, Urla Gümrük Talim Bölüğü, İstihkâm ve Muhabere Bölükleri, Yeni teşkil edilecek bir Seyyar Hastane, Diğer Birlikler: 2'nci Muhabere Alayı, 3'üncü Tayyare Alayı, 2'nci Kolordu'dan bir Süvari Bölüğü, 3'üncü Kolordu'dan bir

[704] **2'nci Ordu Tarihçesi 1843-2000**, s. 4-2.
[705] **2'nci Ordu Tarihçesi**, s. 4-2.

Tank Bölüğü, Bir Zırhlı Oto ve Bir Motosiklet Takımı, 4'üncü Kolordu'dan Muhafız Alayı."

Ege Manevrasına iştirak eden toplam mevcut (personel sayısı) hakkında elde sağlıklı rakamlar olmamakla beraber, tatbikat süresince her iki tarafı da iaşe etmek üzere 1'inci Kolordu tarafından açılıp işletilecek ambarlarda bir günlük olarak depo edilecek yiyecek ve yem miktarları aşağıda belirtilmiştir:[706] "Kuşadası Ambarında 41.000 personel için yiyecek, 5.500 hayvan için yem, Söke Ambarında 13.000 personel için yiyecek, 2.000 hayvan için yem, Reşadiye Ambarında 32.000 personel için yiyecek, 6.000 hayvan için yem, Germencik Ambarında 107.000 personel için yiyecek, 20.000 hayvan için yem, Aydın Ambarında 47.000 personel için yiyecek, 7.000 hayvan için yem."

27 Eylül 1937'de manevra ile ilgili gerekli olan hazırlıkların yapılması maksadıyla Millî Müdâfaa Vekilliği tarafından Başvekâlet makamına bir yazı gönderilerek manevraya izleyici olarak katılması öngörülen milletvekillerinin isimlerinin bildirilmesi istenmiştir. Başvekâletten 4 Ekim 1937'de Millî Müdâfaa Vekilliği'ne gönderilen cevabi yazıyla, manevraya izleyici olarak katılması öngörülen milletvekillerinin isimleri bildirilmiştir. Bu vekiller şunlardır:[707] "Ali Kılıç (Gaziantep), Gl. Kâzım Sevüktekin (Diyarbekir), Gl. Muhiddin Akyüz (Kars), Hacim Çarıklı (Balıkesir), Hasan Reşit Tankud (Maraş), Hüsnü Konay (Tokat), Lütfi Müfit Öztaş (Kırşehir), Ruşeni Barkın (Samsun), Salih Bozok (Bilecik)."

Manevra için 2'nci Ordu Müfettişliği emrine tahsis olunan paradan mutemetlere, manevranın devamı müddetince sınırlı kalmak şartıyla beşer bin lira avans verilmesi hususu İcra Vekilleri Heyetinin 25/8/1937 tarihli kararnamesi ile onanmıştır.[708]

Manevraya iştirak edecek kıtaların demiryolu nakliyatı, kıtalara verilmesi zaruri nakliye vasıtaları, akaryakıt ve yağların tedariki, karargâhlar ve Harekât Müdürlüğü için gerek duyulan giderler için ödenek, 125.000 lira olarak hesaplanmış ancak bu miktarın karşılanamayacağı göz önüne alınarak tasarrufa gidilmiştir. Bunun için de kıtaların naklinde demiryolu masraflarını azaltabilmek esas alınarak kıtalar demiryolu boyunca yürütüldükten sonra trene bindirilmiş veya toplanma bölgelerine yolda

[706] **2'nci Ordu Tarihçesi**, s. 4-3.
[707] **BCA.**, 030.10.00.00/5.26.2, Tarih, 27.09.1937/04.10.1937. Bkz., EK-10.
[708] **BCA.**, 030.18.01.02/78.75.5, Tarih, 25.08.1937.

trenlerden indirilerek yürütülmüşlerdir. Böylece manevranın maliyeti 95.000 liraya indirilmiştir.[709]

3.5.5. Ege Manevrası'nın İcrası

Mustafa Kemal Atatürk, Ege Manevralarına katılmak ve Türkiye'nin ilk basma fabrikası olan Nazilli Basma Fabrikası'nın açılışını yapmak üzere beraberinde Başbakan İsmet İnönü, Kütahya Milletvekili Recep Peker, Ziraat Vekili Şakir Kesebir, Afet İnan ve maiyeti olduğu halde 8 Ekim 1937[710] tarihinde saat 14.45'te trenle Ankara'dan Nazilli'ye hareket etmiştir. Atatürk istasyonda siyasi müsteşarlar, mebuslar, generaller, vekâletlerin ileri gelenleri, Ankara Valisi, Emniyet Direktörü ile büyük bir kalabalık tarafından uğurlanmıştır.[711]

Atatürk'ün kasabalarına geleceğini duyan Nazilli halkı, 9 Ekim 1937 sabahı, kasabayı baştanbaşa bayraklarla süslemiştir. Gece yarısından itibaren istasyon çevresinde heyecanla bekleyen halka, yakın vilayet ve kazalardan muhtelif araçlarla gelenler de eklenince, kasaba adeta bayram yerine dönmüştür. Nazilli'ye ilk gelenler 9 Ekim 1937 saat 12.00'de Nazilli İstasyonunda yer alan Aydın-Nazilli heyetleriyle Tire Bandosunun selam havası eşliğinde, Ege Manevraları için bölgede bulunan Ordu Komutanları olmuşlardır. Bu grup içinde Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, 2'nci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar, Genelkurmay 2'nci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz ve Jandarma Genel Komutanı Korgeneral Ahmet Naci Tınaz bulunmuştur.[712]

Saat 13.30'da içinde Başvekil Celal Bayar, Dâhiliye Vekili ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Nafia Vekili Ali Çetinkaya, Hariciye Vekili Doktor Rüştü Aras, Millî Müdâfaa Vekili General Kâzım Özalp, Maliye Vekili Fuat Ağralı, Kültür Vekili Saffet Arıkan, İnhisarlar Vekili Ali Rana, Orman Umum

---

[709] **2'nci Ordu Tarihçesi**, s. 4-4.

[710] Genelkurmay Başkanlığı'ndan Orgeneral Asım Gündüz imzasıyla, ilgili Ordu Müfettişliklerine gönderilen yazıda Atatürk'ün Ege mıntıkasında yapılacak 1937 sonbahar manevralarına katılmak üzere İstanbul'dan 8 Ekim 1937'de hareket edeceği 10 Ekim 1937'de Söke'ye varmasının planlandığı, söz konusu günlerde Büyükleri Koruma Talimatı esaslarına göre emniyet tedbirlerinin alınması emredilmiştir. **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi**, Kutu No: 40, Gömlek No: 29, Belge No: 29-1, Tarih, 2.10.1937. Bkz., EK-11.

[711] **Tan Gazetesi**, 9 Ekim 1937 Cumartesi, s. 1.

[712] Günver Güneş, "*Atatürk'ün Nazilli Seyahatleri ve Seyahatlerin Yarattığı Sonuçlar*", **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, Sayı: 3, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2004, s. 124. Ege Manevrasına katılanlar için bkz., EK-19.

Muhafaza Komutanı Tümgeneral Seyfi Düzgören ve birçok saylavın (milletvekili) bulunduğu ikinci tren Nazilli İstasyonu'na gelmiştir. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, 2'nci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar, Genelkurmay 2'nci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz, Jandarma Genel Komutanı Korgeneral Ahmet Naci Tınaz, Trakya Umum Müfettişi Kâzım Dirik, İzmir Valisi Fazlı Güleç, Nazilli Kaymakamı, Belediye Reisi ve halk Celal Bayar ve diğer zevatı karşılamışlardır.[713]

Atatürk'ü ve refakatindekileri taşıyan tren Nazilli'ye yaklaşırken yaşananları olayın canlı tanıklarından Afet İnan şöyle anlatmaktadır:[714]

> *"...Tren sabahtan beri münbit (verimli), sulak ve yeşillik bir vadiden ilerliyor. İki taraftan hafif yükselen dağlar tabiatın en çok özenerek işlediği kıvrımlarıyla şekil almış olan bu yerlere sahip olanları da iyi seçmiş, bu yurt Türk'ün mukaddes toprağı... Nazilli'ye yaklaşıyorduk. Atatürk merakla H. Reşit Tankut'a sordu. '...Nazilli ne demektir?' Onun izahatı bitmeden trenin içini genç ve gür sesler doldurmuştu. 'Yaşa Atatürk.' Bu candan seslerle kuvvetlenen heyecan, istasyona inildiği zaman Atatürk'ü daha çok sarsmıştı. O halk içinde mesut anlarını yaşıyordu."*

Tren saat 14.00'de Nazilli İstasyonuna ulaşmıştır. İstasyonda kendilerini Celal Bayar başta olmak üzere istasyonda bulunan zevat ve binlerce halk kitlesi coşkuyla karşılamıştır. Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Sümer, Atatürk'e törenin programını sunmuştur. Bu programa göre, ilk önce Halkevi'ne gidilecek, kısa bir süre dinlenildikten sonra, şehrin az ötesinde bulunan fabrikaya geçilecekti. Atatürk etrafını saran Nazilli halkının coşkun alkış sesleri içinde Halkevi'ne gitmiştir. Halkevi ziyaretinin ardından küçük vagonlara binilerek, halkın coşkun alkışları arasında Nazilli Basma fabrikasına hareket edilmiştir.[715]

Atatürk, Nazilli Basma Fabrikası istasyonunda Sümerbank Meclisi Reisi Safa Bey, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Sümer, Fabrika Müdürü Fazlı Turga, Trakya Umumi Müfettişi Kâzım Dirik, gazete temsilcileri ile orada toplanmış zevat ve binlerce halk tarafından büyük bir tezahürat eşliğinde karşılanmıştır.[716] Atatürk Müdüriyet Dairesine doğru yaya olarak yola çıkmış ve orada kısa bir süre dinlendikten sonra balkona çıkarak Sami Bey'in Nazilli halkı adına yaptığı teşekkür konuşmasını ve Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın Nazilli Basma Fabrikası'nın kuruluşu ve

[713] **Kurun Gazetesi**, 10 Ekim 1937 Pazar, s. 1.
[714] Güneş, **a.g.m.**, s.125.
[715] Önder, **a.g.e.,** s. 65.
[716] **Tan Gazetesi**, 10 Ekim 1937 Pazar, s. 1.

finansmanıyla ilgili söylevini dinlemiştir. Celal Bayar, konuşmasında şöyle demektedir:[717]

> *"Milletine lâyık olduğu şerefli adı ve milletinin tabiî temayüllerine hakikî istikameti veren büyük halaskâr Atatürk'ün irşad ve işaretleriyle İnönü hükûmetinin tatbik ettiği birinci beş senelik endüstrileşme programımızda yer alan Nazilli Basma Fabrikası'nın kurulması ve işletilmesini Sümerbanka emanet etmiştik. Bankamız fabrikayı kurmak için Sovyet endüstrisiyle teşriki mesai etti ve şimdi yeniden göreceğimiz bu büyük ve modern fabrikayı vücuda getirdi. Sümerbankın çok kıymetli mesaisini ve Türk mühendis ve işçilerinin gayret ve ehliyetlerini burada takdir ile sevgi ile yad ederken Sovyet teknisyenlerinin bizimle samimi ve bilgili iş birliğini tebarüz ettirmekten zevk duyarım. Fabrika makinalarının ve teçhizatının ekseriyeti yakın komşumuz ve dostumuz Sovyet Rusya'dan alınmıştır..."*

Basma Fabrikasının kadın ve erkek işçileri, fabrikanın dokumuş olduğu elbiseleriyle, spor kulüpleriyle birlikte ellerinde Türk bayrakları ve parti bayrakları olduğu halde Atatürk'ün önünden geçmişlerdir. Tören boyunca bir uçak filosu fabrika üzerinde uçuşlar yapmıştır. Atatürk geçit resminin ardından fabrika salonunda biraz istirahat etmiş, beraberinde İsmet İnönü, Celal Bayar, Mareşal Fevzi Çakmak, Orgeneral Asım Gündüz, Orgeneral İzzettin Çalışlar, Afet İnan, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Sümer, İdare Meclisi Reisi ve diğer misafirler olduğu halde fabrika gezilmiştir. Atatürk ile birlikte fabrikanın açılış törenine katılan Afet İnan, fabrikadaki bu gezintiyi şöyle anlatmaktadır:[718]

> *"Fabrika direktörünün rehberliğinde yürüyoruz. Pamuk, işliyen makinelerde türlü şekiller alıyor. İplikler, binlerce makaralar üzerinde kümeleşiyor. Makaralar çözülerek tezgâhlarda yer almış, büyük bir salonda tezgâhların bulunduğu yerde her makinenin başında duran bir işçi 'marş' emrini bekliyordu.*
>
> *"Direktör, Atatürk'e hitap ederek:*
>
> *- İşlemek için emrinizi bekliyorlar, dedi.*
>
> *"Büyük yerden çıkan emir, 480 makineyi birden gürültülü bir faaliyete koydu. Bunun üzerine Atatürk şunu dedi:*
>
> *- İşte halka refah verecek sesler!*
>
> *"Her makine, işçisinin kumandasiyle işliyordu. Kumaşlar dokunuyor, yıkanıyor, renkleniyor, nihayet kimyanın modern tekniğine vâsıl oluyor ve renk renk çiçeklerle bezeniyordu. Kırmızı, mavi; gözü okşıyan her renk bu basmalarda yer alıyordu.*
>
> *"Burada aynı zamanda yeni bir şey öğrendik. Anadolu'nun her mıntıkasının bir renk seçişi varmış. Onun için Türk sanatkârı, Türk zevklerine hitap etmeğe mecburdur, gerek renklerinde, gerekse çiçeklerinin seçilişinde... En nihayet basmaların top haline konduğu dairede gezme işi bitti.*

[717] Topçuoğlu, **Atatürk Günlüğü 1937**, s. 164.
[718] Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler**, 4. Bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1984, s. 176.

"Herkes bu eser karşısında memnun ve neşeli idi, çünkü memleket, millet için onun zevki için ve nihayet pek mübrem (vazgeçilmez) bir ihtiyacı için işleyen bir eser kazanmıştı."

Fabrika ile ilgili bilgi alındıktan sonra Nazilli İstasyonuna gelinmiştir. Burada Heyeti Vekile azaları, İsmet İnönü, Afet İnan, Mareşal Fevzi Çakmak ve diğer Ordu Komutanları ile mülki erkânın hazır bulunduğu kalabalık bir protokol önünde Trene bindirilen Atatürk, Nazilli halkının coşkulu tezahüratları arasında saat 16.00'da Aydın istikametine doğru hareket etmiştir. İkinci tren de saat 16.30'da vekilleri götürmek üzere hareket etmiştir.[719]

1935'te temeli atılan ve 1937'de Atatürk tarafından açılan Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası Türkiye'de devlet eliyle kurulan ilk basma fabrikasıdır. Nazilli Basma Fabrikası aynı zamanda Türkiye'de sanayileşme sürecini başlatan önemli atılımlardan birisi olmuştur. Fabrika Nazilli'yi her yönüyle etkilemiş, şehre, sosyal, ekonomik ve kültürel canlılık kazandırmış, özellikle de fabrika alanının bulunduğu yerde geri kalmış bir görüntüsü olan aşağı Nazilli'nin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fabrika açılışından sonra Nazilli'den trenle Söke'ye hareket eden Atatürk ve yanındaki zevat, bütün istasyonlarda, kasabalar ve civar köyler halkının coşkulu tezahüratı ile karşılanmış, özelikle Aydın'da büyük bir karşılama olmuştur. Heyet saat 19.05'te Söke'ye geçmiştir.[720] Fabrika açılışından sonra Mareşal Fevzi Çakmak, bazı paşalarla birlikte Atatürk'ten önce manevranın icra edileceği bölgeye giderek tetkiklere başlamıştır.[721]

9 Ekim gecesi saat 20.00'de[722] Atatürk beraberinde Celal Bayar, İsmet İnönü, Prof. Afet İnan, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Adliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu, generaller ve Aydın Valisi olduğu halde Söke'ye gelmiştir. Söke, Atatürk'ü gayet kalabalık bir biçimde, davullarla, zurnalarla, yollara dökülerek karşılamış, şehir baştanbaşa bayraklarla süslenmiştir. Atatürk bu alaka

[719] **Kurun Gazetesi**, 10 Ekim 1937 Pazar, s. 4.
[720] **Kurun Gazetesi**, 10 Ekim 1937 Pazar, s. 4.; **Tan Gazetesi**, 10 Ekim 1937 Pazar, s. 3;
[721] Genelkurmay Başkanı Orgeneral Fevzi Çakmak, Ege Manevraları ile ilgili olarak, 7 Ekim 1937 tarihli şifreli yazısında, 7 Ekim 1937'de Ankara'dan akşam trenle hareket edeceğini, 9 Ekim 1937'de sabah saat 3.35'de Söke'ye varacağını, yanında Orgeneral Asım Gündüz ile birlikte 11 kurmay subay olduğunu, Orgeneral İzzettin Çalışlar ile aynı gün sabah saat 07.00'de Söke'de buluşacağını, geçtiği güzergâhlarda merasim istemediğini bildirmiştir. **ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi,** Kutu No: 40, Gömlek No: 48, Belge No: 48-1, Tarih, 7.10.1937. Bkz., EK-12.
[722] Şahingiray, **a.g.e.**, 09 Ekim 1937, s. 660.

karşısında, halka gülümseyerek el sallamış, sık sık arabasını durdurarak halkla sohbet etmiştir.[723]

Atatürk gece Orgeneral İzzettin Çalışlar'dan Mavi ve Kırmızı tarafların son kararları hakkında malumat almış ve saat 02.30'da istirahata çekilmiştir.[724]

Ege Manevrası; maksat ve esaslarına uygun olarak, 10 Ekim 1937'de başlamıştır.

10 Ekim 1937 Pazar

9 Ekim akşamı Söke'de kalan Atatürk, 10 Ekim sabah saat 08.00'de refakatinde Başbakan İsmet İnönü, bakanlar, Mareşal Fevzi Çakmak, Celal Bayar, Heyeti Vekile, Afet İnan, Ordu, Kolordu ve Tümen Komutanları olduğu halde Söke'den otomobillerle manevra sahasına gitmiş, Söke'nin Güllübahçe Mevkiinden Mavi taraf motorize kıtalarının harekâtını tetkik etmiştir.[725] Saat 09.30'da Dededağı[726] Mevkiinden Kırmızı ve Mavi tarafın hareketlerini izlemeye müteakip, Kuşadası yolunu kullanarak saat 11.15'te Çamlık'a gelmiştir.[727] Söke'den Çamlık'a gelene kadar geçtiği yollarda, Kuşadası'nda ve Çamlık'ta halk, Atatürk'e derin saygı ve sevgi tezahürleri göstermiştir. Atatürk, Çamlık'ta Kuşadası Kaymakamı, vilayet ve kaza Jandarma Komutanları ve Emniyet Müdürü tarafından karşılanmış, burada dinlenmiş ve öğle yemeğini yemiştir.[728]

Atatürk, bölgeyi gezerek halkla bütünleşirken, manevralar tüm hızıyla devam etmiştir. Saat 06.30'da Mavi tarafın taarruzu ile başlayan harekâtta, Akdeniz'e hakim Mavi bir devletle Kırmızı harp halindedir. Öğleden evvel düşman kuvvetlerini temsil eden Mavi taraf, Söke üzerinden Menderes mıntıkasına zırhlı vasıtalarla çetin muharebeler yaparak, Davut Dağı tarafından ilerlemiştir. Kırmızı taraf da buna çok şiddetli mukabelede bulunmuştur. Başta Atatürk olduğu halde Vekiller Heyeti ve Komuta Heyeti hareketleri yakından tetkik ve takip etmişlerdir.[729] Atatürk saat 16.00'da Çamlık civarındaki bir tepede Kırmızı taraf komutanı ile öğleden sonraki

[723] Önder, **a.g.e.**, s. 67.
[724] Şahingiray, **a.g.e.**, 09 Ekim 1937, s. 660.
[725] Fotoğraflar için bkz., EK-36.
[726] Burasının; Yeniköy'ün 500 m. kuzeyindeki Yüksek Tepe olduğu tespit edilmiştir.
[727] Şahingiray, **a.g.e.**, 10 Ekim 1937, s. 661.
[728] **Son Posta Gazetesi**, 12 Ekim 1937 Pazartesi, s. 1. Bkz., EK-28.
[729] **Ulus Gazetesi,** 12 Ekim 1937 Pazartesi, s. 1.

vaziyet hakkında görüşmüştür. Müteakiben Kurfallı[730] Köyü civarında Mavi kuvvetlerin bir Alay Komutanına (64'üncü Piyade Alay Komutanı) bazı sorular sormuştur. Burgaz Köyü civarında Mavi Ordu Komutanı Korgeneral Mustafa Muğlalı'dan son vaziyet hakkında bilgi almış, saat 19.30'da Çamlığa dönerek geceyi trende geçirmiştir.[731]

Hava Kuvvetleri ise şafakla beraber faaliyetlerine başlamıştır. Mavilerin hava keşif tayyareleri, avcı tayyarelerinin himayesinde, cephelerde keşifler yapmıştır. Söke'nin üzerinde birkaç hava muharebesi olmuştur. Atatürk'ün manevi kızı Tayyareci Sabiha Gökçen, Mavi taraf bölgesinde başarılı keşif uçuşları yapmıştır. Söke Ovasında motorize zırhlı tugay ile Kırmızıların bir süvari tugayı arasında muhtelif çarpışmalar olmuştur. Motorize tugay, çetin mukavemetlere maruz kalmakla beraber, Morali istikametinde ilerlemiştir. Kuşadası Cephesi'nde taarruza geçen Maviler, arazinin dalgalı ve müsait vaziyetinden istifade eden Kırmızıların inatçı mukavemetlerine maruz kaldıklarından, ağır ağır ilerlemişlerdir. Mavi kuvvetler öğleden evvel büyük fedakârlıklar yaparak Murat Dağı'nı düşürdükten sonra, yine mukavemete maruz kalmışlar ve nihayet akşama yakın Söke'yi işgal etmişlerdir. Bu mıntıkadan geri çekilen Kırmızı kuvvetler bütün kuvvetleriyle, asıl kuvvetlerin toplanmalarına lazım gelen vakti kazandırmaya çalışmışlardır.[732]

İlk gün muharebeleri, Mavi (1'inci Kolordu)'nin bütün kuvveti ile karşısındaki Kırmızı Tugay (18'inci Dağ Tugayı)'a taarruz etmesi ve Söke-Gümüşdağı-Ovacık Dağı hattını ele geçirmesi ve 18'inci Tugay'ın oyalama muharebeleri yaparak Kurupınar Beleni-Neşetiye-Mursallı-Moralı-Yeniköy hattına çekilmesi ile son bulmuştur.[733]

11 Ekim 1937 Pazartesi

Atatürk, manevranın ikinci gününde saat 08.15'te manevra sahasına hareket etmiş, saat 09.00'da Mursallı Tepe'ye varmıştır. Burada, Ortaklar, Mursallı istikametinde ilerleyen Mavi taraf kuvvetlerinin vaziyetini tetkikle komutanlardan kararları hakkında izahat almıştır. Müteakiben bir tümenle takviye edilen ve

[730] Kurfallı'nın bugünkü adı **Yeniköy**'dür.
[731] Şahingiray, **a.g.e.**, 10 Ekim 1937, s. 661.
[732] **2'nci Ordu Tarihçesi**, s. 4-9.
[733] **2'nci Ordu Tarihçesi**, s. 4-4.

Germencik Reisköy batı sırtlarında mevzii alan Kırmızı tarafın vaziyetini görerek, Mursallı Grubu Komutanı Albay İsmail Hakkı Tekçe'den Kırmızı tarafın vaziyet ve hedefi hakkında izahat almıştır. Saat 11.45'te Çamlık İstasyonu'na hareketle öğleden sonra her iki tarafın inkişaf eden vaziyetlerini tetkik etmiştir.[734]

Mursallı ve civar köydeki halkın, manevra sırasında birliklere göstermiş olduğu saygı ve sevginin bir nişanesi olarak, Atatürk Mursallı halkına verilmek üzere o zamanın Mursallı Muhtarı Fehmi Önder'e üzerinde Atatürk'ün imzası bulunan bir madalya vermiştir. 13 Ekim 1937 tarihini taşıyan bu madalya "*Ege 2. Ordu Manevra Hatırası*" yazısını ihtiva etmektedir.[735]

Atatürk, buradan otoyla Germencik Tren İstasyonu'na gelmiştir. Germencik İstasyonu'nda Mareşal Fevzi Çakmak, İsmet İnönü ve Kırmızı taraf komutanlarıyla görüşmüştür. Müteakiben Abdurrahmanlar köyünün hemen kuzeyindeki gözetleme kıyısına çıkmıştır. Saat 18.30'a kadar bu bölgelerde kıtaların hareketlerini izlemiş, Yüksek Komuta Heyetiyle vaziyetin tetkikini müteakip saat 19.10'da otorayla Çamlık'a dönmüştür.[736]

İkinci gün Mavi tarafın sıklet merkezi kuzeyden ilerlemiştir. Karşı taraftaki Kırmızılar uygun hatlara çekilmeye başlamışlardır. Geriden takviye kuvvetleri bekledikleri için zaman kazanmak istemişlerdir. Mavilerin işgal ettiği güney kısmındaki sahada muhtelif şiddetli muharebeler olmuştur. Mursallı önünde Mavilerin zırhlı tümeni ile Kırmızıların süvari alayı ve muhafız alayının bir taburu çarpışmıştır. Kırmızılar geri çekilmiş, fakat çetin bir mukavemet göstermiştir. Akşama doğru Mavi tümen, Turhanlılar'da bir açık bulmuş ve kuzey istikametinden sarkarak Karapınar'a, oradan önde zırhlı otomobiller ve motosiklet bölüğü olduğu halde, Aydın'a inmiştir. Zırhlı otomobiller Aydın'a top atarak girmişlerdir. Mavi zırhlı otomobillerin Aydın'a yaptıkları akın Aydın'ı işgal etmeye kafi görülmemiş olduğundan hakem tarafından kabul edilmemiştir. Bu akının sadece Kırmızı cephesinin gerisindeki bazı hareketleri aksatmaya muvaffak olduğu kabul edilmiştir.[737]

---

[734] Şahingiray, **a.g.e.**, 11 Ekim 1937, s. 662.
[735] Trakya Manevrasında olduğu gibi, Ege manevralarında da görev alacak generallere Atatürk imzalı birer saat verilmesi 28 Eylül 1937 tarihli yazı ile uygun görülmüştür. **BCA.**, 030.10.00.00/197.349.6, Tarih, 28.09.1937. Bkz., EK-13.
[736] Şahingiray, **a.g.e.**, 11 Ekim 1937, s. 662.
[737] **Tan Gazetesi**, 12 Ekim 1937 Salı, s. 10.

Mareşal Fevzi Çakmak ile Orgeneral İzzettin ve diğer generaller, saylavlar (milletvekilleri), matbuat mümessilleri Mursallı tepesinden manevra hareketlerini takip etmişlerdir. Bu tepede tanklara karşı ateş açan bir topçu kıtasının harp faaliyeti sesli olarak filme alınmıştır. Manevra hakkında Mareşal Çakmak'a izahat veren Orgeneral İzzettin'in beyanatı da sesli filmde tespit edilmiştir. Karargâh Söke'den Aydın'a nakledilmiştir.[738]

Hava muharebelerinde ise ikinci gün genellikle keşif hareketlerine önem verilmiştir. Her iki taraf birbiri hakkında tamamiyle habersizlik içinde olduğundan iki taraf tayyareleri harekâtın üstündeki perdeyi delerek malumat elde etmek için çırpınmışlardır. Her iki tarafta da Türk tayyareciliğinin yüksek enerjisi göze çarpmıştır.[739]

İkinci gün muharebelerinde özetle, Mavi Kolordu Yeniköy-Moralı-Mürselli-Abdurrahman Köyü-Kurupınar Beleni hattına taarruz etmiştir. 18'inci Tugay oyalama muharebeleri yaparak, Gözkaya Tepe-405 Rakımlı Tepe-Göktepe-Germencik-Tekeli hattına çekilmiş ve 57'nci Tümen'i takviye görevi almıştır.[740]

12 Ekim 1937 Salı

Atatürk, 12 Ekim günü rahatsızlığı nedeniyle, manevra ile ilgili gelişmeleri araziye çıkmadan, Germencik İstasyonu'nda trenden takip ederek,[741] aynı gün beraberinde Başbakan İsmet İnönü, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu olduğu halde saat 16.30'da Ankara'ya hareket etmişlerdir.[742]

Üçüncü gün, alaca karanlıkta harekete geçen Mavi zırhlı tümen, yine süratinden istifade ederek akın yapmaya girişmiş ve Aydın-Germencik arasında Kırmızı cephenin gerilerine sarkmaya muvaffak olmuştur. Sabahleyin Kırmızı süvariye taarruz ederek bunları gayri müsait bir vaziyete düşürdükten sonra daha içerilere dalarak Kırmızının geriden gelmekte olan takviye kıtalarına da etki etmiştir. Bu yüzden Kırmızının bazı müfrezeleri hareketlerini birkaç saat kadar aksatmak mecburiyetinde kalmışlardır.

[738] **Tan Gazetesi**, 12 Ekim 1937 Salı, s. 10.
[739] **Tan Gazetesi**, 13 Ekim 1937 Çarşamba, s. 6.
[740] **2'nci Ordu Tarihçesi**, s. 4-4.
[741] **2'nci Ordu Tarihçesi**, s. 4-4.
[742] Şahingiray, **a.g.e.**, 12 Ekim 1937, s. 662.

Motorlu Mavi birliklerden sonra Mavinin piyade kıtaları da sabahleyin taarruz hareketlerine devam etmişlerdir. Mavi, bu taarruzlarda bir an evvel muvaffak olmak maksadıyla hareketlerini azami şiddette tevcih etmiştir.[743]

Arazi çok çetin olduğundan Kırmızının zayıf kıtaları inat edercesine müdâfaalar yaptılarsa da, Mavinin nispetsiz üstünlüğü karşısında daha fazla mukavemeti lüzumsuz görmüşlerdir. Bu suretle Germencik doğusundaki Abdurrahman cephesinin yarısı Mavi tarafından işgal edilmiş, diğer yarısı ise Kırmızı tarafta kalmıştır. Gece sabaha kadar devam eden baskınlar ve karşılıklı faaliyetlerden de bir netice elde etmek mümkün olmamıştır. Kırmızı taraf bu süre zarfında hem kendisinden çok üstün Mavi kuvvetleri oyalamış, hem de bu kuvvetleri mağlup etmeye yarayacak seviyede silah ve harp vasıtalarını toplamıştır.[744]

Maviler, Kırmızı taraf toplanmasını sağlamadan ve tamamiyle kuvvetlenmeden, kati neticeyi almak azmi ile hareket etmişlerdir. Fakat Kırmızı da toplanmasını bitirmiş, öğleden itibaren cepheye Kırmızı mühim takviye kıtalarını sürmüştür. Bu vaziyete göre her iki tarafın bir sonraki gün şiddetli ve kati muharebelere girişeceğine kesin gözüyle bakılmaktadır. Üçüncü gün tayyarelerin azami faaliyet gösterdikleri bir gün olmuştur. Mavi tarafı temsil eden tayyarelerin Nazilli ve Aydın istikametlerinde yaptıkları gece uçuşları Türk tayyareciliğinin gelmiş olduğu mertebeyi göstermiştir.[745]

Üçüncü gün muharebelerinde özetle, Mavi Kolordunun taarruzunun devamı, Kırmızının bulunduğu mevzileri savunması ve geriden demiryolu ile gelmekte olan 6'ncı Tümen ile yapılacak karşı taarruza hazırlık faaliyetleriyle devam etmiştir.[746]

13 Ekim 1937 Çarşamba

Dördüncü gün yapılan hava muharebeleri, heyecanlı ve fedakarlık örnekleriyle dolu bir şekilde geçmiştir. Her iki taraf filoları kendilerine verilen vazifeleri, bazen hayatlarını tehlikeye sokacak derecede kendilerinden geçerek, kendilerini muharebenin zevkine kaptırarak gerçekten yapmışlardır. Gerek manevra sahasında gerekse gerilerinde azami tesirler göstermişlerdir.[747]

---

[743] **Tan Gazetesi**, 13 Ekim 1937 Çarşamba, s. 1.
[744] **Tan Gazetesi**, 13 Ekim 1937 Çarşamba, s. 6.
[745] **Tan Gazetesi**, 13 Ekim 1937 Çarşamba, s. 6.
[746] **2'nci Ordu Tarihçesi**, s. 4-4.
[747] **Tan Gazetesi**, 13 Ekim 1937 Çarşamba, s. 6.

Sabahtan itibaren Kırmızı tarafın üstünlüğü ele alacak manevraları tüm hızıyla devam etmiştir. Bugüne kadar kendisi Mavi tarafın harekât planlarına ayak uydurmaya çabalarken, bugünden itibaren Mavi, askerlik bakımından hakikaten çok kıymetli olan bu imkanı Kırmızıya bırakmıştır. Kırmızı tarafın taarruz planı, Abdurrahmanlar tepesini yandan kavrayacak bir şekilde tertiplenmiştir. Kırmızı Komutanlığın niyet ve maksatları, taarruzun tamamiyle ilerlemesine kadar herkesçe meçhul kalmıştır. Geçmişten beri, düşmanı cephede tespit ederek yandan kavramak askerî bir kaidedir, Kırmızının bu sefer bu kaideyi şu suretle bozduğu ve bunda muvaffak olduğu görülmüştür. Kırmızı, bu temel ve kaideye dayanarak Mavinin dikkatini açık tarafa çekmiş, fakat bütün kuvvetiyle cepheden yüklenmeye koyulmuştur. Kendi mukavemet planını, Kırmızının kati neticeyi yanlarda arayacağına göre hazırlayan Mavi taraf böylece merkezde zayıf kalmaya mahkûm olmuştur.[748]

Bu nedenle Mavi cephesi sarsılmaya ve yarılmaya yüz tutmuştur. Kırmızının cesaretle tatbik ettiği taarruz Mavinin tamamiyle aleyhinde olmuştur. Mavi taraf keşif neticelerine ve mevcut malumata dayanarak tertiplendirdiği kuvvetleri, merkezden taarruz eden Kırmızının karşısına getirmek için oldukça geniş bir zamana ihtiyaç duymuş, Kırmızı da bu zaman içinde maksadına erişmiştir. Mareşal Fevzi Çakmak, çok enteresan olan bu manzarayı bizzat takip etmişlerdir. Kırmızı, kendine yakışır planını tatbike uğraşırken eşi görülmemiş bir yağmur tufanı başlamış, bütün satıhlardan dereler, seller çağlamıştır. Biraz sonra da iri dolular dökülmeye başlamıştır. Herkes manevranın bu vaziyette devam edemeyeceği kanaatini beslerken saat 10.00'a doğru Kırmızının muvaffakiyetli taarruzları gelişmeye başlamış, sağanaklar, yıldırımlar, çağıltılar arasında taarruz halinde bulunan Mehmetçiğin "*Allah Allah*!" seslerinde tüyleri ürperten şiddetli saldırı korkusu hissedilmiştir. Saat 10.00'da Abdurrahmanlar tepesi Maviden tamamiyle alınmış ve Mavi çekilmeye koyulmuştur.[749]

Neşetiye köyü civarındaki derenin tamamiyle taşması ve diğer bütün derelerin bir sel halini alması Mavinin lehine olmuştur. Fakat Kırmızının harekâtı en ufak bir aksaklık dahi göstermeden ilerlemeye devam etmiştir. Tabiatın bütün şiddet ve dehşeti ile Mavi tarafa yardım etmesi, Kırmızının aleyhine olmakla beraber kararın ve planın

[748] **Tan Gazetesi**, 14 Ekim 1937 Perşembe, s. 8.
[749] **Tan Gazetesi**, 14 Ekim 1937 Perşembe, s. 8.

doğruluğu, Kırmızıyı takip ettiği maksatta muvaffak etmiştir. Her iki tarafta da döğüşen kuvvetler, Türklüğe has olan bir inatla savaşmışlardır. Bu sebepledir ki, Mavi taraftaki kıtalar da muntazam ve planlı çekilmişlerdir. Kati netice nihayet Dereköy güneyinde alınmıştır. Neşetiye-Dereköy-Kızılca istikametinde taarruz eden Kırmızı ordu, yağmur, bora ve fırtınalara rağmen hedefine ulaşmış, Mavi cepheyi tamamiyle yarmıştır. Kırmızının merkeze tevcih ettiği üstün taarruz kesin bir şekilde görülmüştür. Devamlı ve kesif ateşler devam ederken ve gözgözü görmez bir halde sağnaklar boşanırken Neşetiye Kırmızının eline geçmiş Mavi taraf tamamiyle mağlup olmuştur.[750]

Mavi tarafın vaziyeti kurtarmak maksadıyla Selçuk-Aziziye istikametinde sevkettiği kuvvetler, Seferihisar'la Küçük Menderes arasındaki cephenin güneyinde bulunan Kırmızı ihtiyatlar tarafından sıkıştırılmış ve esir edilmiştir. Manevra bu suretle sona ermiş, baskın şeklinde bir ihraçtan sonra doğuya doğru arazi derinliği içinde ilerleyen Mavi kuvvetler nihayet layık oldukları sonla karşılaşmışlardır. Manevraya iştirak eden bütün davetlilere kıymetli bir hatıra olarak bu manevra için özel olarak hazırlatılan madalyalar dağıtılmıştır.[751]

Ege Manevrasının sonunda 15 Ekim 1937 tarihinde Germencik ovasında görkemli bir resmi geçit yapılmıştır. Sabahın erken saatlerinden itibaren Aydın, Çine, Nazilli, Söke, Muğla, Denizli, İzmir ve havalisinden muhtelif trenler otobüsler ve diğer nakil vasıtaları halkı Germencik ovasına taşımıştır. Yüz binden fazla insan bu büyük ovada toplanmıştır.[752]

Mareşal Fevzi Çakmak'la beraber generaller, Yunan, İngiliz, Sovyet, Yugoslav, Fransız ateşemiliterleri ve konsoloslar şerefine Germencik İlkokulu'nda bir öğlen yemeği verilmiştir. Yemekten sonra kısa bir istirahati müteakip misafirler otomobillerle resmi geçit sahasına gitmişlerdir.[753]

Sahanın iki tarafını doldurmuş olan on binlerce insan Fevzi Çakmak ve generaller ile yabancı davetlileri alkışlar arasında karşılamışlardır. Heyet hazırlanan

[750] **Tan Gazetesi**, 14 Ekim 1937 Perşembe, s. 8.
[751] **Tan Gazetesi**, 14 Ekim 1937 Perşembe, s. 8.
[752] **Kurun Gazetesi**, 16 Ekim 1937 Cumartesi, s. 1.
[753] **Akşam Gazetesi**, 16 Ekim 1937 Cumartesi, s. 1.

tribünde yerini almıştır. Büyük resmi geçit saat 14.00'de başlamıştır. Evvela avcı ve bombardıman keşif tayyareleri alçaktan uçuş yaparak geçmişlerdir.[754]

Korgeneral Mustafa Muğlalı ile Keramettin Kocaman'ın karargâhları ile yaptıkları geçit, halk tarafından şiddetle alkışlanmıştır. Sert adımlarla geçen toplam 15 piyade alayını, istihkâm, muhabere, topçu kıtaları takip etmiştir. Seyyar hastane, otomobilli nakliye kıtaları, motosiklet ve kamyonlara bindirilmiş kıtalarla tanklardan mürekkep zırhlı tugayın geçidi de muhteşem olmuştur. Bilhassa ağır motorlu topçunun def-i hava bataryalarının, bindirilmiş makineli tüfeklerle süvari alayının ve muhafız alayı süvari birliklerinin geçişleri halkın sürekli alkışlarını toplamıştır.[755]

Aralıksız üç saat süren resmi geçitte halk kıtaları candan selamlamaya fırsat bulmuştur. Geçit resmi çok muntazam ve parlak olmuştur. Akşam kıtalar garnizonlarına dönmeye başlamışlardır. Resmi geçit sonunda, Mareşal Fevzi Çakmak ve refakatindeki generaller Ankara'ya, yabancı davetliler, askerî ateşeler, diğer generaller ve komutanlar da İzmir'e dönmüşlerdir.[756]

12 Ekim 1937 tarihinde, Ankara'ya hareket eden Atatürk 15 Ekim'deki geçit resmini izleyememiştir.[757]

3.5.6. Ege Manevrası İle İlgili Tenkit ve Değerlendirmeler

Ege Manevrası ile ilgili değerlendirmeleri iki başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi, manevranın bitiminde, harekâtta bulunan tüm subay ve zabitan heyetinin katılımıyla gerçekleşen, Orgeneral İzzettin Çalışlar ve Mareşal Fevzi Çakmak tarafından yapılan tenkitlerdir.

İkincisi ise manevra sonunda Atatürk ve Mareşal Fevzi Çakmak tarafından ordunun manevralardaki başarısını takdir eden değerlendirmelerdir.

3.5.6.1. 2'nci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Ege Manevrası İle İlgili Tenkitleri

Ege Manevrasının icrası ile ilgili tenkitler, 14 Ekim 1937 tarihinde Germencik İlkokulu'nda Orgeneral İzzettin Çalışlar ve Mareşal Fevzi Çakmak tarafından

[754] **Son Posta Gazetesi**, 16 Ekim 1937 Cumartesi, s. 10.
[755] **Kurun Gazetesi**, 16 Ekim 1937 Cumartesi, s. 5.
[756] **Tan Gazetesi**, 16 Ekim 1937 Cumartesi, s. 10.
[757] Şahingiray, **a.g.e.,** 12 Ekim 1937, s. 662.

yapılmıştır. Manevranın gün gün değerlendirildiği bu toplantıda, harekâtta yer alan binbaşı ve üstündeki rütbeli subaylar hazır bulunmuştur.

Orgeneral Çalışlar, büyük krokiler üzerinde iki tarafın manevranın ilk gününden itibaren vaziyetlerini, kuvvetlerini, vazifelerini anlattıktan sonra, icra edilen harekâtta gördüğü hata ve noksanları ayrıntısıyla izah etmiştir. Yapılan doğru hareketleri de takdir eden Çalışlar'ın tahlili iki saatten fazla sürmüştür. Orgeneral Çalışlar, birliklerin durumuyla ilgili olarak da; piyadelerin ve topçuların çok canlı, dayanıklı olduklarını, sevk ve idarenin genelde iyi olduğunu, kendilerine tevdi edilen hedeflerin hepsini tam zamanında gerçekleştirerek vazifeyi yerine getirdiklerini ifade etmiştir. Süvarilerin ise hücumlarda çok cüretkâr davrandığını ifade eden Orgeneral Çalışlar, iki tarafın komutanlarının manevrayı başarılı bir şekilde icra etmesinden memnun kaldığını belirtmiştir.[758]

Çalışlar, arazinin çok kesik ve dağlık olması, yolların azlığı nedeniyle, birlikler arasında arzu edilen irtibatın sağlanamadığını, motorlu kıtaların müsait arazide kendilerinden beklenilenden daha fazlasını yaptıklarını sözlerine eklemiştir. Bilhassa askerîn iaşesine çok önem verdiğini ifade eden İzzettin Çalışlar, manevrada askerîn sıhhatinin çok iyi olduğunu gözlemlediğini ve hakemlerin faydalı çalışmalarını da Korgeneral Abdurrahman Nafiz nezdinde teşekkür ederek dile getirmiştir. Sabiha Gökçen'in yüksek fedakârlık ve gayretle gece gündüz uçarak cansiperane hizmet ettiğini ve bununla beraber hava kuvvetlerinin performansından duyduğu memnuniyetini de ifade etmiştir. Son olarak, icra edilen demiryolu manevrasında, tren istasyonun yıkılmış farz edilmesiyle, birliklerin kendi rampalarıyla bir indirme yaptıklarını belirten Çalışlar, Aydın şehrinin ışıklarının karartılması nedeniyle Mavi tayyarelerin bu harekâtı fark edemediklerinden bahsetmiştir. 2'nci Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar tenkidinin sonunda manevralara şeref veren başta Atatürk olmak üzere, tüm komutanlara, vekillere ve Meclis heyetine minnet ve bağlılıklarını sunarak sözlerine son vermiştir.[759]

Orgeneral İzzettin Çalışlar'dan sonra Mareşal Fevzi Çakmak, askerliğin ruhunu bütün teferruatı ile kavramış, bir alim, tecrübeli ve bilgili bir komutan sıfatıyla kısa bir tenkit yapmıştır. Fevzi Çakmak, bu manevrada demiryolu nakliyatı ve demiryollarının

[758] **Akşam Gazetesi**, 15 Ekim 1937 Cuma, s. 4.
[759] **Akşam Gazetesi**, 15 Ekim 1937 Cuma, s. 4.

tahribi gibi bazı konuların ilk defa gündeme gelmesi ve başarıyla icra edilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Fevzi Çakmak, muharebe sahasında zaferi kıtaların büyüklüğü veya küçüklüğünün değil, birliklerin başındaki komutanlarının iyi idare kudreti ve cevvaliyetinin temin edeceğini belirtmiştir. Motorlu kıtaların Karapınar'a kadar yaptığı seri intikali en ince ayrıntısına kadar fevkalade derin bir görüşle tahlil ve tenkit eden Fevzi Çakmak, bir meselenin çözümünde en kötü ihtimallerin düşünülmesinin, alınacak tedbirlerin kusursuz olmasını sağlayacağını ifade etmiştir. Motorlu birliklerin iyi kullanıldığından bahseden Fevzi Çakmak, bir günde elli altmış kilometreyi arızasız ve duraksamadan kat edebilmenin ancak çok iyi orduların yapabileceği bir kabiliyet olduğunu vurgulamıştır. Tayyarelerin başarısından duyduğu memnuniyeti ifade eden Fevzi Çakmak, süvarilerin de çok iyi çalışmalarına rağmen tanklara kılıçla hücum etmelerini yadırgamıştır. [760]

Fevzi Çakmak, Ordunun manevra sırasında karşılaştığı iklim koşullarıyla ilgili olarak da, *"Ordunun yıldırımlar düşer, seller akarken vazifeye devam etmesinin"* orduya itimadı arttırdığını söylemiştir. Fevzi Çakmak, bu manevrayı tertip ve idare eden Orgeneral İzzettin Çalışlar'a teşekkürlerini de ifade ettiği konuşmasını şu şekilde sonlandırmıştır:[761]

> *"Kıtalar hiç fırtına yokmuş gibi harekâta devam ederek hedeflerine varmışlardır. Eratı, subayları yürekten tebrik ederim. İki tarafı da usul ve kaideye, harp sanatına uygun hareketlerinden dolayı tebrik ve teşekkür ederim. Bu güzel manevrayı tertip ve idare eden Orgeneral'e, gösterdiğiniz himmet ve fedakârlıklardan dolayı hepinize teşekkürler ederim."*

3.5.6.2. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Paşa ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Ege Manevrası İle İlgili Değerlendirmeleri

Harekâtı her tarafta yakından takip eden Atatürk Mareşal Fevzi Çakmak'a şunları söylemiştir:[762] *"Bütün komutanlar iyi karar veriyorlar, iyi düşünüyorlar, iyi yapıyorlar. Asker çok zindedir, bu çetin arazide çok tahammül gösteriyorlar. Komutanlardan, askerlerden de memnunum."*

---

[760] **Akşam Gazetesi**, 15 Ekim 1937 Cuma, s. 4.
[761] **Son Posta Gazetesi**, 14 Ekim 1937 Perşembe, s. 1.
[762] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1937-1938**, C. 30, İkinci Bs., Kaynak Yay., İstanbul, 2012, s. 36.

Atatürk, manevra esnasında her iki tarafın harekâtını yakından takip etmiştir. Ordunun disiplin ve enerjisini subayların vukuflu gayretlerini ve büyük komutanlarda yüksek sevk ve idare kabiliyetini büyük memnuniyet ve takdirle müşahade ve tespit etmiştir. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a ve Ordu Müfettişi Orgeneral İzzettin Çalışlar'a özel olarak teşekkür etmekle beraber, komutanlar ve Ordu hakkındaki takdir ve selamlarını kendilerine bildirmelerini rica etmişlerdir.[763]

Ege ordu manevrasını başlangıcından itibaren ehemmiyetle takip buyurmuş olan Atatürk, manevra mıntıkasından ayrılırken Mareşal Fevzi Çakmak'ı ve Manevra Komutanı Orgeneral İzzettin Çalışlar'ı kabul ederek, ordu manevralarından çok memnun olarak ayrıldığını, harekâtın sevk ve idaresinde komutanların ve kıta komutanlarının muvaffakiyetlerini takdire layık bulduklarını ve modern silahların iyi kullanıldığını, subay ve eratın kıymetli fedakârlığını yüksek derecede bulduğunu belirterek orduya selamlarını söylemiştir.[764]

Büyük başarıyla tamamlanan 2'nci Ordu Ege Manevraları'nın bitimini müteakip Genelkurmay Başkanlığı'nın 13 Ekim 1937 tarih ve 4 sayılı 2'nci Ordu Müfettişliği'ne gönderdiği yazısında Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, kendisinin ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün manevra ile ilgili görüşlerini ifade etmiştir. Atatürk'ün Ege Manevraları'nı başlangıcından itibaren bütün teferruatıyla mahallinde takip ettiğini, Türk Ordusu'nun en modern silahları pek iyi kullanmasını, komutanlarla subayların sevk ve idaredeki kabiliyet ve maharetlerini fevkalâde takdir ettiğini belirtmiştir. Beraberinde bulunan hükûmet erkânının da bu takdire iştirak ettiğini bildirmiştir. Atatürk'ün takdirinin yanında selamlarının da orduya iletilmesini emrettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Fevzi Çakmak, Türk Ordusu'na gösterilen bu yüksek iltifatların kendisinin de göğsünü iftiharla kabarttığını belirtmiş, gösterilen bu gayret ve muvaffakiyete teşekkür etmiştir. Bu hususun bütün komutan, subay ve erlere tebliğ edilmesini isteyerek sözlerine son vermiştir.[765]

Manevralarla ilgili olarak yine Atatürk Ankara'ya ulaştıktan sonra, 18 Ekim 1937 günü, 2'nci Ordu Komutanı ve Ege Manevrası Harekât Müdürü Orgeneral İzzettin Çalışlar'a hitaben bir telgraf çektirmiştir. Telgrafında Atatürk; Mareşal Fevzi

[763] **Tan Gazetesi**, 14 Ekim 1937 Perşembe, s. 8.
[764] **Atatürk'ün Bütün Eserleri 1937-1938,** C. 30, s. 37.
[765] **2'nci Ordu Tarihçesi**, s. 4-8.

Çakmak'ın kendisine; manevranın son günündeki enteresan safhaları ve bu münasebetle kendisinin anılarak gösterilen hassasiyeti anlattığını, bunun kendisini memnun ettiğini ifade etmiştir. Ege Manevralarına kıymetli bilgi, gayret ve mesaisini harcayan Orgeneral İzzettin Çalışlar'a, parlak muvaffakiyetinden dolayı bir defa daha takdirleriyle beraber teşekkür etmiştir. Atatürk'ün bu takdir mesajına, Orgeneral İzzettin Çalışlar tarafından aşağıdaki cevap sunulmuştur:[766] "*Çok büyük takdirlerine mazhariyetinden dolayı bahtiyarım. Yüksek lütuflarına teşekkürlerimi ve sarsılmaz sevgi ve bağlılığımı derin saygılarımla sunarak ellerinizden öperim."*

3.5.7. Ege Manevrası'nın Sonuçları

1937 yılında kısa aralıklarla iki büyük manevra icra edilmiştir. Bu manevralar Ordu seviyesindeki birliklerle arazi ve iklim koşullarının tüm olumsuz tesirlerine rağmen başarı ile tamamlanmıştır. Her iki manevradan da birlikler büyük tecrübe kazanmışlar, kendilerine tevdi edilebilecek her görev için hazır olduklarını göstermişlerdir. Nitekim her iki manevrayı yakından takip eden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, manevraların icrasından hemen sonra yapmış olduğu değerlendirmelerde, ordunun göstermiş olduğu yüksek fedakârlık ve görevine bağlılığını takdir etmiştir.

Ayrıca Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihinde yapmış olduğu Meclis açış konuşmasında da ordunun durumuna yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. Konuşmasının ordu ile ilgili bölümüne, *"Ordu, Türk Ordusu… İşte bütün milletin göğsünü güven ve gurur duygularıyla kabartan şanlı ad"* ifadeleriyle başlayan Atatürk, Türk Ordusu'nu, bu yıl için kısa aralıklarla iki kez, Trakya ve Ege Büyük Manevralarında, büyük kütleler halinde yakından gördüğünü belirtmiştir. Yakından şahit olduğu, ordudaki disiplin, subayların çabaları, büyük komutan ve generallerin yüksek yönetme ve yönlendirme yeteneklerinden derin övünç duyduğunu ve takdir ettiğini ifade etmiştir.[767]

Sözlerine, Türk Ordusu tarafından günümüzde de sık sık kullanılan, *"Ordumuz, Türk birliğinin, Türk kudret ve kabiliyetinin, Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş bir ifadesidir."*cümlesiyle devam eden, Atatürk, ordunun Türk topraklarının ve Türkiye

[766] Özkurt, **a.g.t.**, s. 271.
[767] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-I 1919-1938**, s. 402.

idealinin gerçekleştirilmesi için yapılan sistemli çalışmaların, yenilmesi imkânsız bir teminatı olduğunu vurgulamıştır. Ordunun uygun bir donatım programının hazırlanması çalışmalarının başarı ile devam ettiğini dile getiren Atatürk, ordunun ihtiyaç duyduğu harp endüstrisini memlekette inşa etme amaçlarının gerçekleşme yolunda olduğunu ifade etmiştir. Atatürk, bu çalışmalardan biri olan denizaltı gemilerinin kısa bir süre önce memleketimizde yapılmaya başlandığını, Hava Kuvvetleri için yapılmış olan üç yıllık programın da, büyük milletimizin içten ve bilinçli ilgisiyle başarılmış sayılabileceğini belirtmiştir. Bundan sonraki hedeflerinin bütün uçaklarımızın motorlarının memleketimizde yapılması ve hava harp sanayimizin de bu temele göre geliştirilmesi olduğunu belirtmiştir. Bu konuşmasından da anlaşılacağı gibi, Atatürk, ordunun harp silah ve araçlarındaki teknolojik gelişmelere ayak uydurabilmesi için gerekli çalışmaların, özellikle memleketimizde kurulacak harp sanayi ile mümkün olabileceğini belirtmekte ve bunun için atılması gereken adımlara da dikkat çekmektedir.[768]

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1937'de TBMM'nin Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılı'nı açış konuşması, O'nun her yıl Meclis'in yeni toplanma yılında yaptığı konuşmaların sonuncusudur. Atatürk, sağlık durumunun elvermemesi nedeniyle 1 Kasım 1938'de TBMM'nin Beşinci Dönem Dördüncü Toplanma Yılı'nı açış konuşmasını yapamamış, ancak Başbakan Celal Bayar O'nun adına söylevini okumuştur.

Celal Bayar, "Atatürk'ten Hatıralar" adlı kitabında Atatürk'ün yaptığı TBMM'yi açış konuşmaları hakkında şöyle bir değerlendirme yapmıştır:[769]

> *"... Bu açış nutukları, biliyorsunuz, hem hükûmetin geçen bir yıl içindeki icraatından millete bir hesap vermek mahiyetini alır; hem Millî Şef'in yeni girilen mesai senesi için kendi mesai arkadaşlarına, millete yeni faaliyet direktifleri veren bir başlangıç teşkil eder..."*

Abidin Daver, 17 Ekim 1937 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'nde "*Türk Ordusu Trakya'da olduğu gibi Ege Manevralarını da büyük muvaffakiyetle başardı*" başlığıyla bir makale yayınlamıştır. Makalesinde Ege Manevrasını ayrıntılarıyla değerlendiren Daver, kısa bir zaman içinde iki manevra yapmanın her orduya nasip olmayacağını, Türk Ordusu'nun Trakya Manevralarının ardından Ege manevralarını da

[768] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-I 1919-1938**, s. 402-403.
[769] Celâl Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 97.

muvaffakiyetle başardığını ve Germencik'te yaptığı parlak resmi geçitle sonlandırdığını belirtmiştir.[770]

20 Ekim 1937 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'ndeki "*Trakya ve Ege Manevraları Arasındaki Farklar*" başlıklı makalesinde ise Abidin Daver, Ege Manevralarının, arazinin tabiatı ve verilen mesele dolayısıyla Trakya Manevrasından daha zor şartlar altında gerçekleştiğini belirtmiştir. Ege Manevralarında alay, tabur, bölük komutanlarının yanı sıra takım ve manga komutanlarının bile üstlerinden emir beklemeden, kendi kendilerine inisiyatif kullanarak bazı kararlar aldığını dile getiren Daver, Ege Manevralarının çavuş ve onbaşılardan bile inisiyatif isteyen bir manevra olduğunu vurgulamıştır. Trakya Manevralarında birinci gün öğleye kadar hiç tayyare uçmamasına rağmen, Ege Manevraları başlar başlamaz, daha şafak sökmeden iki tarafın tayyarelerinin faaliyete geçtiğini, bu nedenle, Ege Manevralarının Trakya Manevralarından daha gerçekçi olduğunu ifade ederek, istikbaldeki harplerin açılışını tayyarelerin yapacağını belirtmiştir.[771]

Yunus Nadi, 15 Ekim 1937 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde yer alan "*Ege manevralarından alınan güzel neticeler*" isimli makalesinde; Türk Ordusu'nun çok yüksek yetenekte bir komuta heyetine sahip olduğunu ve bu ordunun başkomutanından en son neferine kadar tümünün birbirine sımsıkı sarılı bir uyum içinde bulunduğunu ifade etmiştir. Yunus Nadi Atatürk'ün refakatinde bu askerî tatbikatı yakından izlemekten büyük heyecan duyduğunu belirtmiştir. Ege manevralarını takip ederken, tüm safhaları ile son neticesinin, kendisine gayri ihtiyari olarak, Türk Ordusu'nun zaferi ile sonuçlanan, dünyanın en uzun süren meydan muharebesi olan Sakarya Savaşı'nı hatırlattığını dile getirmiştir.[772]

---

[770] Abidin Daver, *"Türk Ordusu Trakya'da Olduğu Gibi Ege Manevralarını da Büyük Muvaffakiyetle Başardı",* **Cumhuriyet Gazetesi,** 17 Ekim 1937, s. 1.
[771] Abidin Daver, *"Trakya ve Ege Manevraları Arasındaki Farklar",* **Cumhuriyet Gazetesi,** 20 Ekim 1937, s. 6.
[772] Yunus Nadi, "*Ege Manevralarından Alınan Güzel Neticeler*", **Cumhuriyet Gazetesi,** 15 Ekim 1937, s. 1.

SONUÇ

İstiklal Harbi'nden sonra yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, geçmişte yaşanan acı tecrübelerden ders alarak, milletin felakete sürüklenmemesi için güçlü bir ülke olabilme yolunda ordusuna büyük önem vermiştir. Hedeflediği Türkiye Cumhuriyeti ülküsü için ordunun güçlü olması gerektiğini iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, 1923-1938 yılları arasında yaptırdığı tatbikat ve manevralarla bu hedef için ordusunu hazırlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu amacı için de 1921 yılından itibaren Genelkurmay Başkanı olarak her konuda yanında olan Mareşal Fevzi Çakmak başta olmak üzere İstiklal Harbi'ne katılmış ve orada büyük zaferler kazanmış olan paşaların ve komutanların tecrübelerinden faydalanmıştır.

1924 yılında icra edilen İzmir harp oyununda Türkiye'nin her yönden gelecek saldırılar karşısında düzenleri incelenmiş, iç ve dış tehditlere karşı en iyi savunma için ordunun genel ihtiyaçları tespit edilmiştir. Harp oyunu sonucunda İzmir bölgesinde savunmanın zayıf olduğu noktalar meydana çıkarılmış ve bunların kuvvetlendirilmesi düşünülmüştür. Bu kapsamda İzmir bölgesinin müstahkem bir mevki haline getirilmesine karar verilmiştir. Hilafetin kaldırılarak Osmanoğulları Hanedanı'nın yurt dışına çıkarılması, Şeriye ve Evkaf Vekâleti (Bakanlığı) ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin (Bakanlığı) ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi gibi önemli siyasi kararlar da bu manevra sırasında alınmıştır.

1925 yılında yapılan İzmir Kemalpaşa Ordu Manevraları, Cumhuriyet döneminin ordu çapında yapılan planlı ilk büyük manevrası olma özelliğini taşımakta olup, bu manevra Türk Ordusu'nun her türlü yeniliğe karşı oluşabilecek tehditleri ortadan kaldırabilecek güç ve kudrete sahip olduğunu göstermiştir. Ankara Manevrası 1926 yılında kolordu çapında yapılan Cumhuriyet döneminin diğer büyük çaplı manevrasıdır. Bu manevra ile, ordunun ihtiyaçları gözden geçirilmiş, eksiklikler tespit edilmiş ve gerekli dersler çıkarılmıştır. Bu kapsamda, tespit edilen eksikliklerin bir sonraki manevrada düzeltilmesine çalışılmıştır. Türk Hava Kuvvetleri unsurları tarihimizde ilk defa bu manevrada kullanılmıştır. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa askerî tecrübelerini manevra sahasında yeni nesil komutanlara aktarmıştır.

1928 yılında yapılan İstanbul-Gelibolu Manevrası da, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Ertuğrul Yatı ile çıktığı bir günlük gezisi sırasında Yunan

donanmasının Çanakkale boğazı bölgesinde manevra yaptığını öğrenmesi üzerine karar verdiği ve tamamen kendisinin yönettiği toplam 23 saat süren Cumhuriyet tarihinin en kısa süreli manevrasıdır. Manevra sonucunda devletin mali imkânları çerçevesinde donanmanın takviye edilmesine karar verilmiş, bu kapsamda Yavuz'un onarılması, 4 muhrip ve 4 denizaltı gemisinin alınması planlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Balkanlarda üstün bir donanma yapma gibi stratejik bir karara varması hükûmet politikasının güçlenmesini de sağlamıştır.

Yapılan bu manevra ve tatbikatlarla Türk Ordusu'nda görev yapan her kademedeki birlik komutanları ile subay, astsubay ve erlerin yaptıkları eğitimleri arazi üzerinde hakiki mermilerle yapabilmeleri sayesinde fiziki ve manevi güçlerinin arttırılması sağlanmıştır. Ordu, milletin ordusu olarak icra edilen bu tatbikat ve manevralarla sürekli yenilenen teçhizatı ve artan muharebe gücüyle modern bir ordu olma yolunda mesafe katetmeye devam etmiştir.

1934 yılının Nisan ayında yapılan Ege Manevraları, aynı yıl Haziran ayında, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin ziyareti için, birliklerin denetlenmesi amacıyla Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın yaklaşık 9 gün süre ile yaptığı teftişlerden oluşmaktadır. Bu kapsamda, gezi güzergahında bulunan birliklere ayrıntılı bir hazırlığa ve bir senaryoya dayandırılmayan küçük çaplı manevralar yaptırılmıştır. İran Şahı Rıza Pehlevi ile Mustafa Kemal Paşa'nın 21-25 Haziran 1934 tarihleri arasında birlikte çıktığı yurt gezisiyle İran Devleti ile yaşanan sorunların çözülmesi sağlanmış ve Sadabad Paktı'nın temelleri atılmıştır. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti iki ülke ilişkileri başta olmak üzere, son yıllarda bölgede sağlanan istikrarın devamına doğrudan katkı sağlamıştır. Özellikle askerî birliklere yapılan ziyaret ve denetleme manevraları ile Türk Ordusu'nun modern yüzü dost ülke Devlet Başkanı'na yerinde gösterilmiştir. Her iki faaliyet Mustafa Kemal Paşa'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ordusuyla birlikte doğudaki komşusuna verdiği değeri göstermiştir.

1935 yılından itibaren manevralar ilk defa Trakya bölgesinde icra edilmeye başlamıştır. Bu yıllarda Balkan ülkeleriyle yapılmaya çalışılan barış ve dostluk anlaşması için, Türk Ordusu'nun sadece kendi ülkesinin değil tüm komşularının da bölgedeki huzur ve güven ortamının güvencesi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, Türk Ordusu stratejik yığınağın planlanmasında kuvvet

çoğunluğunu Türkiye'nin batısında ve Trakya bölgesinde konuşlandırmıştır. Aynı zamanda dönemsel olarak yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı öncesinde de olası düşman tehditlerine yönelik güç gösterisi olarak ve Türk Ordusu'nun harbe hazırlık seviyesini göstermek amacıyla manevralar için Trakya ve Ege Bölgeleri seçilmiştir. Türk Ordusu ikinci öncelikli olarak Türkiye'nin doğusunda konuşlanmıştır. Savaşa girildiğinde Türk Ordusu'nun Trakya'da ve Ege Bölgesinde stratejik taarruz, Türkiye'nin doğusunda stratejik savunma manevrası uygulaması öngörülmüştür.

1936 yılında İstanbul Harp Akademisi'nde tümen düzeyinde yapılan tatbikat, burada eğitim gören kurmay subayların ve İstanbul'da farklı okullarda eğitimine devam eden henüz rütbelerini takmamış astsubay adaylarının katılımıyla icra edilen bu kapsamdaki ilk tatbikat olmuştur. Birliklerdeki eksik kadrolar bu öğrencilerle doldurulmuş bir bakıma Çanakkale ve İstiklal Harbi'nde olduğu gibi aniden yapılabilecek bir savaşın provası yapılmıştır. Bu tatbikatta modern silahlar yoğun bir şekilde kullanılmış ve başarılı atışlar yapılmıştır. Böylece Türk Ordusu'nun aldığı eğitimin mükemmeliyet derecesi ve ülkeyi müdâfaaya nasıl hazırlandığı tüm dünyaya gösterilmiştir.

1937 yılında Ege ve Trakya'da icra edilen manevralarda özellikle İstiklal Harbi'nde yaşanan tecrübeler gözönüne alınarak eksik veya yetersiz olduğu değerlendirilen taarruz ve savunma planları gözden geçirilmiştir. Bu bölgelerde yapılan tatbikatlarla olası bir saldırı durumunda karşılaşılacak güçlükler arazi üzerinde uygulamalar yapılarak görülmüş ve gerekli tedbirlerin alınıp alınmadığı bir sonraki tatbikatlarda test edilmiştir. Bu kapsamda tehditlere yönelik alınacak savunma düzenleri, düşmanın saldırı ve hatta işgal faraziyelerine uygun hareket tarzlarını içine alan askerî, siyasi, lojistik, eğitim ve öğretim uygulamaları ortaya konmuş, ihtiyaçlar buna göre belirlenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, icra edilen bu tatbikat ve manevralarla, bir yandan ordusunun harbe hazırlık durumunu gözden geçirirken bir yandan da halk, yabancı askerî erkân ile yerli ve yabancı basın tarafından da takip edilen bu eğitimleri iç ve dış siyasette mükemmel bir şekilde kullanmıştır. Bazı kanunların yürürlüğe konması (halifeliğin kaldırılması vb.), Lozan görüşmelerindeki uyuşmazlıklar, doğu

bölgelerinde çıkan isyanlar, Hatay sorunu gibi meselelerin çözümünde icra edilen tatbikatların doğrudan veya dolaylı olarak katkısı olmuştur.

Aynı zamanda bu manevralar, yaklaşmakta olduğu başta Atatürk olmak üzere, tüm Avrupalı devletlerce de dile getirilen yeni bir dünya savaşına Türk Ordusu'nun hazır olduğunu göstermiştir. Balkan Paktı ve Sadabad Paktı ülkelerinin en üst düzey askerî yetkilileri manevraları yakından takip etmiş, Atatürk'ün eseri olan Türk Ordusu'nun gücüne ve kudretine duydukları hayranlığı duygu ve düşünceleri ile dile getirmişlerdir.

Sonuç olarak, Türk Ordusu yapılan bu tatbikat ve manevralarla memleketini en buhranlı ve müşkül anlarda zulümden, felaket ve musibetlerden nasıl korumuş ve kurtarmış ise, Cumhuriyet döneminde de askerlik tekniğini ve teçhizatını, üstün görev anlayışı ile birleştirerek, başta ülkesinin güvenliği ve huzuru olmak üzere, bölgesinde barışın ve istikrarın en büyük güvencesi olduğunu göstermiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Genelkurmay Askerî Tarih Stratejik ve Etüt Daire Başkanlığı Arşivi

RESMÎ YAYINLAR

Ayın Tarihi

Resmî Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

KİTAPLAR

1'inci Ordu Komutanlığı Tarihçesi; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2009.

2'nci Ordu Tarihçesi 1843-2000; İkinci Ordu Matbaası, Malatya, 2000.

1911'den 2000'lere Hava Kuvvetleri; Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Ankara, 1993.

Ağaoğlu, Ahmet; **Serbest Fırka Hatıraları**, 3. Bs., İletişim Yay., İstanbul, 1994.

Akad, Mehmet Tanju; **Modern Savaşın Temel Kavramları**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Akansel, İsmail Hakkı; **İzmir Tarihi Sarıkışla ve Tarihi Orduevi**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Yay., Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2010.

Akı, Selman; **Trakya Manevraları'nda ATA'dan Kalan İzler**, Sone Yay., İstanbul, 2011.

Akşin, Aptülahat; **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Yay., Ankara, 1991.

Akşin, Sina; **Kısa Türkiye Tarihi**, 18. Bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014.

_____; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, 4. Bs., İmaj Yay., Ankara, 2001.

Altay, Fahrettin; **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İnsel Yay., İstanbul, 1970.

Anadol, Cemal; **Türk Havacılık Tarihi**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yay., İstanbul, 1990.

Arı, Tayyar; **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika,** MKM Yay., Bursa, 2011.

Armaoğlu, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, Cilt:1-2, Genişletilmiş 12. Baskı, Alkım Yay., İstanbul, 2000.

Atabakı, Touraj ve J. Zürcher, Erik; **Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri**, Çev.: Özgür Bircan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2012.

Atatürk, Mustafa Kemal; **Nutuk-Söylev (1920-1927),** II. Cilt**,** TTK Yay., Ankara, 2012.

Atatürk'ün Bütün Eserleri 1924; C. 16, Kaynak Yay., İstanbul, 2005.

Atatürk'ün Bütün Eserleri 1925-1927; C. 18, Kaynak Yay., İstanbul, 2006.

Atatürk'ün Bütün Eserleri 1927-1929; C. 22, Üçüncü Bs., Kaynak Yay., İstanbul, 2012.

Atatürk'ün Bütün Eserleri 1932-1934; C. 26, Kaynak Yay., İstanbul, 2009.

Atatürk'ün Bütün Eserleri 1935-1936; C. 28, Kaynak Yay., İstanbul, 2010.

Atatürk'ün Bütün Eserleri 1937; C. 29, Kaynak Yay., İstanbul, 2011.

Atatürk'ün Bütün Eserleri 1937-1938; C. 30, İkinci Bs., Kaynak Yay., İstanbul, 2012.

Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri; Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları; Der: Hulusi Turgut, 4. Bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II 1906-1938; İkinci Bs., Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-I 1919-1938; Toplayan: Nimet Arsan, İkinci Bs., Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1961.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938; Doğumunun 100. Yılında Atatürk Yay.: 1, Cilt: II, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri-IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Atay, Falih Rıfkı; **Çankaya-Doğumundan Ölümüne Kadar Atatürk Devri Hatıraları**, Pozitif Yay., İstanbul, 2004.

Aybars, Ergün; **İstiklal Mahkemeleri**, Cilt: I-II, İleri Kitabevi Yay., İzmir, 1995.

_____; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** 2. Bs., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1990.

Aydemir, Şevket Süreyya; **Tek Adam, Mustafa Kemal, 1922-1938,** Cilt III, 16. Bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

Başkanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (Cumhuriyet Hükûmetleri Dönemi), Hazırlayanlar: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, C. 2, TBMM Yay., TBMM Basımevi, Ankara, 2014.

Bayar, Celâl; **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yay., İstanbul, 1955.

Besbelli, Saim ve Göymen İhsan; **Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, V. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri; Yayına Hazırlayanlar: Hülya Toker, Nurcan Aslan, C. 3, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2009.

Black, Jeremy; **Savaş ve Dünya, Askerî Güç ve Kıtaların Kaderi 1450-2000**, Çev.; Yeliz Özkan, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2009.

Boratav, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yay., İstanbul, 1988.

Büyüktuğrul, Afif; **Cumhuriyet Donanması (1923-1960)**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1967.
_____; **Büyük Atamız ve Türk Denizciliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1969.

Cebesoy, Ali Fuat; **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, Doğan Kardeş Yay., İstanbul, 1960.

Cin, Barış; **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007.

Clausewitz, Carl Von; **Harp Üzerine**, Çeviren: H.Fahri Çeliker, 2. Basım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991.

Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri; Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1998.

Çankaya, Necati; **Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1985.

Çapa, Mesut; **Kızılay (Hilal-i Ahmer) (1914-1925),** 2. Bs., Türkiye Kızılay Derneği Yay., Ankara, 2010.

Çekiç, Hindal; **Plan Tatbikatı Harp Oyunu Fiili Tatbikat Hazırlama Esasları Ders Kitabı,** Harp Akademisi Komutanlığı Yay., İstanbul, 1992.

Çermeli, Ahmet ve Atabey, Halil; **Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi**, Cilt:1, Kazan Ofset, Ankara, 2002.

Çetinkaya, Hikmet; **Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları**, 4. Bs., Çağdaş Yay., İstanbul, 1997.

Çiloğlu, Fahrettin; **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

Dördüncü Kolordu Manevrası; Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi, Matbaa-i Askerîye, İstanbul, 1927.

Engin, Vahdettin; **Hesaplaşma, Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İzmir Suikasti**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011.

Erden, Ömer; **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Erendil, Muzaffer; **Arazi, Kıta Tatbikatları ve Manevraların Planlanması ve İdaresi**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1970.

Erkin, Feridun Cemal; **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar**, I. Cilt, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

Eroğlu, Hamza; **Türk İnkılâp Tarihi**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.

Ertan, Temuçin Faik; **Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları**, Phonix Yay., Ankara, 2010.

Eslen, Nejat; **Tarih Boyu Savaş ve Strateji**, Q-Matris Yay., İstanbul, 2003.

Fotoğraflarla Atatürk; Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2011.

Gencer, Ali İhsan ve Özel, Sabahattin; **Türk İnkılap Tarihi**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006.

Genekurmay Belgelerinde Kürt İsyanları; Kaynak Yay., İstanbul, 1992.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları II; Kaynak Yay., Ankara, 1992.

Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi; Cilt: 8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

Gerede, Hüsrev; **Siyasi Hatıralarım**, Vakit Basımevi, İstanbul, 1952.

Goloğlu, Mahmut; **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1972.

Gökçen, Sabiha; **Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, Yayına Hazırlayan: Oktay Verel, Türk Hava Kurumu Yay., İstanbul, 1982.

Gönlübol, Mehmet ve Kürkçüoğlu, Ömer; "*Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış",* **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler),** Atatürk Araştırma Merkezi, Haz.: Berna Türkdoğan, Baskı: Semih Ofset, Ankara, 2000.

Gülten, Zeynep; **Havacılık Tarihinde Yeşilköy**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2010.

Gürel, Ahmet; **Gazi'nin İzmir Anıları**, Birleşik Matbaacılık, İzmir, 2013.

Gürün, Kamuran; **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Harp Akademileri Tarihçesi (1848-1991), Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1991.

Hart, Liddell; **Strateji Dolaylı Tutum**, Çev.: Cemal Enginsoy, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2002.

HKS 76-0-3 (A) Resmi Askerî Terimler Sözlüğü; Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara, 2015.

Hün, İhsan; **Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar**, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, İstanbul, 1952.

İnan, A. Afet; **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**, TTK Yay., Ankara, 1972.

_____; **Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, 2. Bs., TTK Yay., Ankara, 1988.

_____; **Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler**, 4. Bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1984.

_____; **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, 3. Bs., TTK Basımevi, Ankara, 1991.

İnsel, Ahmet ve Bayramoğlu, Ali; **Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu**, Birikim Yay., İstanbul, 2004.

İskora, M. Mazlum; **Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânıharbiye) Tarihçesi**, Harp Akademisi Matbaası, Ankara, 1944.

İstihkâm Sınıfının Tarihçesi, İstihkâm Okul ve Eğitim Merkez Komutanlığı Basımevi, İzmir, 2005.

İnönü, İsmet; **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yay., Ankara, 1987.

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 1992.

Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, Asayiş ve Kolluk Tarihi İçerisinde Türk Jandarma Teşkilatı; Cilt 1, Jandarma Genel Komutanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Kalafat, Yaşar; **Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Sait**, 2. Bs., Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2003.

Kanat, Şeref ve Oguş, Şeref; **Türk Kara Kuvvetleri Tarihi**, Kara Kuvvetleri Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, Ankara, 1996.

Kandemir, Feridun; **İzmir Suikâstinin İç Yüzü**, 2. Bs., İstanbul, 1955.

Karabekir, Kâzım; **Paşaların Kavgası Atatürk-Kâzım Karabekir Çekişmeleri**, Yayına Hazırlayan: İsmet Bozdağ, Emre Yay., İstanbul, 1991.

Karal, Enver Ziya; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1965**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

Karpat, Kemal H.; **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012,** Yayına Hazırlayan**:** Güneş Ayas, 4. Baskı, Timaş Yay., İstanbul, 2014.

_____; **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yay., İstanbul, 2010.

Kaymaklı, Hulusi; **Havacılık Tarihinde Türkler**, Cilt: 2-3, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006.

Kilimci, Perihan; **Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askerî Havacılığı**, Hava Harp Okulu Yay., İstanbul, 2004.

Kocatürk, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, 2. Bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

_____; **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999.

Koçak, Cemil; **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

Machiavelli, Niccolo; **Prens,** Çev.: Anita Tatlıer, Doruk Yay., İstanbul, 2010.

Macksey, Kenneth; **Tank Warfare a History of Tanks in Battle,** Hart Davis, London, 1972.

Manevra Albümü; Tan Matbaası, İstanbul, 1937.

Metel, Raşit; **Atatürk ve Donanma**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 1966.

Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği; **Devlet'in Kavram ve Kapsamı,** Büro-Tek Ofset Matbaacılık, Ankara, 1990.

MS 76-3 (A) TSK Müşterek Askerî Terimler Sözlüğü; Genelkurmay Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010.

Mumcu, Ahmet; **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 13. Bs., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994.

Okar, Avni; **Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2004.

Oran, Baskın; **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

Ökte, Ertuğrul Zekai; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri**, Tarih Araştırma Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 2000.

Önder, Mehmet; **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, İkinci Bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998.

Özalp, Kâzım-Teoman; **Atatürk'ten Anılar**, 3. Bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1995.

Özdağ, Ümit; **Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi**, Bilgeoğuz Yay., İstanbul, 2006.

Özengin, Oktay; **Kubilay Olayı Tarihi "40 gün",** Ata Matbaacılık, İzmir, 2013.

Özgüldür, Yavuz; **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Palazoğlu, Ahmet Bekir; **Atatürk Kimdir? Atatürk'ün Askerliği**, C. 3, Babil Yay., Ankara, 2005.

_____; **Başöğretmen Atatürk (1928-1938)**, C. 2, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.

Pehlivanlı, Hamit ve Diğerleri; **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2001.

Saray, Mehmet; **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Saygı, Tarık; **Atatürk ve Şah**, Parola Yay., İstanbul, 2016.

Soysal, İsmail; **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989.

Sönmezoğlu, Faruk; **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yay., İstanbul, 1994.

_____; **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Der Yay., İstanbul, 2012.

_____; **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, Der Yay., İstanbul, 2011.

Şahingiray, Özel; **Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955.

Şimşir, Bilâl N.; **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yay., Ankara, 1996.

Tanman, Sıtkı; **Türk Havacılık Tarihi 1918-1923**, Cilt: 2, 2. Kitap, Hava Basımevi, Eskişehir, 1953.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim; **Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, Cilt:1, İletişim Yay., İstanbul, 2013.

Terzioğlu, Said Arif; **Türk Ordusu**, Başnur Matbaası, İstanbul, 1965.

Tezel, Yahya Sezai; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Yurt Yay., Ankara, 1986.

Timur, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, 4. Bs., İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

Tokgöz, Erdinç; **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2009)**, 9. Bs., İmaj Yay., Ankara, 2009.

Topçuoğlu, Orhan; **Atatürk Günlüğü (1934-1936-1937)**, 2. Bs., Demircioğlu Matbaacılık, Ankara, 1989.

Tuncal, Vahdettin; **Türk Ordusu Muhabere Sınıfının Tarihçesi (1882-1039)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1950.

Tunçay, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması**, Yurt Yay., Ankara, 1981.

Turan, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri; Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Ankara, 1972.

Türkiye Cumhuriyeti Jandarma Genel Komutanlığı; Ed.: Tülay Duran, Jandarma Genel Komutanlığı Yay., İstanbul, 1997.

Türkmen, Zekeriya; **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, TTK Yay., Ankara, 2001.

Uluğ, Naşit Hakkı; **Halifeliğin Sonu**, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1975.

Unutulmayan Anılar; Cilt: II, Hava Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 1990.

Us, Asım; **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler**, Vakit Matbaası, İstanbul, 1964.

Ülken, Yüksel; **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Tisa Matbaası, Ankara, 1981.

Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi; Dâhiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1938.

Yaşa, Memduh; **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980.

Yavuz, Bige Sükan; **Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Türk Fransız ilişkileri**, TTK Yay., Ankara, 1994.

Yavuz, Bige Sükan ve Aysal, Necdet; **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 2013.

Yetkin, Çetin; **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası**, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1997.

Zürcher, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 1995.

MAKALELER

Akdevelioğlu, Atay; "*Orta Doğu'yla İlişkiler*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran) Cilt I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 357-363.

Alantar, Özden Zeynep; "*Türk Dış Politikası'nda Milletler Cemiyeti Dönemi*", **Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yay., İstanbul, 1994, s. 49-78.

Atatürk, Mustafa Kemal; "*İzmir'de Konuşmam*" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, İstanbul Araştırma Merkezi Yay., Sayı: 80, İstanbul, 2003, s. 4-7.

Atmaca, Gökhan; "*Cumhuriyet'in 90'ıncı Yılında Ulu Önder ve Ertuğrul Yatı*", **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, Sayı: 40, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2013, s. 123-132.

Aydın, Abdurrahim; "*Atatürk'ün Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları*", **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, Sayı: 38, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2011, s. 103-124.

Aysal, Necdet; "*Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler "Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** Cilt: 11, Sayı: 44, 2009, s. 581-625.

_____; "*Atatürk Dönemi Türk Devrimi*", **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ed. Temuçin Faik Ertan, 3. Bs., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s. 185-214.

_____; "*Korunmaya Muhtaç Çocuklar Sorunu: Ankara Himaye-i Etfâl Cemiyeti",* **4'üncü Uluslararası Canik Sempozyumu**, 15-17 Mayıs 2015, Samsun, s. 1-20.

Bakacak, Alper; "*XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti*", **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Ed.: Temuçin Faik Ertan, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s. 43-69.

Daver Abidin; *"Türk Ordusu Trakya'da Olduğu Gibi Ege Manevralarını da Büyük Muvaffakiyetle Başardı",* **Cumhuriyet Gazetesi,** 17 Ekim 1937, s. 1.

_____; *"Trakya ve Ege Manevraları Arasındaki Farklar",* **Cumhuriyet Gazetesi,** 20 Ekim 1937, s. 6.

Dursun, Gülten ve Nevzat; "Atatürk'ün *İktisadi Görüşleri ve Döneminin İktisadi Politikası*", **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, Sayı: 5, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2006, s. 91-109.

Fırat, Melek; "*1923-1939 Yunanistan'la İlişkiler*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran) Cilt I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 325-356.

Gencer, Kadir Türker; "*Tarihten Günümüze Türk Ordusunda Kullanılan Rütbe Sembolleri*", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı: 411, Ocak 2012, s. 69-85.

Güneş, Günver; "*Atatürk'ün Nazilli Seyahatleri ve Seyahatlerin Yarattığı Sonuçlar*", **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, Sayı: 3, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2004, s. 121-135.

Güneş, İhsan; "*1920'de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması ve Bunların İç Güvenliğin Sağlanmasındaki Rolü*", **Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1983, s. 203-215.

"Havacılarımız Sovyet Topraklarında, Büyük Dostları Arasında", **Askerî Hava Mecmuası,** Yıl: 11, Sayı: 105, (Eylül 1934), İstanbul, s. 23-29.

Karaman, Salim; "*Atatürk ve Cumhuriyet Donanması*", **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, Sayı: 40, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2013, s. 133-154.

Kasalak, Kadir; "*Kara Ordusunda Subay Rütbeleri (1826-1961)*", **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, C. 1, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000, s. 391-404.

Kemal, Cemal; "*Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 40, Kasım 2007, s. 643-691.

Keskin, Fatma; "*Hitler Döneminde Almanya*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran) Cilt I: 1919-1980, İletişimYay., İstanbul, 2001, s. 297-307.

Kodal, Tahir; "*Atatürk Dönemi Türkiye-Balkan Ülkeleri İlişkileri ve Türk Havacılığı Hakkında Bilinmeyen Bir Kaynak: Sabiha Gökçen'in Balkan Turne Notları*", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 33, Sayı: 56, Ankara, 2014, s. 403-427.

Nadi, Yunus; "*Trakya'da Başlayan Ordu Manevraları*", **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Ağustos 1937, s. 1.

_____; "*Ege Manevralarından Alınan Güzel Neticeler*", **Cumhuriyet Gazetesi,** 15 Ekim 1937, s. 1.

Özersay, Kudret; "*Montreux Boğazlar Sözleşmesi*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran) Cilt I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

Safa, Peyami; "*Manevralar*", **Büyük Trakya Manevraları Hatırası**", **Türk İllüstrasyonu=L'Illustration de Turquie Dergisi**, Ağustos - Eylül 1937, Sayı: 65-66, İstanbul, s. 3.

Şenalp, Cemil; "*1924 İzmir Harp Oyunları*" **Bilgi ve Bellek İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi**, Sayı: 01, İstanbul, 2004, s. 144-165.

"*Tarih Konuşuyor*", **Aylık Tarih Mecmuası**, Cilt: 3, Sayı: 13, Şubat 1965, s. 1020-1027.

Taşkıran, Cemalettin; *"Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** Cilt: 4, Sayı: 14, 1994, s. 255-265.

Turgay, Hamdi; "*Trakya Manevralarının Yabancı Memleketlerdeki Akisleri*", **Topçu Mecmuası**, Sayı: 103, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1938, s. 117-118.

"*Türk Tayyarecileri Komşu ve Dost Yunanistan'da",* **Askerî Hava Mecmuası**, Yıl: 11, Sayı: 104, (Haziran 1934), İstanbul, s. 3-17.

Uzgel, İlhan ve Kürkçüoğlu Ömer; "*İngiltere'yle İlişkiler*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran) Cilt I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 258-277.

Uzgel, İlhan; "*Fransa'yla ilişkiler*"**, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran) Cilt I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 277-292.

Uzgel, İlhan; "*Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran) Cilt I: 1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 307-313.

Uzun, Hakan; "*Atatürk'ün Devletçilik İlkesi ve Atatürk Dönemindeki Ekonomik Uygulamaların Sonuçları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme*", **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, Sayı: 35, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2008, s. 69-84.

Yeşiltaş, Bayram; "*Atatürk'ün Liderlik Özelliklerinin İncelenmesi: 1924 İzmir Harp Oyunu Örneği"*, **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, Genelkurmay Personel Başkanlığı ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2014, s. 95-104.

Yılmaz, Mustafa; "*Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1919-1938)*", **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 589-620.

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Millîyet

Tan

Ulus

Vakit

Kurun

Son Posta

Hâkimiyet-i Millîye

Tevhid-i Efkar

Dergiler

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Askerî Hava Mecmuası

Ayın Tarihi

Aylık Tarih Mecmuası

Atatürk Haftası Armağanı Dergisi

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Silahlı Kuvvetler Dergisi

Tarih Araştırmaları Dergisi

Trakya Dergisi

Topçu Mecmuası

Türk İllüstrasyonu=L'Illustration de Turquie Dergisi

Tezler

Akkaya, Erdal; "*Türk Ordusu'ndaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)",* **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Balseven, Ali Vedat; "*Türkiye'de Yaverlik Kurumu ve Atatürk'ün Yaverleri"*, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Çetin, Sabit; "*İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu: Aktif Tarafsızlık Siyaseti Çerçevesinde Askerî Hazırlıklar",* **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2014.

Erdoğan, Muhammet; *"8-14 Ekim 1926 Tarihleri Arasında İcra Edilen ve Cumhuriyet Tarihinin İlk Büyük Manevrası Olan 4'üncü Kolordu/Ankara Manevrasının Cumhuriyet Tarihindeki Yeri ve Önemi",* **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Köroğlu, Ömer; *"İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Askerî Durumu ve Savaş Dışı Politikası",* **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.

Özkurt, Fatih; "*Mustafa Kemal (ATATÜRK) Döneminde İcra Edilen Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)",* **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013.

Sezgin, İrfan; "*1923-1939 Yılları Arasında Türk Ordusunda Yapılan Askerî Yatırımlar",* **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, Haziran 2009.

İnternet Kaynakları

http://izmir-kemalpasa.bel.tr/pageTarihce.asp, 15 Kasım 2015.

EKLER

EK-1: İzmir'in doğusunda yapılacak olan tatbikat ve bu tatbikata Reis-i Cumhur Gazi Paşa'nın katılması, Konya'da bulunması hakkındaki yazışmalar ile manevra raporları ve Ordu Komutanlarının kararları. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Arşiv IV-14, Dosya 61, Fihrist 25.

EK-2: Moskova Sefiri Tevfik Bey tarafından gönderilen; Reis-i Cumhur Gazi Paşa'nın Arıburnu, Anafartalar ve Gelibolu'yu ziyareti ile Gelibolu'da donanmaya manevra yaptırdığına dair yazılar. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A. IV-14, D. 61, F. 42.

EK-3: Cumhuriyet Ordusunun her yıl yapacağı manevra ve tatbikatlar hakkındaki talimatnamenin uygulanması. BCA., Fon No 030. 18. 01. 02, Kutu No 3, Dosya No 24, Sıra No 2, Tarih, 24.04.1929.

EK-4: Cumhuriyet ordusunun her sene yapacağı manevra ve tatbikatlar hakkında talimatnamenin vekâletlere gönderilmesi ve vekâletlerin de bu konuda görüş bildirmesi. BCA., 030.10 00.00/45.292.20, Tarih, 24.04.1929.

EK-5: Başbakan İsmet İnönü tarafından, Trakya manevralarına gelecek misafirlerin ağırlanmaları konusunda alınacak tertip ve tedbirler hakkında Orgeneral Fahrettin Altay'a yazılan yazı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A. IV-14, D. 61, F. 64, Tarih, 18.8.1937.

EK-6: Trakya'da yapılacak askerî tatbikata milletvekillerinin katılmaları. BCA., 030.10.00.00/54.360.10, Tarih, 13.08.1937.

EK-7: Trakya'da yapılacak askerî tatbikata Türkiye'de stajlarını yapmakta olan kızılordu subaylarının katılması için istenen izin. BCA., 030.10.00.00/53.351.14, Tarih, 02.08.1937.

EK-8: Başbakan Celal Bayar'ın Trakya'da yapılan askerî manevraya gidiş gelişi için, kendisine tahsis edilen yemekli ve yataklı vagon masrafları hakkında. BCA., 30.10.00.00/13.76.10, Tarih, 7.12.1937.

EK-9: Vekiller heyetinin ecnebi müsteşarlarla yapacağı toplantı sebebiyle Aydın Söke ve Kuşadası bölgesinde yapılan tatbikatın bitirilme tarihinin beş gün öne alınması. BCA., 030.10.00.00/53.349.8, Tarih, 30.08.1937.

EK-10: Aydın-Söke-Kuşadası-Aziziye bölgesinde 2. Ordu tarafından yapılacak manevralara katılacak milletvekilleri. BCA., 030.10.00.00/5.26.2, Tarih, 27.09.1937/04.10.1937.

EK-11: Atatürk'ün 2'nci Ordu manevra bölgesine hareketi hakkındaki yazı. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi, Kutu No: 40, Gömlek No: 29, Belge No: 29-1, Tarih, 2.10.1937.

EK-12: Dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Ege manevralarına katılmak için yola çıktığını bildiren yazı. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, Kutu No: 40, Gömlek No: 48, Belge No: 48-1, Tarih, 7.10.1937.

EK-13: Ege manevralarında görev alacak generallere Atatürk imzalı birer saat verilmesi. BCA., 030.10.00.00/197.349.6, Tarih, 28.09.1937.

EK-14: Dördüncü Kolordu Manevrası, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi, Matbaa-i Askerîye, İstanbul, 1927.

EK-15: Büyük Trakya Manevraları Hatırası, Türk İllüstrasyonu=L'Illustration de Turquie Dergisi, Ağustos - Eylül 1937, Sayı: 65 – 66, İstanbul.

EK-16: Manevra Albümü, Tan Matbaası, İstanbul, 1937.

EK-17: Millî Savunma Bakanlığı'nın ve toplam bütçenin Cumhuriyet dönemi verileri, İrfan Sezgin, "*1923-1939 Yılları Arasında Türk Ordusunda Yapılan Askerî Yatırımlar",* İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, Haziran 2009, s. 107; 1929 ve 1937 yılı bütçe verilerine Resmi Gazeteden ulaşılmıştır. Resmi Gazete, 1929 Mali Yılı Bütçe Kanunu, S. 4204 ve Resmi Gazete, 1937 Yılı Hesabı Kati Kanunu Yılı Bütçe Kanunu, S. 4761.

EK-18: Trakya manevrasına katılanlar, Büyük Trakya Manevraları Hatırası, Türk İllüstrasyonu=L'Illustration de Turquie Dergisi, Ağustos - Eylül 1937, Sayı: 65 – 66, İstanbul.

EK-19: Ege manevrasına katılanlar, 2'nci Ordu Tarihçesi 1843-2000, İkinci Ordu Matbaası, Malatya, 2000.

EK-20: Harp Oyunlarına Başlarken Reis-i Cumhur Hazretlerinin Mühim Nutku, Hakimiyet-i Millîye, 17 Şubat 1924, s. 1.

EK-21: Gazi Paşa Dün İzmir'e Gittiler ve Hararetle Karşılandılar, Vakit, 12 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1925, s. 1.

EK-22: Ankara Manevrası Dün Bitti, Hakimiyet-i Millîye, 15 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1926, s. 1.

EK-23: Çanakkale Maydos Halkı Gazinin Ani Teşrifleri Nedeniyle Sevinçle Heyecanla Köpürmekte ve Büyük Halaskara Şükür Anlarını İzhar Eylemektedir, Hakimiyet-i Millîye, 3 Eylül 1928, s. 1.

EK-24: İzmirde Manevra Yapıldı, Akşam, 24 Haziran 1934, s. 1.

EK-25: Kahraman Ordumuzun Muharebe Tatbikatı Parlak Oldu, Cumhuriyet, 04 Haziran 1936, s. 6.

EK-26: Atatürk Manevrada, Tan, 18 Ağustos 1937, s. 1.

EK-27: Kati Harekât Bugün Başlıyor, Cumhuriyet, 20 Ağustos 1937, s. 1.

EK-28: Garbi Anadoluda Yalnız Ordu Değil, Bütün Millet Manevra Yapıyor, Son Posta, 12 İlk Teşrin 1937, s. 1.

EK-29: Fevzi (Çakmak) Paşa ile masa başında askerî planları incelerken, Büyük Harp Oyunu'nda, İzmir, 10 Şubat 1924. Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 108-109.

EK-30: Ankara dolaylarında Yapılan askerî manevralarda, Ankara, 8 Ekim 1926. Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 127-130.

EK-31: Tayyare Alayı'nı Denetlerken, İzmir, 11 Nisan 1934. Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 261-262.

EK-32: İran Şahı Rıza Pehlevi, Türkiye'yi ziyareti dolayısıyla 17 Haziran 1934'te Ankara yarış sahasında düzenlenen geçit töreninde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve III. Ordu Müfettişi Orgeneral Ali Sait (Akbaytugan) ile birlikte. Gazi, Ankara'da İran Şahı Rıza Pehlevi ile birlikte (16-20 Haziran 1934). Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938),* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 141.

EK-33: Gazi Mustafa Kemal, 21 Haziran 1934'te İran Şahı Rıza Pehlevi ile Eskişehir Tayyare Alayı'nda. Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938),* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 142-144.

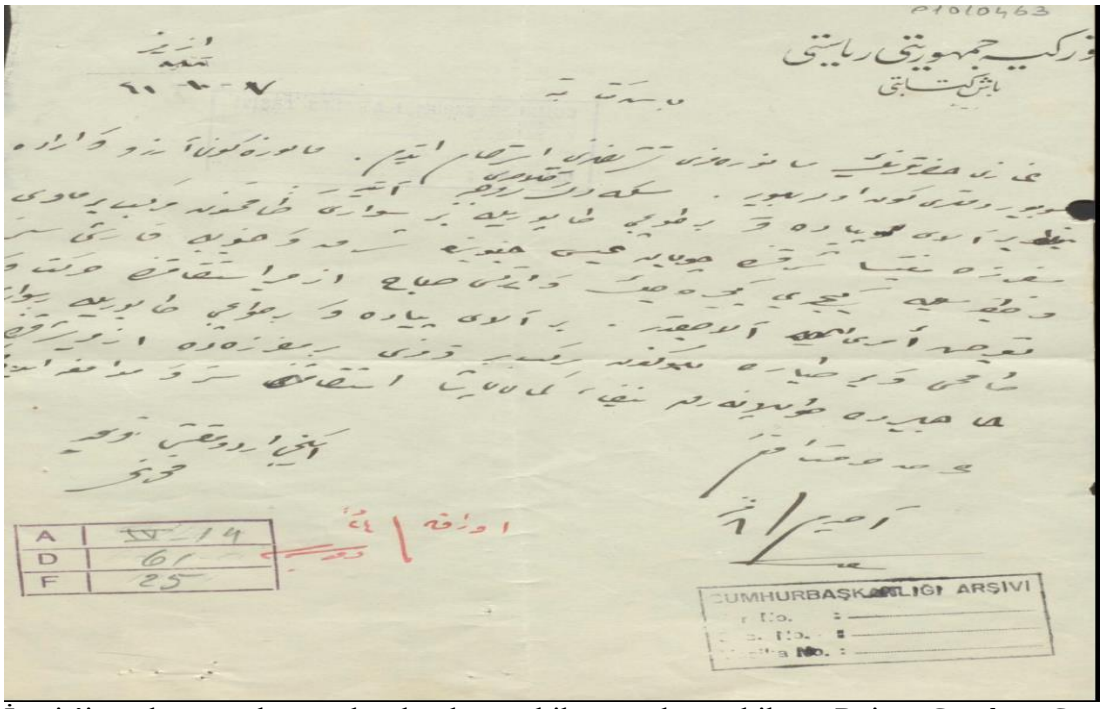
EK-34: Atatürk, beraberinde manevi kızı pilot Sabiha Gökçen ile 9 Haziran 1936'da Eskişehir I. Tayyare Alayı'nda. Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938),* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 155-156.

EK-35: Atatürk, 17 Ağustos 1937'de Trakya Manevraları'nda. Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938),* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 178-179.

EK-36: Mustafa Kemal Atatürk Ege Manevraları'nda (10-11 Ekim 1937). Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938*), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 188.

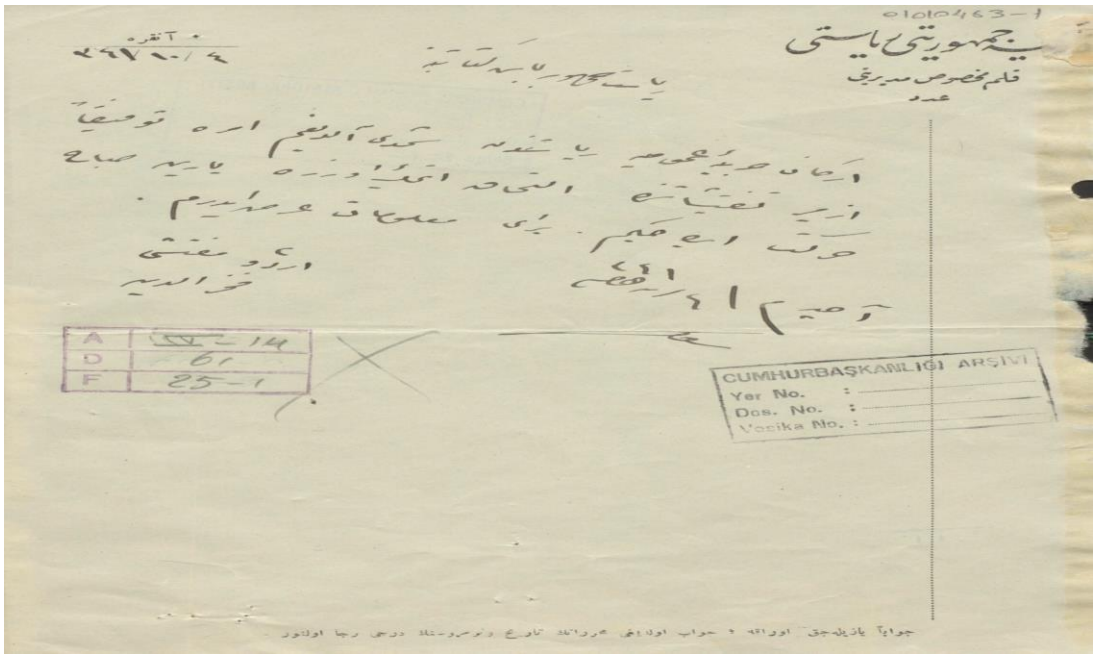
EKLER

EK-1

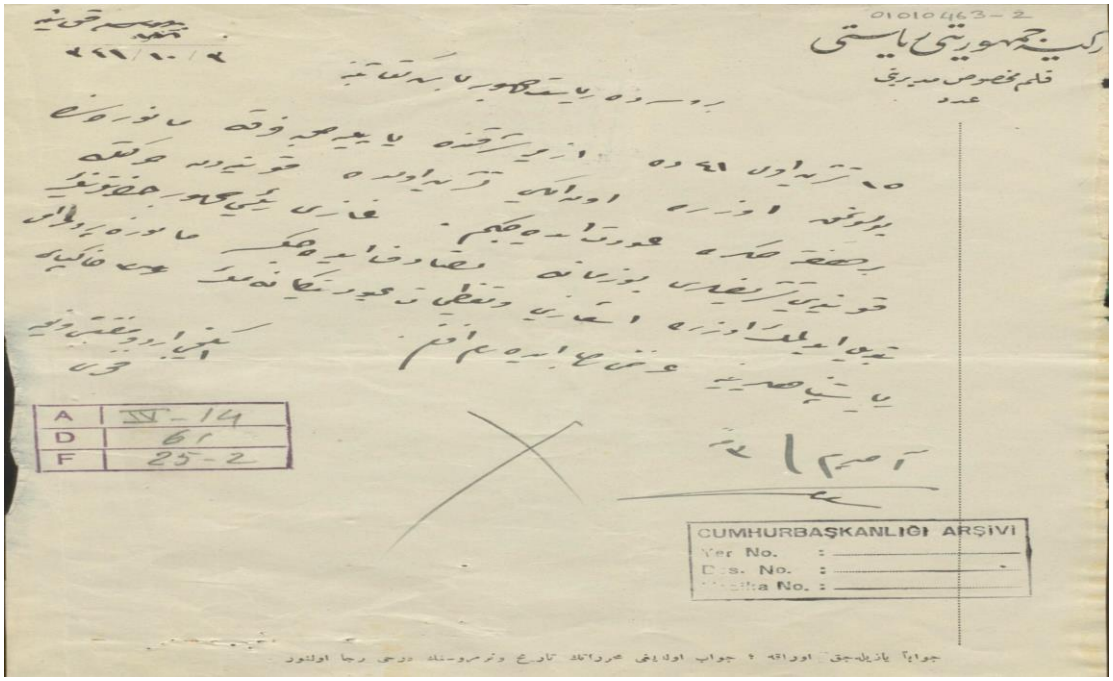
İzmir'in doğusunda yapılacak olan tatbikat ve bu tatbikata Reis-i Cumhur Gazi Paşa'nın katılması, Konya'da bulunması hakkındaki yazışmalar ile manevra raporları ve Ordu Komutanlarının kararları. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Arşiv IV-14, Dosya 61, Fihrist 25.

EK-1-1

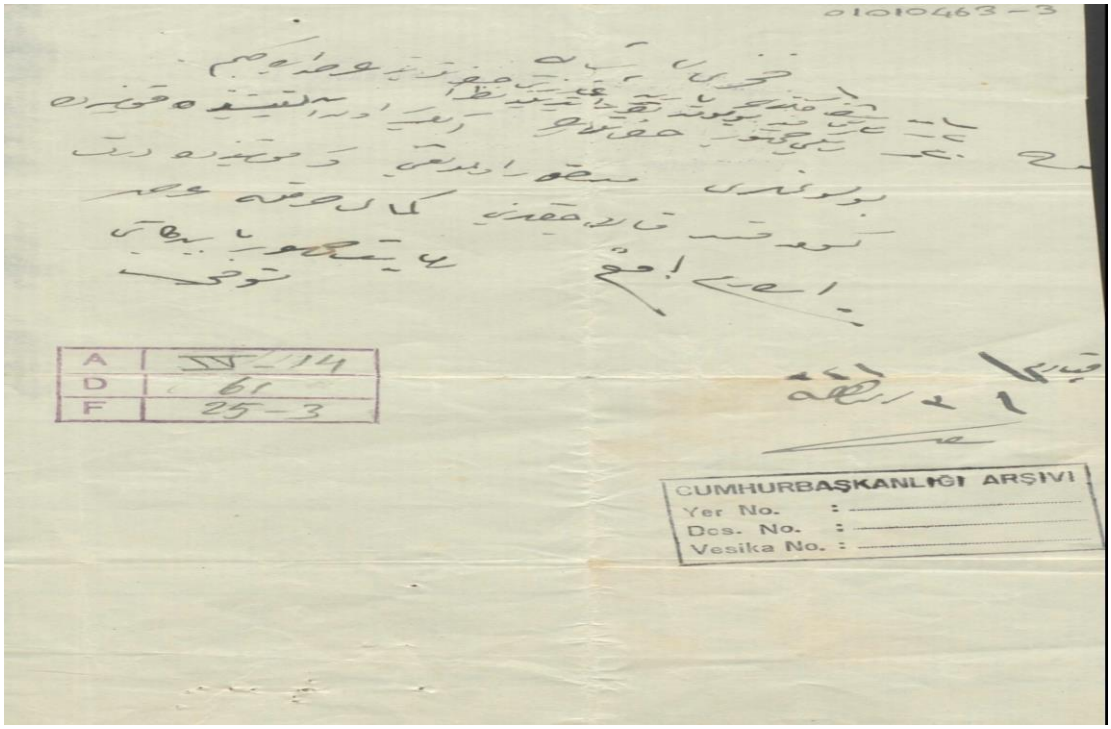
A. IV-14, D. 61, F. 25-1.

EK-1-2

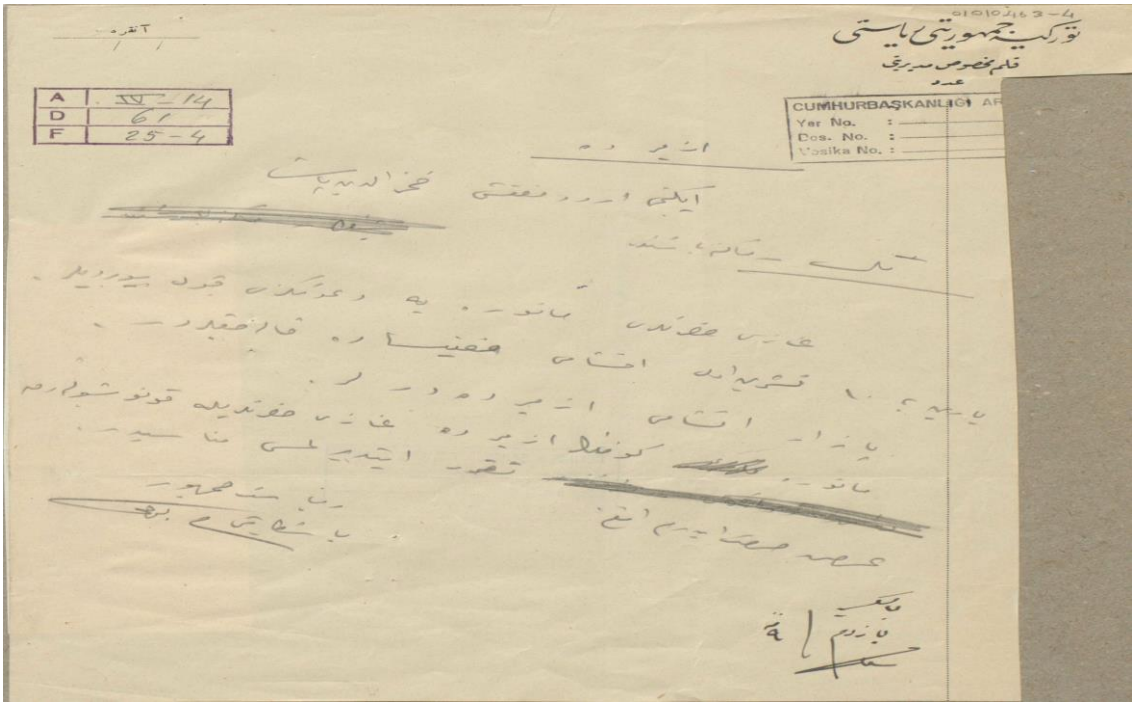
A. IV-14, D. 61, F. 25-2.

EK-1-3

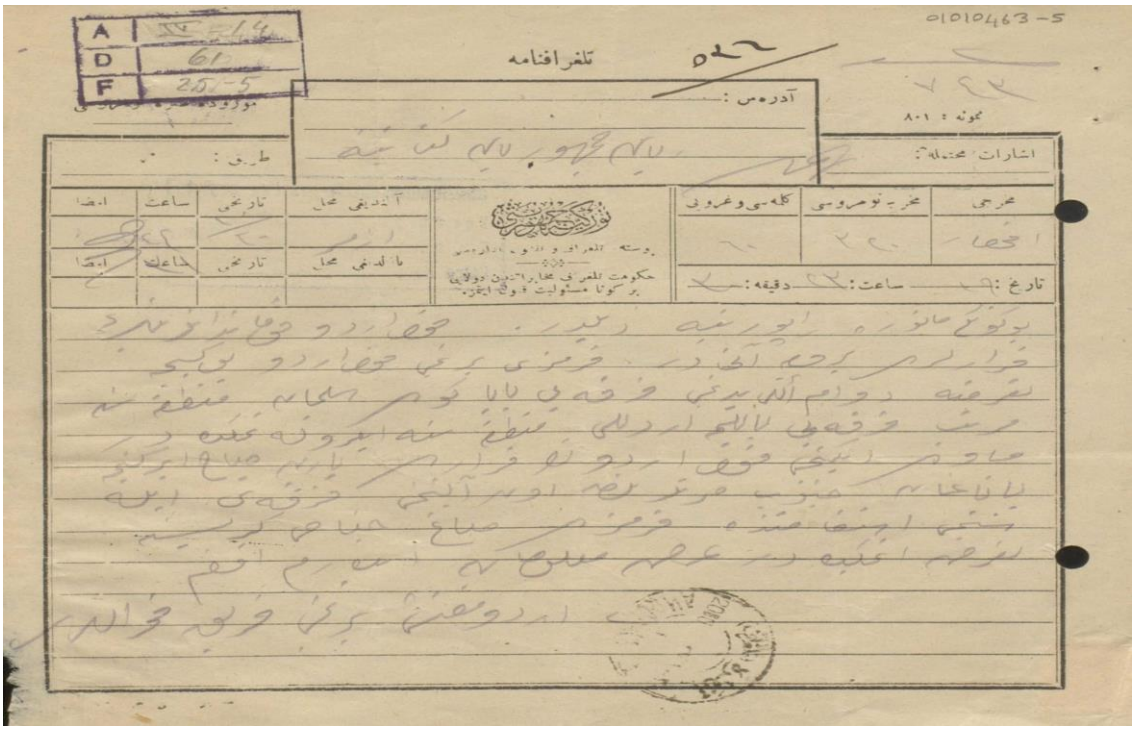
A. IV-14, D. 61, F. 25-3.

EK-1-4

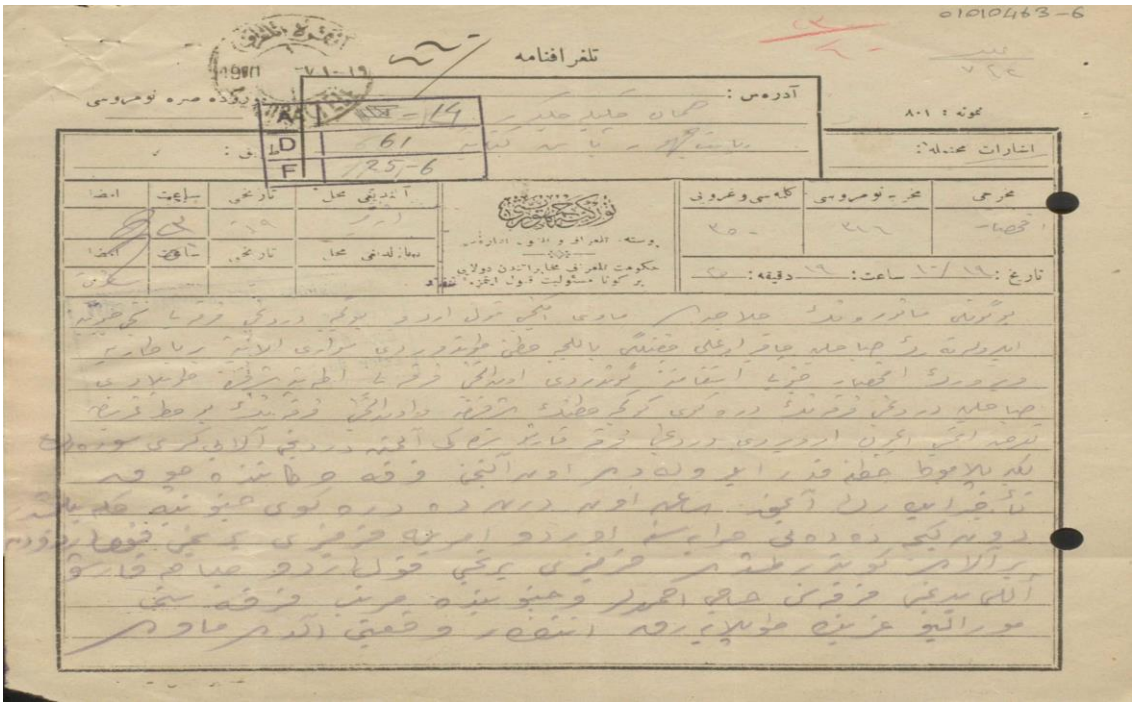
A. IV-14, D. 61, F. 25-4.

EK-1-5

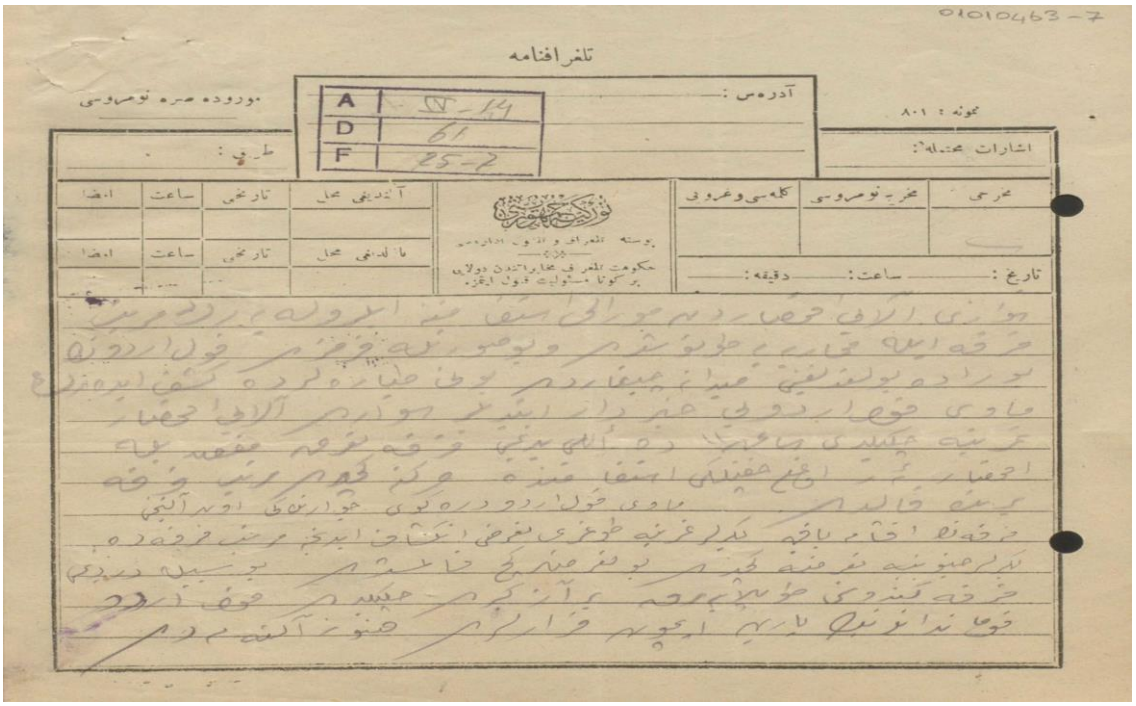
A. IV-14, D. 61, F. 25-5.

EK-1-6

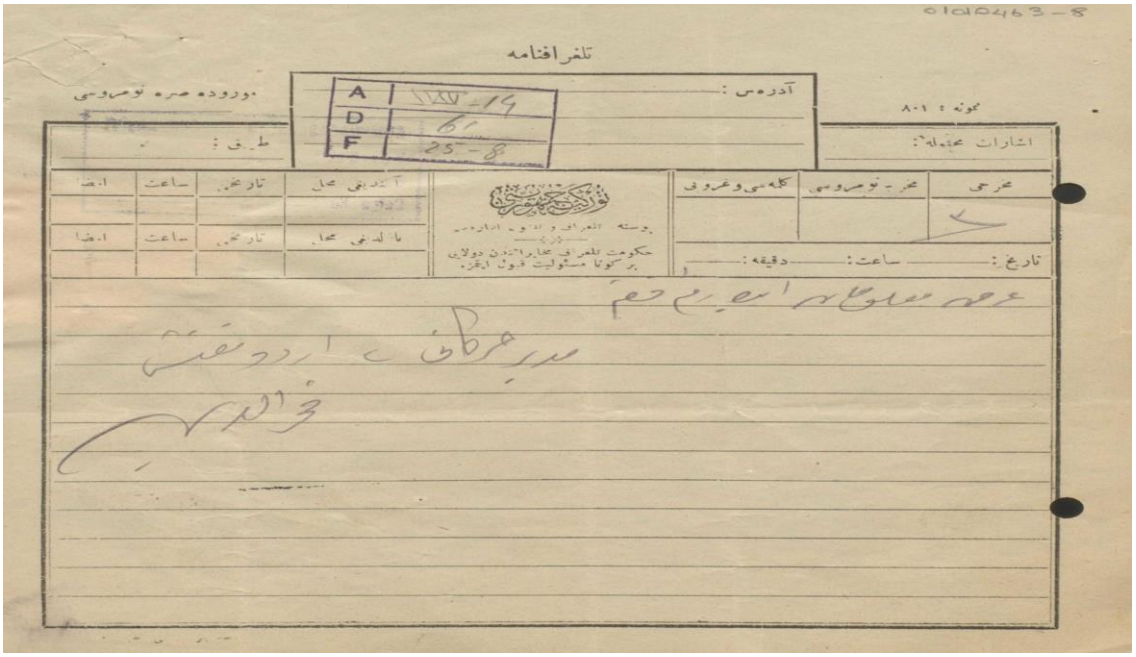
A. IV-14, D. 61, F. 25-6.

EK-1-7

A. IV-14, D. 61, F. 25-7.

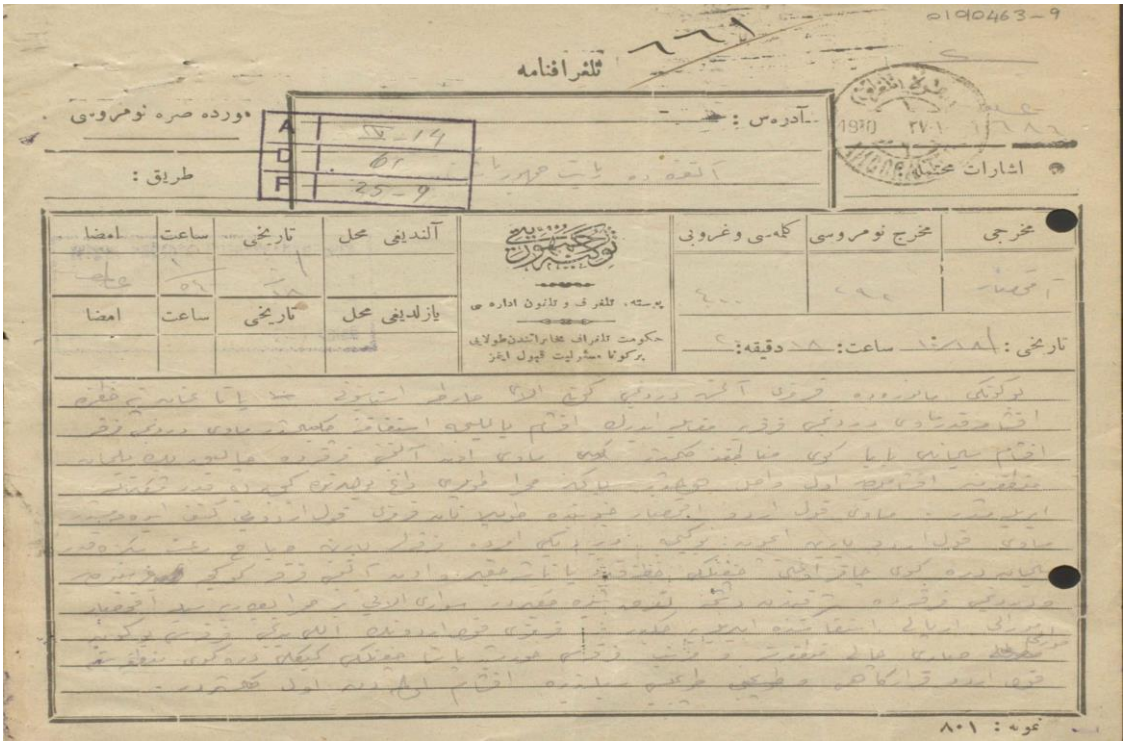
EK-1-8

تلغرافنامه

A. IV-14, D. 61, F. 25-8.

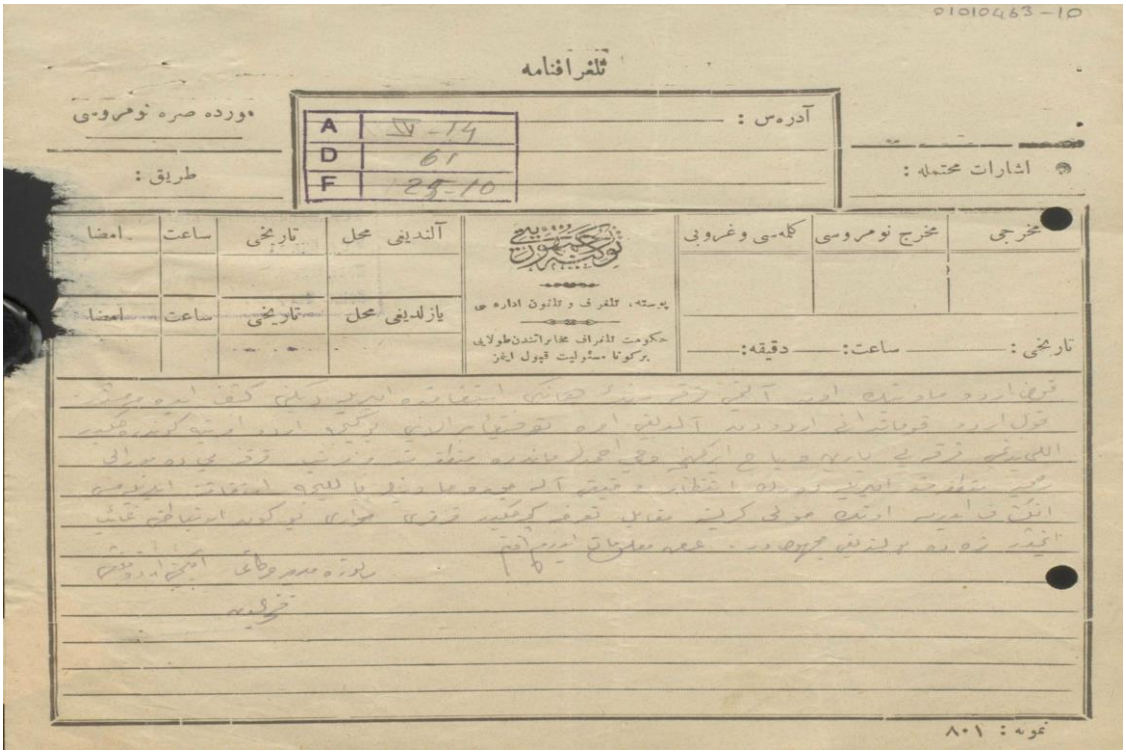
EK-1-9

تلغرافنامه

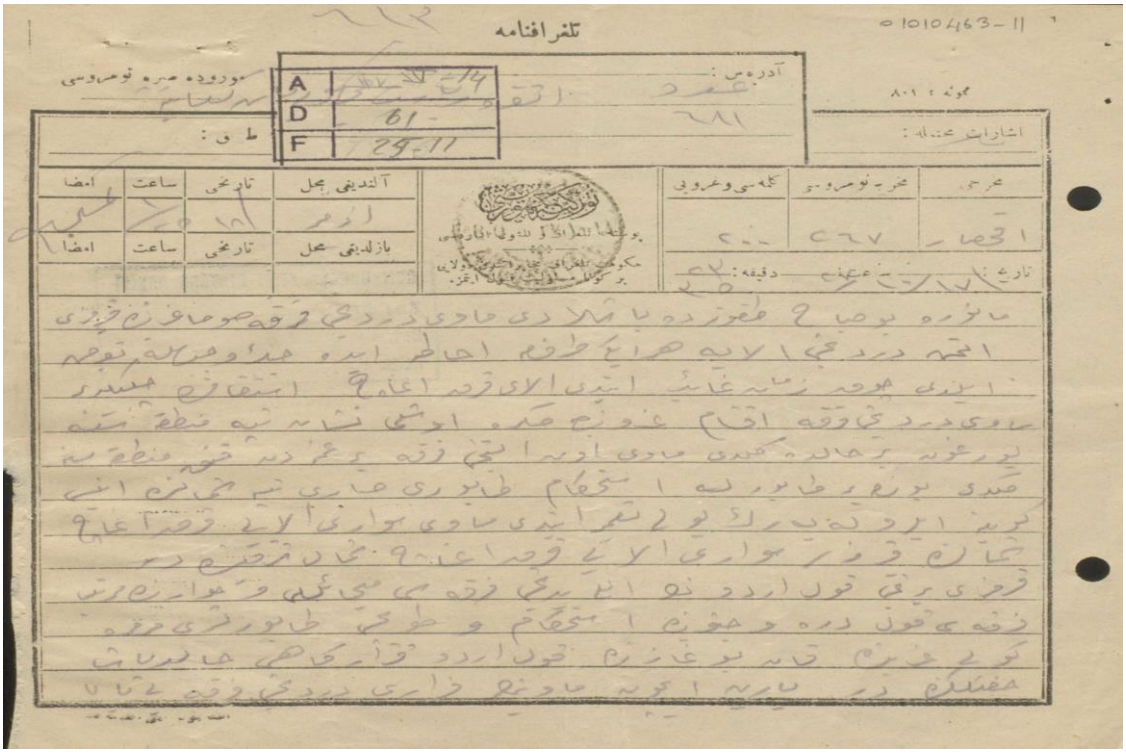
A. IV-14, D. 61, F. 25-9.

EK-1-10

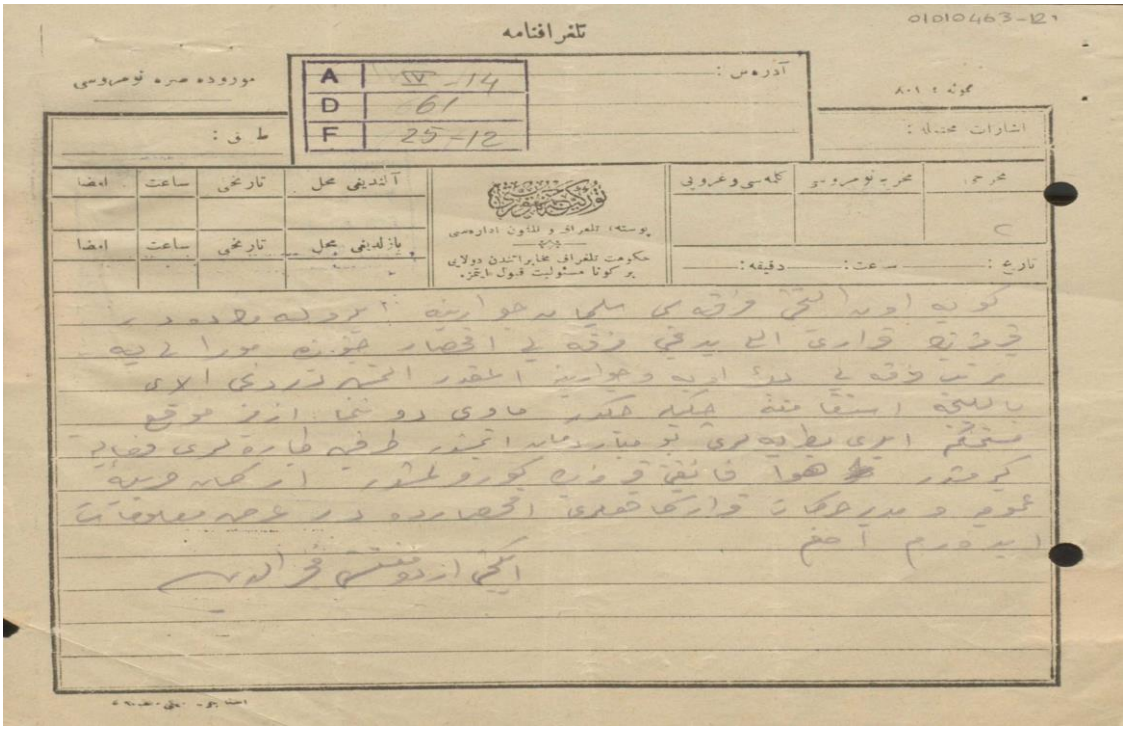
A. IV-14, D. 61, F. 25-10.

EK-1-11

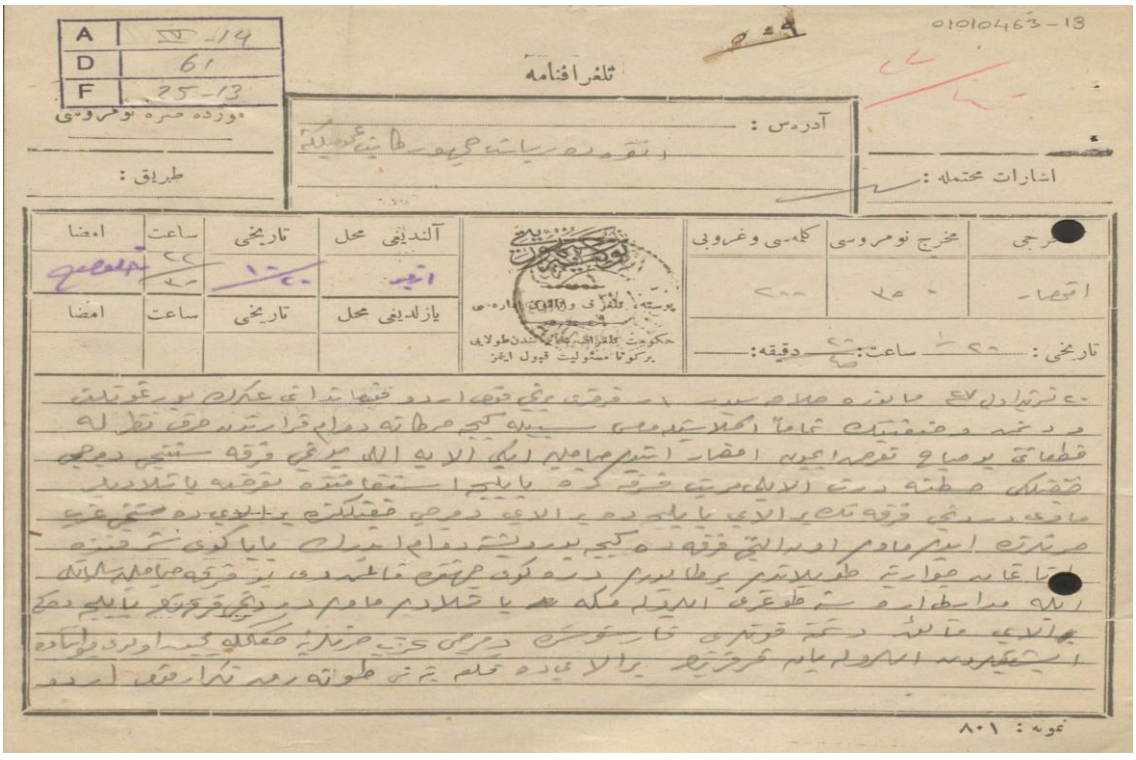
A. IV-14, D. 61, F. 25-11.

EK-1-12

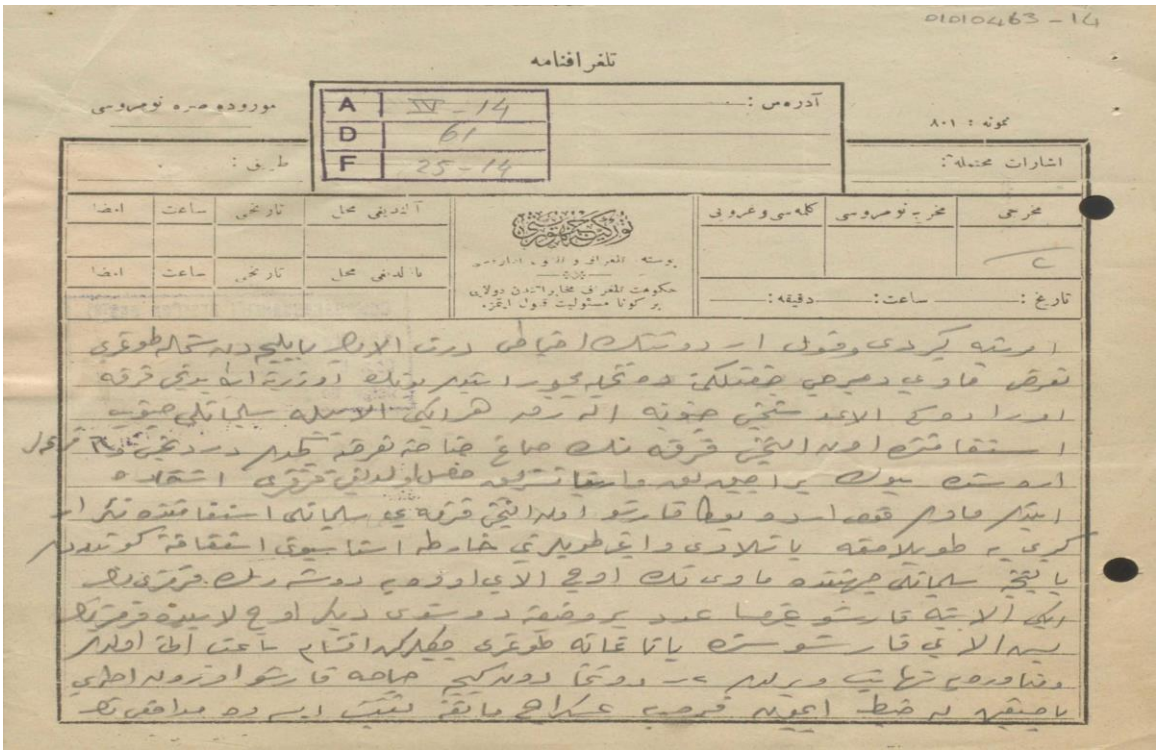
A. IV-14, D. 61, F. 25-12.

EK-1-13

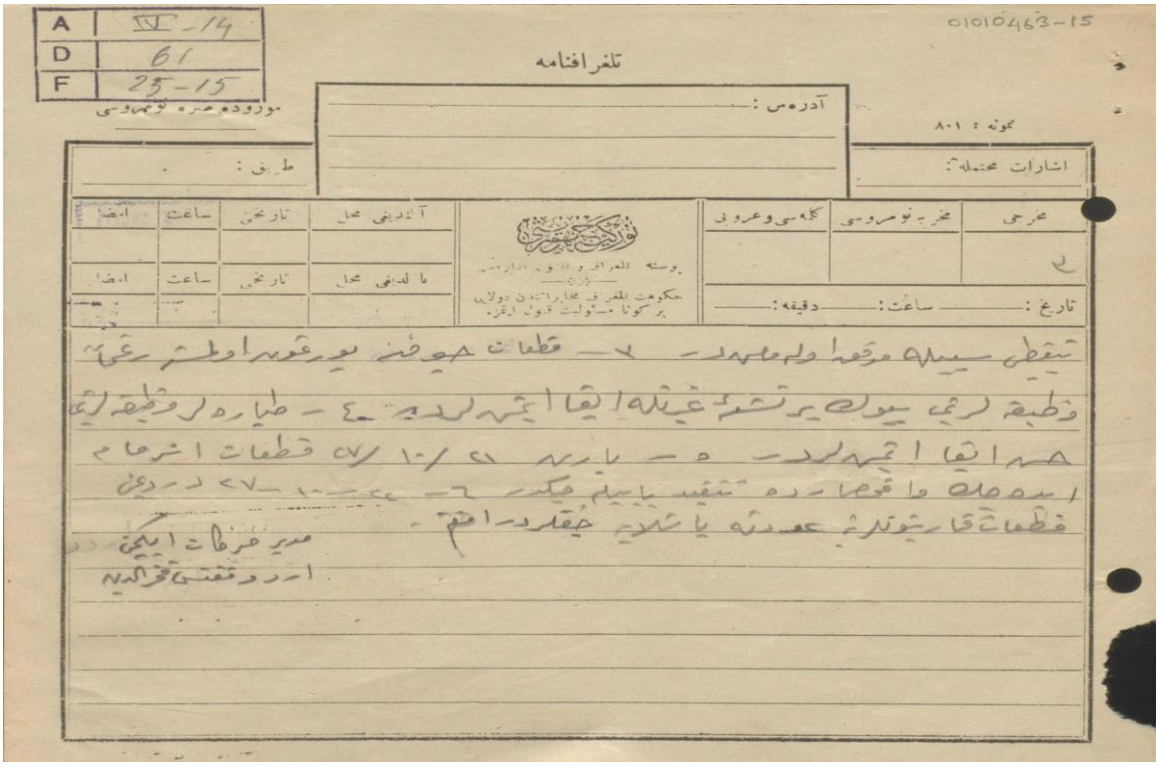
A. IV-14, D. 61, F. 25-13.

EK-1-14

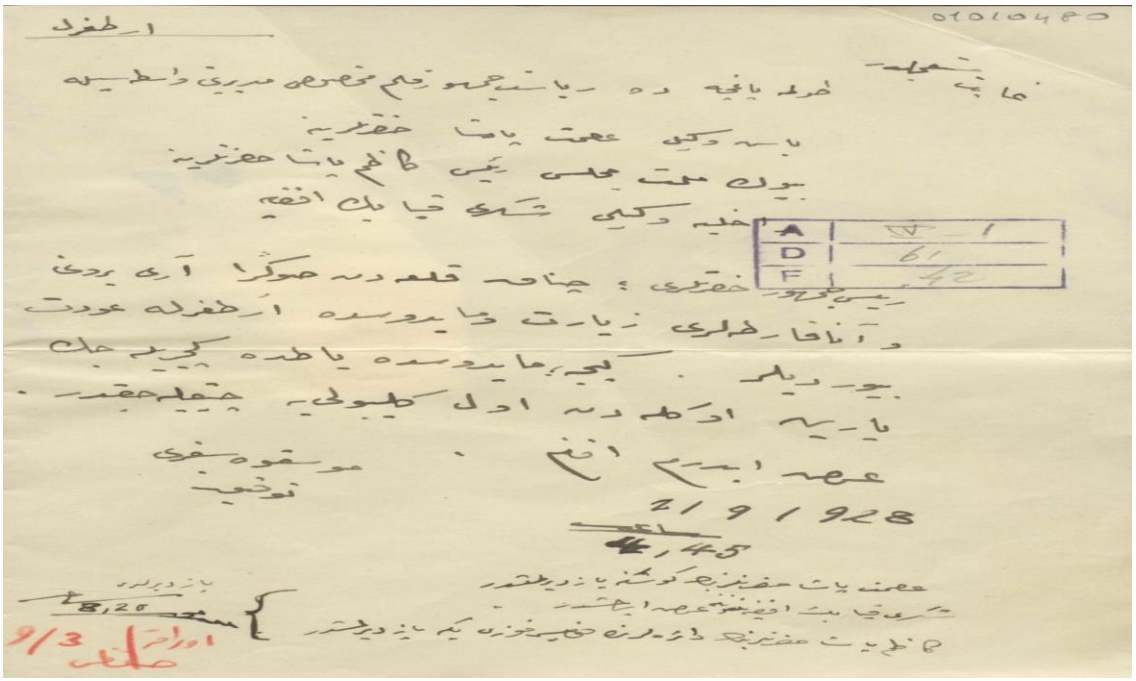
A. IV-14, D. 61, F. 25-14.

EK-1-15

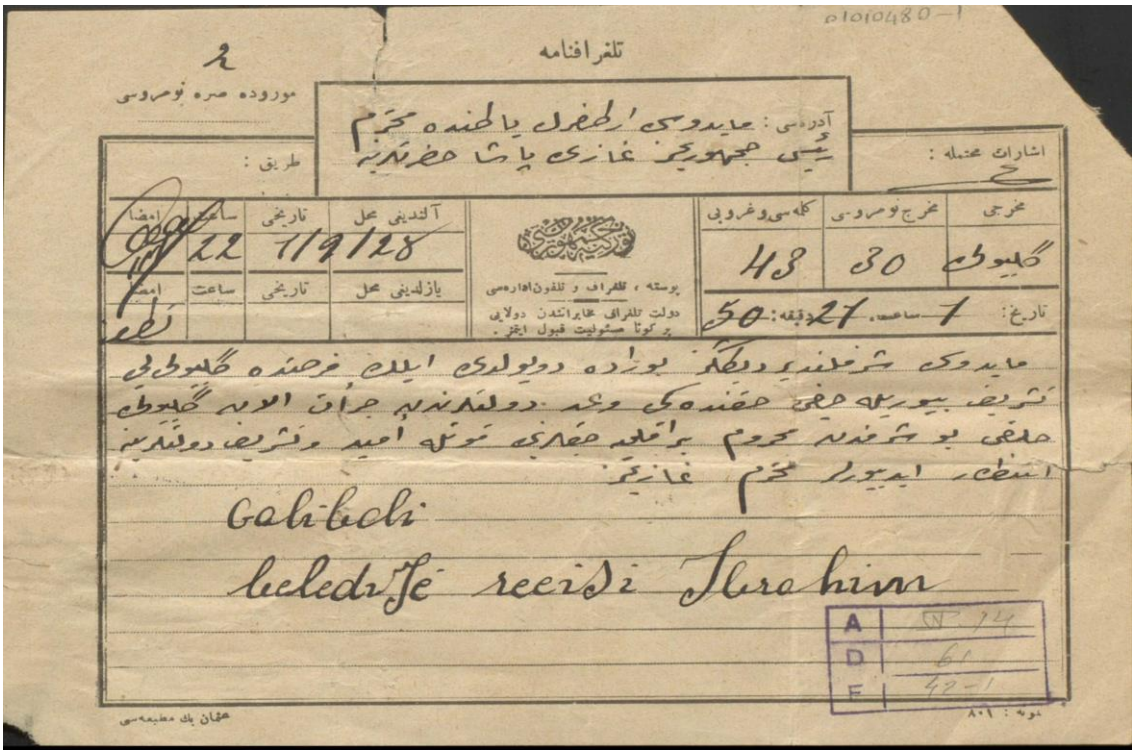
A. IV-14, D. 61, F. 25-15.

EK-2

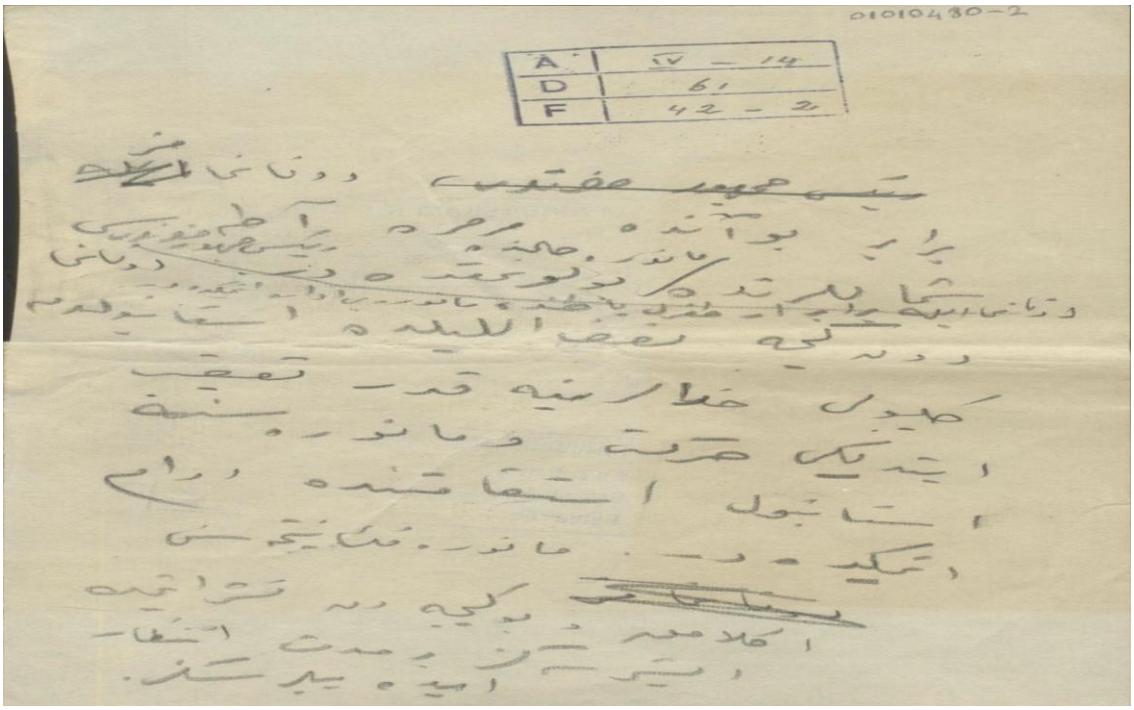
Moskova Sefiri Tevfik Bey tarafından gönderilen; Reis-i Cumhur Gazi Paşa'nın Arıburnu, Anafartalar ve Gelibolu'yu ziyareti ile Gelibolu'da donanmaya manevra yaptırdığına dair yazılar. T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A. IV-14, D. 61, F. 42.

EK-2-1

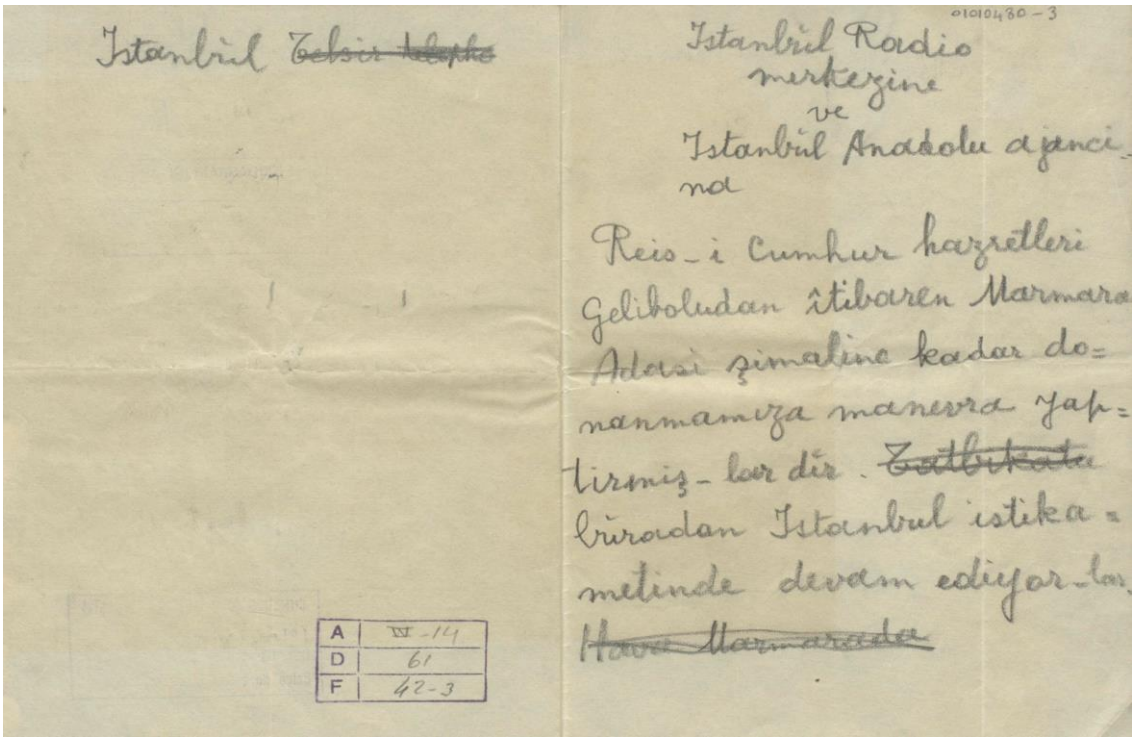
A. IV-14, D. 61, F. 42-1.

EK-2-2

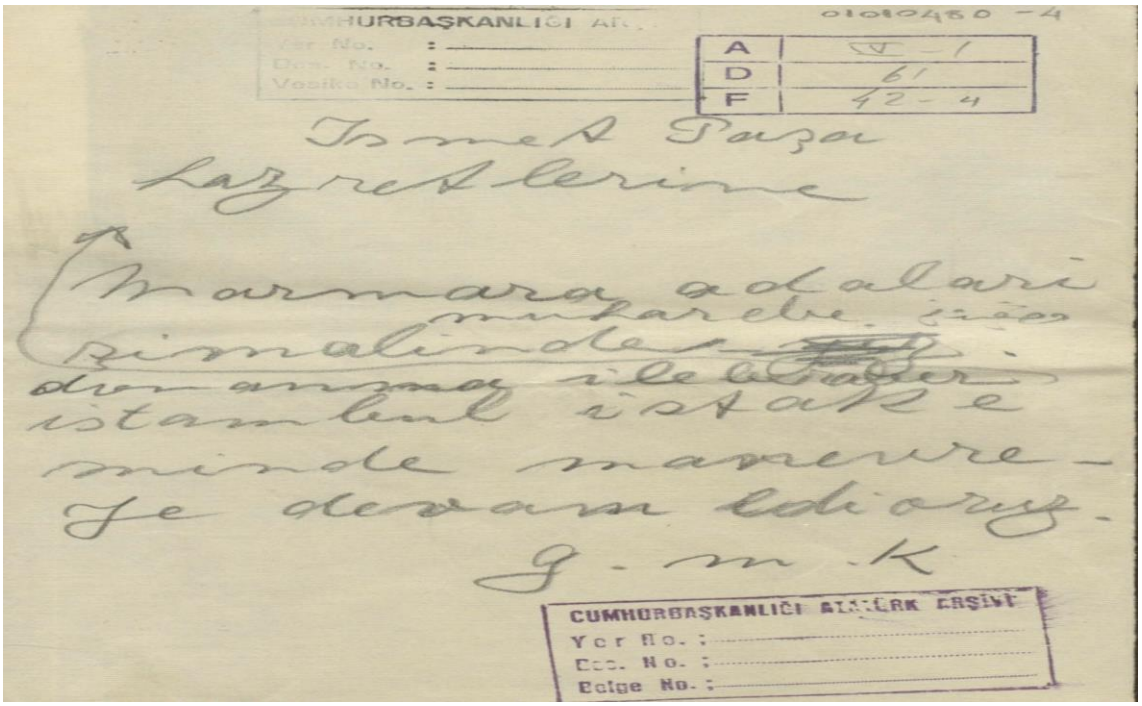
A. IV-14, D. 61, F. 42-2.

EK-2-3

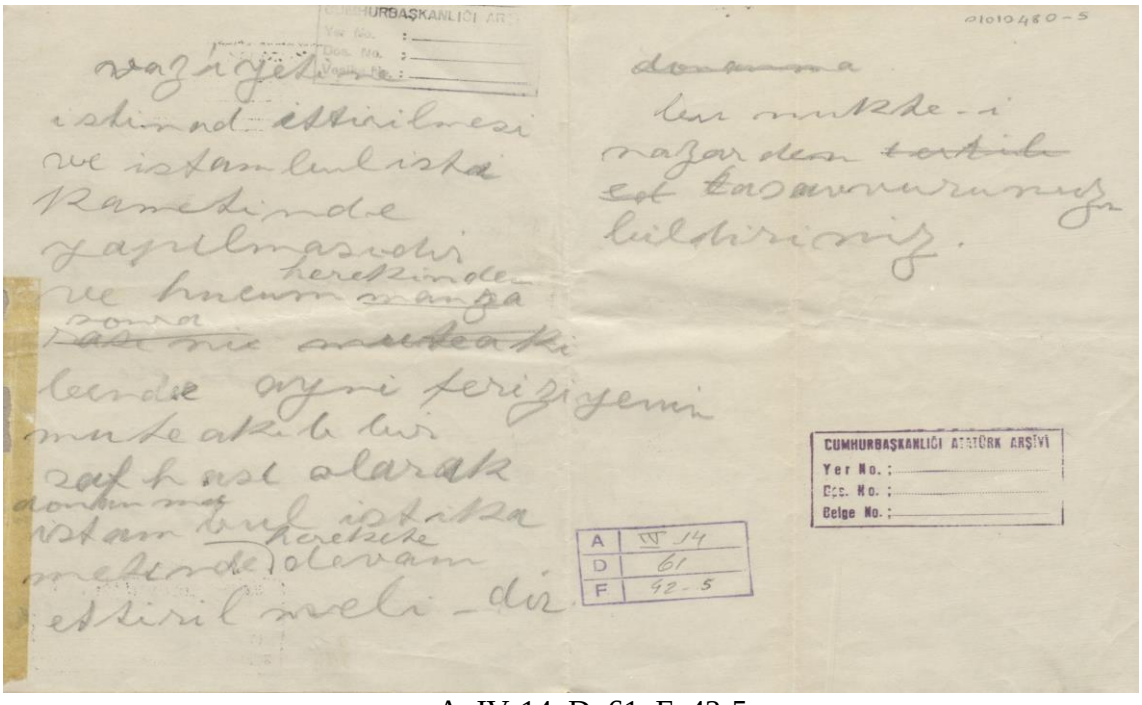
A. IV-14, D. 61, F. 42-3.

EK-2-4

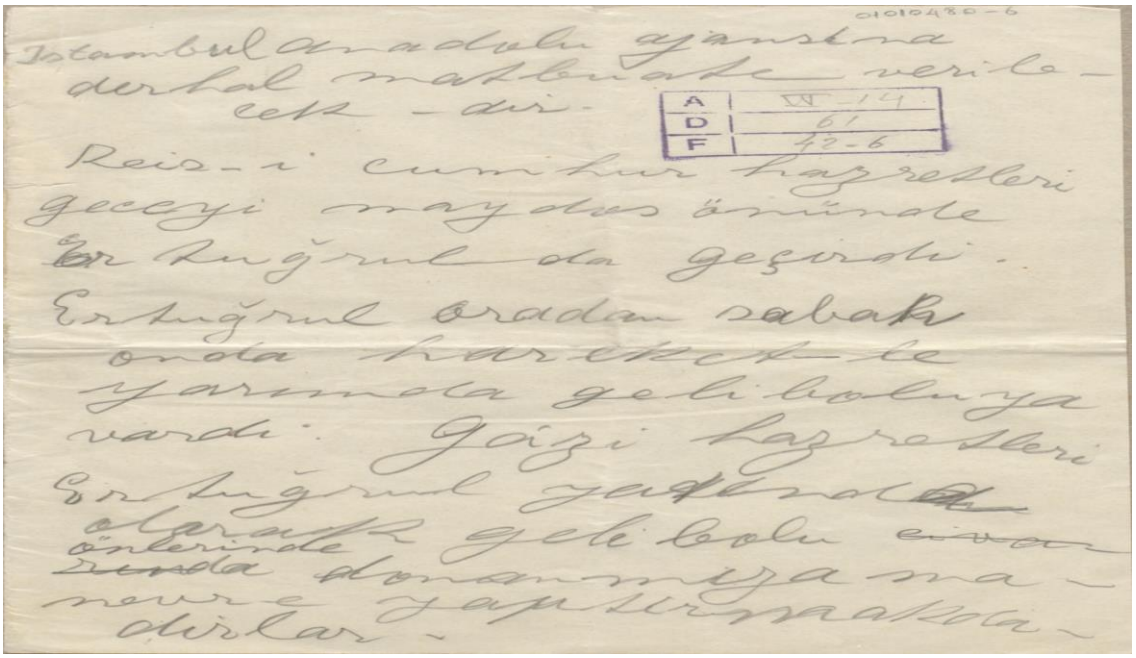
A. IV-14, D. 61, F. 42-4.

EK-2-5

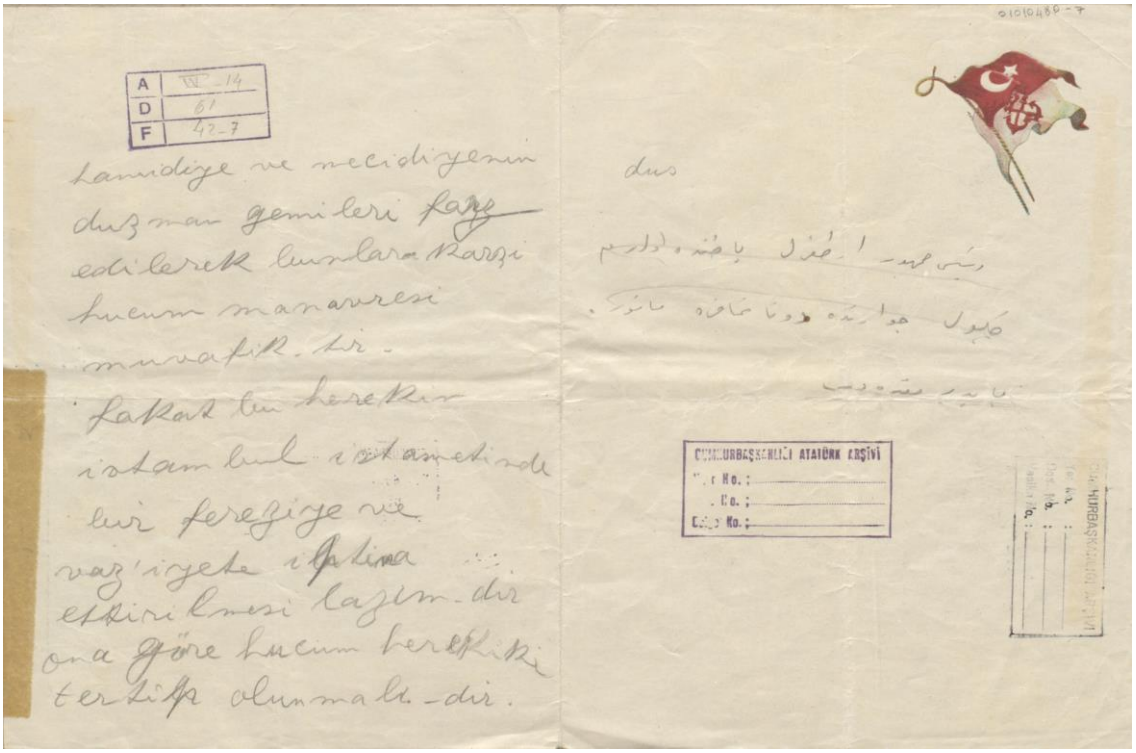
A. IV-14, D. 61, F. 42-5.

EK-2-6

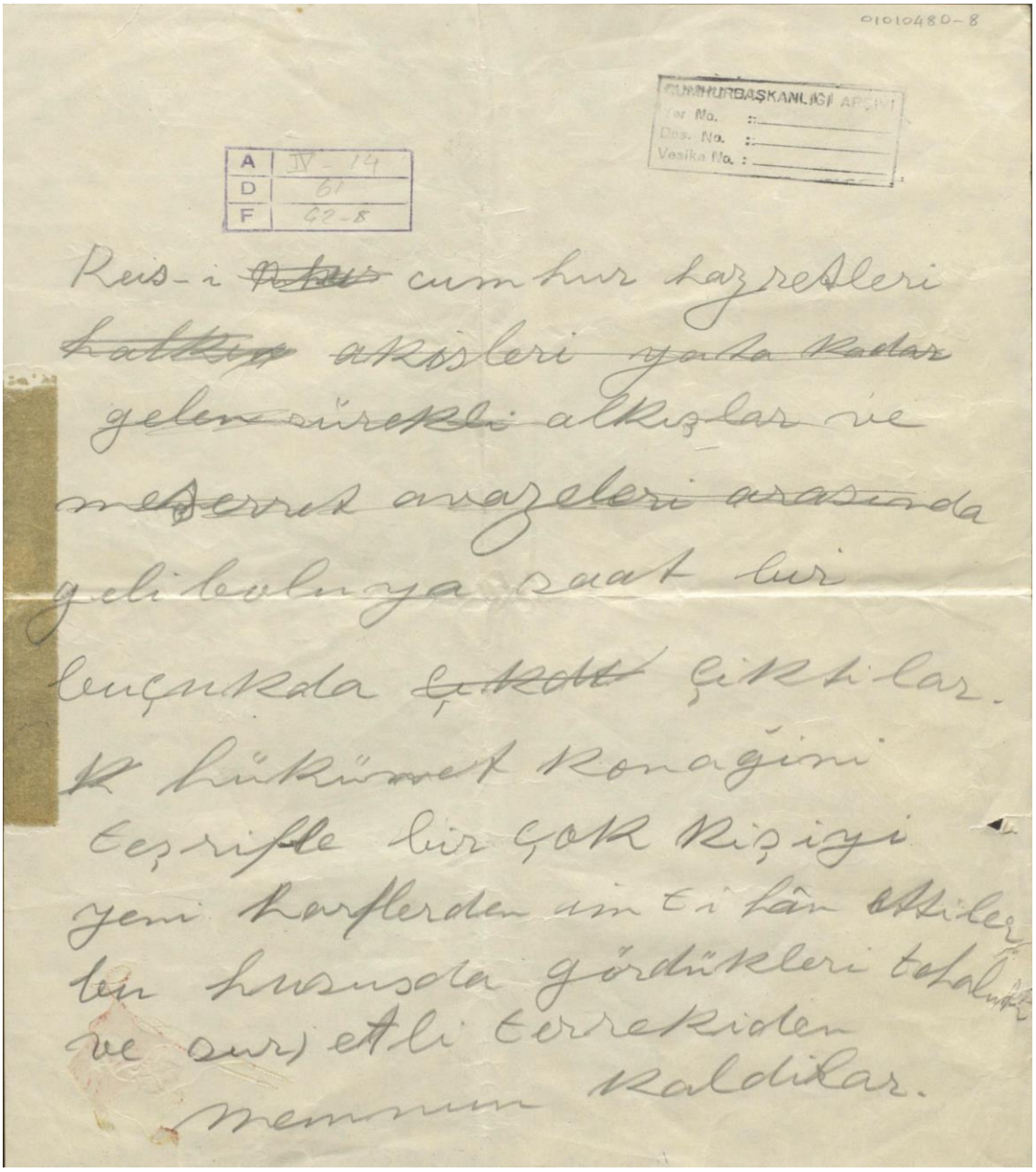
A. IV-14, D. 61, F. 42-6.

EK-2-7

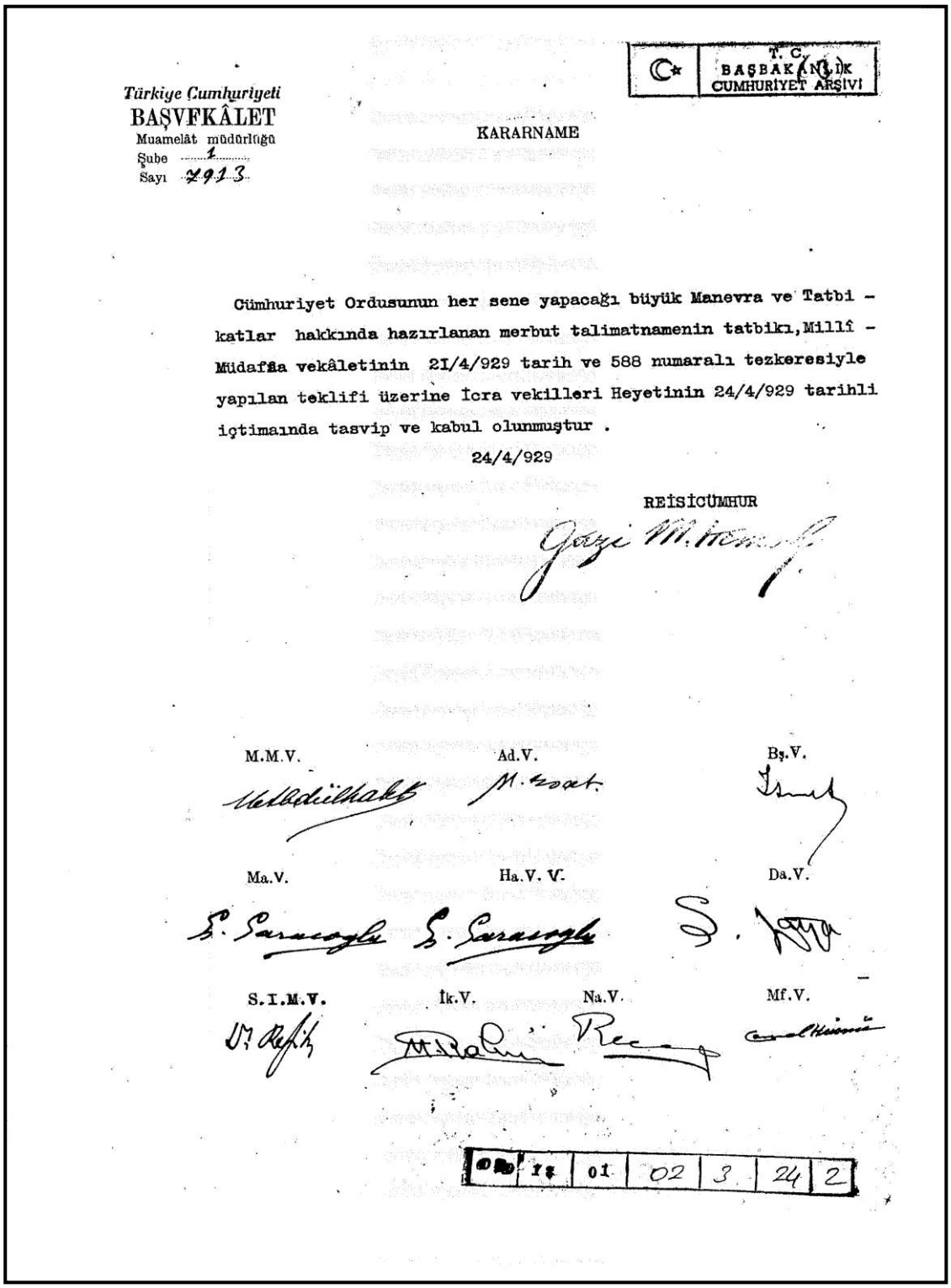
A. IV-14, D. 61, F. 42-7.

EK-2-8

A. IV-14, D. 61, F. 42-8.

EK-3

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât müdürlüğü
Şube 1
Sayı 2913

KARARNAME

Cümhuriyet Ordusunun her sene yapacağı büyük Manevra ve Tatbi - katlar hakkında hazırlanan merbut talimatnamenin tatbikı, Millî - Müdafaa vekâletinin 21/4/929 tarih ve 588 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra vekilleri Heyetinin 24/4/929 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur .

24/4/929

REİSİCÜMHUR

M.M.V. Ad.V. Bş.V.

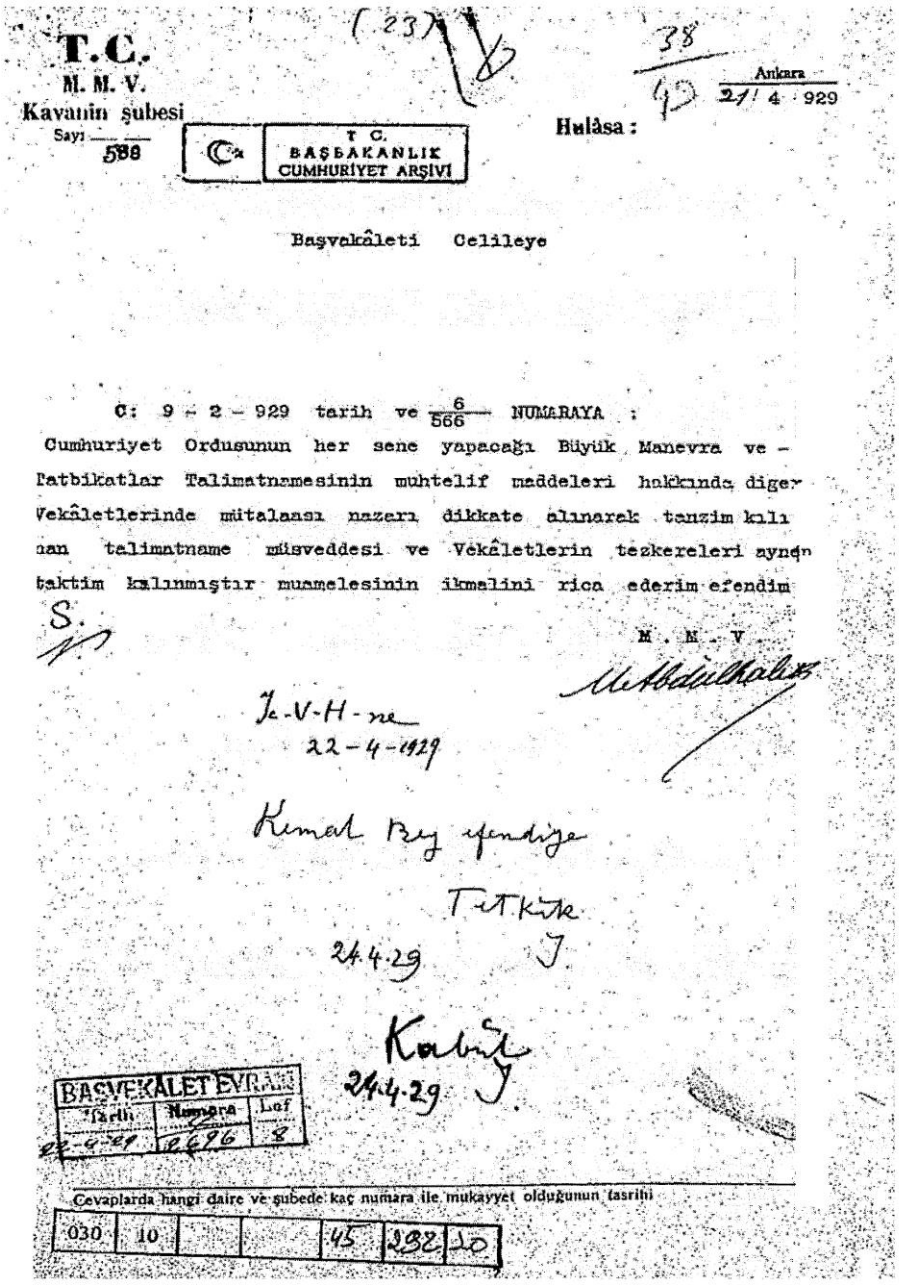
Ma.V. Ha.V. V. Da.V.

S.I.M.V. İk.V. Na.V. Mf.V.

	19	01	02	3	24	2

Cumhuriyet Ordusunun her yıl yapacağı manevra ve tatbikatlar hakkındaki talimatnamenin uygulanması. BCA., Fon No 030. 18. 01. 02, Kutu No 3, Dosya No 24, Sıra No 2. Tarih, 24.04.1929.

EK-4

T.C.
M. M. V.
Kavanin şubesi
Sayı: 588

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

(23) 38

Ankara 21/4/929

Hulâsa :

Başvekâleti Celileye

C: 9 - 2 - 929 tarih ve 6/566 NUMARAYA :

Cumhuriyet Ordusunun her sene yapacağı Büyük Manevra ve - Tatbikatlar Talimatnamesinin muhtelif maddeleri hakkında diger Vekâletlerinde mütalaası nazarı dikkate alınarak tanzim kılı nan talimatname müsveddesi ve Vekâletlerin tezkereleri aynen taktim kılınmıştır muamelesinin ikmalini rica ederim efendim

S.

M . M . V .

Müdâfaa-i Milliye Vekâleti

Je-V-H-ne
22-4-1929

Kemal Bey efendiye

Tetkik
24.4.29 J.

Kabûl
24.4.29 J.

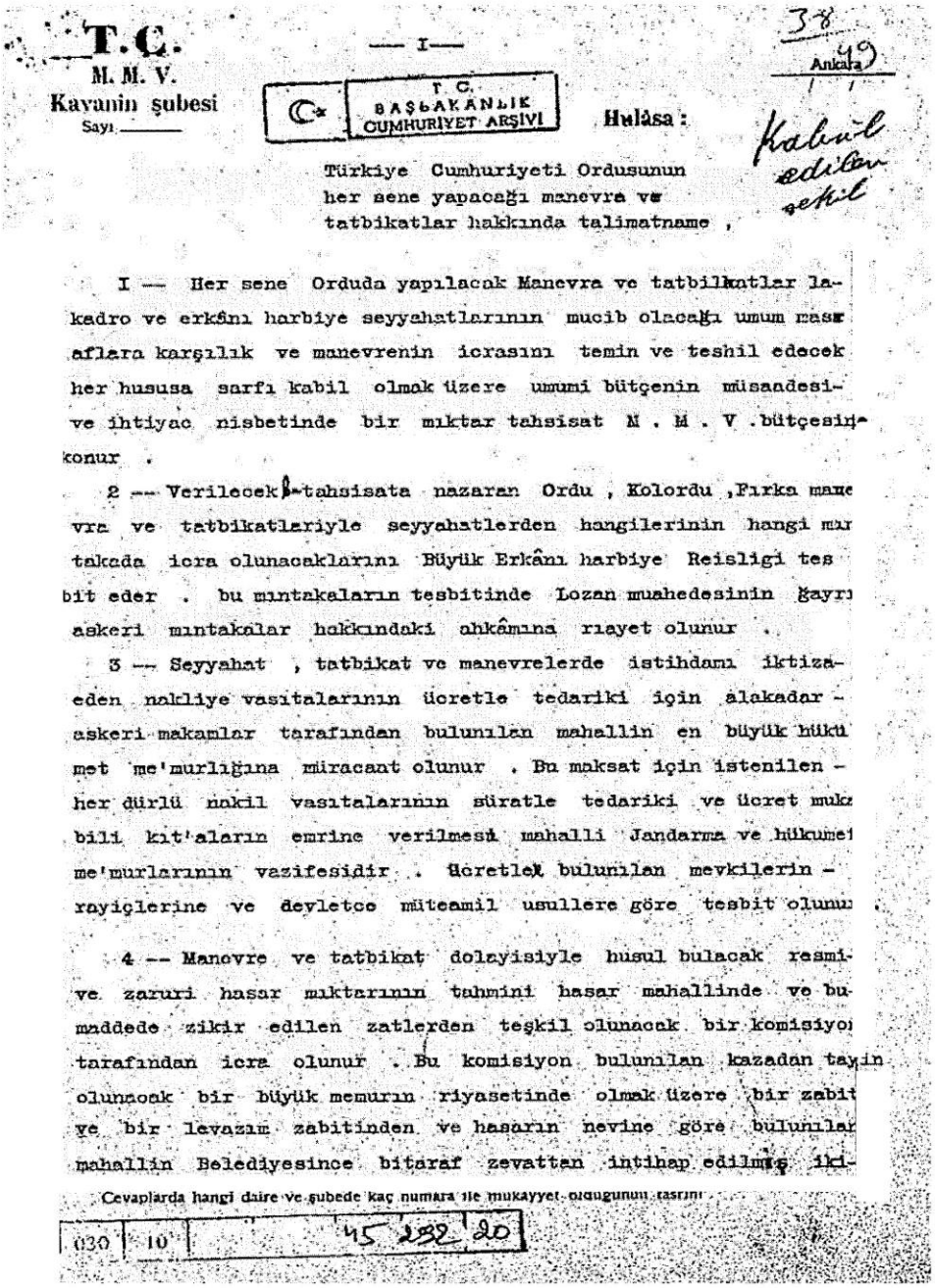
BAŞVEKÂLET EVRAK
Tarih: 22-4-29 Numara: 2696 Lef: 8

Cevaplarda hangi daire ve şubede kaç numara ile mukayyet olduğunun tasrihi

030	10			45	292	20

Cumhuriyet ordusunun her sene yapacağı manevra ve tatbikatlar hakkında talimatnamenin vekâletlere gönderilmesi ve vekâletlerin de bu konuda görüş bildirmesi. BCA., 030.10 00.00/45.292.20, Tarih, 24.04.1929.

EK-4-1

T.C.
M. M. V.
Kayanin şubesi
Sayı

— I —

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

38 49
Ankara

Hulâsa :

Kabul edilen şekil

Türkiye Cumhuriyeti Ordusunun her sene yapacağı manevra ve tatbikatlar hakkında talimatname ,

I — Her sene Orduda yapılacak Manevra ve tatbikatlar lakadro ve erkânı harbiye seyyahatlarının mucib olacağı umum masraflara karşılık ve manevrenin icrasını temin ve teshil edecek her hususa sarfı kabil olmak üzere umumi bütçenin müsaadesi ve ihtiyac nisbetinde bir mıktar tahsisat M . M . V .bütçesine konur .

2 — Verilecek tahsisata nazaran Ordu , Kolordu ,Fırka manevra ve tatbikatlariyle seyyahatlerden hangilerinin hangi mıntakada icra olunacaklarını Büyük Erkânı harbiye Reisligi tesbit eder . bu mıntakaların tesbitinde Lozan muahedesinin ğayri askeri mıntakalar hakkındaki ahkâmına rıayet olunur .

3 — Seyyahat , tatbikat ve manevrelerde istihdamı iktiza eden nakliye vasitalarının ücretle tedariki için alakadar askeri makamlar tarafından bulunılan mahallin en büyük hükümet me'murlığına müracaat olunur . Bu maksat için istenilen her dürlü nakil vasıtalarının süratle tedariki ve ücret mukabili kıt'aların emrine verilmesi mahalli Jandarma ve hükumet me'murlarının vazifesidir . Ücretle bulunılan mevkilerin rayiçlerine ve devletce müteamil usullere göre tesbit olunur .

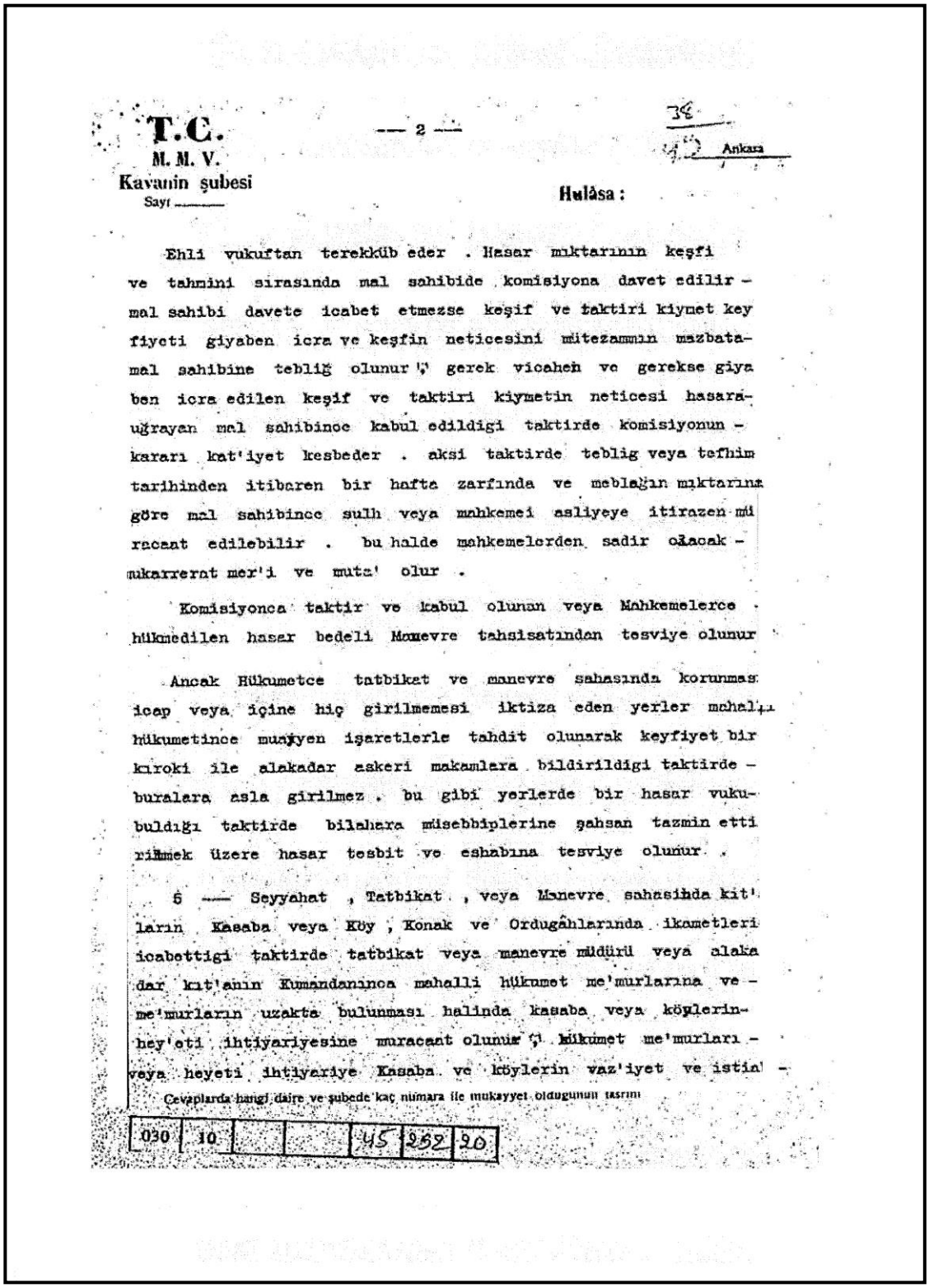
4 — Manevre ve tatbikat dolayisiyle husul bulacak resmi ve zaruri hasar mıktarının tahmini hasar mahallinde ve bu maddede zikir edilen zatlerden teşkil olunacak bir komisiyon tarafından icra olunur . Bu komisiyon bulunılan kazadan tayin olunacak bir büyük memurun riyasetinde olmak üzere bir zabit ve bir levazım zabitinden ve hasarın nevine göre bulunılan mahallin Belediyesince bitaraf zevattan intihap edilmiş iki-

Cevaplarda hangi daire ve şubede kaç numara ile mukayyet olduğunun tasrihi

030 | 10 | 45 292 20

BCA., 030.10 00.00/45.292.20.

EK-4-2

T.C.
M. M. V.
Kavanin şubesi
Sayı

— 2 —

38
45 Ankara

Hulâsa :

Ehli vukuftan terekkûb eder . Hasar miktarının keşfi ve tahmini sırasında mal sahibide komisiyona davet edilir – mal sahibi davete icabet etmezse keşif ve taktiri kiymet key fiyeti giyaben icra ve keşfin neticesini mütezammın mazbata- mal sahibine tebliğ olunur ; gerek vicahen ve gerekse giya ben icra edilen keşif ve taktiri kiymetin neticesi hasara- uğrayan mal sahibince kabul edildigi taktirde komisiyonun – kararı kat'iyet kesbeder . aksi taktirde teblig veya tefhim tarihinden itibaren bir hafta zarfında ve meblağın miktarına göre mal sahibince sulh veya mahkemei asliyeye itirazen mü racaat edilebilir . bu halde mahkemelerden sadir olacak – mukarrerat mer'i ve muta' olur .

Komisiyonca taktir ve kabul olunan veya Mahkemelerce hükmedilen hasar bedeli Manevre tahsisatından tesviye olunur

Ancak Hükumetce tatbikat ve manevre sahasında korunmas icap veya içine hiç girilmemesi iktiza eden yerler mahalli hükumetince muayyen işaretlerle tahdit olunarak keyfiyet bir kıroki ile alakadar askeri makamlara bildirildigi taktirde – buralara asla girilmez . bu gibi yerlerde bir hasar vuku- buldığı taktirde bilahara müsebbiplerine şahsan tazmin etti rilmek üzere hasar tesbit ve eshabına tesviye olunur .

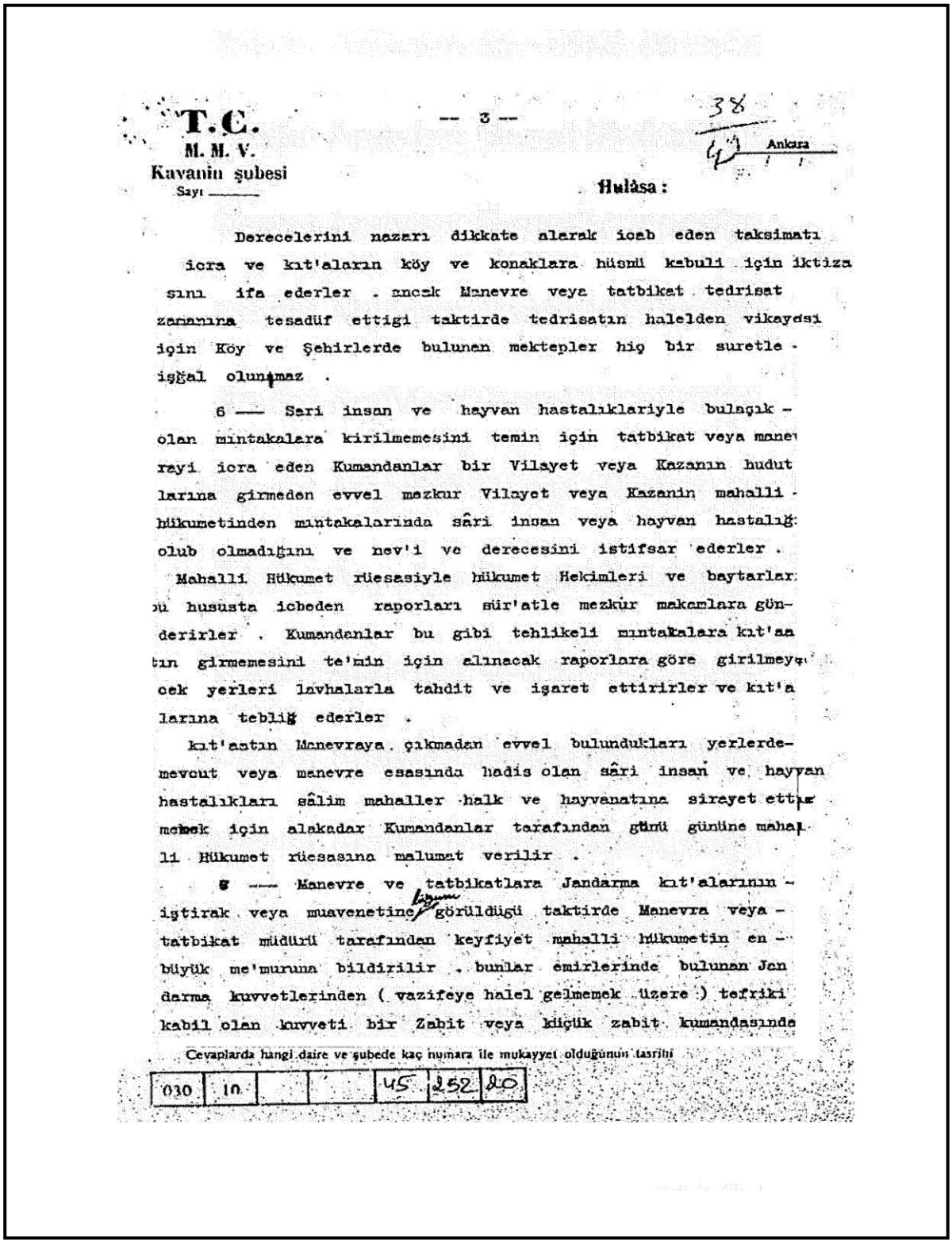
6 — Seyyahat , Tatbikat , veya Manevre sahasında kıt' ların Kasaba veya Köy , Konak ve Ordugâhlarında ikametleri icabettigi taktirde tatbikat veya manevre müdürü veya alaka dar kıt'anın Kumandanınca mahalli hükumet me'murlarına ve – me'murların uzakta bulunması halinda kasaba veya köylerin- hey'eti ihtiyariyesine muracaat olunur ; hükumet me'murları – veya heyeti ihtiyariye Kasaba ve köylerin vaz'iyet ve istih' –

Cevaplarda hangi daire ve şubede kaç numara ile mukayyet oldugunun tasrihi

030	10			45	292	20

BCA., 030.10 00.00/45.292.20.

EK-4-3

T.C.
M. M. V.
Kavanin şubesi
Sayı

-- 3 --

38

Ankara

Hulâsa :

Derecelerini nazarı dikkate alarak icab eden taksimatı icra ve kıt'aların köy ve konaklara hüsnü kabuli için iktiza sını ifa ederler . ancak Manevre veya tatbikat tedrisat zamanına tesadüf ettigi taktirde tedrisatın halelden vikayesi için Köy ve Şehirlerde bulunan mektepler hiç bir suretle - işğal olunamaz .

6 — Sari insan ve hayvan hastalıklariyle bulaşık - olan mıntakalara kirilmemesini temin için tatbikat veya manev rayi icra eden Kumandanlar bir Vilayet veya Kazanın hudut larına girmeden evvel mezkur Vilayet veya Kazanin mahalli - hükumetinden mıntakalarında sâri insan veya hayvan hastalığı olub olmadığını ve nev'i ve derecesini istifsar ederler . Mahalli Hükumet rüesasiyle hükumet Hekimleri ve baytarlar bu hususta icbeden raporları sür'atle mezkur makamlara gönderirler . Kumandanlar bu gibi tehlikeli mıntakalara kıt'aa tın girmemesini te'min için alınacak raporlara göre girilmeyecek yerleri lavhalarla tahdit ve işaret ettirirler ve kıt'a larına tebliğ ederler .

Kıt'aatın Manevraya çıkmadan evvel bulundukları yerlerde- mevcut veya manevre esasında hadis olan sâri insan ve hayvan hastalıkları sâlim mahaller halk ve hayvanatına sirayet ettir memek için alakadar Kumandanlar tarafından günü gününe mahal li Hükumet rüesasına malumat verilir .

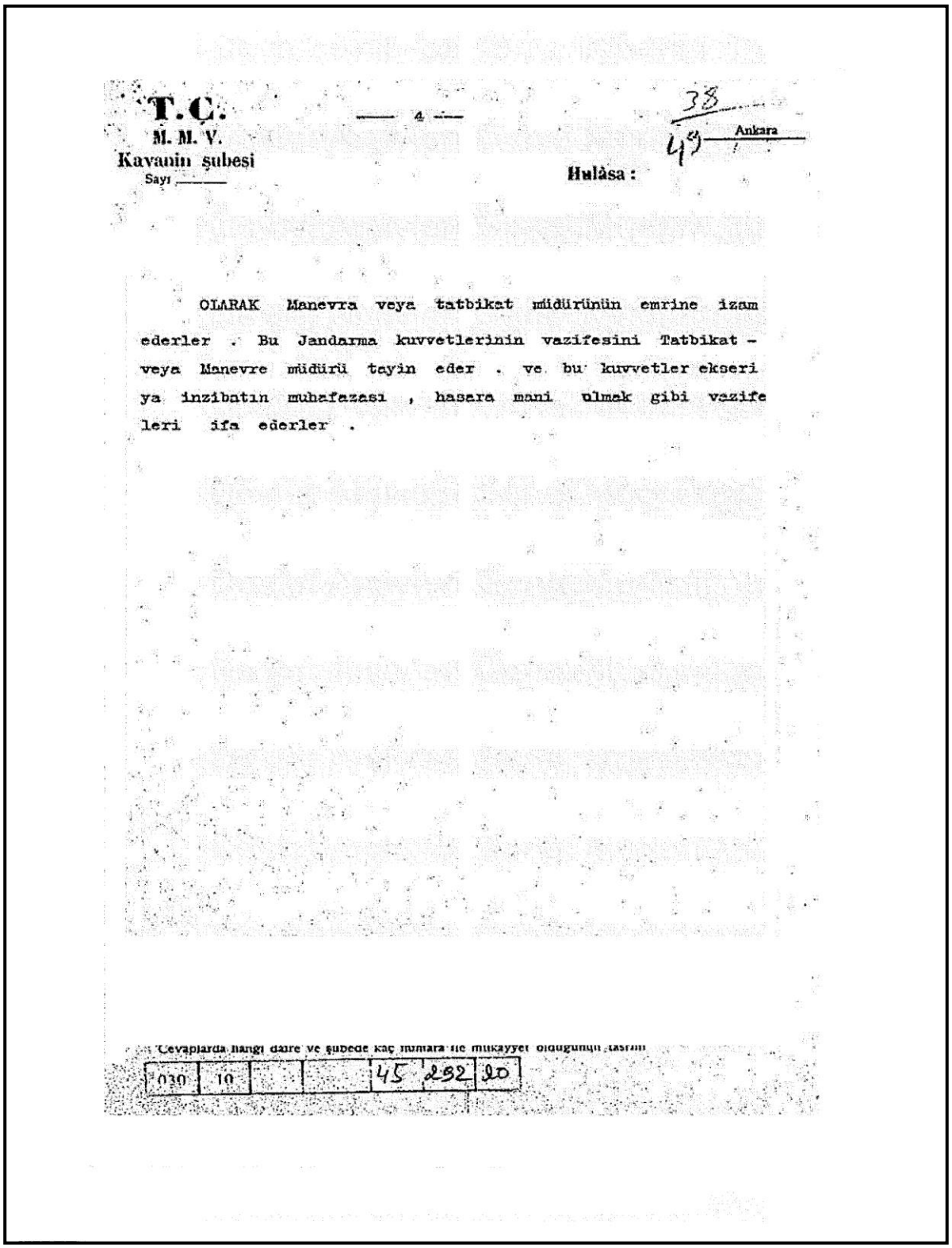
7 — Manevre ve tatbikatlara Jandarma kıt'alarının - iştirak veya muavenetine lüzumu görüldüğü taktirde Manevra veya - tatbikat müdürü tarafından keyfiyet mahalli hükumetin en - büyük me'muruna bildirilir . bunlar emirlerinde bulunan Jan darma kuvvetlerinden (vazifeye halel gelmemek üzere) tefriki kabil olan kuvveti bir Zabit veya küçük zabit kumandasında

Cevaplarda hangi daire ve şubede kaç numara ile mukayyet olduğunun tasrihi

030	10			45	292	20

BCA., 030.10 00.00/45.292.20.

EK-4-4

T.C.
M. M. V.
Kavanin şubesi
Sayı _____

— 4 —

38
43 Ankara

Hulâsa :

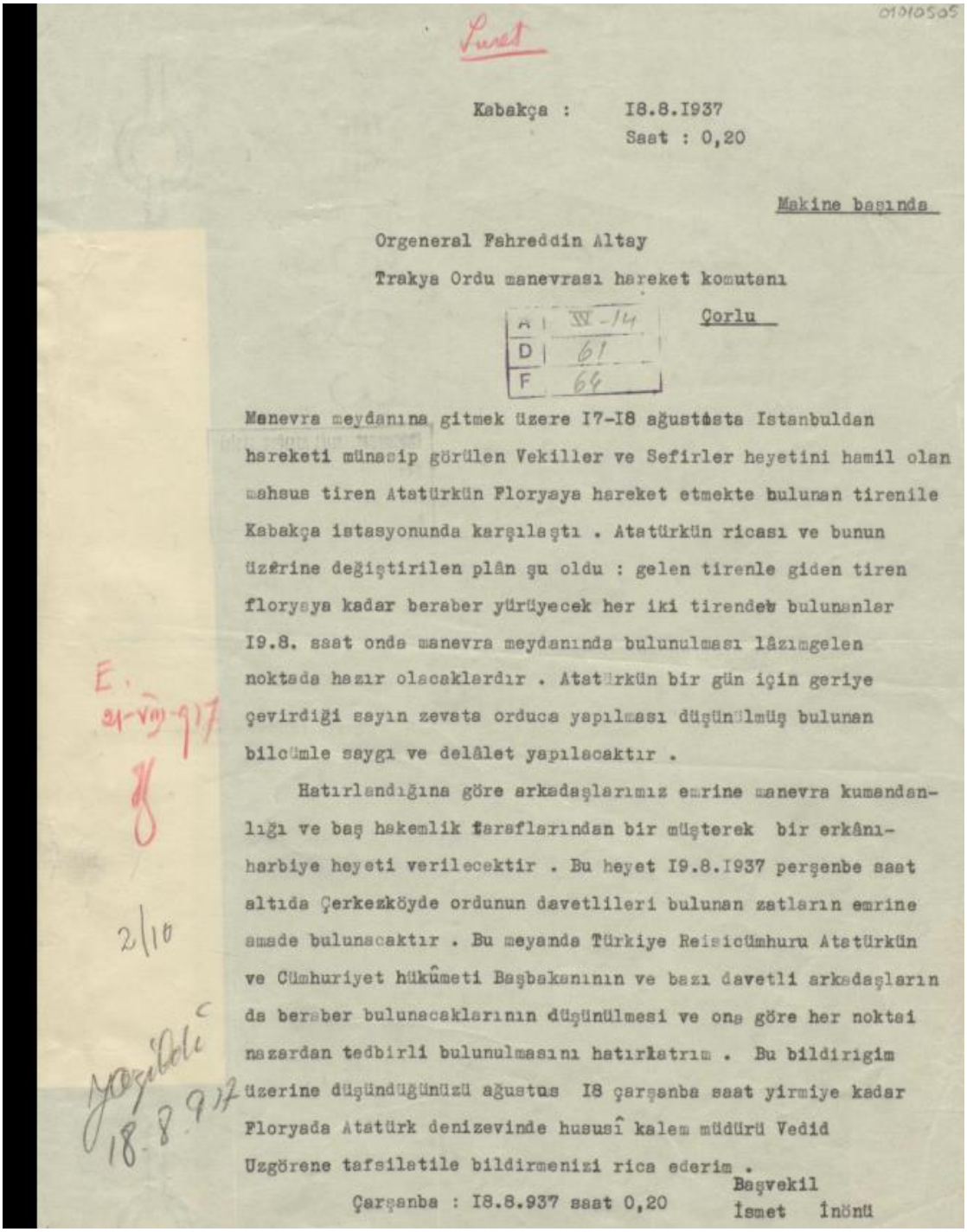
OLARAK Manevra veya tatbikat müdürünün emrine izam ederler . Bu Jandarma kuvvetlerinin vazifesini Tatbikat - veya Manevre müdürü tayin eder . ve bu kuvvetler ekseri ya inzibatın muhafazası , hasara mani olmak gibi vazife leri ifa ederler .

Cevaplarda hangi daire ve şubede kaç numara ile mukayyet olduğunun tasrihi

030	10			45	292	20

BCA., 030.10 00.00/45.292.20.

EK-5

Suret

Kabakça : 18.8.1937
Saat : 0,20

Makine başında

Orgeneral Fahreddin Altay

Trakya Ordu manevrası hareket komutanı

Çorlu

A | IV-14
D | 61
F | 64

Manevra meydanına gitmek üzere 17-18 ağustosta Istanbuldan hareketi münasip görülen Vekiller ve Sefirler heyetini hamil olan mahsus tiren Atatürkün Floryaya hareket etmekte bulunan tirenile Kabakça istasyonunda karşılaştı . Atatürkün ricası ve bunun üzerine değiştirilen plân şu oldu : gelen tirenle giden tiren floryaya kadar beraber yürüyecek her iki tirendeb bulunanlar 19.8. saat onda manevra meydanında bulunulması lâzımgelen noktada hazır olacaklardır . Atatürkün bir gün için geriye çevirdiği sayın zevata orduca yapılması düşünülmüş bulunan bilcümle saygı ve delâlet yapılacaktır .

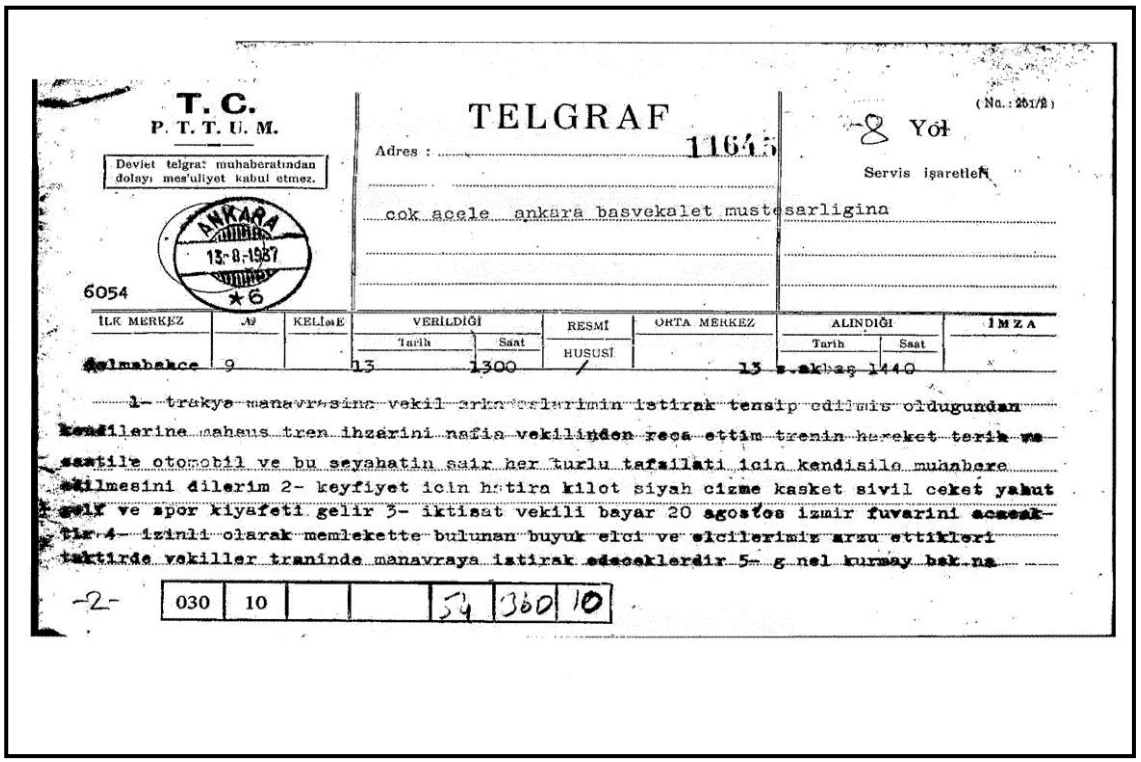
Hatırlandığına göre arkadaşlarımız emrine manevra kumandanlığı ve baş hakemlik taraflarından bir müşterek bir erkânıharbiye heyeti verilecektir . Bu heyet 19.8.1937 perşenbe saat altıda Çerkezköyde ordunun davetlileri bulunan zatların emrine amade bulunacaktır . Bu meyanda Türkiye Reisicümhuru Atatürkün ve Cümhuriyet hükûmeti Başbakanının ve bazı davetli arkadaşların da beraber bulunacaklarının düşünülmesi ve ona göre her noktai nazardan tedbirli bulunulmasını hatırlatırım . Bu bildirigim üzerine düşündüğünüzü ağustus 18 çarşanba saat yirmiye kadar Floryada Atatürk denizevinde hususî kalem müdürü Vedid Uzgörene tafsilatile bildirmenizi rica ederim .

Çarşanba : 18.8.937 saat 0,20

Başvekil
İsmet İnönü

Başbakan İsmet İnönü tarafından, Trakya manevralarına gelecek misafirlerin ağırlanmaları konusunda alınacak tertip ve tedbirler hakkında Orgeneral Fahrettin Altay'a yazılan yazı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A. IV-14, D. 61, F. 64, Tarih, 18.8.1937.

EK-6

T. C.
P. T. T. U. M.

Devlet telgrafı muhaberatından dolayı mes'uliyet kabul etmez.

ANKARA 13-8-1937 ★6

6054

TELGRAF

Adres : 1164

8 Yol

Servis işaretleri

çok acele ankara basvekalet mustesarligina

İLK MERKEZ	AD	KELİME	VERİLDİĞİ Tarih	VERİLDİĞİ Saat	RESMİ HUSUSİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI Tarih	ALINDIĞI Saat	İMZA
Selmabahce	9		13	1300	/		13 a.akbaş	1440	

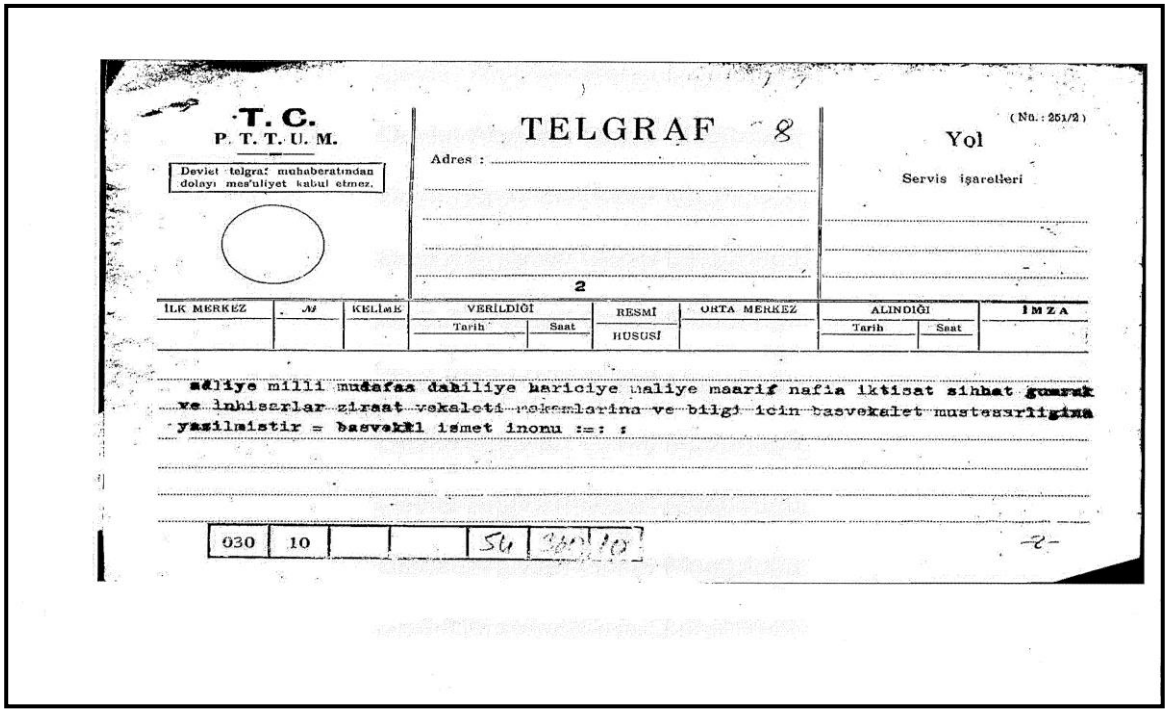
1- trakya manavrasina vekil arkadaslarimin istirak tensip edilmis oldugundan kendilerine mahsus tren ihzarini nafia vekilinden rica ettim trenin hareket tarih ve saatile otomobil ve bu seyahatin sair her turlu tafsilati icin kendisile muhabere edilmesini dilerim 2- keyfiyet icin hatira kilot siyah cizme kasket sivil ceket yahut gelir ve spor kiyafeti gelir 3- iktisat vekili bayar 20 agostos izmir fuvarini acacaktir 4- izinli olarak memlekette bulunan buyuk elci ve elcilerimiz arzu ettikleri taktirde vekiller traninde manavraya istirak edeceklerdir 5- genel kurmay bak.na

-2-

030	10			54	360	10

Trakya'da yapılacak askerî tatbikata milletvekillerinin katılmaları. BCA., 030.10.00.00/54.360.10, Tarih, 13.08.1937.

EK-6-1

T. C.
P. T. T. U. M.

Devlet telgrafı muhaberatından dolayı mes'uliyet kabul etmez.

TELGRAF 8

Adres :

2

(No. : 251/2)

Yol

Servis işaretleri

İLK MERKEZ	AD	KELİME	VERİLDİĞİ Tarih	VERİLDİĞİ Saat	RESMİ HUSUSİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI Tarih	ALINDIĞI Saat	İMZA

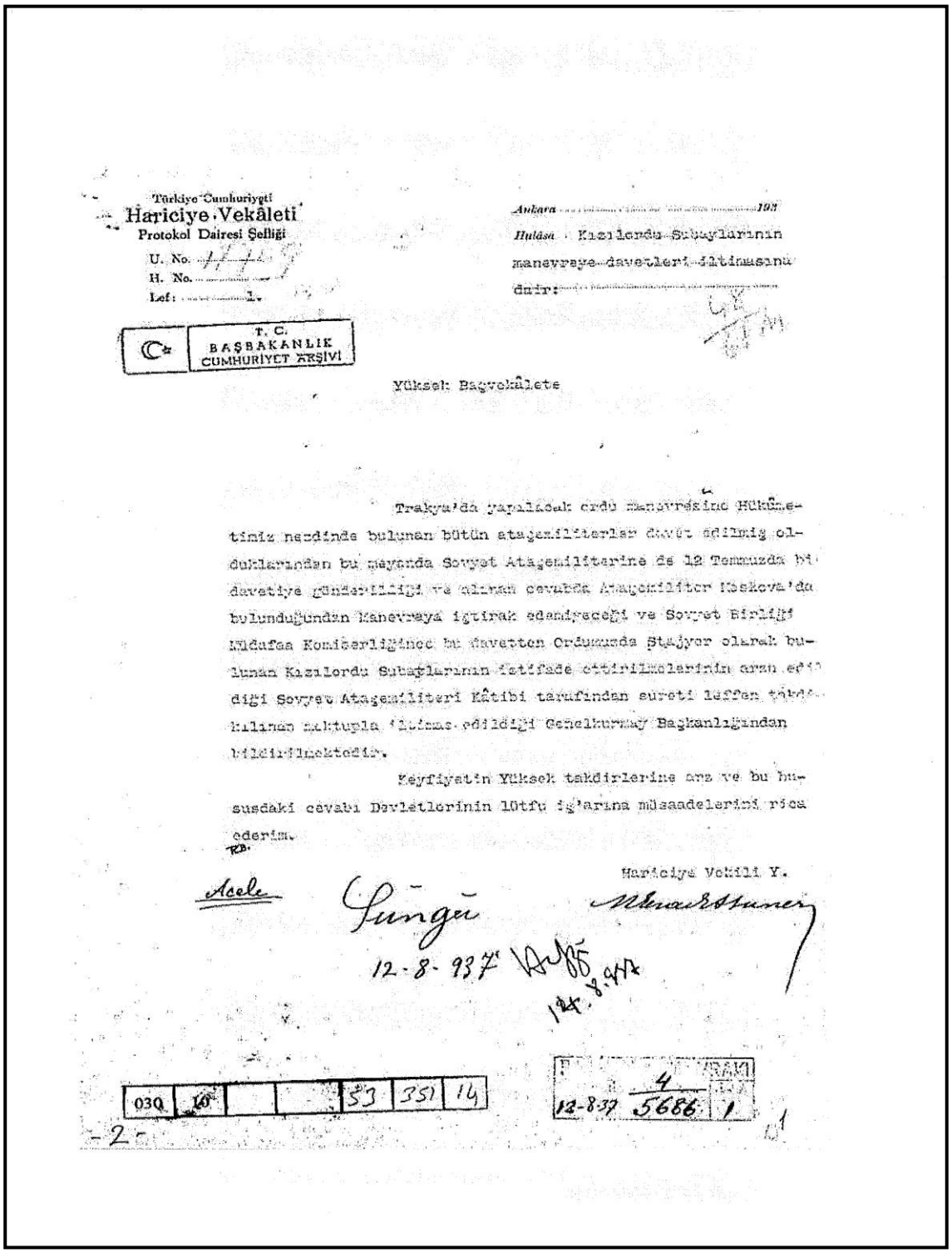
adliye milli mudafaa dahiliye hariciye maliye maarif nafia iktisat sihhat gumruk ve inhisarlar ziraat vekaleti makamlarina ve bilgi icin basvekalet mustesarligina yazilmistir = basvekil ismet inonu =: :

030	10			54	360	10

-2-

BCA., 030.10.00.00/54.360.10.

EK-7

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Protokol Dairesi Şefliği
U. No. 44-44
H. No.
Lef: 1.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara 193
Hulâsa : Kızılordu Subaylarının manevraye davetleri hâkkında
dair:

Yüksek Başvekâlete

Trakya'da yapılacak ordu manevrasına Hükûmetimiz nezdinde bulunan bütün ataşemiliterler davet edilmiş olduklarından bu meyanda Sovyet Ataşemiliterine de 12 Temmuzda bi davetiye gönderildiği ve alınan cevapda Ataşemiliter Moskova'da bulunduğundan manevraya iştirak edemiyeceği ve Sovyet Birliği Müdafaa Komiserliğince bu davetten Ordumuzda Stajyer olarak bulunan Kızılordu Subaylarının istifade ettirilmelerinin arzu edildiği Sovyet Ataşemiliteri Kâtibi tarafından sureti leffen takdim kılınan mektupla bildirilmekte olduğu Genelkurmay Başkanlığından bildirilmektedir.

Keyfiyetin Yüksek takdirlerine arz ve bu hususdaki cevabı Devletlerinin lütfu ile'arına müsaadelerini rica ederim.

Hariciye Vekili Y.

Acele
Sungu
12-8-937
14.8.937

030 10 53 351 14

12-8-37 4/5686 1

-2-

Trakya'da yapılacak askerî tatbikata Türkiye'de stajlarını yapmakta olan kızılordu subaylarının katılması için istenen izin. BCA., 030.10.00.00/53.351.14, Tarih, 02.08.1937.

EK-7-1

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Protokol Dairesi Şefliği

U. No.
H. No.
Lef:

Ankara 193
Hülâsa .....

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Genelkurmay Başkanlığının 2/8/937 tarihli
yazısı örneğidir

Sayın Bay Albay:

Bay Albay Emelyanov-Surik Moskovada bulunmakta olduğu için 19/8/1937 Trakyada yapılacak olan ordunuzun manevrelerine 12/7/937 tarihinde lütfen gönderdiğiniz davetiyenize kendisinin icabet edemiyeceğini arzı malûmat vermekteyim. Sovyet birliği millî müdafaa Komiserliği bu davetten ordunuzda sitajyer sıfatile bulunan kızıl ordu kumandanları Yüzbaşılar Ştern, Volokitin, ve Kortkih'in istifade etmeleri hususunda arzuda bulunmuşdur . Bu hususda vereceğiniz kararı lütfen bildirmenizi rica eder derin saygılarımı sunarım .

Türkiye Sovyet Birliği
Ataşemiliter sekreteri
Yüzbaşı

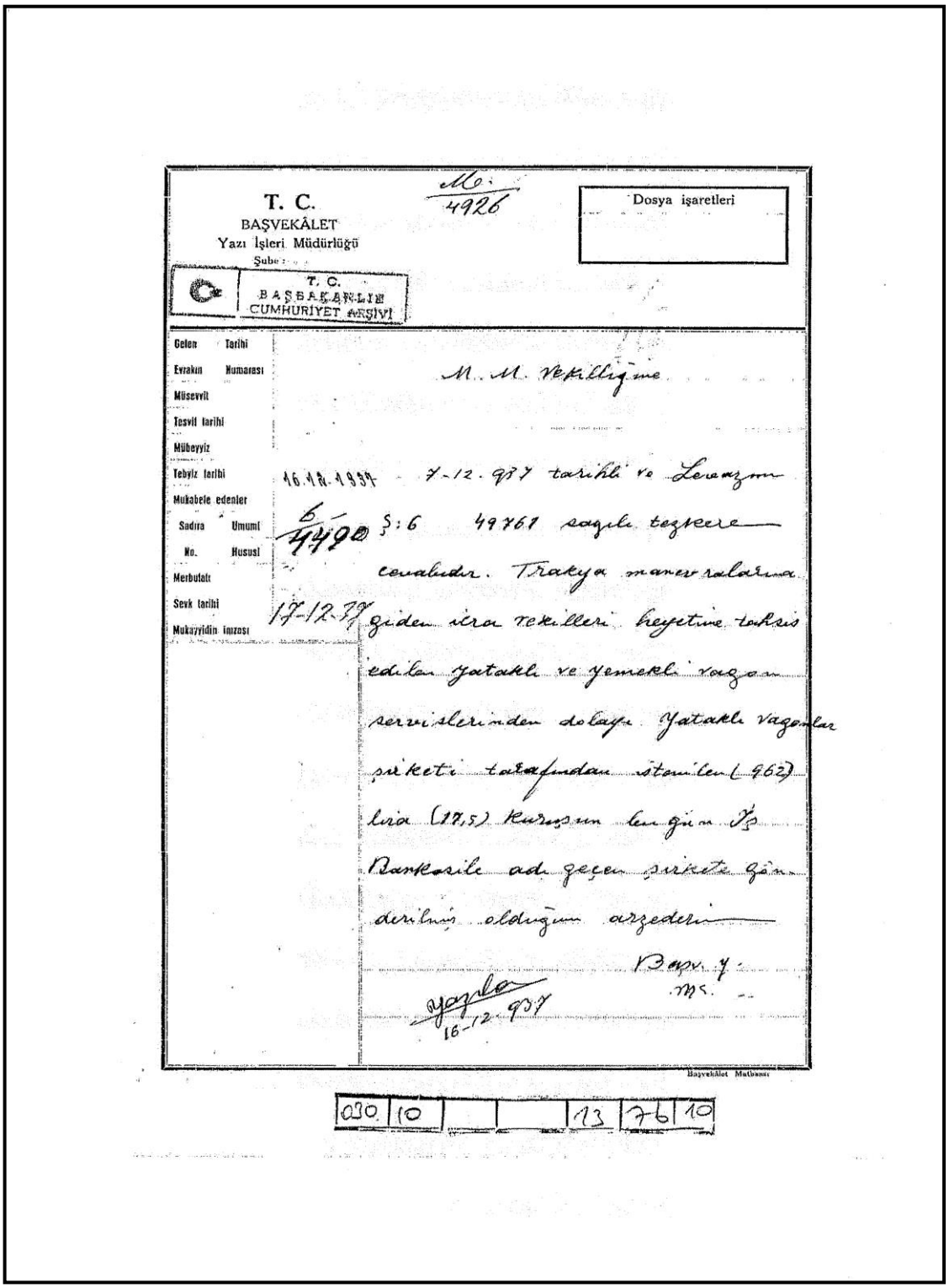
SİNEOKİY

030 | 10 | | | | 53 | 351 | 14

2

BCA., 030.10.00.00/53.351.14.

EK-8

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Müdürlüğü
Şube :

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

No: 4926

Dosya işaretleri

Gelen Tarihi
Evrakın Numarası
Müsevvit
Tesvit tarihi
Mübeyyiz
Tebyiz tarihi
Mukabele edenler
Sadıra Umumi
No. Hususi
Merbutatt
Sevk tarihi
Mukayyidin imzası

16.12.1937

M. M. Vekilliğine

6/4490

7-12-937 tarihli ve Levazım Ş:6 49761 sayılı tezkere cevabıdır. Trakya manevralarına giden icra vekilleri heyetine tahsis edilen yataklı ve yemekli vagon servislerinden dolayı yataklı vagonlar şirketi tarafından istenilen (962) lira (17,5) kuruşun bu gün İş Bankasile adı geçen şirkete gönderilmiş olduğunu arzederim

Başv. V.
M. C. Bayar

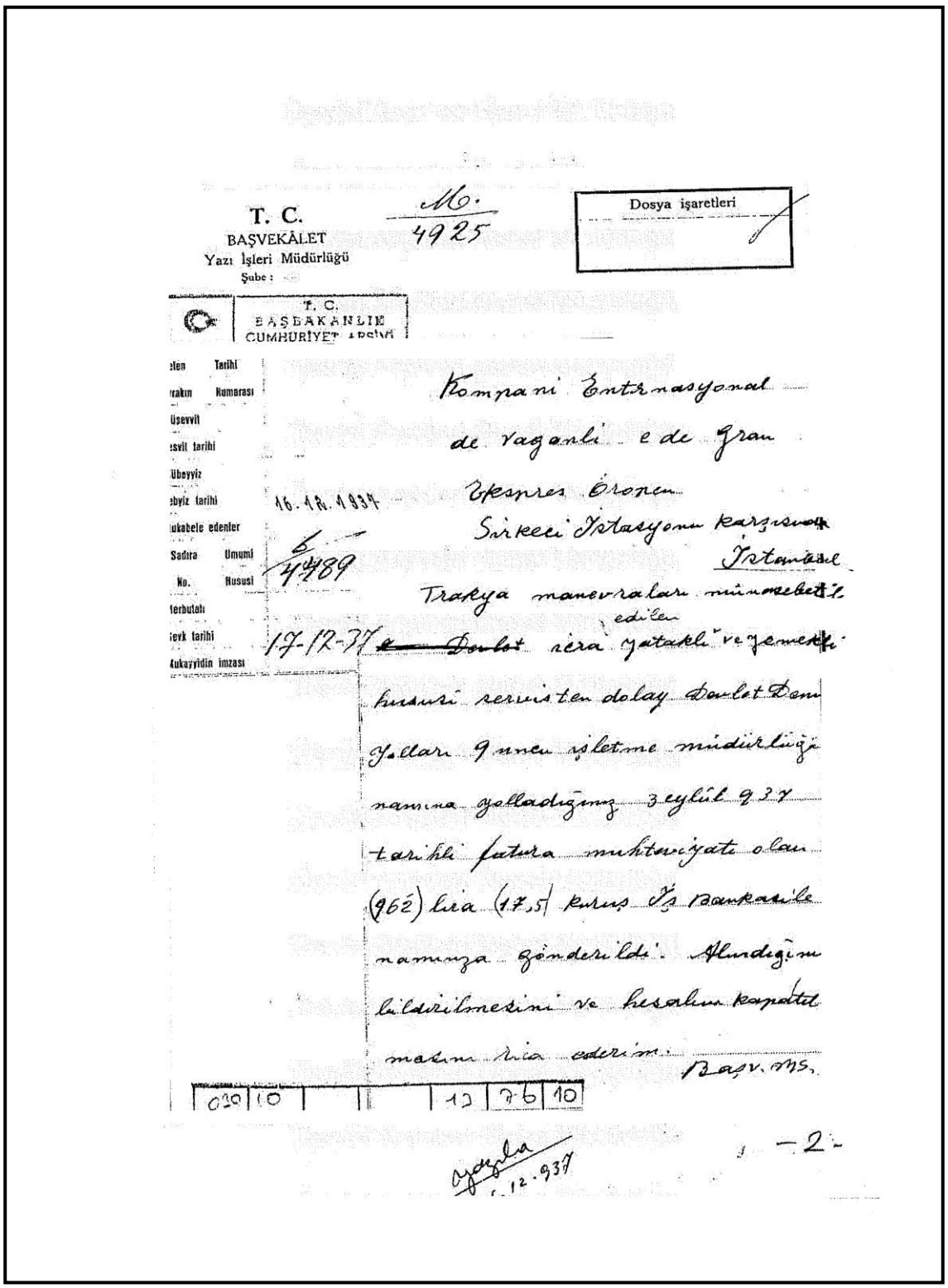
16-12-937

Başvekâlet Matbaası

030 | 10 | | | 13 | 76 | 10

Başbakan Celal Bayar'ın Trakya'da yapılan askerî manevraya gidiş gelişi için, kendisine tahsis edilen yemekli ve yataklı vagon masrafları hakkında. BCA., 30.10.00.00/13.76.10, Tarih, 7.12.1937.

EK-8-1

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Müdürlüğü
Şube :

No. 4925

Dosya işaretleri

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Gelen Tarihi
Evrakın Numarası
Üsevvil
Sevvil tarihi
Übeyyiz
Tebyiz tarihi
Mukabele edenler
Sadıra Umumi
No. Hususi
Terbutatı
Sevk tarihi
Mukayyidin imzası

16.12.1937
6/4489

Kompani Entrnasyonal de Vagonli e de Gran Ekspres Üzerine Sirkeci İstasyonu karşısında İstanbul Trakya manevraları münasebetile edilen 17-12-37 ~~Devlet~~ hira yataklı ve yemekli hususi servisten dolay Devlet Demir Yolları 9 uncu işletme müdürlüğü namına yolladığınız 3 eylül 937 tarihli fatura muhteviyatı olan (962) lira (17,5) kuruş İş bankasile namıma gönderildi. Alındığını bildirilmesini ve hesabın kapatılmasını rica ederim.
Başv. ms.

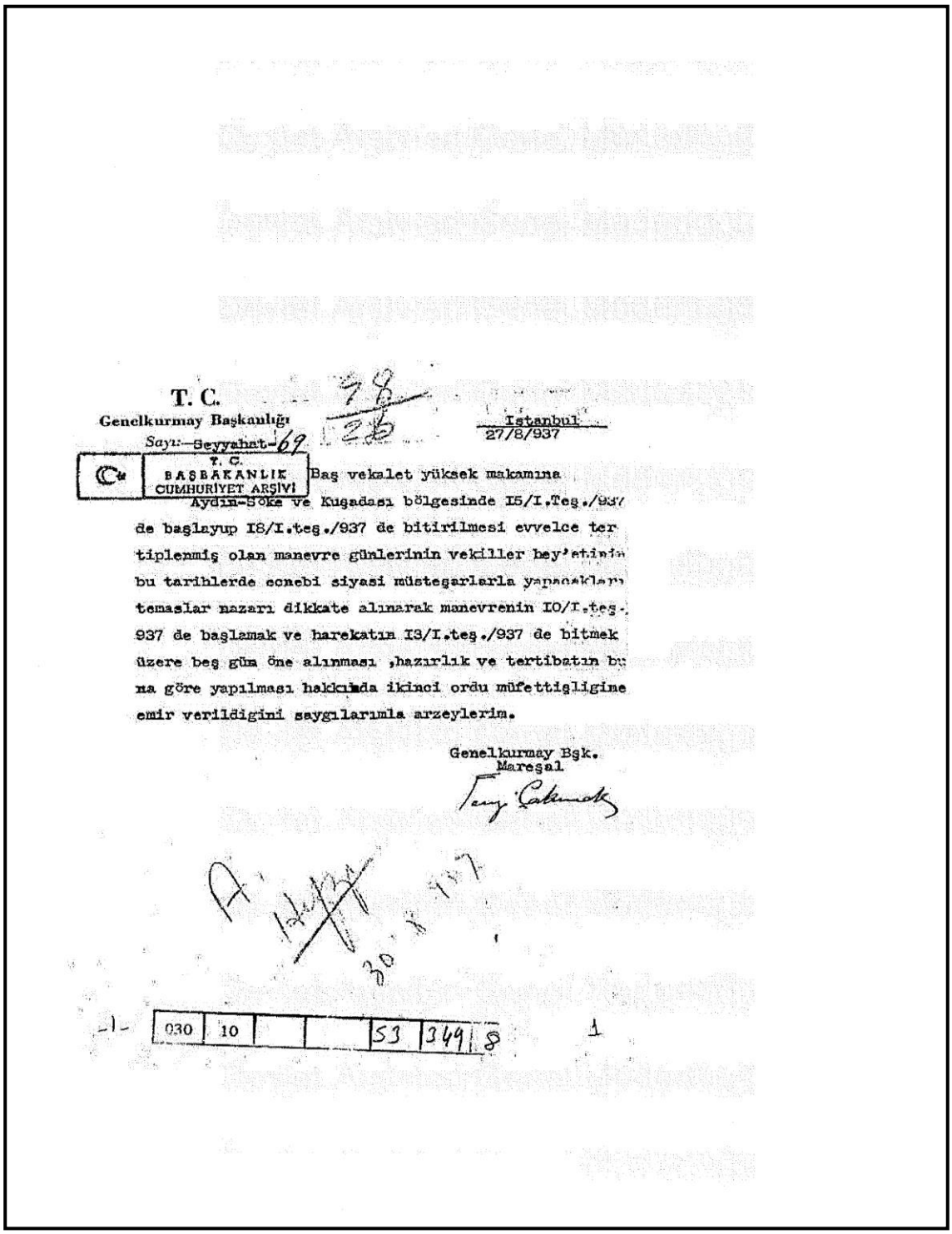
030	10			12	76	10	

Ajanda 6.12.937

-2-

BCA., 30.10.00.00/13.76.10.

EK-9

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı
Sayı: Seyyahat-69

İstanbul
27/8/937

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Baş vekalet yüksek makamına

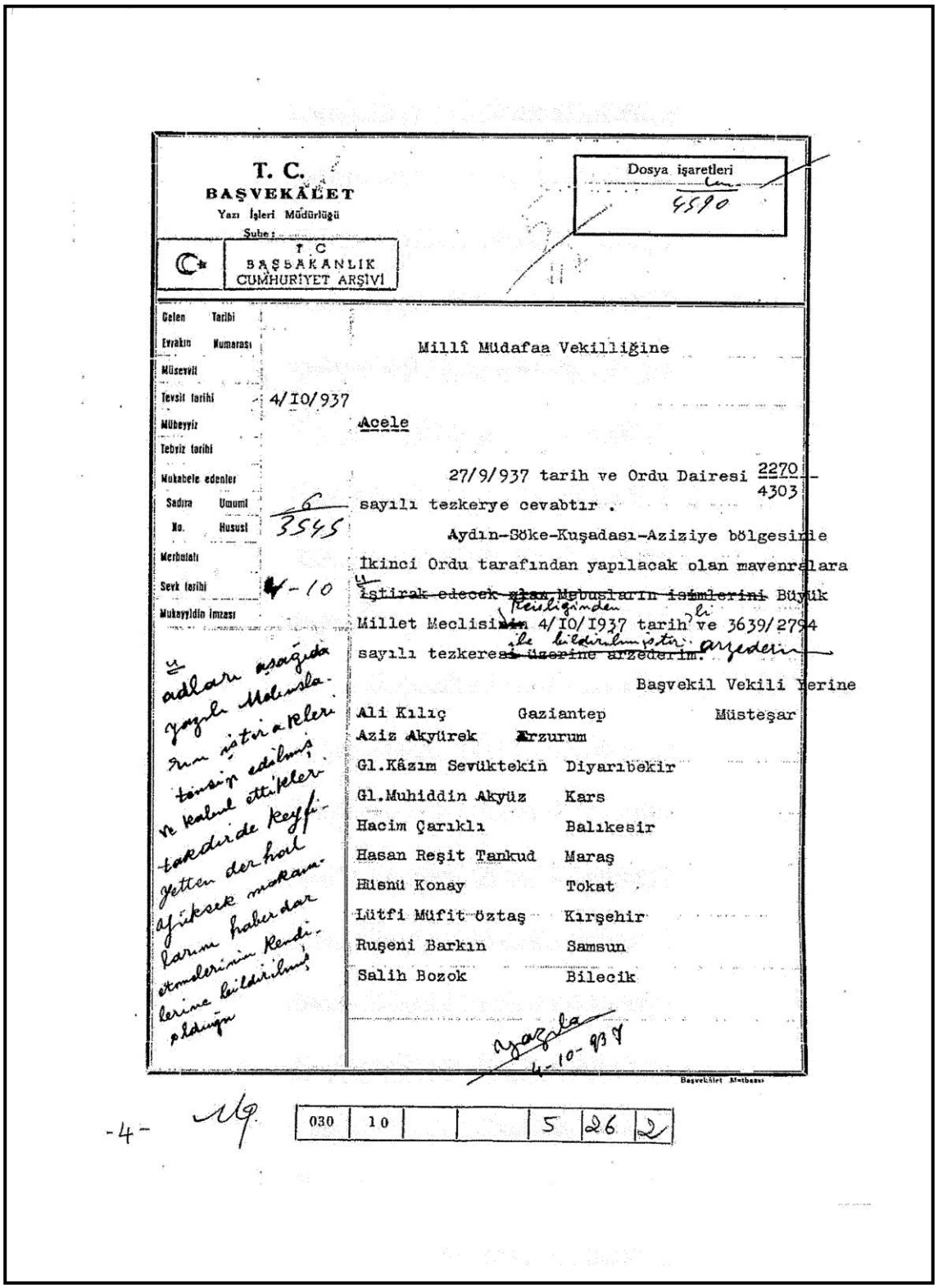
Aydın-Söke ve Kuşadası bölgesinde I5/I.Teş./937 de başlayup I8/I.teş./937 de bitirilmesi evvelce tertiplenmiş olan manevre günlerinin vekiller hey'etinin bu tarihlerde ecnebi siyasi müsteşarlarla yapacakları temaslar nazarı dikkate alınarak manevrenin IO/I.teş./937 de başlamak ve harekatın I3/I.teş./937 de bitmek üzere beş güm öne alınması ,hazırlık ve tertibatın buna göre yapılması hakkında ikinci ordu müfettişliğine emir verildigini saygılarımla arzeylerim.

Genelkurmay Bşk.
Mareşal
Fevzi Çakmak

-1- 030 | 10 | | | 53 | 349 | 8 1

Vekiller heyetinin ecnebi müsteşarlarla yapacağı toplantı sebebiyle Aydın Söke ve Kuşadası bölgesinde yapılan tatbikatın bitirilme tarihinin beş gün öne alınması. BCA., 030.10.00.00/53.349.8, Tarih, 30.08.1937.

EK-10

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Müdürlüğü
Şube:

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Dosya işaretleri
4590

Gelen Tarihi
Evrakın Numarası
Müsevvit
Tevsit tarihi
Mübeyyiz
Tebyiz tarihi
Mukabele edenler
Sadıra Umumi
No. Hususi
Merbutatı
Sevk tarihi
Mukayyidin imzası

4/10/937

6
3545

4-10

Millî Müdafaa Vekilliğine

Acele

27/9/937 tarih ve Ordu Dairesi 2270/4303 sayılı tezkerye cevabtır .

Aydın-Söke-Kuşadası-Aziziye bölgesinde İkinci Ordu tarafından yapılacak olan mavenralara iştirak edecek olan Mebusların isimlerini Büyük Reisliğinden Millet Meclisinin 4/10/1937 tarih ve 3639/2794 sayılı tezkeresi ile bildirilmiştir. Üzerine arzederim.

Başvekil Vekili Yerine

Ali Kılıç	Gaziantep	Müsteşar
Aziz Akyürek	Erzurum	
Gl.Kâzım Sevüktekin	Diyarıbekir	
Gl.Muhiddin Akyüz	Kars	
Hacim Çarıklı	Balıkesir	
Hasan Reşit Tankud	Maraş	
Hüsnü Konay	Tokat	
Lütfi Müfit Öztaş	Kırşehir	
Ruşeni Barkın	Samsun	
Salih Bozok	Bilecik	

adları aşağıda yazılı Mebuslar-dan iştirakleri tensip edilmiş ve kabul ettikleri takdirde keyfiyetten derhal Afyonkarahisar makamlarının haberdar edilmelerinin Reisliğine bildirilmesi

yazıldı 4-10-937

Başvekâlet Matbaası

-4-

030	10			5	26	2

Aydın-Söke-Kuşadası-Aziziye bölgesinde 2. Ordu tarafından yapılacak manevralara katılacak milletvekilleri. BCA., 030.10.00.00/5.26.2, Tarih, 27.09.1937/04.10.1937.

EK-10-1

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Riyaseti
Katibi Umumiliği
Kanunlar Müdürlüğü
3639
2794

Ankara 4-X-937

Baş Vekâlete

29.IX.1937 tarih ve 6/3509 numaralı tezkere karşılığıdır:

İsimleri aşağıda yazılı mebusların ikinci ordu manevralarına iştiraki tensip edilmiş ve iştiraki kabul ettikleri takdirde keyfiyetten derhal Millî Müdafaa Vekâletini haberdar etmeleri kendilerinden rica edilmiştir.

B.M.M.Reisi

Ali Kılıç	Gazi Antep
Aziz Akyürek	Erzurum
Gl.Kâzım Sevüktekin	Diyarbekir
Gl.Muhittin Akyüz	Kars
Hacim Çarıklı	Balıkesir
Hasan Reşit Tankud	Maraş
Hüsnü Konay	Tokat
Lütfi Müfit Özdeş	Kırşehir
Ruşeni Barkın	Samsun
Salih Bozok	Bilecik

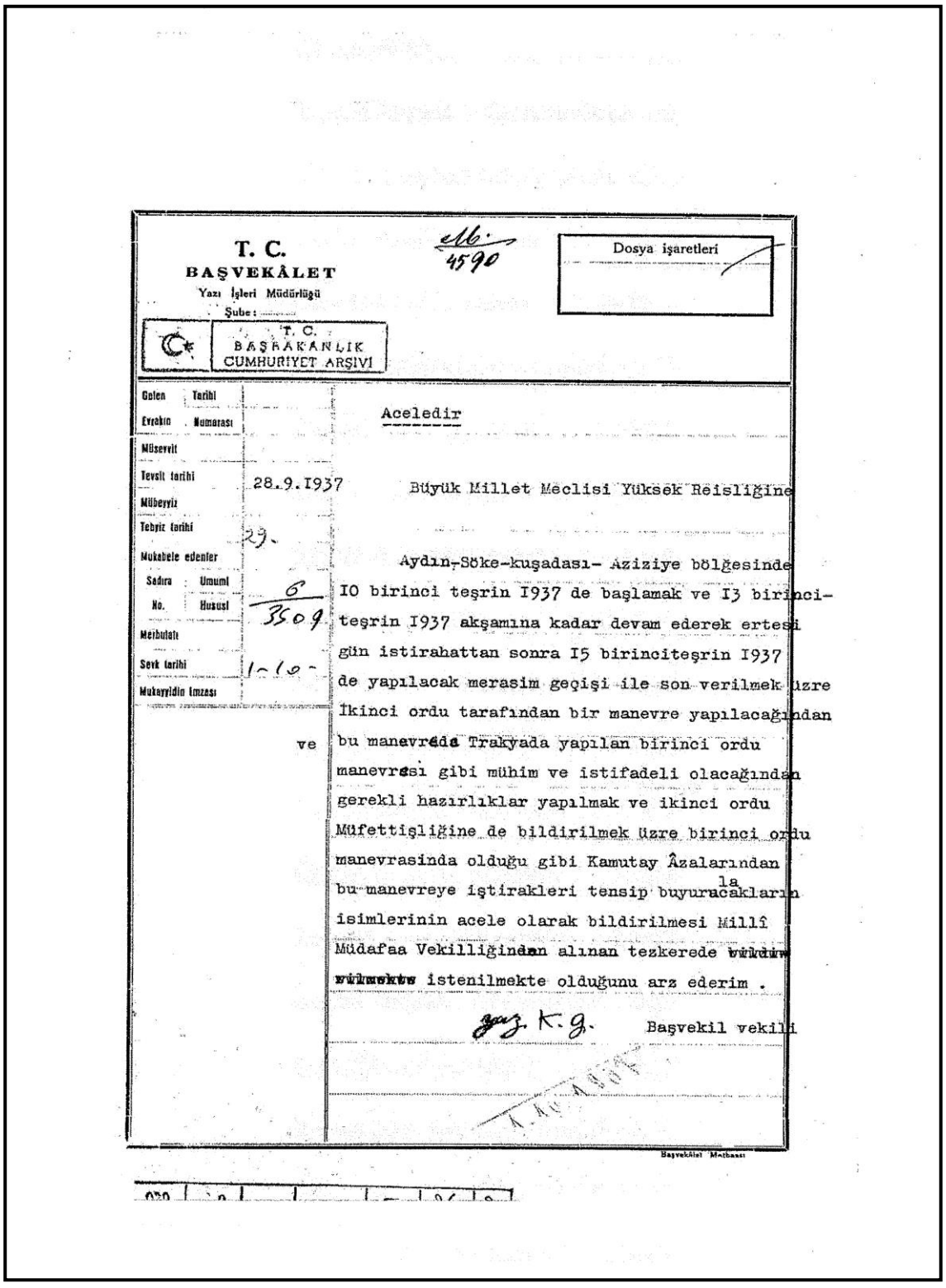
yazı İşlerine
4 · X - 937

5 26 2

MİLLÎ MÜDAFAA VEKÂLETİ
Tarih 4-10-37 Numara 6623

BCA., 030.10.00.00/5.26.2.

EK-10-2

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Müdürlüğü
Şube:

16
4590

Dosya işaretleri

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Gelen Tarihi
Evrakın Numarası
Müsevvit
Tevsik tarihi 28.9.1937
Mübeyyiz
Tebyiz tarihi 29.
Mukabele edenler
Sadıra Umumi
No. Hususi 6 3509
Meibulatı
Sevk tarihi 1-10-
Mukayyidin imzası

Aceledir

Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisliğine

Aydın-Söke-kuşadası- Aziziye bölgesinde IO birinci teşrin I937 de başlamak ve I3 birinci-teşrin I937 akşamına kadar devam ederek ertesi gün istirahattan sonra I5 birinciteşrin I937 de yapılacak merasim geçişi ile son verilmek üzre İkinci ordu tarafından bir manevre yapılacağından bu manevrada Trakyada yapılan birinci ordu manevrası gibi mühim ve istifadeli olacağından gerekli hazırlıklar yapılmak ve ikinci ordu Müfettişliğine de bildirilmek üzre birinci ordu manevrasında olduğu gibi Kamutay Âzalarından bu manevreye iştirakleri tensip buyuracakların la isimlerinin acele olarak bildirilmesi Millî Müdafaa Vekilliğinden alınan tezkerede ~~yazılmakta~~ istenilmekte olduğunu arz ederim .

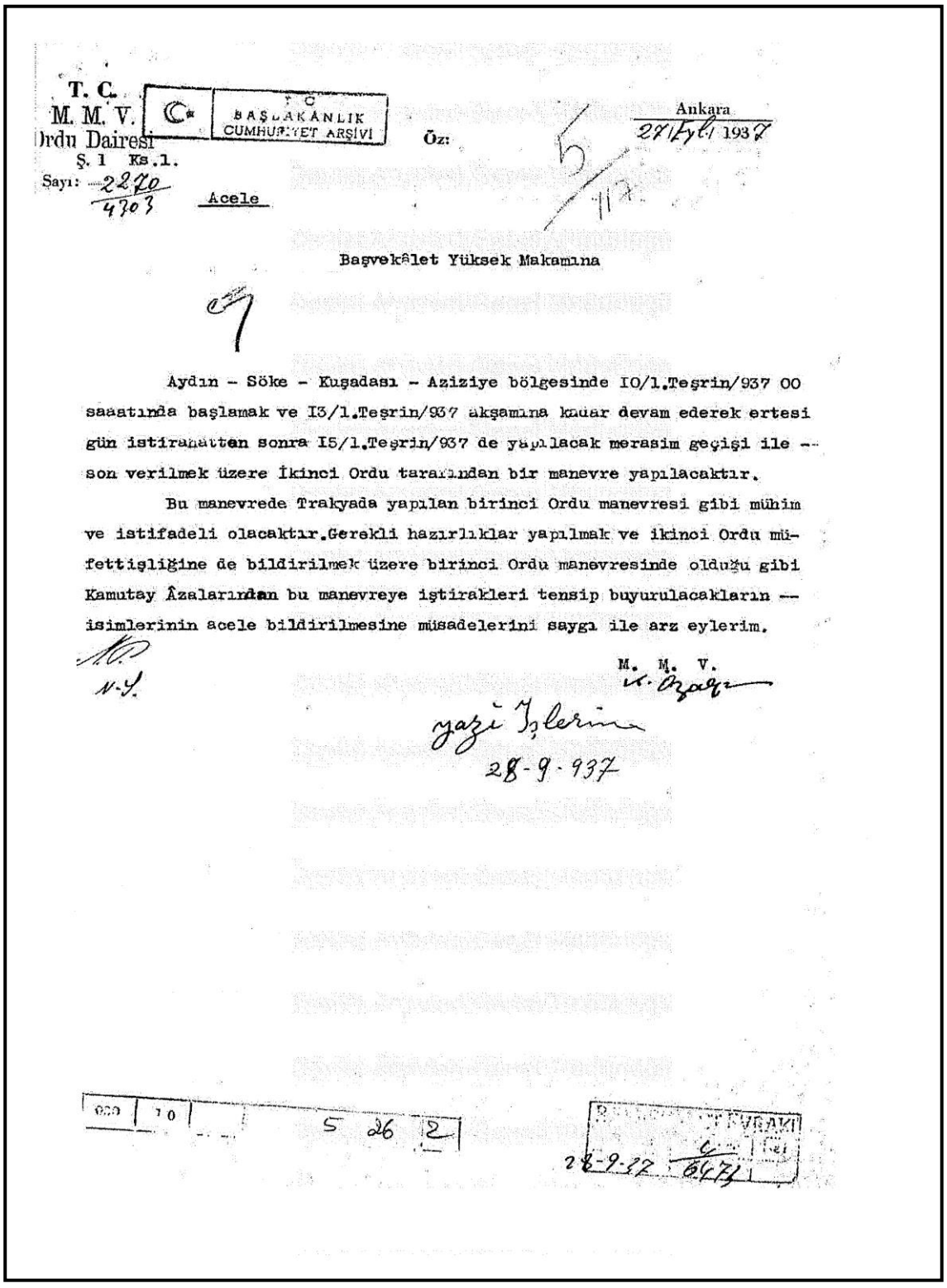
ve

Başv. K. V. Başvekil vekili

Başvekâlet Matbaası

BCA., 030.10.00.00/5.26.2.

EK-10-3

T. C.
M. M. V.
Ordu Dairesi
Ş. 1 Ks.1.
Sayı: 2270/4703

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Öz:

Ankara
27/Eyl/1937

Acele

Başvekâlet Yüksek Makamına

Aydın - Söke - Kuşadası - Aziziye bölgesinde IO/1.Teşrin/937 OO saaatında başlamak ve I3/1.Teşrin/937 akşamına kadar devam ederek ertesi gün istirahatten sonra I5/1.Teşrin/937 de yapılacak merasim geçişi ile -- son verilmek üzere İkinci Ordu tarafından bir manevre yapılacaktır.

Bu manevrede Trakyada yapılan birinci Ordu manevresi gibi mühim ve istifadeli olacaktır.Gerekli hazırlıklar yapılmak ve ikinci Ordu müfettişliğine de bildirilmek üzere birinci Ordu manevresinde olduğu gibi Kamutay Âzalarından bu manevreye iştirakleri tensip buyurulacakların -- isimlerinin acele bildirilmesine müsadelerini saygı ile arz eylerim.

M. M. V.
V. Özağ

V.V.

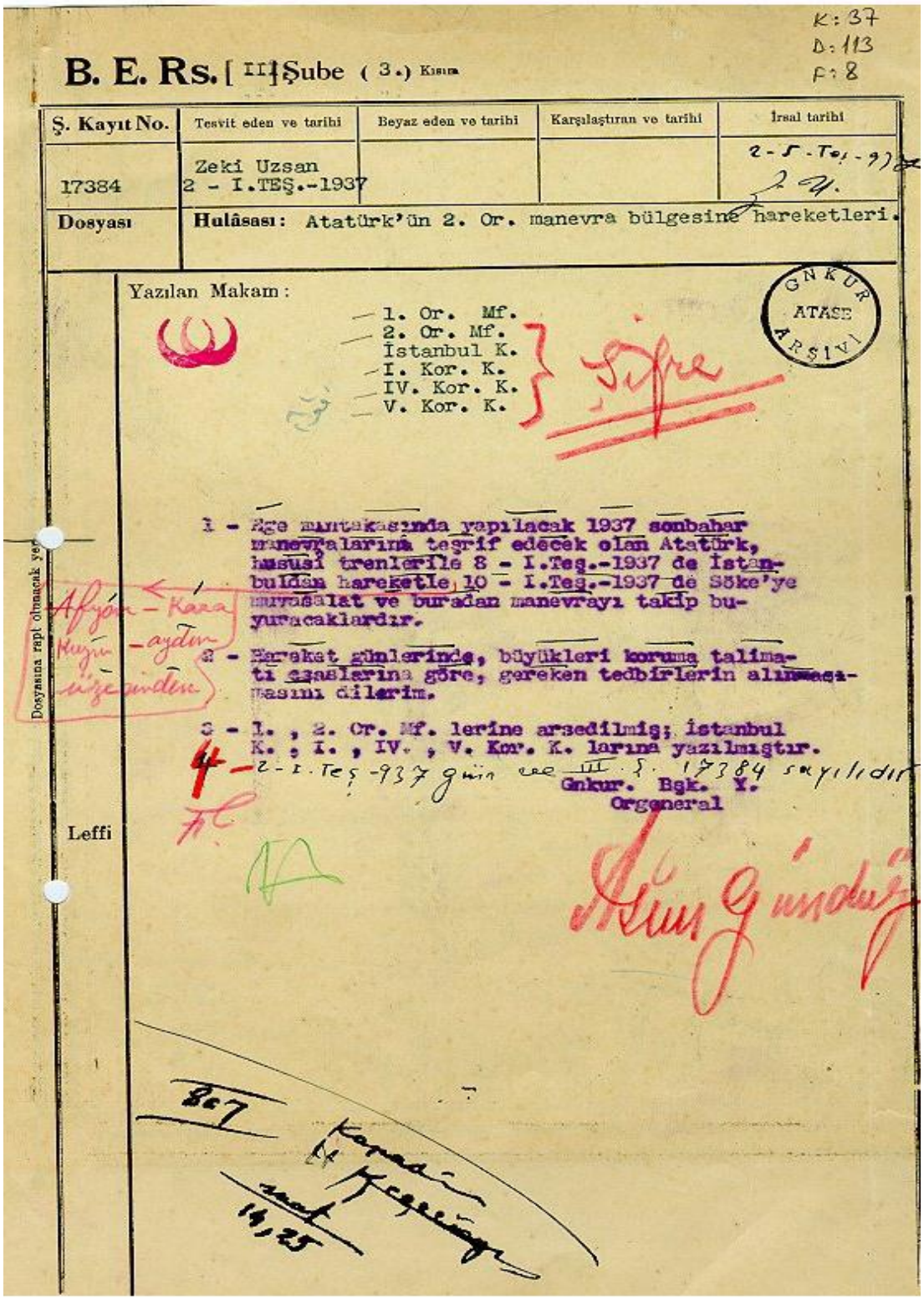
Yazi İşlerine
28-9-937

030 | 10 | 5 26 2

28-9-37 6471

BCA., 030.10.00.00/5.26.2.

EK-11

K: 37
D: 113
F: 8

B. E. Rs. [III] Şube (3.) Kısım

Ş. Kayıt No.	Tesvit eden ve tarihi	Beyaz eden ve tarihi	Karşılaştıran ve tarihi	İrsal tarihi
17384	Zeki Uzsan 2 - I.TEŞ.-1937			2 - I - Teş - 937
Dosyası	Hulâsası: Atatürk'ün 2. Or. manevra bülgesine hareketleri.			

Yazılan Makam:

1. Or. Mf.
2. Or. Mf.
İstanbul K.
I. Kor. K.
IV. Kor. K.
V. Kor. K.

} Şifre

GNKUR ATASE ARŞİVİ

1 - Ege mıntakasında yapılacak 1937 sonbahar manevralarına teşrif edecek olan Atatürk, hususî trenlerile 8 - I.Teş.-1937 de İstanbuldan hareketle 10 - I.Teş.-1937 de Söke'ye muvasalat ve buradan manevrayı takip buyuracaklardır.

2 - Hareket günlerinde, büyükleri koruma talimatı esaslarına göre, gereken tedbirlerin alınmasını dilerim.

3 - 1. , 2. Or. Mf. lerine arsedilmiş; İstanbul K. , I. , IV. , V. Kor. K. larına yazılmıştır.

4 - 2 - I. Teş - 937 gün ve III. Ş. 17384 sayılıdır

Gnkur. Bşk. V.
Orgeneral

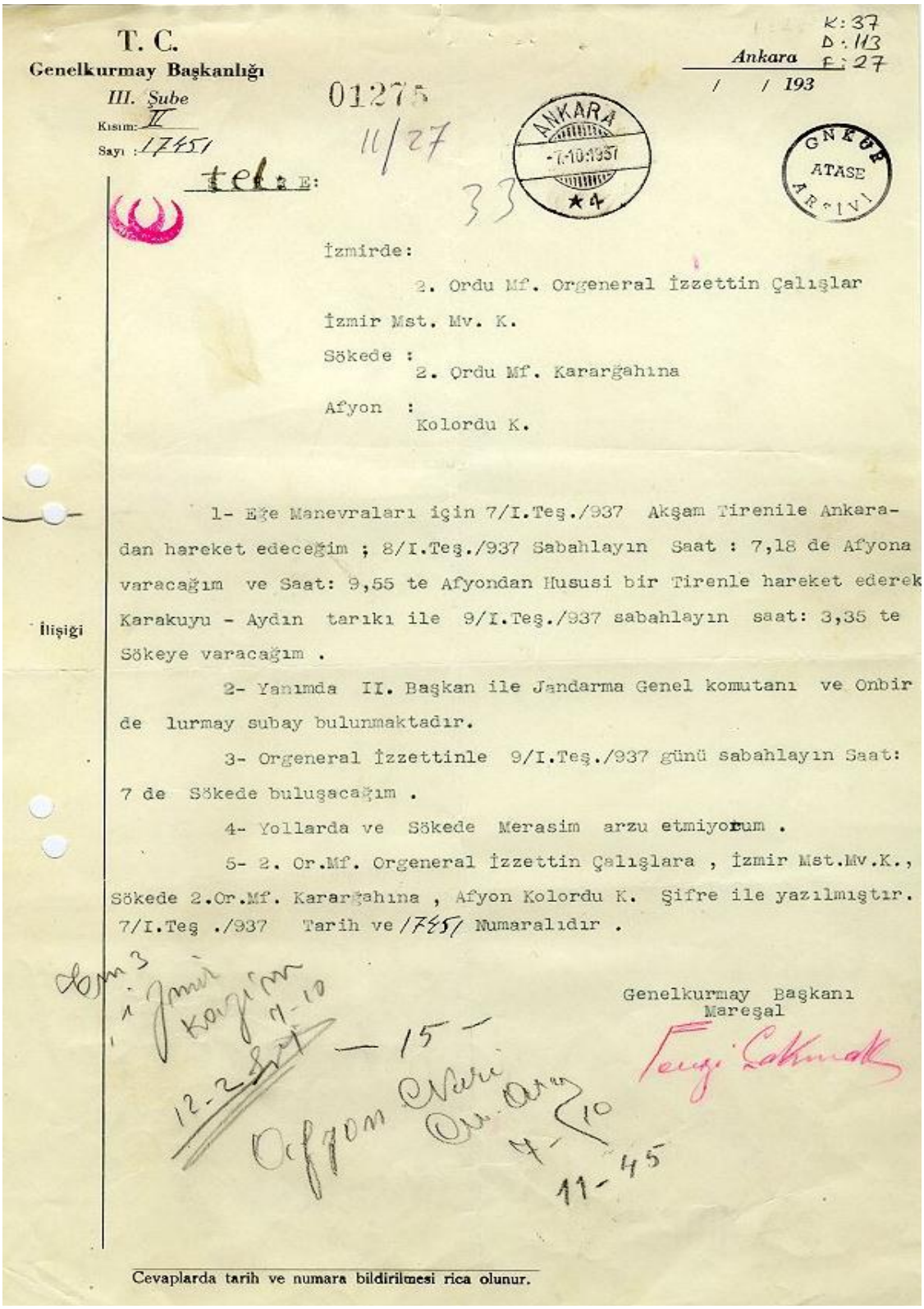
Afyon - Kara
Kuşu - aydın
üzerinden

Dosyasına raptı olmıyacak yaz

Leffi

Atatürk'ün 2'nci Ordu manevra bölgesine hareketi hakkındaki yazı. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi, Kutu No: 40, Gömlek No: 29, Belge No: 29-1, Tarih, 2.10.1937.

EK-12

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı
III. Şube
Kısım: II
Sayı : 17451

01275
11/27

Ankara
/ / 193

K: 37
D: 113
F: 27

ANKARA
7.10.1937
★4

GNKUR
ATASE
ARŞİVİ

Tele:

İzmirde:
2. Ordu Mf. Orgeneral İzzettin Çalışlar
İzmir Mst. Mv. K.
Sökede :
2. Ordu Mf. Karargahına
Afyon :
Kolordu K.

İlişiği

1- Ege Manevraları için 7/I.Teş./937 Akşam Tirenile Ankaradan hareket edeceğim ; 8/I.Teş./937 Sabahlayın Saat : 7,18 de Afyona varacağım ve Saat: 9,55 te Afyondan Hususi bir Tirenle hareket ederek Karakuyu - Aydın tarıkı ile 9/I.Teş./937 sabahlayın saat: 3,35 te Sökeye varacağım .

2- Yanımda II. Başkan ile Jandarma Genel komutanı ve Onbir de lurmay subay bulunmaktadır.

3- Orgeneral İzzettinle 9/I.Teş./937 günü sabahlayın Saat: 7 de Sökede buluşacağım .

4- Yollarda ve Sökede Merasim arzu etmiyorum .

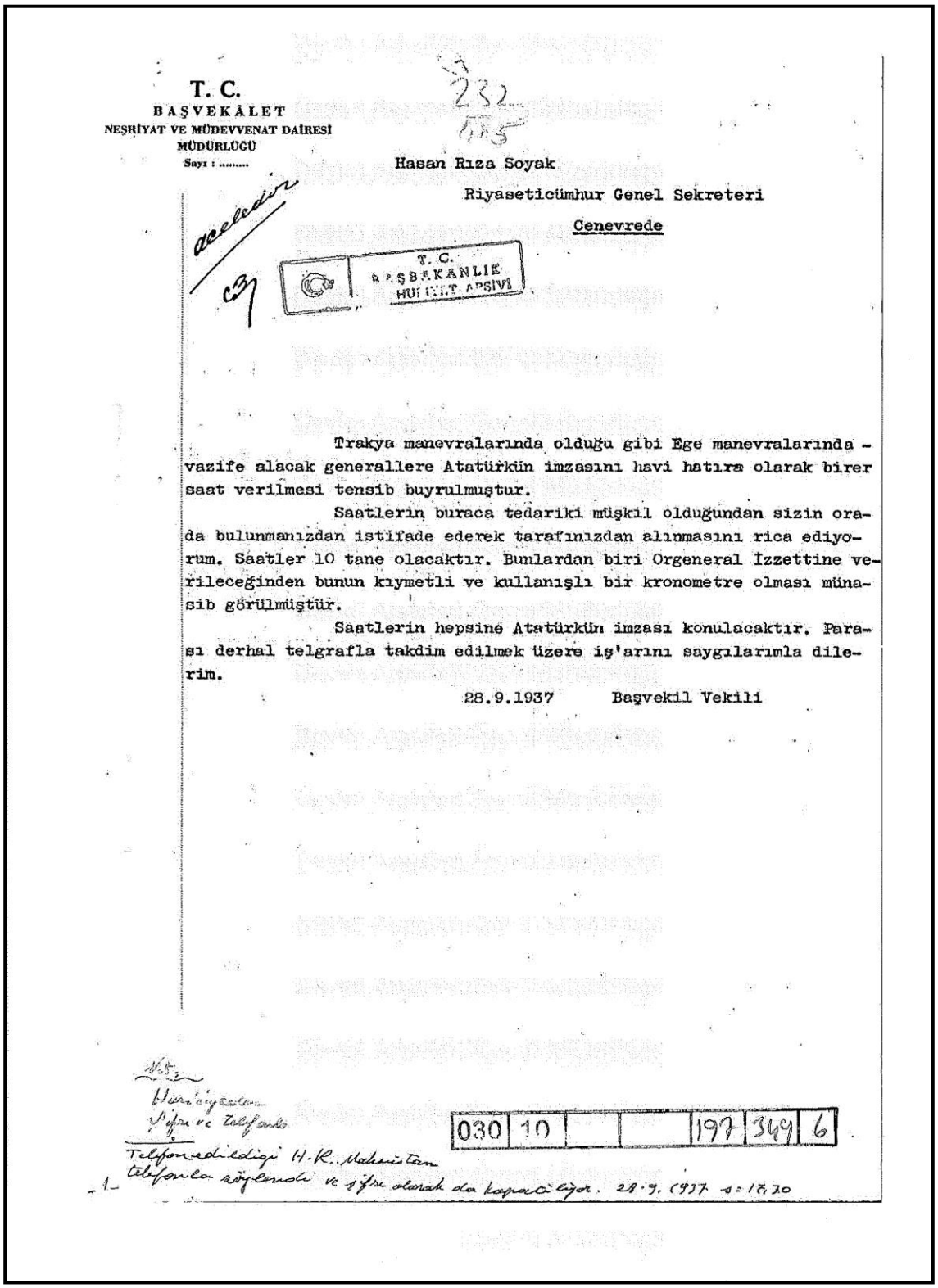
5- 2. Or.Mf. Orgeneral İzzettin Çalışlara , İzmir Mst.Mv.K., Sökede 2.Or.Mf. Karargahına , Afyon Kolordu K. Şifre ile yazılmıştır. 7/I.Teş ./937 Tarih ve /7451/ Numaralıdır .

Genelkurmay Başkanı
Mareşal
Fevzi Çakmak

Cevaplarda tarih ve numara bildirilmesi rica olunur.

Dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Ege manevralarına katılmak için yola çıktığını bildiren yazı. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi, Kutu No: 40, Gömlek No: 48, Belge No: 48-1, Tarih, 7.10.1937.

EK-13

T. C.
BAŞVEKÂLET
NEŞRİYAT VE MÜDEVVENAT DAİRESİ
MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı : .....

232
185

Hasan Rıza Soyak

Riyaseticümhur Genel Sekreteri

Cenevrede

aceledir

T. C.
BAŞBAKANLIK
HUSUSİ ARŞİVİ

Trakya manevralarında olduğu gibi Ege manevralarında - vazife alacak generallere Atatürkün imzasını havi hatıra olarak birer saat verilmesi tensib buyrulmuştur.

Saatlerin buraca tedariki müşkil olduğundan sizin orada bulunmanızdan istifade ederek tarafınızdan alınmasını rica ediyorum. Saatler 10 tane olacaktır. Bunlardan biri Orgeneral İzzettine verileceğinden bunun kıymetli ve kullanışlı bir kronometre olması münasib görülmüştür.

Saatlerin hepsine Atatürkün imzası konulacaktır. Parası derhal telgrafla takdim edilmek üzere iş'arını saygılarımla dilerim.

28.9.1937 Başvekil Vekili

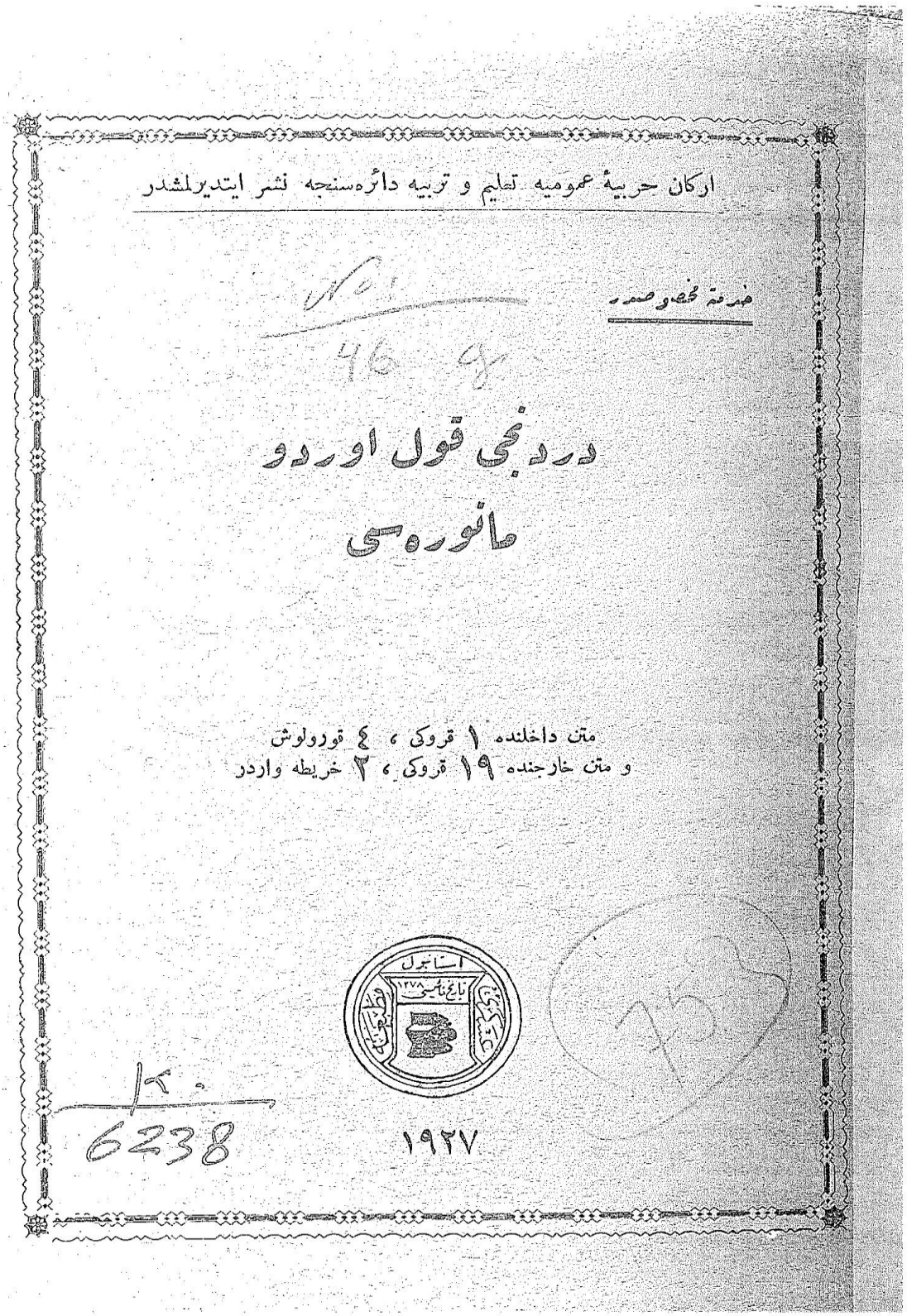
Hususi yazılar
Şifre ve telgraflar

Telefonediliği H.K. Makamına telefonla söylendi ve şifre olarak da kaydediliyor. 29.9.1937 s: 17,30

030 | 10 | | | 197 | 349 | 6

Ege manevralarında görev alacak generallere Atatürk imzalı birer saat verilmesi. BCA., 030.10.00.00/197.349.6, Tarih, 28.09.1937.

EK-14

ارکان حربیهٔ عمومیه تعلیم و تربیه دائره‌سنجه نشر ایتدیرلمشدر

هدیه مخصوصه

دردنجی قول اوردو مانوره‌سی

متن داخلنده ۱ قروکی ، ٤ قوروروش
و متن خارجنده ۱۹ قروکی ، ۲ خریطه واردر

استانبول
دار طباعت عسکریه ۱۳۲۸

۱۹۲۷

Dördüncü Kolordu Manevrası, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi, Matbaa-i Askerîye, İstanbul, 1927.

EK-15

Büyük Trakya Manevraları Hatırası, Türk İllüstrasyonu=L'Illustration de Turquie Dergisi, Ağustos - Eylül 1937, Sayı: 65 – 66, İstanbul.

EK-16

Manevra Albümü, Tan Matbaası, İstanbul, 1937.

EK-17

	HAVA	KARA	MSB BÜTÇESİ	TOPLAM BÜTÇE	YÜZDE
1924			27.279.386	140.433.369.80	19,4
1925			43.058.874	183.932.767.10	23,4
1926			64.005.925	190.103.544.00	33,7
1927			58.096.743	194.454.619.00	29,9
1928			58.020.390	207.169.388.00	28
1929	1.215.980	65.372.208	66.588.188	220.408.481.00	30,2
1930	1.153.980	52.211.501	53.365.481	222.646.523.00	24,9
1931	3.456.814	44.134.743	47.591.557	186.582.005.00	25,5
1932	943.000	32.173.640	33.116.640	169.146.747.00	19,6
1933	943.000	32.383.640	33.326.640	170.474.794.00	19,5
1934	4.583.774	40.964.881	45.548.655	184.075.636.00	24,7
1935	4.862.270	44.130.678	48.992.948	195.011.053.00	25,1
1936	7.909.470	46.314.500	54.223.970	212.755.580.00	25,5
1937	14.692.304	60.418.177	75.110.481	322.363.136.00	23,3
1938	7.842.493	49.294.880	57.137.373	231.017.776.00	24,7

Millî Savunma Bakanlığı'nın ve toplam bütçenin Cumhuriyet dönemi verileri, İrfan Sezgin, "*1923-1939 Yılları Arasında Türk Ordusunda Yapılan Askerî Yatırımlar",* İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, Haziran 2009, s. 107; 1929 ve 1937 yılı bütçe verilerine Resmi Gazeteden ulaşılmıştır. Resmi Gazete, 1929 Mali Yılı Bütçe Kanunu, S. 4204 ve Resmi Gazete, 1937 Yılı Hesabı Kati Kanunu Yılı Bütçe Kanunu, S. 4761.

EK-18

Trakya Manevrasına Katılan Devlet ve Hükûmet Erkânı İle Misafirler

1	İsmet İNÖNÜ	Başvekil
2	Şükrü KAYA	Dahiliye Vekili
3	Kâzım ÖZALP	Millî Müdâfaa Vekili
4	Rüştü ARAS	Hariciye Vekili
5	Ali ÇETİNKAYA	Nafia Vekili
6	Şükrü SARAÇOĞLU	Adliye Vekili
7	Rana TARHAN	İnhisarlar Vekili
8	Ali Fethi OKYAR	Londra Elçisi
9	Zekai APAYDIN	Moskova Elçisi
10	Ferid Bey	Varşova Elçisi
11	Enis AKAYGÜN	Tahran Elçisi
12	Suphi TANRIÖVER	Bükreş Elçisi
13	Ruşen Eşref ÜNAYDIN	Atina Elçisi
14	Ali TÜRKGELDİ	Tiran Elçisi
15	Prof. Afet İNAN	Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı
16	Cevat ABBAS	Milletvekili
17	Salih BOZOK	Milletvekili
18	Ali KILIÇ	Milletvekili
19	Ali Fuat CEBESOY	Milletvekili
20	Naci ELDENİZ	Milletvekili
21	Cevdet Kerim İNCEDAYI	Milletvekili
22	İsmail Hakkı KAVALALI	Milletvekili
23	Kâzım İNANÇ	Milletvekili
24	Kâzım SEVÜKTEKİN	Milletvekili
25	Şükrü KOÇAK	Milletvekili
26	Fuad BULCA	Hava Kurum Başkanı
27	Falih Rıfkı ATAY	Gazeteci
28	Cemal KUTAY	Tarihçi

Trakya Manevrasına Katılan Komutanlar

1	Mareşal	Fevzi ÇAKMAK	Genelkurmay Başkanı
2	Korgeneral	Asım GÜNDÜZ	Genelkurmay İkinci Başkanı
3	Orgeneral	Fahrettin ALTAY	Manevra Komutanı (Birinci Ordu Müfettişi)
4	Orgeneral	İzzettin ÇALIŞLAR	İkinci Ordu Müfettişi
5	Orgeneral	Kâzım ORBAY	Üçüncü Ordu Müfettişi
6	Orgeneral	İshak Avni AKDAĞ	
7	Orgeneral	Ali Sait AKBAYTUGAN	Askerî Şura Üyesi
8	Korgeneral	Kâzım DİRİK	Trakya Umum Müfettişi
9	Korgeneral	Salih OMURTAK	Başhakem (Üçüncü Kolordu Komutanı)
10	Korgeneral	Abdurrahman Nafiz GÜRMAN	Kırmızı Kuvvetler (Dördüncü Kolordu) Komutanı

Trakya manevrasına katılanlar, Büyük Trakya Manevraları Hatırası, Türk İllüstrasyonu=L'Illustration de Turquie Dergisi, Ağustos - Eylül 1937, Sayı: 65 – 66, İstanbul.

EK-18-1

10	Korgeneral Ali Fuat ERDEN	Harp Akademileri Komutanı
11	Korgeneral Kâzım DİRİK	Trakya Umum Müfettişi
12	Korgeneral Ömer Halis BIYIKTAY	İkinci Kolordu Komutanı
13	Korgeneral Sabit NOYAN	Mavi Kuvvetler (İkinci Kolordu) Komutanı
14	Korgeneral Cemil Cahit TOYDEMİR	Askerî Yargıtay İkinci Başkanı
15	Tümgeneral Veysel UNİVAR	Askerî Heyet Mihmandarı
16	Tümgeneral Mustafa SABRİ	Ataşemiliter Mihmandarı

Trakya Manevrasına Katılan Yabancı Heyetler

YUNAN ASKERİ HEYETİ

1	General PAPAGOS	Genelkurmay Başkanı
2	General MELİSİNOS	Genelkurmay İkinci Başkanı
3	Yarbay MANİDOKİS	Topçu
4	Yarbay Hergül TUMBULAKİS	
5	Binbaşı KOZİS	Süvari

YUGOSLAVYA ASKERİ HEYETİ

1	General NEDİÇ	Genelkurmay Başkanı
2	General BROSİÇ	Genelkurmay İkinci Başkanı
3	Yüzbaşı Milovan GRİGORYEVİÇ	
4	Albay RAKOÇEVİÇ	Ankara Ataşemiliteri

ROMANYA ASKERİ HEYETİ

1	General ŞİKİTYUNUN	Genelkurmay Başkanı
2	General LAKOBİC	Genelkurmay İkinci Başkanı
3	Albay STEFBA	
4	Yarbay Ivan JORJTAN	Ankara Ataşemiliteri

General Hüseyin FEVZİ	Irak Genelkurmay İkinci Başkanı
General Rıza KULU	İran Genelkurmay Başkanı
General ESADULLAH HAN	Afganistan Genelkurmay Başkanı

Trakya manevrasına katılanlar. Büyük Trakya Manevraları Hatırası, Türk İllüstrasyonu=L'Illustration de Turquie Dergisi, Ağustos - Eylül 1937, Sayı: 65 – 66, İstanbul.

EK-19

Ege Manevrasını İzleyen Devlet Erkânı, Gazeteciler ve Misafirler

1.	İsmet İNÖNÜ	
2.	Celal BAYAR	Başvekil
3.	Şakir KESEBİR	Ziraat Vekili
4.	Şükrü KAYA	Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri
5.	Ali ÇETİNKAYA	Nafia Vekili
6.	Tevfik Rüştü ARAS	Hariciye Vekili
7.	Fuat AĞRALI	Maliye Vekili
8.	Saffet ARIKAN	Kültür Vekili
9.	Ali RAMA	İnhisarlar Vekili
10.	Şükrü SARAÇOĞLU	Adliye Vekili
11.	Recep PEKER	Kütahya Milletvekili
12.	Fazlı GÜLEÇ	İzmir Valisi
13.	Abidin DAVER	Gazeteci
14.	Yunus NADİ	Gazeteci
15.	Kılıç Ali Bey	ATA'nın Misafiri
16.	Prof. Afet İNAN	ATA'nın Misafiri
17.	Ali Sait AKBAYTUGAN	(E) Orgeneral

Manevrayı Takip Eden Askerî Erkân

1.	Mareşal Fevzi ÇAKMAK	Genelkurmay Başkanı
2.	Orgeneral Kâzım ÖZALP	Millî Savunma Bakanı
3.	Orgeneral Asım GÜNDÜZ	Genelkurmay 2'nci Başkanı
4.	Orgeneral Fahrettin ALTAY	1'inci Ordu Komutanı
5.	Korgeneral Kâzım DİRİK	Trakya Umum Müfettişi
6.	Korgeneral Ahmet Naci TINAZ	Jandarma Genel Komutanı
7.	Tümgeneral Seyfi DÜZGÖREN	Orman Umum Muhafaza Komutanı

Ege manevrasına katılanlar, 2'nci Ordu Tarihçesi 1843-2000, İkinci Ordu Matbaası, Malatya, 2000.

EK-20

Harp Oyunlarına Başlarken Reis-i Cumhur Hazretlerinin Mühim Nutku, Hakimiyet-i Millîye, 17 Şubat 1924, s. 1.

EK-21

وقت

یومیه غزته

غازی پاشا دون ازمیره کیندیلر وحرارتله قارشیلاندیلر

غازی پاشا پیغمبری؟

توفیق کامل وادیب ثروت بکلر مبعوثلغه انتخاب ایدلدیلر

Gazi Paşa Dün İzmir'e Gittiler ve Hararetle Karşılandılar, Vakit, 12 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1925, s. 1.

EK-22

Ankara Manevrası Dün Bitti, Hakimiyet-i Millîye, 15 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1926, s. 1.

EK-23

Hâkimiyet-i Millîye

ANKARA, PAZARTESİ 3 EYLUL 1928

Çanakkale Maydos Halkı Gazinin Ani Teşrifleri Nedeniyle Sevinçle Heyecanla Köpürmekte ve Büyük Halaskara Şükür Anlarını İzhar Eylemektedir, Hakimiyet-i Millîye, 3 Eylül 1928, s. 1.

EK-24

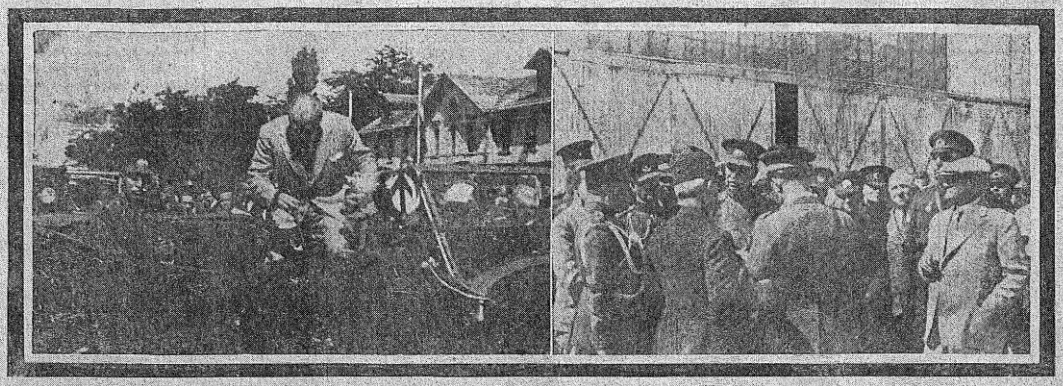
Bütün Türkiye
Mehmet Efendi
Mahtumları
Kahvesini içiyor
İst. Mısırçarşısı kapısı karşısında

AKŞAM

Sene 16 — No: 5641 — Fiatı her yerde 5 kuruş

PAZAR — 24 Haziran 1934

Telefon: 24240 (İdare) - 24249 (Tahrir) - 24248 (Matbaa) - 20113 (Klişe)

Solda muhterem misafirimiz, Reisicumhur Hz. ile beraber otomobile binerken, sağda Şahinşah ve Gazi Hz. Eskişehirde tayyare hangarları önünde

İzmirde manevra yapıldı

Gazi Hz. ile muhterem misafirimiz bugün Balıkesire vasıl oluyorlar

İzmir 23 (A.A.) — Bugün saat on altıda Şahinşah Hz. ile Reisicumhur Hz. Gaziemir civarında tahaşşüt etmiş olan takriben bir kolorduya yakın kıtaları muayene vaziyetinde tetkik buyurmuşlardır. Başvekil ve hariciye vekilleri ve Şahinşah Hz. nin maiyetlerinde bulunan yüksek askeri heyet, ve Türk orduları müfettişleri beraber bulunuyorlardı. İki devlet reisi, teftişi bitirdikten sonra derhal bir manevra yaptırmak arzusu ile aralarında konuşarak kumanda heyetine bir muharebe vaziyeti ve meselesi vermişlerdir. Geç vakte kadar süren manevrayı baştan nihayetine kadar bizzat Alâhazreti hümayun ile Gazi Hz. birlikte idare buyurmuşlardır.

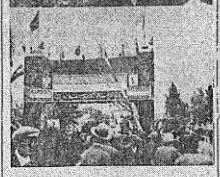
Tayyare filolarının hücumlarile tayyare defedici bataryaların faaliyeti, alelûmum kıtaların havadan ve karadan hücumlara karşı tarzı hareketleri ve kumandanlar ve kıtalar arasında anlaşma ve haberleşme usulleri bilhassa tetkike mevzu olmuştur. Her sınıf kıtaların harekette çabukluk ve araziden istifade ve gizlenme hususları dikkatle takip olunuyordu.

Manveranın hitamında Şahinşah Hz., kumanda ve zabitan heyetine vukubulan beyanatlarında memnuniyetlerini ve takdirlerini izhar buyurmuşlardır.

[Devamı 2 inci sahifede]

[Foto Samsun Mektepliler pazarı]
Muhterem misafirimizin Samsundan geçişine ait bir kaç resim: Yukarıda iskeleda istikbal, ortada istasyonda teşyi için toplanan halk, aşağıda taklardan biri

Istanbulun en güzel yeri

Taksim bahçesi bu sene metrûk bir halde kaldı

Burasının park haline konması fikri gittikçe kuvvet buluyor

Taksim bahçesi, yazın şehrimizin en güzel hava alacak yerlerinden biridir. Burasını işletmek üzere bu sene talip çıkmamıştır. Bahçe şimdilik dört kuruş dühuliye mukabilinde halka açıktır. Dühuliyeyi veren içeriye girerek istediği yerde oturabilir.

Bar kısmında büfe yoktur. Bunun için burada oturanlar bir şey içmek veya yemek mecburiyetinde değillerdir.

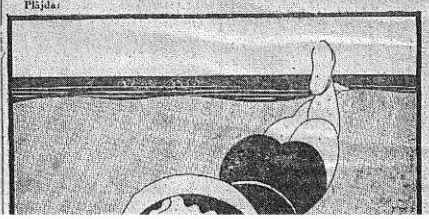
Haber aldığımıza göre belediye bahçeyi daha uzun müddet bu halde bırakmıyarak kendisi işletmeğe karar vermiştir. Bunun için yakında lâzım gelen tesisata başlanacaktır. Mızıka yeri tamir edilecek, sahne daha büyütülecektir. Bahçeye ayrıca bir sinema perdesi gerilecek, burada da küçük filimler gösterilecektir.

Diğer taraftan şehir meclisi âzası arasında bahçenin caddeye bakan duvarlarını yıktırarak burasını umumi bir park haline sokmak fikri de gittikçe kuvvetlenmektedir. Bu fikirde olanlar diyorlar ki:

— Belediye park gibi, bahçe gibi umumi yerlerden bir menfaat beklemiyor, bekliyemez de. Esasen bu gibi bahçeler belediyeye kâr getirmek şöyle dursun, belki de bir masraf kapısı olabilir. Halbuki burası umumi bir park haline sokulursa bir kaç bahçıvan ve iki bekçi ile bütün masraf işi halledilmiş olur.

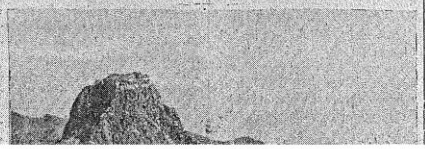
[Devamı ikinci sahifede]

Plâjda:

Afyonda şiddetli zelzele

Ilk zelzele 15 saniye sürmüş, sarsıntı sabaha kadar devam etmiştir. Bir çok evlerin ve dairelerin duvarları çatlamıştır

İzmirde Manevra Yapıldı, Akşam, 24 Haziran 1934, s. 1.

EK-25

Kahraman ordumuzun muharebe tatbikatı parlak oldu

Kahraman piyadelerimiz avcı hattı halinde siperamlar yapıyor

Maltepe Piyade Atış Okulu Dere Nasırı yapılan harekâtı kritik ederken

(Baş tarafı 1 inci sahifede)

Tank taarruzu ve müdafaası

Taarruz eden kıt'alar, tayyare hücumunu muvaffakiyetle savdıktan sonra bu sefer de cephedeo ani bir tank hücumu-

kıt'anın maruz kalacağı tayyare ve tank hücumlarından başka yürüyüşüne mâni olacak bir de ipertil gibi meyi halinde zehirli gazlerle gazlanmış araziyi kateymek güçlüğü de vardı. Burada da iş

mak suretile yapılan girme hareketi idi. Girme hareketine başlanmadan evvel piyadenin arkasında meydi tulmuş bulunan bataryalar, piyade havanları ve ağır makineliüfek bölükleri düşmanın bulun-

fif makinelilerin himayesinde, süratle işgal edilmesi lâzım gelen tepeye tırmandılar.

Büyük muharebe tatbikatı

Bütün bu hareketler saat 12 de bitti.

Piyadelerimiz, yeni şekil üçüzlü manga halinde yürüyüşte

Harb Akademisi Kumandanı General Ali Fuad ve diğer kumandanlar

na uğradılar. Tanklarını büyük bir süratle piyade kıt'alarına saldırdığı da çok heyecanlı oldu. Fakat buna mukabil bu anî motörlü ve makineli taarruza karşı iyice hazırlanıklıkları sayesinde kıt'alar

düğü sıraları çehremsi bir ateşle dövmeğe başladılar. Burada düşmanın gizlenmiş ağır makineli yuvalarile daft tank topları topçularına devamlı ve kesâf atışlarile altüst oldu.

Tatbikatın öğleden sonraki kısmı bütün bütün bakteydi. Evvelce kitmiz ve mavi şeklinde ayrılan kıt'alar taayyarelerin, tankların ve bütün yardımcı sınıfların iştirâkile büyük bir muharebeye tutuştular.

Bir ağır makinelitüfenk bölüğü bir dereden geçerken

Harekâta iştirak eden tanklarımızdan biri ileride sun'i sis

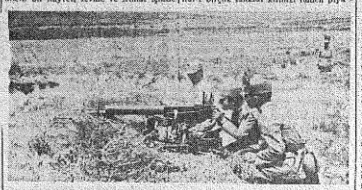
derhal müdafaa vaziyeti aldılar ve birkaç dakika sonra bir otomobil süratile üzerlerine saldıran tanklara karşı defi tank topları derhal ateş açtılar. Atılan mavra mermileri hep tankların üzerlerine

Topçularımız dün atılan her mermi ile muhakkak bir hedef devirivorlardı. Türk topçularının atışları dünkü muvaffakiyetleri manevrayı takib edenleri u mumî bir hayret, sevinç ve iftihar içinde

Taarruzu genç kıtmiz tümen yapacaktı. Kızmızı kıt'alar evvelâ tayyarelerin kesiflerile verdikleri direktifler dairesinde ilerlemeğe başladılar. Bu arada ağır ve hafif birçok tanklar kıtmızı tümen piya-

Piyade hatları arasında bir ağır makinelitüfenk taarruza beliyor

Bir hafif makinelitüfenk avcı hattında

düşüyordu. Bu vaziyet, şayet böyle bir batarya bakkalen maruz kalmuşa tanklara birçok itabeller vuku bulacağı ve belki de bunların allahbultak edileceği tetkcimi veriyordu.

Zehirli gazlere karşı

Gündüz yapılan taarruzlara karşı bir

rek kıt'aların geçmesine yol açtı.

Topçu atışile taarruz hazırlığı

Dünkü tatbikatın en mühim kısımlarından biri de bir kıt'a tarafından, düşman elinde efzarzedilen ve muhtelif canus hedeflerle işaret edilerek tahkim edilmiş farzolunan arazive bakkl mevki kullanbırakacak kadar parlaktı.

Keşif bir ateşe tutulmuş olan tepenin topraları adeta kaynıyordu. Bu sırada o tepeler üzerinde taş kalmış, hatta bütün olarak kalmış bir tek düşman bulmak mukabkak ki imkânsızdır. Bu cehennemi bombardımanından sonra avcı hatları, hedeflerinin önüne geçerek onları himaye ederken aldılar. Kırmızılar tanklarını himayesinde büyük hasalebele ilerlediler. Bu arada mavilerin son cenahına taarruz yapılmak icab etti.

Sun'i sis perdesi arkasında

Kızmızı tümen kıt'aları rüzgârdan istifade ederek kesif bir sun'i sis tüccarile gelmeğe başladılar. Bundan istifade ederek ilerlemeğe ve yaklaşmağa koyuldular. Bir an gelir ki alçaktan uçan tayyarelerin müşahedesinden, sağlı sollu tutuşmuş olan bir tekrdan, sağlı sollu tutuşmuş olan bir tekrdan, sağlı sollu tutuşmuş olan bir tekrdan

EK-26

ÇARŞAMBA 18 AGUSTOS 1937 — 5 KURUŞ

TAN

BAŞMUHARRİRİ: AHMET EMİN YALMAN

Yeni Çocuk Ansiklopedisi — 78 Cilt Kuponu — Cüz Kuponu 224

Atatürk Manevrada

Büyük Şefimiz Manevra Harekâtını Çok Uzun Bir Tetkikten Geçirdiler

Siperlerde Mehmetçikle Yanyana Kaldılar ve Harekâtı Çok Enteresan Bulduklarını Söylediler

Atatürk, İsmet İnönü ve Ordu Komutanı Fahrettin Altay

Amerikanın Şark Paktına Alâkası

Çoruh, 17 (Sureti mahsusada giden arkadaşımızdan) — Büyük Şef Atatürk, geceyi Çorkeköyünde geçirdiler. Bu sabah, saat sekizde, beraberlerinde Başbakan İnönü, Dahiliye Vekili B. Şükrü Kaya, B. Cevat Abbas, B. Ali Kılıç, B. Salih Bozok, B. Falih Rıfkı Atay olduğu halde manevra sahasına yerleştirdiler.

Başlarında geniş gri bir kasket, elbiseleri gri eldivenler vardı. Bir spor

(Arkası 8 incide)

Mehmetçiğin Yanında

Manevraları takip eden muhabirimizin röportajı bugün 8 inci sayfamızdadır.

SURİYE İSYANININ İÇYÜZÜ

Elcezire Müstakil Olmak istiyor

Son Kanlı Çarpışmalar Neticesinde 100 Kişi Öldü, 300 Kişi Yaralandı

Şimali Suriye hududu üzerinde kain merkezimiz olan Nusaybin istasyonunun karşısında Suriyelilerin, Fransızlar tarafından kurulan Kamışlı kasabası vardır ki bugünlü Suriye isyanının az çok merkezi sayılır. Sekiz dokuz bin kişilik olan bu mamurenin kasabanın halka karşılık mevzileri mevcuttur. Isyanın sebeplerini ve seyrini yakından tetkik etmek üzere Kamışlıya kadar gitmiş ve oraya güçlükle girebilmiş muhabirimiz ride ettiği malûmatı çok güç ve hususi vasıtalarla ve mektup şeklinde bizim telgraf merkezlerimizden birine göndermiş ve ora muhabirimiz de telgraf olarak bize naklettirmiştir.

Vaziyet, Suriyeliler bakımından millîm ve bizim bakımımızdan günlü meselesi olduğu için aynen yazıyoruz:

Kamışlı, (Tan muhabirinden) — Son günlerde Şimali Suriyede patlak veren hâdiseleri anlamak için epeyce geriye bakmak lâzımdır. Meselenin esası şudur: Elcezire Halepte başlıyan

(Arkası 10 uncu sda)

Son hâdiseler münasebetile Suriye ve Elcezire havalisi haritası

Vali Avrupadan Dönüyor

Bugün Şehrimize Gelmiş Olacak

Irakta Kargaşalık mı?

Orduda ayaklanma olduğu söyleniyor

Irakın Hariçle Telgraf ve Telefon Muhaberatı Kesilmiş

Atatürk Manevrada, Tan, 18 Ağustos 1937, s. 1.

EK-27

Bugün
7 nci sahifede
Trakya manevralarının dünkü safahatını resimlerle takib ediniz.

Cumhuriyet

İSTANBUL — CAĞALOĞLU
Ondördüncü yıl sayı: 4766
Telgraf ve mektub adresi: Cumhuriyet, İstanbul • Posta kutusu İstanbul, No 240
Telefon: Başmuharrir ve evi: 22366. Tahrir heyeti: 24288. İdare ve matbaa kısmı 24200 - 24290
Cuma 20 Ağustos 1937

Çok heyecanlı bir film seyretmek ister misiniz?
M. Turhan Tan'ın
«Viyana Dönüşü»
adlı eserini okuyunuz.
Orada koca bir tarihi devrin sahne sahne, perde perde aktığını göreceksiniz, sürekli heyecanlar içinde kalacaksınız.

Aziz misafirlerimiz ve ataşemiliterler harekât sahasına giriyorlar

Muhterem misafirlerimize Büyük Şefin huzurunda harekât hakkında izahat veriliyor

İspanyol meselesi metamorfozlaşmak istiyor!

Son müdahalelerle Akdenizi korkunç bir müphemiyet kaplamıştır. Temenni edelim ki korkulan şeyler tahakkuk etmiş olmasın. Yoksa Avrupa uçurumun son pervazı kenarındadır, dikkat etmezse onun içine yuvarlanması uzakta sayılamaz.

Devletlerin bir türlü halledemedikleri bu mesele şimdi kendiliğinden metamorfozlaşmak, yani şeklini değiştirerek açılıran açığa milletler arasına doğru genişlemek istiyor. Şimali Afrika açıklarında tayyareler tarafından tecavüzle taarruza uğrayan ve uğramakta devam eden gemilere ilaveten Çanakkale Boğazı haricinde torpillenen gemiler, gizli ellerin olanca kuvvet ve mehareetlerile işi bu vadiye sürüklediklerini kâfi derecede işaat edecek delillerdir. Bu taarruzları kimler yapıyor, ve kimlerdir ki İspanyol işini daha ziyade beynelmilelleştirmek istiyor acaba? Hethalde yeni vaziyetin Avrupa emniyeti noktasından pek ziyade endişe ile karşılanmağa lâyık olduğunda şüphe yoktur.

Almanyanın Deutschland zırhlısına hükümet tayyareleri taarruz etmişti. Fakat bu açık bir hareketti, ki bilmukabele İspanyanın Almeria limanının bombardıman edilmesile kapandı. Deutschland zırhlısının ölmüş bir halde iken taarruza uğradığı sabit olduğuna göre hükümetçilerin güya kendi tayyarecilerinin bu zırhlı tarafından gösterilen taarruza veya taarruz fikir ve hazırlığına karşılık olarak bombaatmış oldukları yolundaki iddiaların tesiri mahiyetile hiç telâkki olunamayacak kadar zayıf bir müdafaa idi.

Kat'î Harekât Bugün Başlıyor

Manevralar Atatürk ve misafirler tarafından dikkatle takib edildi

Ecnebi zabitanın intibaları çok kuvvetlidir. Ataşemiliterler «Harekât fevkalâde mükemmel ve gayrikabili tenkiddir» diyorlar

Büyük Şef, bir taarruzdan sonra refakatindeki zevatı tenvir ediyor

Çorlu 19 (Manevraları takib eden arkadaşlarımızdan) — Trakyadaki büyük manevralara davet edilmiş olan muhterem misafirlerimiz ecnebi generaller ve ataşemiliterler dün akşam, İzmir vapurile Tekirdağına gelmişler ve geceyi vapurda geçirmişlerdir. Aynı vapurda Erkânıharbiye Reisi Mareşal Fevzi Çakmakla Orgeneral Fahreddin ve diğer zabitlerimiz de bulunuyordu. İzmir vapuruna refakat eden Tinazlepe torpitosile Amiral Şükrü Okan da Tekirdağına gelmiş bulunuyordu. Gece vapurda Orgeneral Fahreddin tarafından misafirlerimize manevra hakkında izahat verilmiştir. (Arkası 5a. 6 ıncı sütun 1 de)

Kırmızı tarafın taarruzu dün de devam ve inkişaf etti

Süvari ve motörlü alaylarla hava filolarının da iştirak ettiği çarpışmalardan sonra Mavi tarafın ileri mevzilêri zaptedildi

Kat'i netice bugünkü yarma hareketi ve meydan muharebesinden sonra alınacak. Mavi taraf halen, asıl mevzilerinde tahkimatla meşguldür

Çorlu 19 (Manevraları takib eden arkadaşlarımızdan) — Bugünkü manevraların teknik izahı şöyle hülâsa edilebilir: Bugün Kırmızı taraf, Mavinin Saray cenubundaki ileri mevzilerine taarruz etti. Bu harekâtta Dağlar sırtı istikametinde ilerliyen timsah emrinde olmak üzere bir tank taburu da iştirak etti. Tanklar keşif bir kütle halinde düşman ileri mevzilerine geçerken piyadeler topçu hinayesinde tanklar takib ederek Mavi tarafın ileri mevzilerine girdiler. Halen Saray cenubundaki Mavi taraf ileri mevzileri Kırmızı tarafın elindedir. Kırmızı taraf süvari kıvan zırhlı ve motörlü vasıtalarla beraber Mavinin asıl mevzinin sağ cenahını kuşatmak üzere derine doğ- (Arkası 5a. 8 inci sütun 4 de)

Portekiz, Çekoslovakya ile diplomasi münasebetini kesti

Hâdiseye sebeb; bir silâh alışverişinde Çek hükûmetinin hareketidir

Bozcaadada torpillenen ikinci İspanyol gemisi

Gene meçhul bir denizaltı gemisinin attığı torpille

EK-28

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Bugün 16 Sayfa

Son Posta

Sene 8 — No. 2587 | Yazı İşleri telefonu : 20203 | SALI 12 — BİRİNCİTEŞRİN 1937 | İdare İşleri telefonu : 20203 | Fiatı 5 kuruş

Garbî Anadoluda yalnız Ordu değil, bütün millet manevra yapıyor

Düşman istilâsının ne demek olduğunu pek iyi bilen halk, kıskanç bir vatanperverliğin son haddini gösteriyor, onlar da Mavi tarafı düşman farzederek kendi kendilerine manevra emrini vermiş bulunuyorlar ve düşmana karşı ne yapmak mümkünse onu yapıyorlar

Mavi kıt'alar dün de bir mikdar ilerlemeğe muvaffak oldular ve Aydını işgal ettiler

Müsterih olalım!

Hakikî bir mavi kuvvet hiçbir zaman Sökeye kadar gelemez

Kahramanca orduda bu mükemmeliyet, halkta da bu anlayış duygusu olduğu Garbî Anadolu bir daha düşman mühimmatının sesini duyacak değildir.

Yazan : Muhittin Birgen

Garbî Anadolu'da bundan evvel yapılan manevralardan bir intiba. Bir tayyare keşfi yapıyor

- Kuşadasından Aydına ve İzmirden Aziziyeye kadar bütün saha, bu semeki tabiat mücadelelerinin son günlerini yaşar ve toprağın göğsünden koparabildiği nimetlerin hesabını görürken birdenbire büyük bir vaka karşısında kaldı: Şu karışık dünyada her an çıkması mümkün

(Devamı 3 üncü sayfada)

Manevra sahasından intibalar

"Söke daha geri alınmadı mı?"

Köylerde uyuyan insan yok gibi, köylüler otomobilimizi zorla durdurarak hep bu suali soruyorlar

Söke, 11 (Manevraları takib için suretî mahsusda gönderdiğimiz ar. kadaşımızdan) — Bugün muharebenin en mühim safhası Söke etrafında cereyan ediyor. Söke, büyük Menderesle küçük Menderes hav -

(Devamı 11 inci sayfada)

Büyük Önder Atatürk harekâtı çok yakından takib ediyorlar

Müdafaa vaziyetini muhafaza eden Kırmızı taraf, muhtelif noktalardan ilerlemek isteyen Mavi tanklarile çarpıştı. İki taraf tayyareleri faaliyetlerini artırdılar

Çamlık, 11 (Manevraları takip eden arkadaşımızdan) — Sabah saat yedide her tarafta gene taarruz başlamış, çok sürp, fundalık ve kayalık bir arazide ilerleme müşkülâtına rağmen mavi kıtaat Ortaklar, Simali ve Moralı garbî hattına ve daha cenuba kadar ilerlemişler - dir. Oldukça kuvvetli kıt'alara karşı kırmızının mukavemeti şayanı takdirdir.

Manevra sahasını gösteren harita

Gene sabahtan itibaren öğleye kadar tarafeyn arasında hava faaliyeti olmuş ve

(Devamı 11 inci sayfada)

Atatürk manevralarda

Büyük Şef dün bilhassa Mavi tarafın motörlü kıt'alarının hareketlerini tetkik etti

Söke, 11 (A.A.) — Atatürk beraberinde Başvekil İsmet İnönü, Başvekalet Vekili Celâl Bayar, Vekiller Heyeti, Bayan Âfet ve diğer zevat bulunduğu halde Sökeden otomobillerle manevra sahasına giderek harekât; yakından takib ve tetkik buyurmuşlar ve müteakiben Kuşadası üzerinden Çamlığa gelerek öğle yemeğini Çamlıkta yemişlerdir.

Atatürk, Çamlıkta Kuşadası kaymakamı, vilâyet ve kaza jandarma kumandanları ve emniyet müdürü tarafından karşılanmış ve Sökeden itibaren geçtiği yollarda, Kuşadasında ve Çamlıkta toplanmış olan on binlerce halk Büyük Atalarına karşı derin saygı ve sevgi tezahürleri göstermişlerdir.

(Devamı 11 inci sayfada)

Orgeneral Fahrettin Altay ve Kâzım Dirik'in Emirdağ manevralarında

Orgeneral Fahrettin Altay, "Son Posta" muharririne anlatıyor

Bugünkü vaziyete göre manevrada zafer hangi tarafın nasibi olacak, eskiden yapılan manevralarla bugünküler arasında ne fark var ?

Söke, 11 (Manevraları takip için zureli mahsusda gönderdiğimiz arkadaşımız Naci Sadullahtan) — Manevraların muvaffakiyetle devamını yakından görmekin aşikâr memnuniyeti içinde bulunan Mareşal Fevzi Çakmak, Aziziye çamlığında öğle yemeğini yerken masasında bulunan kumandanlara, eski bir Türk kumandanının takdire değer bir mukayesesini anlatıyor.

Ahmet Muhtar Paşa, tuttuğu Yahniler tepelerinde mağaralar kazdırmış. Bu derin mağaraların mermi yağmurlarına mukavemetini temin için icap eden her tedbire baş vurmuş. Düşman topları, Yahniler tepesini dövmeğe başlayınca, askerler bu mağaralara sığınmışlar. Tepeyi sistlerce döven düşman orada artık hiç bir hareket, hiç bir karşılık görmeyince keşfettiği kuvvetlerin mahvolduğuna kanaat getirmiş ve ateşi keserek piyadelerini hücuma kaldırmış. Fakat düşman piyadeleri ateş menziline girince, mağaralardan çıkan askerler, üzerlerine mermi yağdırmağa başlamışlar ve gafil düşman piyadesini tamamile imha etmişler.

- Komutanlar Mareşalin anlattıklarını

Orgeneral Fahreddin Altay bir geçit resminde alay sancağını selâmlarken

dinlemenin istifadeli zevki içinde sat - tıkları terkederlerken orgeneral Fahreddin Altayın bana iltifatını kaçırılmaz bir fırsat saydım: .

(Devamı 11 inci sayfada)

Garbi Anadoluda Yalnız Ordu Değil, Bütün Millet Manevra Yapıyor, Son Posta, 12 İlk Teşrin 1937, s. 1.

EK-29

Fevzi (Çakmak) Paşa ile masa başında askerî planları incelerken, İzmir, 10 Şubat 1924.
Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 108.

Büyük Harp Oyunu'nda, İzmir, 10 Şubat 1924.
Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 109.

EK-30

Ankara, 8 Ekim 1926.
Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 130.

Ankara dolaylarında Yapılan askerî manevralarda, Ankara, 8 Ekim 1926.Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 127.

EK-31

Tayyare Alayı'nı Denetlerken, İzmir, 11 Nisan 1934.
Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 261.

İzmir, 11 Nisan 1934.
Fotoğraflarla Atatürk, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 262

EK-32

İran Şahı Rıza Pehlevi, Türkiye'yi ziyareti dolayısıyla 17 Haziran 1934'te Ankara yarış sahasında düzenlenen geçit töreninde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve III. Ordu Müfettişi Orgeneral Ali Sait (Akbaytugan) ile birlikte. Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 141.

Gazi, Ankara'da İran Şahı Rıza Pehlevi ile birlikte (16-20 Haziran 1934). Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 141.

EK-33

Gazi Mustafa Kemal, 21 Haziran 1934'te İran Şahı Rıza Pehlevi ile Eskişehir Tayyare Alayı'nda. Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 142.

21 Haziran 1934'te Eskişehir Tayyare Alayı'nda.
Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 144.

EK-34

Atatürk, beraberinde manevi kızı pilot Sabiha Gökçen ve (arkasında) Bolu Milletvekili Cemal Hüsnü Taray ile 9 Haziran 1936'da Eskişehir I. Tayyare Alayı'nda. Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 155.

Atatürk, 9 Haziran 1936'da Sabiha Gökçen ile birlikte Eskişehir I. Tayyare Alayı'nda uçakların gösterisini izlerken. Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 156.

EK-35

Atatürk, 17 Ağustos 1937'de Trakya Manevraları'nda.
Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 178.

Atatürk, 17 Ağustos 1937'de I. Ordu Komutanı Orgeneral Fahrettin Altay, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ve manevi kızı pilot Sabiha Gökçen ile birlikte Lüleburgaz Tayyare Karargâhı'nda. Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 179.

EK-36

Mustafa Kemal Atatürk Ege Manevraları'nda (10-11 Ekim 1937). Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 188.

Atatürk Ege Manevraları'nda (10-11 Ekim 1937). Bige Sükan Yavuz ve Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2013, s. 188.